

Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu: 3. serija - sv. VIII

Other document types / Ostale vrste dokumenata

Publication year / Godina izdavanja: **1974**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:300:677506>

<https://doi.org/https://doi.org/10.52064/vamz>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-05**

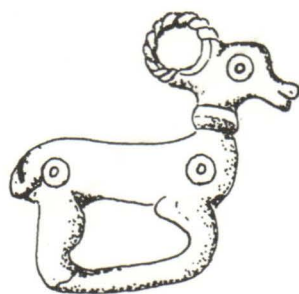
Repository / Repozitorij:

[AMZdepo - Repository of the Archaeological Museum in Zagreb](#)

VJESNIK

ARHEOLOŠKOG MUZEJA U ZAGREBU

3. SERIJA — SV. VIII

ZAGREB
1974

Dosadašnje serije »VJESNIKA«:

VIESTNIK NARODNOGA ZEMALJSKOGA MUZEJA U ZAGREBU (I) za god. 1870., knj. II, 1876.
VIESTNIK HRVATSKOGA ARKEOLOGIČKOGA DRUŽTVA, I—XIV (1879—1892)
VJESNIK HRVATSKOGA ARHEOLOŠKOGA DRUŠTVA, N. S. I—XXII/XXIII (1895—1941/1942)
VJESNIK ARHEOLOŠKOG MUZEJA U ZAGREBU, 3. SERIJA (od 1958. dalje)

Redakcioni odbor:

STRUČNI KOLEGIJ ARHEOLOŠKOG MUZEJA U ZAGREBU

Odgovorni urednik:

DUJE RENDIĆ-MIOČEVIĆ

SADRŽAJ

CONTENTS — INHALT — SOMMAIRE

ARHEOLOŠKE RASPRAVE I ČLANCI

KSENIJA VINSKI-GASPARINI

- Fibule u obliku violinskog gudača u Jugoslaviji (tab. I—X) 1
Die Violinbogenfibeln in Jugoslawien (Taf. I—X) 23

ANTE RENDIĆ-MIOČEVIĆ

- Tri brončane statuete Silvana s područja Delmata (tab. I—X) 29
Trois statuettes de Silvain illyrien provenant de la région des Delmates (Pl. I—X) 42

DUJE RENDIĆ-MIOČEVIĆ

- Novootkriveni Domicijanov natpis o fulfinskom vodovodu (tab. I) 47
L'inscription de Domitien sur l'aqueduc de Fulfinum récemment découverte (Pl. I) 53

ZDENKO VINSKI

- O kasnim bizantskim kopčama i o pitanju njihova odnosa s avarskim ukrasnim tvorevinama (tab. I—V) 57
Zu späten byzantinischen Schnallen und die Frage ihrer Beziehung zu awarischen Zierrbildern (Taf. I—V) 74

IZ MUZEJSKIH ZBIRKI — GRAĐA

VALERIJA DAMEVSKI

- Crvenofiguralne vaze iz apulskih radionica u Arheološkom muzeju u Zagrebu — III dio (tab. XXVII—LVIII) 83
Red-figured Vases from the Apulian Workshops in the Archaeological Museum in Zagreb — part III (Pl. XXVII—LVIII) 89

IVAN MIRNIK — MUHAMED ŽDRALOVIĆ

- O skupnom nalazu zlatnog i srebrnog novca 15. i 16. st. kod Opatinca (tab. I) 119
On the Hoard of Gold and Silver Coins from the 15th and 16th Centuries found at Opatinec (Pl. I) 130

KRONIKA

- Terenska istraživanja i nalazi 133
Istraživanja tumulusa u Goričanu kod Čakovca (K. Vinski-Gasparini) — Skupni nalaz antoninijana iz Otrovanca (Z. Dukat)

Muzejske zbirke i nove akvizicije	135
U povodu novog postava prehistorijske i egipatske zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu; tab. I—IV (K. Vinski-Gasparini — M. Gorenc)	
Staroegipatski drveni sarkofag s mumijom; tab. V (D. R. M. — M. G) — Druge muzejske akvizicije (Z. D.)	

Izložbe	142
---------	-----

P R I K A Z I

L. PLESNIČAR-GEC, Severno emonsko grobišče (The Northern Necropolis of Emona), Katalogi in monografije, Narodni muzej v Ljubljani, 8, 1972 (B. Vikić)	143
S. PETRU, Emonske nekropole (odkrite med leti 1635—1960) Katalogi in monografije (Emona II), Narodni muzej v Ljubljani, 7 = Dissertationes et monographiae, XIV (Savez arheoloških društava Jugoslavije), 1972. (B. Vikić)	144
J. KLEMENC — V. KOLŠEK — P. PETRU, Antične grobnice v Šempetru (Antike Grabmonumente in Šempeter), Katalogi in monografije, Narodni muzej v Ljubljani, 9, 1972 (M. Gorenc)	146

KSENIJA VINSKI-GASPARINI

FIBULE U OBLIKU VIOLINSKOG GUDALA
U JUGOSLAVIJI

Fibule u obliku violinskog gudala često su u literaturi korištene sa svrhom da se odredi vrijeme njihova trajanja i područja rasprostiranja, da se objasni njihova pojava na egejskom arealu, u Italiji i u srednjem Podunavlju¹, a u vezi s time da se sagleda i ishodište, pravac kretanja i etnička atribucija nosilaca prvog vala velike egejske seobe u zadnjim desetljećima 13. i u 12. stoljeću. Potaknuti radovima Miložića² — koji je nadopunio rezultate Merharta³ interpretirajući pojavu određenih oblika arheološkog materijala i obreda kremacije u Egeji kao strane elemente u mikenskom kulturnom krugu dovodeći ih u vezu s nemirnim zbivanjima i seobama što su u vremenskom rasponu od sredine 13. do u 8. stoljeće strujale iz srednjeg Podunavlja i sjeverozapadnog Balkana prema jugu — mnogi su autori posvetili svoje studije tom problemu. Spomenimo samo novije radove Kimmiga,⁴ Müller-Karpea⁵ i Mozsolicseve,⁶ te kod nas Benca,⁷ Garašanina⁸

¹ Fundus fibula u obliku violinskog gudala s egejskog prostora prikupio je i obradio Chr. Blinkenberg, *Fibules grecques et orientales*, 1926, p. 41—78, a prije njega djelomično O. Montelius, *Die vorklassische Chronologie Italiens*, 1912, p. 158, 226. Italske primjerke predočio je J. Sundwall, *Die älteren italischen Fibeln*, 1943, p. 8. sqq., 66 sqq.; *Isti*, *Soc. Scient. Fennica, Commentationes Humanarum Litterarum XX*, 2, 1955, p. 1 sqq. Od novije literature problemom fibula u obliku violinskog gudala bavili su se: G. v. Merhart, *Schumacher Festschrift 1930*, p. 116 sqq.; *Isti*, *Bonner Jahrbücher* 147, 1942, p. 6 sq.; C. Hawkes, *Proceedings of the Preh. Soc.* 7, 1948, p. 202 sqq.; V. G. Childe, *Proceedings of the Preh. Soc.* 7, 1948, p. 182, 186.; V. Miložić, *Archäologischer Anzeiger* 63/64, 1948/1949, col. 15. sqq. — Za fibule u obliku violinskog gudala s područja Jugoslavije upućujemo na radove: F. Starè, *Situla 1*, 1960, p. 81 sqq.; Cf. ovdje n. 13.

² V. Miložić, o.c., col. 12 sqq.; *Isti*, *Jahrbuch d. Röm.-Germ. Zentralmus. Mainz* 2, 1955, p. 153 sqq.; *Isti*, *Germania* 37, p. 78 sqq.

³ G. v. Merhart, o. c., passim; *Isti* 37-38. *Bericht d. Röm.-Germ. Komm.*, 1956—1957, p. 91 sqq.

⁴ W. Kimmig, *Studien aus Alteuropa I*, 1964, p. 220 sqq. s iscrpnom literaturom koja se odnosi na problem egejskih seoba i s njim u vezi na arheološki fundus evropskog i egejskog prostora.

⁵ H. Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich u. südlich d. Alpen*, *Röm.-Germ. Forschungen* 22, 1959, p. 89, 107; *Isti*, *Germania* 40, 1962, p. 256 sqq.; *Isti*, *Jahrbuch d. Deutschen archäol. Inst.* 77, 1962, p. 59 sqq.

⁶ A. Mozsolics, *Acta Archaeol. Acad. Scient. Hungar.* 8, 1958, p. 119 sqq.

⁷ A. Benac, *Naučno društvo B. i H., Centar za balkanološka ispitivanja* 1, 1964, p. 59

i Batovića⁹. Neki od inozemnih autora, npr. Miložčić i Kimmig, a od jugoslavenskih Garašanin¹⁰, zastupaju tezu o sudjelovanju Ilira u egejskoj seobi, polazeći od stanovišta da je teritorij sjeverozapadnog i centralnog Balkana imao u ovim događajima važnu ulogu, podrazumijevajući ne samo treći val velike egejske seobe u drugoj polovini 9. i u 8. stoljeću, koji je po svoj prilici i bio ilirski, nego i prvi val krajem 13. i u 12. stoljeću, kojega bi nosioci, po Miložčiću, bili tzv. rani Iliri. S druge pak strane paleolingvistička znanost vrlo je često iznosila tvrdnju o ilirskoj jezičnoj pripadnosti stanovništva panonskog prostora¹¹, što bi, gledano s arheološkog aspekta, značilo da nosioce kulture polja sa žarama treba poistovjetiti s Ilirima. Ova ilirska teza o etničkoj pripadnosti kulture polja sa žarama danas je, zahvaljujući i istraživanjima jugoslavenske arheologije, i to kako na ilirskom balkanskom teritoriju¹², tako i na onom panonskom¹³, konačno dokazana kao neodrživa.

Imamo li u vidu problem prvog vala velike egejske seobe, moramo upozoriti na činjenicu da su među materijalom otkrivenim u slojevima naselja i u grobovima neposredno prije i za vrijeme razaranja same Mikene i drugih egejskih urbanih središta pri završetku kasnomikenskog perioda III B i u periodu III C¹⁴, uz pojavu kremacije, kanelirane keramike i niza oblika oruđa i oružja srodnih primjercima srednjoevropskog obilježja¹⁵, značajne baš fibule, i to uz one raskucanog

sqq.; Isti, Arheološki radovi i rasprave JAZU IV-V, 1967, p. 319 sqq.

⁸ M. Garašanin, *Diadora* 2, 1960—1961 (1962), p. 117 sqq.

⁹ Š. Batović, *Diadora* 1, 1959—1960, p. 37 sqq.

¹⁰ V. Miložčić, *Archäologischer Anzeiger* 63/64, 1948/1949, col. 36. — W. Kimmig, o. c., p. 272 sq. — M. Garašanin, *ibidem*.

¹¹ H. Krahe, *Sprache u. Vorzeit*, 1954, p. 99 sqq. — J. Pokorny, *Zur Urgeschichte d. Kelten u. Illyrier*, *Zeitschr. f. celtische Philologie* XX, 1935, 35 sq.; XXI, 1938 (separatum), p. 1—36. — A. Mayer, *Die Sprache d. alten Illyrier I*, 1957, p. 6 sq.

¹² A. Benac, o. c., p. 325.

¹³ K. Vinski-Gasparini, *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj*, *Monografije Fil. fak. Zadar* 1, 1973, p. 13 sq., 122—125, 130 sq.

¹⁴ U samoj Mikeni nađeno je, prema Blinkenbergu, o. c., p. 46 sqq., cca 11 fibula u obliku violinskog gudala, i to 5 primjeraka u zatvorenim grobnim cjelinama (grobovi 1, 8, 29 i 61), 3 izvan grobova, 5 na akropoli, a na ostalom egejskom areau još 8 primjeraka, i to po jedan s lokaliteta Korakou (kod Korinta), Orthia (kod Sparte), Tiryns (na akropoli), Thermos (u Etoliji), Psychro, Kavousi i Vrokastro (na Kreti) i Enkomi (na Cipru).

¹⁵ Tako npr. mačevi s drškom u obliku jezička tipa Sprockhoff IIa, bodeži s drškom u obliku jezička srodni Peschiera tipu, plamenasta koplja, zaštitna oprema ratnika i dr., cf. V. Miložčić, o. c., col. 15 sqq.; V. G. Childe, o. c., p. 177 sqq.; Isti, *Prehistoric migrations in Europe*, 1950, p. 179 sqq.; G. v. Merhart, o. c., p. 91 sqq.; Isti, *Origines* 1954, p. 33 sqq.; W. Kimmig, o. c. p. 220 sqq.; M. Gimbutas, *Bronze age cultures in central and eastern Europe*, 1965, p. 113 sqq. — Sav taj materijal podvrgao je u zadnje vrijeme analizi H. Müller-Karpe nastojeći da dokaže njegovo egejsko radioničko porijeklo i njegovu neovisnost od srednjoevropskih uzora. Srodnost navedenog fundusa tih oblasti tumači on kao rezultat dugogodišnjih veza između srednje Evrope i Sredozemlja, a ne kao odraz seoba iz srednjeg Podunavlja na egejski areal. Time se Müller-Karpe udaljuje od stanovišta tzv. evropske škole, iako se sasvim ne priklanja suprotnim teorijama koje na egejskom prostoru, pogotovu u mikenskoj kulturi, vide ishodište utjecaja koji su strujali prema sjeveru, a nikako obratno. Cf. H. Müller-Karpe, *Germania* 40, 1962, p. 255 sqq.; N. K. Sandars, *American Journal of Archaeology* 67,2, 1963, p. 117 sqq.; V. G. Childe, *ibidem*.

listolikog luka i luka u obliku osmica, naročito fibule u obliku violinskog gudala. S obzirom na to da su donedavna s jugoslavenskog teritorija bili poznati i objavljeni uglavnom samo malobrojni primjerci, i to baš oni s balkanskog tla, s Glasinca, iz sjeverozapadne Srbije i iz Dalmatinske zagore¹⁶, ta je činjenica navela mnoge stručnjake da porijeklo tih fibula traže na području sjeverozapadnog Balkana, da tom području pripisuju izuzetnu ulogu u vrijeme prvog vala egejske seobe, te da njegove nosioce, a time i fibule u obliku violinskog gudala, dovedu u vezu s ranim Ilirima, odnosno Prailirima. Neodrživost ove teorije s aspekta podataka što ih pruža materijal na užem prailirskom i ilirskom prostoru sjeverozapadnog Balkana dokazao je Benac¹⁷.

U okviru postojeće tipološke klasifikacije fibula u obliku violinskog gudala nije na žalost još do danas sigurno dokumentiran neki kronološki slijed, premda je bilo pokušaja da se odrede stariji i mlađi oblici, i to pretežno na osnovu materijala s egejskog područja, naročito Grčke, iz vremena kasnomikenskog perioda III B i III C, Italije i Austrije¹⁸. Tako se na osnovi dosad raspoloživih podataka, odnosno postojećih zatvorenih cjelina, pretpostavljalo da bi fibule sa žljebastom i spiralnom niskom nožicom i vodoravnim glatkim, ukrašenim ili tordiranim lukom mogle biti starije, i to kako od tipova s visokom nožicom, tako i od fibula s čvorovima na stranama vodoravnog luka¹⁹. Dosad je sa sigurnošću jedino dokazano da su unutar skupine fibula sa spiralnom nožicom primjerci s vodoravnim lukom nesumnjivo stariji od onih luk kojih je ovalno zasvedeno²⁰. Međutim svi ovi pokušaji ipak nisu riješili još uvijek otvoren problem radioničkih središta fibula u obliku violinskog gudala i sigurnog datiranja najstarijih nalaza, kako u srednjoj Evropi i na Balkanu, tako i u Italiji²¹. Razlog tome donekle je nedostatak dovoljnog broja poznatih primjeraka iz zatvorenih, bilo grobnih, bilo nasebinskih, cjelina, ali u prvom redu nedovoljno sistematsko registriranje i objavljivanje postojećeg fundusa, naročito onog na širem arealu srednjeg Podunavlja.

Fundus fibula u obliku violinskog gudala na području Jugoslavije danas se znatno povećao u odnosu na broj onih koje je obradio F. Starè²². Autorica ove rasprave prikupila je i obradila fibule u obliku violinskog gudala u Jugoslaviji u okviru interpretacije kulture polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj²³, iako pri-

¹⁶ To su fibule sa slijedećih nalazišta: Glasinac, tumuli u Štrpcima i Talinama, cf. M. Hoernes, *Mitt. d. Anthrop. Ges. Wien* 1889, p. 138, fig. 175; N. Åberg, *Bronzezeitliche u. früheisenzeitliche Chronologie V*, 1935, p. 113, n. 1; A. Benac i B. Čović, *Glasinac 1*, 1956, tab. XVII, 1, 8. — Konjuša, cf. M. Valtrović, *Starinar I. r. VII*, 1890, p. 74 sqq., tab. VII, 1—9. — Podumci (objavljena pod nazivom Unešić), cf. G. v. Merhart, *Bonner Jahrbücher* 147, 1942, p. 6, fig. 3. — Jedino fibula iz Topličice potječe iz sjeverozapadne Hrvatske, dakle izvan teritorija Balkana, cf. Š. Ljubić, *Popis arkeol. odjela*

Nar. zem. muz. Zagreb I, 1889, p. 60, tab. VIII, 13; G. v. Merhart, o. c., tab. 4,4.

¹⁷ A. Benac, *ibidem*.

¹⁸ H. Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich u. südlich d. Alpen*, *Röm.-Germ. Forschungen* 22, 1959, p. 89—91, 107 sq.

¹⁹ H. Müller-Karpe, *ibidem*.

²⁰ F. Starè, o. c., p. 81 sqq.

²¹ Cf. H. Müller-Karpe, o. c., p. 90, 91.

²² F. Starè, *ibidem*.

²³ K. Vinski-Gasparini, o. c., p. 112 sqq., tab. 89—91

općeni broj nalaza ni tu nije konačan.²⁴ U Jugoslaviji danas možemo registrirati 40 primjeraka fibule u obliku violinskog gudala. Karta rasprostiranja (sl. 1) jasno pokazuje da je najveća gustoća koncentrirana na područje međuriječja Drave, Dunava i Save, i to u Posavini, naročito oko Slavonskog Broda, gdje je postojalo radioničko središte obrade metala u kasnom 13. i u 12. stoljeću, na što upućuje velik broj ostava otkrivenih u brodskoj Posavini²⁵. Na balkanskom tlu, ali izuzimajući pojas uz desnu obalu Save, tj. izvan užeg teritorija rasprostiranja kulture polja sa žarama, otkriveno je 10 primjeraka, a u međuriječju Drave, Dunava i Save, sa slivovima rijeka Krke i Kupe, 30 primjeraka, tj. tri puta više. Treba naglasiti da među fibulama statistički dominira tip sa žljebastom nožicom (27 primjeraka) nad onim sa spiralnom (8 primjeraka), kao što i luk od glatke ili ornamentirane brončane šipke pretežno okruglog presjeka (27 primjeraka) dominira nad tordiranim (11 primjeraka). Tip fibule s vodoravnim lukom brojnije je zastupljen (23 primjerka) od onih s kosim lukom, tj. s visokom nožicom (11 primjeraka), a rijetke su fibule luk kojih je zasveden (2 primjerka). Također su rijetki primjerci koji uz petlju i nožicu imaju ukras osmica (3 primjerka), kao i oni s čvorovima na stranama luka (2 primjerka). Samo 2 fibule imaju luk oblikovan od niza osmica (tab. X, 6, 7), pa taj tip nije specifičan za teritorij Jugoslavije, te ga ostavljamo po strani, premda se i on javlja na egejskom arealu. Isto tako ostavljamo po strani fibule s raskucanim ili tzv. listolikim lukom, od kojih smo u Jugoslaviji mogli registrirati 19 primjeraka. Osim dviju fibula s užeg područja Balkana (iz okoline Splita i iz Broda kod Bitole u Makedoniji), svi ostali primjerci potječu iz sjeverne Jugoslavije i pripadaju kulturi polja sa žarama²⁶. Ove se, pretežno jednodijelne fibule, na osnovi ukrasa kratkih šrafiranih crta duž ruba listolikog luka, ipak ornamentikom razlikuju od primjeraka rasprostranjenih od Čehoslovačke do Transdanubije, kao i od onih specifičnih sa Alföld i istočno Potisje²⁷; u načinu ukrašavanja jako su izražene lokalne značajke, pa bi mogle predstavljati zasebnu radioničku skupinu vezanu za slavonsku Posavinu, iako se u pojedinim slučajevima mogu zapaziti motivi srodni ornamentici kako na primjercima iz Transdanubije, tako i na onima iz Alfölda i Potisja.

Relativno-kronološku distinkciju fibula u obliku violinskog gudala sa žljebastom i sa spiralnom, niskom ili visokom nožicom iz Jugoslavije prilično je teško odrediti²⁸. Sigurnim grobnim cjelinama s prailirskog balkanskog područja pripadaju jedino fibule iz skeletnih grobova u tumulima Glasinca s položaja Taline i Štrpci, a s teritorija kulture polja sa žarama fibule iz žarnih grobova nekropole

²⁴ Tako je npr. nedavno objavljena još jedna fibula u obliku violinskog gudala tordiranog luka s visokom žljebastom nožicom nađena u selu Uzveće, položaj Drenova međa (kotar Šabac) u sjeverozapadnoj Srbiji na tlu Mačve, cf. M. Vasiljević, *Arheološki pregled* 14, 1972, p. 176, tab. LXII, 1.

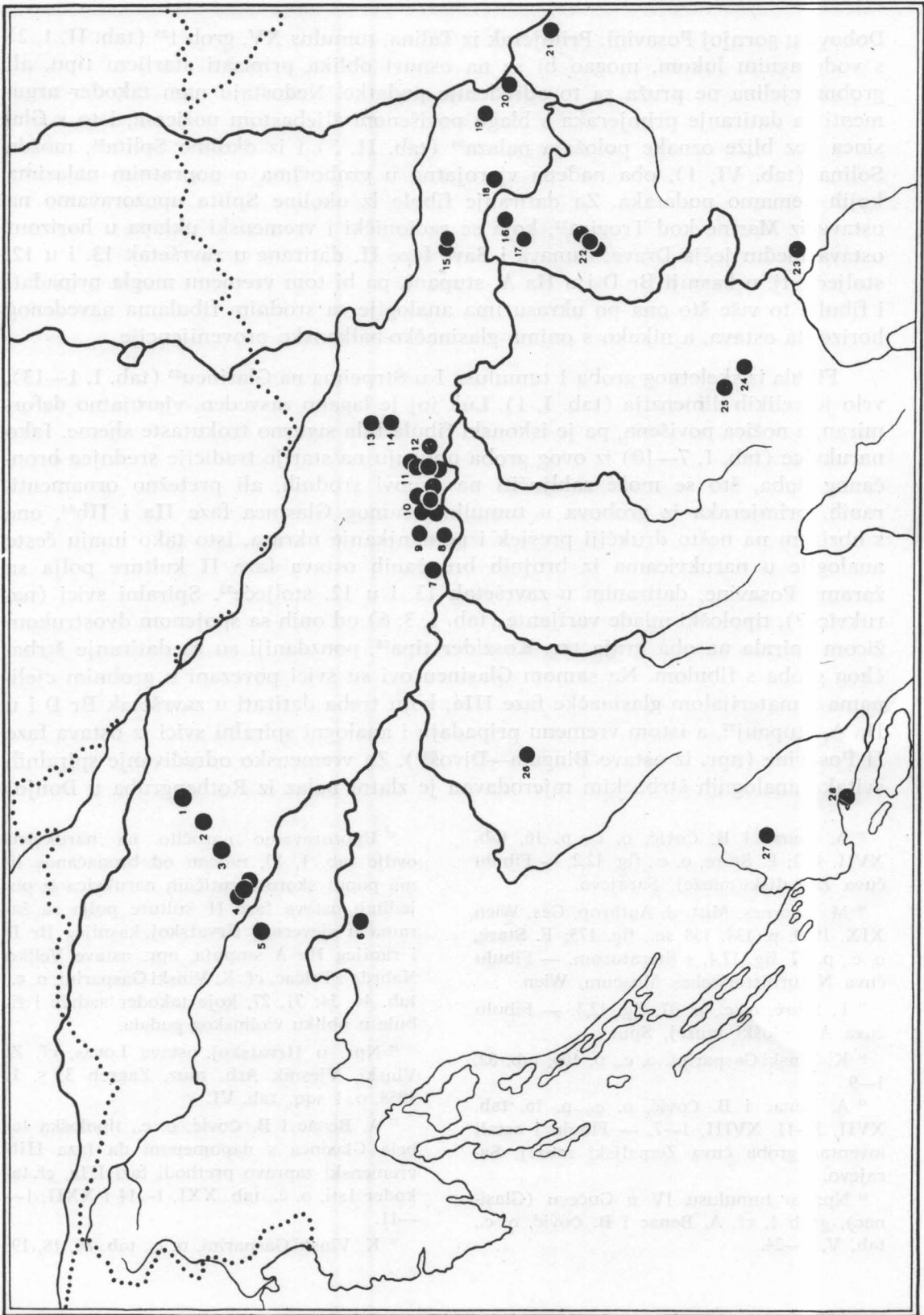
²⁵ K. Vinski-Gasparini, o. c., tab. 133, karta rasprostiranja s nalazištima ostava faze II.

²⁶ Fibule raskucanog, odnosno listolikog luka u Jugoslaviji prikupljene su i repro-

ducirane u K. Vinski-Gasparini- o. c., p. 114, tab. 92,4—21.

²⁷ A. Stocký, *La Bohême à l'âge du Bronze*, 1928, tab. 39; E. Sprockhoff, *Marburger Studien*, 1938, p. 205 sqq.; W. Dehn, *Trierer Zeitschrift* 19, 1950, p. 9, 18 sqq.; H. Müller-Karpe, *Germania* 29, 1951, p. 195 sqq.

²⁸ Upućujemo na publikaciju K. Vinski-Gasparini, o. c., p. 112—125, tab. 89—92.

Sl. 1

Dobova u gornjoj Posavini. Primjerak iz Talina, tumulus XV, grob 1²⁹ (tab. II, 1, 2) s vodoravnim lukom, mogao bi se na osnovi oblika pripisati starijem tipu, ali grobna cjelina ne pruža za to određenije podatke. Nedostaju nam također argumenti za datiranje primjeraka s blago povišenom žljebastom nožicom, i to s Glasinca bez bliže oznake položaja nalaza³⁰ (tab. II, 3) i iz okoline Splita³¹, možda Solina (tab. VI, 1), oba nađena vjerojatno u grobovima o popratnim nalazima kojih nemamo podataka. Za datiranje fibule iz okoline Splita upozoravamo na ostavu iz Marine kod Trogira³², koja se radionički i vremenski uklapa u horizont ostava međuriječja Drave, Dunava i Save faze II, datirane u završetak 13. i u 12. stoljeće, tj. u kasniji Br D i u Ha A₁ stupanj, pa bi tom vremenu mogla pripadati i fibula, to više što ona po ukrasu ima analogije sa srodnim fibulama navedenog horizonta ostava, a nikako s onima glasinačko-balkanske provenijencije.

Fibula iz skeletnog groba 1 tumulusa I u Štrpcima na Glasincu³³ (tab. I, 1—13), vrlo je velikih dimenzija (tab. I, 1). Luk joj je lagano zasveden, vjerojatno deformiran, a nožica povišena, pa je iskonski fibula bila sigurno trokutaste sheme. Iako narukvice (tab. I, 7—10) iz ovog groba upućuju na starije tradicije srednjeg brončanog doba, što se može zaključiti na osnovi srodnih, ali pretežno ornamentiranih, primjeraka iz grobova u tumulima samog Glasinca faze IIa i IIb³⁴, one s obzirom na nešto drukčiji presjek i pomanjkanje ukrasa, isto tako imaju česte analogije u narukvicama iz brojnih brončanih ostava faze II kulture polja sa žarama Posavine, datiranim u završetak 13. i u 12. stoljeće³⁵. Spiralni svici (narukvice?), tipološki mlađe varijante (tab. I, 3, 6) od onih sa spojenom dvostrukom žicom spirala na oba kraja tzv. Koszider tipa³⁶, pouzdaniji su za datiranje štrbačkog groba s fibulom. Na samom Glasincu ovi su svici povezani u grobnim cjelinama s materijalom glasinačke faze IIIa, koju treba datirati u završetak Br D i u Ha A₁ stupanj³⁷, a istom vremenu pripadaju i analogni spiralni svici iz ostava faze II Posavine (npr. iz ostave Bingula—Divoš³⁸). Za vremensko određivanje spiralnih svitaka analognih štrbačkim mjerodavan je zlatni nalaz iz Rothengruba u Donjoj

²⁹ A. Benac i B. Čović, o. c., p. 16, tab. XVII, 1, 2; F. Starè, o. c., fig. 12,2. — Fibulu čuva Zemaljski muzej, Sarajevo.

³⁰ M. Hoernes, Mitt. d. Anthrop. Ges. Wien XIX, 1919, p. 134, 138 sq., fig. 175; F. Starè, o. c., p. 97, fig. 12,4, s literaturom. — Fibulu čuva Naturhistorisches Museum, Wien.

³¹ F. Starè, o. c., p. 97, fig. 12,3. — Fibulu čuva Arheološki muzej, Split.

³² K. Vinski-Gasparini, o. c., p. 106, tab. 82, 1—9.

³³ A. Benac i B. Čović, o. c., p. 16, tab. XVII, 3—11, XVIII, 1—7. — Fibulu i ostali inventar groba čuva Zemaljski muzej, Sarajevo.

³⁴ Npr. u tumulusu IV u Gučevu (Glasinac), grob 1, cf. A. Benac i B. Čović, o. c., tab. V, 1—24.

³⁵ Upozoravamo naročito na narukvicu ovdje tab. I, 10, rađenu od bronačanog lima poput skoro identičnih narukvica iz pojedinih ostava faze II kulture polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj kasnijeg Br D i ranijeg Ha A stupnja, npr. ostave Veliko Nabrđe i Pričac, cf. K. Vinski-Gasparini, o. c., tab. 44, 34; 71, 27, koje također sadrže i fibule u obliku violinskog gudača.

³⁶ Npr. u Hrvatskoj ostava Lovas, cf. Z. Vinski, Vjesnik Arh. muz. Zagreb 3. s. I, 1958, p. 1 sqq., tab. VI.

³⁷ A. Benac i B. Čović, o. c., tipološka tabela Glasinca s napomenom da faza IIIb vremenski zapravo prethodi fazi IIIa, cf. također Isti, o. c., tab. XXI, 1—14 i XXII, 1—11.

³⁸ K. Vinski-Gasparini, o. c., tab. 86, 18, 19.

Austriji³⁹. Osim tri spiralna svitka nalaz sadrži i ukrasnu pločicu analognu onoj iz groba 1 nekropole Mühlau u Tirolu⁴⁰, kojeg je Merhart, s obzirom na grobni inventar, uključivši i fibulu u obliku violinskog gudala, datirao u vrijeme oko 1200. godine⁴¹. Prema svemu, fibula iz groba 1 tumulusa u Štrpcima na Glasincu, i bez obzira na njezinu povišenu nožicu, nije starija od kasnijeg Br D ili ranog Ha A stupnja, i ne bi se mogla datirati prije završetka 13. stoljeća.

Fibuli iz tumulusa Štrpci na Glasincu veličinom i ornamentom bliska su tri primjerka iz Konjuše⁴² (kod Valjeva) u sjeverozapadnoj Srbiji (tab. III, 1—3), na sjevernom rubu Balkana nadomak kulture polja za žarama srednjeg Podunavlja, na području sjeverno od Zapadne Morave, odakle potječe više ostava radionički povezanih s ostavama Br D i Ha A₁ stupnja Karpatske kotline. Nalaz iz Konjuše (tab. III, 1—5; IV, 1—4) navodno predstavlja zatvorenu grobnu cjelinu, otkrivenu 1869. god. u jednom od tumula koji su danas potpuno uništeni. Fibule su veoma velikih dimenzija, dvije imaju vodoravan luk, a tip nožice nije moguće odrediti, dok je trećoj nožica povišena i vjerojatno završava spiralnom pločicom (tab. III, 1), što bi se moglo pretpostaviti i za primjerak tab. III, 3. Na osnovi lošeg starog crteža na kojemu oblik nožice nije sasvim jasan, M. Garašanin zaključuje da je nožica unutar savinute žice imala kuglasto ispupčenje,⁴³ što ne smatramo vjerojatnim jer takav oblik nožice nije dosad ustanovljen na fibulama u obliku violinskog gudala, i to ni na onima evropske, ni na onima egejske provenijencije. Jedino je izgleda fibula iz Fucina (prov. Aquila, Italija) na nožici umjesto spirale imala puni diskos⁴⁴. Za preciznije datiranje nalaza iz Konjuše nisu pouzdane ogrlice (tab. IV, 2, 3), kao ni spiralni svitak (narukvica?) (tab. IV, 4) i šuplja sjekira (tab. III, 5). Sigurniji oslonac je mač s drškom u obliku jezička tipa Nenzingen (tab. IV, 1) na osnovi kojeg bi se nalaz iz Konjuše mogao datirati u Br D i Ha A₁ stupanj, odnosno u završetak 13. i u 12. stoljeće, premda moramo imati na umu činjenicu da se mačevi tipa Nenzingen na periferiji svojega rasprostiranja, a to je svakako teritorij sjevernog Balkana, većinom ne mogu datirati prije početka Ha A stupnja⁴⁵. Međutim podatak za datiranje nalaza iz Konjuše pruža i brončani pojas (ili dijadem?) (tab. III, 4) ukrašen »punktbukel manirom« i motivom S spirala. Ovaj motiv S spirala, s dugom starijom tradicijom, karakterističan je i za kasnije ilirske nalaze, pa ga npr. susrećemo na knemidama iz tumulusa III, grob 9

³⁹ R. Pittioni, *Archaeologia Austriaca* 11, 1952, p. 89 sqq., 96, tab. II, 1—13.

⁴⁰ Za sadržaj i opis groba cf. K. H. Wagner, *Nordtiroler Urnenfelder, Röm.-Germ. Forschungen* 15, 1943, p. 86, tab. 9, 1—20. Fibulu u obliku violinskog gudala analognu onoj iz groba 1 nekropole Mühlau sadrži i grob 11 iste nekropole, cf. *Isti, o. c.*, p. 88, tab. 11, 1—10.

⁴¹ G. v. Merhart, *Schumacher Festschrift*, 1930, p. 117 sqq., tab. II.

⁴² M. Valtrović, *o. c.*, p. 74 sqq., tab. VII, 1—9; D. Garašanin, *Katalog metala I, Narodni muzej Beograd*, 1954, tab. III, 1, XI, 1—4; *Isti, Zbornik Nar. muz. Beograd V*, 1967, p.

34, fig. 1, 1—9; M. Garašanin, *Praistorija na tlu SR Srbije II*, 1973, p. 435 sqq., fig. 21. — Fibulama i cjelokupnom nalazu iz Konjuše u vrijeme prvog svjetskog rata zameo se trag.

⁴³ Jedini preostali dokument o nalazu iz Konjuše je crtež Valtrovića. Fibula prigodom crtanja vjerojatno nije bila očišćena, pa je spirala na nožici od patine i nečistoće davala dojam kuglastog ispupčenja, cf. M. Valtrović *o. c.*, tab. VII.

⁴⁴ J. Sundwall, *Die älteren italischen Fibeln*, 1943, p. 67, fig. 38.

⁴⁵ J. D. Cowen, 36. *Bericht d. Röm.-Germ. Komm.*, 1955, p. 63 sqq., 71.

s Ilijaka na Glasincu iz kraja 8. i početka 7. stoljeća⁴⁶, na pojasnoj zaštiti također iz ilirskih tumula u dolini rijeke Mati u Albaniji približno istog vremena⁴⁷, a donekle srodni pojasevi tipa Mramorac u Srbiji⁴⁸ održali su se čak do Ha D stupnja. Način ukrašavanja pojasa iz Konjuše »punktbukel manirom« na području udaljenom od onoga na kojemu je unutar kasnog brončanog doba u srednjem Podunavlju ta tehnika ukrašavanja nastala⁴⁹, ne dopušta datiranje nalaza iz Konjuše u vrijeme prije početka 12. stoljeća, odnosno prije 1200. godine. Müller-Karpe s pravom smatra da se fibule iz Konjuše ne mogu uvrstiti među najstarije primjerke fibula u obliku violinskog gudala⁵⁰, pa ih uspoređuje s vrlo velikom fibulom koja također ima spiralnu nožicu, nađenom u grobnici 61 u Miken⁵¹ i s velikim fibulama iz nalazišta Tolfa i Fucino u Italiji⁵². Garašaninovo datiranje fibula iz Konjuše u Br D stupanj nije pouzdano dokazano, pogotovu s obzirom na njegov argument po kojem bi veličina fibula indicirala njihovu veću starost.

Fibulama iz Konjuše i Štrbaca ornamentom i veličinom vrlo je srodna fibula s lokaliteta Malence⁵³ (kod Brežica, Slovenija) (tab. II, 5) u Posavini, koja je prema podacima nađena u grobu s ulomkom ogrlice stilski bliske ogrlicama s Glasinca Ha A vremena⁵⁴. Fibula ima zasveden luk koji se približava obliku na lučnim fibulama, pa vjerojatno nije starija od 11. stoljeća, poput fibule iz groba 108 iz Dobove, što potvrđuje prije navedeni podatak da vrlo velike fibule ne moraju same po sebi biti i najstarije. Na osnovi nalaza iz Malenaca F. Starè zaključuje da su već pri završetku prvog tisućljeća očite veze između prethistorijskog Glasinca i jugoistočnog alpskog prostora⁵⁵, a te su veze kasnije, u vrijeme starijeg željeznog doba, još mnogo izražajnije. Ta zapažanja donekle objašnjavaju prisutnost fibule srodne glasinačkim primjercima u gornjoj Posavini.

S teritorije južno od Save i Dunava u sjeverozapadnoj Srbiji, dakle na Balkanu, ali još na području kulture polja sa žarama, i to mlađeg horizonta grupe Surčin—Belegiš, ili, po Tasiću, vojvođanske grupe,⁵⁶ potječu dva slučajna nalaza fibula u obliku violinskog gudala. Jedna fibula otkrivena je u Vinči⁵⁷ (kod Beograda) (tab. II, 4); ona ima visoku žljebastu nožicu, a ornamentikom, ali ne i veličinom, veoma je srodna s glasinačkim primjercima. Druga je nađena

⁴⁶ A. Benac i B. Čović, Glasinac 2, 1957, p. 36 sq., 69 sq., tab. XVI, 1—3.

⁴⁷ S. Islami i H. Ceka, Studia Albanica 1, 1964, p. 102, tab. XIII.

⁴⁸ M. Garašanin, o. c., p. 505 sqq.

⁴⁹ G. v. Merhart, Festschrift d. Röm.-Germ. Zentralmus. Mainz II, 1952, p. 29, 38 sqq., 69.

⁵⁰ H. Müller-Karpe, Beiträge zur Chronologie d. Urnenfelderzeit nördlich u. südlich d. Alpen, Röm.-Germ. Forschungen 22, 1959, p. 107, n. 1.

⁵¹ Chr. Blinkenberg, o. c., p. 48, fig. 11.

⁵² H. Müller-Karpe, o. c., tab. 25,2; J. Sundwall, ibidem.

⁵³ F. Starè, o. c., p. 94, 97, n. 54, fig. 14, 1,2. — Fibulu čuva Narodni muzej, Ljubljana.

⁵⁴ Cf. F. Starè, o. c., p. 94, n. 55.

⁵⁵ F. Starè o. c., p. 95.

⁵⁶ K. Vinski-Gasparini, o. c., p. 25—29, 148; N. Tasić, Starinar n. s. XVII, 1966, p. 15 sqq.; M. Garašanin, o. c., p. 407 sqq. — N. Tasić ovu grupu naziva i »kultura ravnih polja sa urnama« (cf. N. Tasić, o. c., p. 15 sqq.; Isti, Materijali Arheološkog društva Jugoslavije IV, 1966, p. 209 sqq), a u novijim radovima »grupa Belegiš« (cf. B. Brukner, B. Jovanović, N. Tasić, Praistorija Vojvodine, 1974, p. 240 sqq., n. 204).

⁵⁷ D. Garašanin, Katalog metala I, Narodni muzej Beograd, 1954, tab. LXIII, 1; F. Starè, o. c., p. 97, fig. 12,5. — Fibulu čuva Narodni muzej, Beograd.

u Uzveću⁵⁸ (kod Bogatića) (tab. VI, 3) u Mačvi; ima također povišenu žljebastu nožicu, ali joj je luk tordiran i srodna je sa srednjoevropskim primjercima. Za njihovo datiranje treba imati na umu činjenicu da mlađi horizont grupe Surčin—Belegiš u okviru kasnog brončanog doma ima raspon trajanja od prijelaza s 14. na 13. do završetka 11. stoljeća⁵⁹ (nekropole Surčin, Belegiš, Beograd—Karaburma, Beograd—Rospri Čuprija), a da većina ostava s područja te grupe, od kojih neke sadrže i fibule u obliku violinskog gudala (npr. ostave Bingula—Divoš i Salaš Noćajski), pripada vremenu od 1230—1100. godine⁶⁰ (ostave Bingula—Divoš, Salaš Noćajski, Beograd, Vinča, Brestovik i dr.). S područja grupe Surčin—Belegiš, ali sjeverno od Save, u istočnom međuriječju poznate su još 2 fibule u obliku violinskog gudala; obje su slučajni nalazi možda iz žarnih grobova, i to jedna iz Zemuna (tab. VI, 8) a druga iz Novih Banovaca⁶¹ (tab. VI, 7). Zemunski je primjerak fragmentaran i teško mu je odrediti oblik, dok fibula iz Novih Banovaca ima vodoravan neukrašen luk i spiralnu nisku nožicu. Mada ne raspoložemo podacima za preciznije datiranje ovih fibula kasnog brončanog doba s područja grupe Surčin—Belegiš, odnosno vojvođanske grupe, smatramo vjerojatnim da su one istovremene s ostalim primjercima fibula u obliku violinskog gudala međuriječja Drave, Dunava i Save iz ostava faze II⁶², odnosno da se mogu datirati između 1230. i 1100. godine. Iz sjeveroistočne Srbije, iz vremena tzv. prelaznog perioda,^{62a} fibula iz Korbova⁶³ (kod Negotina) (tab. II, 6) na Dunavu s petljom na kosom luku i visokom žljebastom nožicom pripada zapravo tipu koljenaste fibule, iako je veoma srodna shemi fibule u obliku violinskog gudala s visokom žljebastom nožicom.^{63a} Uzimajući u obzir srodne fibule iz Italije u horizontu Pantalica II⁶⁴ i one na egejskom arealu iz vremena prijelaza od kasnomikenskog na submikenski period⁶⁵, fibulu iz Korbova trebalo bi datirati u 11. stoljeće (Ha A₂ stupanj).

U sjevernoj Bosni, tj. na balkanskom tlu ali kulturno povezanom s područjem međuriječja Drave, Dunava i Save, otkriven je u spilji Hrustovači primjerak oštećene fibule u obliku violinskog gudala vodoravnog ornamentiranog luka rompskog presjeka i niske žljebaste nožice (tab. V, 1) u naseobinskom sloju zajedno s narebrenom narukvicom (tab. V, 7), iglom u obliku vaze (tab. V, 3), spiralom od rukobrana (tab. V, 4), vjerojatno malim bodežem (tab. V, 6), s nekoliko ulomaka bronce možda od ogrlice (tab. V, 8) i većim ulomkom karike (tab. V, 5), te grumenom sirove bronce (tab. V, 9).⁶⁶ Dosad je nalaz u literaturi uvijek spominjan

⁵⁸ Cf. ovdje n. 24. — Fibulu čuva Narodni muzej Šabac.

⁵⁹ K. Vinski-Gasparini, o. c., ibidem.

⁶⁰ K. Vinski-Gasparini, o. c., p. 129.

⁶¹ Fibule čuva Muzej grada Beograda.

⁶² K. Vinski-Gasparini, o. c., p. 77 sqq., 125.

^{62a} M. Garašanin, o. c. p. 447 sq.

⁶³ D. Srejović, *Starinar* n. s. XI, 1960, p. 62, fig. 29 — Fibulu čuva Muzej Krajine, Negotin.

^{63a} U tom smislu valja korigirati opredjeljenje fibule iz Korbova u dosadašnjoj literaturi u kojoj se ona navodi, cf. D. Sre-

jović, ibidem; K. Vinski-Gasparini, o. c., p. 116, 190, tab. 89, 7, tab. 136.

⁶⁴ H. Müller-Karpe, o. c., p. 198, fig. 32,7.

⁶⁵ Tako npr. fibula iz Kydonie na Kreti, cf. Chr. Blinkenberg, o. c., p. 55, fig. 27.

⁶⁶ A. Benac, *Glasnik Zem. muz. Sarajevo* n. s. III, 1948, p. 8, 12, tab. IV, 5—12. — O nalazu iz Hrustovače cf. također J. Korošec, *Glasnik Zem. muz. Sarajevo* n. s. I, 1946, p. 15, tab. XVIII, 9; M. Mandić, *Glasnik Zem. muz. Sarajevo* LI, 1939, p. 65 sqq.; F. Starè, *Arheološki Vestnik* IV, 1953, p. 47 sqq., fig. 1, 1, 2, 6, fig. 2, 1—4.

kao naseobinski, otkriven u tzv. halštatskom sloju iznad onog eneolitičkog vučedolske kulture, po kojemu je lokalitet i poznat, u blizini ulaza u spilju, ali bez bližih podataka. U istom sloju nađeno je i nešto fragmentiranih predmeta rimskog vremena i ulomaka slavenske keramike. Na osnovi grumena sirove bronce, sadržanog u nalazu može se zaključiti da on po svoj prilici predstavlja ostatak brončane ostave,⁶⁷ to više što su u pitanju većinom oštećeni predmeti (tzv. lomljena bronca prikupljena kao sirovina, tj. materijalna vrijednost), što je općenito obilježje ostava tog vremena s područja Jugoslavije. Slično je u naselju surčinsko-belegiške grupe kasnog brončanog doba s nalazišta Jakovo—Ekonomija Sava unutar nastambe otkrivena ostava Ha A₁ vremena⁶⁸. Predmet što ga se smatralo privjeskom (tab. V, 6)⁶⁹ mogao bi biti zapravo bodež s oštećenom visokom trokutastom pločicom za nasad i sa tri rupe za pričvršćivanje na držak (od dvije bočne ostali su samo urezi), poput analognih bodeža iz ostava faze I međuriječja Drave, Dunava i Save (npr. Peklenica) ili istovremenih naselja (Novigrad na Savi) i nekropola (Virovitica)⁷⁰. Premda je predmet vrlo plošno rađen od brončanog lima bez središnjeg rebra, bočni urezi od trenja su izgodani i upućuju na to da je predmet bio pričvršćen na neki držak, odnosno da je imao funkciju oruđa, te se ne bi mogli usporediti s urezima na koštanom amuletu iz Debelog Brda kojima se nastojalo naglasiti antropomorfni oblik. Promatramo li nalaz iz Hrustovače kao ostavu, tj. zatvorenu cjelinu, onda bi nju, na osnovi spirale rukobrana koja ima izraženu srednjobrončanodobnu tradiciju, morali uvrstiti u horizont ostava tipa Rimavská Sobota i Forró Karpatske kotline, odnosno datirati je u završetak Br C₂ i u Br D stupanj, tj. okvirno u 13. stoljeće.⁷¹ Ovakvom datiranju ne bi proturječila ni igla u obliku vaze⁷² većih dimenzija, rađena u »baroknom« stilu. Jedino bi narebrena narukvica od brončanog lima žljebastog presjeka (ne masivno lijevana) upućivala na nešto kasnije datiranje s obzirom na činjenicu da ovaj tip narukvica prati inventar ostava međuriječja faze II (1230—1100), te da dosad nisu registrirane u starijim nalazima⁷³. Uzimajući u obzir dosta jaku tradiciju srednjeg brončanog doba, koja se očituje u materijalu ostave iz Hrustovače (spiralna rukobrana nema središnji pupak), a uspoređujući je s ostavama faze II kulture polja sa žarama sjeverne Hrvatske⁷⁴, odakle je utjecaj na sjevernu Bosnu i strujao,

⁶⁷ A. Benac, *ibidem*.

⁶⁸ N. Tasić, *Rad vojvođanskih muzeja* 11, 1962, p. 127 sqq., tab. I, II.

⁶⁹ F. Starè, o. c., fig. 1.4.

⁷⁰ K. Vinski-Gasparini, o. c., tab. 20,4; 21,1; 10,13.

⁷¹ J. Hampel, *A bronzkor emlékei Magyarhonban I*, 1886, tab. 112, 113. — B. Hänsel, *Beiträge zur Chronologie d. mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken*, 1968, tab. 53, 1—14; 54, 1—18. — W. A. v. Brunn, *Mitteldeutsche Hortfunde d. jüngeren Bronzezeit*, *Röm.-Germ. Forschungen* 29, 1968, p. 31 sqq.

⁷² Npr. igla s glavicom u obliku vaze iz groba 70 nekropole Wilten u Tirolu, dati-

rana u Br D stupanj, cf. K. H. Wagner, o. c., tab. 31, 1—14.

⁷³ Npr. u ostavama Otok-Privlaka, Veliko Nabrđe, Gornja Vrba, Brodski Varoš, Podcrkavlje-Slavonski Brod, Topličica, Budinščina i dr., sve iz vremena faze II kulture polja sa žarama sjeverne Hrvatske, cf. K. Vinski-Gasparini, o. c., tab. 28,32; 44,35; 51,17; 59,23—27,29; 66,16,17; 76,25; 79,17.

⁷⁴ Upozoravamo naročito na usporedbu s ostavom Bošnjaci, cf. K. Vinski-Gasparini, o. c., tab. 30 A, koja ima spiralnu rukobrana identičnu onoj iz Hrustovače. Ostava je datirana u fazu II, ali kao jedna od najstarijih u skali ostava te faze.

smatramo da bi nju trebalo datirati u završetak Br D stupnja, tj. u drugu polovinu 13. stoljeća. Prema tome bi fibula u obliku violinskog gudala iz Hrustovače, s vodoravnim lukom rompskog presjeka ornamentiranim motivom jelovih grančica i s niskom žljebastom nožicom, bila jedan od najstarijih primjeraka u Jugoslaviji. Oblikom i ukrasom ona, međutim, ne pripada skupini fibula otkrivenih na prailirskom balkanskom teritoriju, što će kasnije biti analizirano. Ovo zapažanje je razumljivo ako se na umu ima činjenica da je ona nađena u sjevernoj Bosni, dakle na području gdje je kultura polja za žarama međuriječja vršila vrlo jak utjecaj, pogotovo završetkom 13. i u 12. stoljeću⁷⁵.

Sa sjeverozapadno-balkanskog područja je i fibula u obliku violinskog gudala s tordiranim vodoravnim lukom i spiralnom niskom nožicom, koju je Merhart objavio pod nazivom lokaliteta Unešić⁷⁶. Ona ga je potakla — Merhart, nije imao uvid u fundus fibula iz Jugoslavije, osim primjeraka s Glasinca i iz Konjuše, — da porijeklo fibula u obliku violinskog gudala locira na sjeverozapadnom Balkanu. Fibula, i to samo jedan primjerak, a ne dva, kako se to nedavno u literaturi navodilo,⁷⁷ nađena je zapravo u spilji Podumci blizu Unešića (kod Drniša⁷⁸) (tab. VI, 2), u kojoj su, uz žarne grobove, postojali i grobovi sa skeletom. Ostali brončani nalazi otkriveni u spilji⁷⁹ pripadaju horizontu Liburnija I, kako ga je definirao Batović⁸⁰,

⁷⁵ Iz istog vremena navodimo slijedeće nekropole polja sa žarama sjeverne Bosne: stariji grobovi iz Donje Doline (Z. Marić, Glasnik Zem. muz. Sarajevo n. s. XIX, 1964, p. 10 sqq.), Barice kod Tuzle (B. Čović, Glasnik Zem. muz. Sarajevo n. s. XIII, 1958, p. 77 sqq.), Mala Brusnica kod Bosanskog Broda i Kulaši kod Doboja (B. Belić, Zbornik krajiških muzeja II, 1963/1964, p. 19 sqq.).

⁷⁶ G. v. Merhart, *Bonner Jahrbücher* 147, 1942, p. 6, n. 20, fig. 3. — F. Starè, *Situla* 1, 1960, fig. 11, 1.

⁷⁷ B. Čović, *Godišnjak Akad. nauka i umjetn. B. i H. knj. VIII*, Centar za balkanološka ispitivanja knj. 6, 1970, p. 70, 73, n. 22. Čović je reproducirao samo Buttlerovu skicu po Merhartu, a ne i originalan crtež fibule iz Franjevačkog samostana u Sinju, za koju on smatra da predstavlja drugi, dosad neobjavljeni primjerak. Merhart, za fibulu koju je objavio, navodi Buttlerov podatak da se ona nalazi u privatnom posjedu u Unešiću, dok je identična fibula sada u Franjevačkom samostanu u Sinju. Pretpostavljamo da je Buttler pod »privatnim posjedom« podrazumijevao navedeni samostan, ili je pak fibula doista iz privatnog posjeda mogla kasnije biti predana samostanu na čuvanje, gdje se inače nalazi jedan dio materijala iz spilje u Podumcima, u kojoj je fibula nađena. Prema mišljenju I. Maro-

vića, koji je rekognoscirao spilju u Podumcima, postoji samo jedan primjerak fibule u obliku violinskog gudala koji potječe s tog lokaliteta (usmeni podatak I. Marović), a to je ista fibula koju je objavio Merhart, cf. I. Marović, *Vjesnik za arheol. i histor. dalm.* LXIII—LXIV, 1961/1962, p. 10, n. 17. Naš crtež (ovdje tab. VI, 2) crtan je prema originalu fibule iz Franjevačkog samostana u Sinju.

⁷⁸ I. Marović, *ibidem*. Marović navodi podatak da je spilja korištena kao groblje tijekom duljeg vremenskog perioda i da su, uz skeletne, ustanovljeni i žarni grobovi. Fibulu, ostale brončane nalaze i djelomično keramiku čuva Franjevački samostan u Sinju. Nalaze keramike iz spilje Podumci čuvaju još Arheološki muzej, Split i Gradski muzej, Šibenik.

⁷⁹ Spilju nisu istraživali stručnjaci. Sakupljeni su iz spilje još slijedeći brončani predmeti: dvije dvospiralne toke središnja spiralna cijev kojih je šira od toka, jedna dvospiralna toka spiralna cijev koje je uža od toka i dvije male dvospiralne toke, jedna masivna igla duga 20 cm okruglog presjeka s malom glavicom poput gljivice (stošca) na vratu s dva prstenasta zadebljanja.

⁸⁰ Š. Batović, *Diadora* I, 1959, p. 38 sqq. (dvospiralne toke iz Podumaca su najslabije tokama iz Đevrske, Isti, o. c., tab. I, 3).

s datiranjem od kasnog Ha A kroz Ha B₁ stupanj, odnosno horizontu srodnih i istovremenih nalaza s delmatskog područja⁸¹, značajka kojih su grobovi sa skeletom. Međutim, ovaj horizont nalaza povezan je u stvari s lučnim fibulama, pa se nikako ne bi mogao dovesti u vezu s primjerkom podumske fibule, koja je po svojoj prilici nađena u starijim, možda žarnim grobovima. Prema tome nemamo oslonca za određenije datiranje fibule iz Podumaca. Pretpostavku da bi ona mogla pripadati 13. stoljeću, koju je izrazio Čović, nije moguće dokumentirati⁸². I ova fibula, kao i ona iz Hrustovače, razlikuje se po izvedbi luka od glasičkih primjeraka. Statistika nalaza fibula u obliku violinskog gudala s tordiranim lukom pokazuje da su takve fibule najčešće u istočnoalpskom prostoru, Tiroli i sjevernoj Italiji i da su u međuriječju zastupljene u daleko manjem broju od onih glatkog ili ornamentiranog luka. Fibula iz Uzveća s tordiranim lukom, iako je nađena u sjeverozapadnoj Srbiji (u Mačvi), dakle geografski na Balkanu, ipak pripada sklopu kulture polja sa žarama vojvođanske grupe (grupe Surčin—Belegiš). Prema tome, fibula iz Podumaca jedini je dosad poznati primjerak tordiranog luka s balkanskog protolirskog područja, pa ona ne može biti specifična za taj teritorij i nju se ne bi smjelo koristiti u smislu određivanja porijekla, pravca kretanja i etničke pripadnosti nosilaca fibula u obliku violinskog gudala. To više što njezino datiranje u 13. stoljeće nema oslonca, iako bi je po svojoj prilici trebalo uvrstiti u horizont nalaza većine ostalih fibula u obliku violinskog gudala u Jugoslaviji, tj. u završetak 13. i u 12. stoljeće.

Sjeverno od Save i Dunava iz zatvorenih grobnih cjelina potječu jedino fibule značajne nekropole iz Dobove, u gornjoj Posavini (Slovenija), koja se uklapa u kulturu polja sa žarama zapadnog međuriječja Drave, Dunava i Save.⁸³ Nekropola ima širok raspon trajanja, od završetka 13. do u 9. stoljeće, a iz inventara njezinih grobova raspoložemo s tri primjerka fibula u obliku violinskog gudala, luk kojih je tordiran. Sadržaj izuzetno bogatog neobjavljenog groba 289⁸⁴ (tab. VII, 1—6), iz kojeg reproduciramo samo mali izbor, jasno datira fibulu s tordiranim lukom i visokom žljebastom nožicom, prema srednjoevropskom tipološko-kronološkom kriteriju, stupnjem Ha A₁, odnosno u usporedbi s nalazima iz grobova i ostava zapadnog međuriječja, krugu kojih nekropola iz Dobove i pripada,⁸⁵ u završetak 13. i u 12. stoljeće. Upozoravamo na privjeske iz ovog groba (tab. VII, 3—6) identične onima iz ostava Brodski Varoš, Pričac i Bingula—Divoš, na narukvice (tab. VII, 2) poput primjeraka iz ostave Zagreb—Medvedgrad i iz groba u Martijancu,⁸⁶ te na

⁸¹ I. Marović, *Vjesnik za arheol. i histor. dalm.* LXII, 1960, p. 5 sqq.; *Isti*, *Vjesnik za arheol. i histor. dalm.* LXIII—LXIV, 1961/1962, p. 5 sqq. (s literaturom i podacima o nalazištima).

⁸² B. Čović, o. c., p. 70.

⁸³ Za opći uvid i podatke o nekropoli cf. F. Starè, *Arheološki Vestnik* 2, 1951, p. 61 sqq.; *Isti*, *Ilirsko grobišče pri Dobovi*, *Rasprave SAZU* III, 1953, p. 111 sqq.; *Isti*, *Inventaria Archaeologica, Jugoslavija*, fasc. 1, 1957, Y1—Y5; *Isti*, *Varstvo spomenikov VII*, 1958/1959, p. 319; *Isti*, *Situla* 1, 1960, p. 81 sqq.

⁸⁴ Fibula i sadržaj groba 289 nisu objavljeni (rukopis F. Starè pripremljen za štampu). Za uvid u grobnu cjelinu i njezino djelomično korištenje zahvaljujem F. Starèu, koji je nekropolu u Dobovi iskopavao; cf. F. Starè, o. c., p. 81, n. 2. — Fibulu čuva Posavski muzej, Brežice.

⁸⁵ K. Vinski-Gasparini, o. c., p. 58, 127, 143, 154 sq., 176.

⁸⁶ K. Vinski-Gasparini, o. c., tab. 56, 34, 35, 37, 38; 71, 1—8; 86, 11—14 (privjesci); 75, 1—5; 25, 8, 9 (narukvice).

ogrlicu (koja se ovdje ne reproducira) gusto opletenu brončanom žicom što oblikuje motiv osmica s obješenim karičicama kao privjescima, poput ogrlice iz groba 1 nekropole Grünwald u Bavarskoj, datiranom u Ha A₁ stupanj⁸⁷. Zatvoreni nalaz groba 289 iz Dobove upućuje na to da ne postoji mogućnost vremenskog diferenciranja između fibula s vodoravnim i onih s kosim tordiranim lukom. Istom vremenu kao i fibula iz groba 289 može se pribrojiti još jedan primjerak fibule s tordiranim lukom i vjerojatno niskom žljebastom nožicom iz neidentificiranog groba nekropole Dobova⁸⁸ (tab. VII, 7). Fibula iz groba 108 također iz Dobove (tab. VII, 8—11) sa spiralnom nožicom i zasvedenim tordiranim lukom može se, naprotiv, uvrstiti među mlađe tipove, tj. datirati u 11. stoljeće, kako je to na materijalu zatvorenog groba dokumentirao F. Starè,⁸⁹ a zaobljenost njezina luka približava se već shemi lučnih fibula. Kao slučajni grobni nalazi evidentirana su još tri primjerka fibula u obliku violinskog gudala,⁹⁰ i to: iz okoline Karlovca (tab. VI, 6) s vodoravnim lukom ornamentiranim motivom kratkih crta u snopovima i čvorovima na stranama, vjerojatno s niskom žljebastom nožicom; iz Zlatara (tab. VI, 5) (kod Krapine) s vodoravnim neukrašenim lukom i niskom, vjerojatno žljebastom, nožicom; iz Gorjana (tab. VI, 4) (kod Đakova) s kosim neukrašenim lukom i visokom, vjerojatno žljebastom, nožicom. Prve dvije potječu iz sjeverozapadne Hrvatske a treća iz Slavonije, dakle sve su tri s područja kulture polja sa žarama međuriječja, ali za njihovo preciznije datiranje nemamo podataka.

Gotovo polovica cjelokupnog broja fibula u obliku violinskog gudala iz Jugoslavije (20 primjeraka) pripada zatvorenim nalazima brončanih ostava iz međuriječja Drave, Dunava i Save, dok je samo jedna ostava (iz Salaša Noćajskog) otkrivena s desne obale Save u mačvanskoj Posavini. Fibule sadrže slijedeće ostave⁹¹ (geografski slijed od zapada prema istoku): Podrute, 1 fibula s tordiranim lukom i visokom žljebastom nožicom (tab. VIII, 1); Topličica I, 1 fibula s vodoravnim tordiranim lukom, ukrasom osmice kraj petlje i vjerojatno spiralnom nožicom (tab. VIII, 2); Mačkovac, 1 fibula s ornamentiranim lukom i visokom žljebastom nožicom (tab. VIII, 3); Pričac, 1 fibula s vodoravnim tordiranim lukom neodredive nožice (tab. VIII, 4); Podcrkavlje—Slavonski Brod, 1 fibula s

⁸⁷ H. Müller-Karpe, *Münchener Urnenfelder*, 1957, tab. 6, 8.

⁸⁸ Fibula je zgnječena, čuva Posavski muzej, Brežice.

⁸⁹ F. Starè, o. c., p. 81 sqq., fig. 1; 6, 1—5. — Fibulu čuva Posavski muzej, Brežice.

⁹⁰ Cf. K. Vinski-Gasparini, o. c., p. 116, tab. 90, 8, 14; 91, 5. — Sve tri fibule čuva Arheološki muzej, Zagreb.

⁹¹ Ostave se ovdje ne reproduciraju jer su nedavno objavljene, cf. K. Vinski-Gasparini, o. c., p. 105, tab. 81 B (Podrute); p. 102 sq., tab. 26 (Topličica I); p. 100 sq., tab. 73 (Mačkovac); p. 98 sqq., tab. 71, 72 (Pričac); p. 96 sq., tab. 66—68 (Podcrkavlje—Slavonski Brod); p. 90 sqq., tab. 52—65 (Brodski Va-

roš); p. 86 sqq., tab. 48, 49 (Poljanci I); p. 105, 118 (Poljanci II); p. 105, 118 (Staro Topolje); p. 85 sq., tab. 44—47 (Veliko Nabrđe); p. 107 sq., tab. 84—87 (Bingula-Divoš); p. 107, 115 (Salaš Noćajski); p. 107, tab. 83 (Jarak I). — Za sve podatke i literaturu o navedenim ostavama cf. Isti, o. c., p. 177 (kataloški popis). U citiranoj publikaciji nisu reproducirane ostave Poljanci II (neobjavljena, čuva Muzej Slavonije, Osijek), Staro Topolje (neobjavljena, čuva Muzej brodskog Posavlja) i Salaš Noćajski (D. Popović, *Rad vojvođanskih muzeja* 12—13, 1964, p. 5 sqq., tab. I—IX, čuva Muzej Srema, Sremska Mitrovica). Ostavu Poljanci I čuva Muzej brodskog Posavlja. Sve ostale ostave čuva Arheološki muzej, Zagreb.

vodoravnim neornamentiranim lukom i niskom, vjerojatno žljebastom, nožicom (tab. VIII, 5); Brodski Varoš, 2 fibule s vodoravnim ornamentiranim lukom i vjerojatno niskom žljebastom nožicom (tab. IX, 2, 3), 1 fibula s čvorovima na luku, nožica nedostaje (tab. IX, 4), 1 fibula s tordiranim lukom i vjerojatno niskom žljebastom nožicom (tab. IX, 5), 1 velika fibula s ornamentiranim lukom i spiralnom nožicom⁹² (tab. IX, 1); Poljanci I, 1 fibula s vodoravnim ornamentiranim lukom i niskom žljebastom nožicom (tab. VIII, 7), 1 fibula s ukrasom osmica na obje strane luka i spiralnom nožicom (tab. VIII, 6); Poljanici II, 2 fibule s tordiranim lukom i niskom žljebastom nožicom (tab. VIII, 8, 9); Staro Topolje, 1 velika fibula s vodoravnim ornamentiranim lukom i niskom žljebastom nožicom (tab. IX, 6); Veliko Nabrđe, 1 fibula s neornamentiranim lukom rompskog presjeka i niskom žljebastom nožicom (tab. X, 1); Bingula—Divoš, 1 fibula s ornamentiranim lukom i vjerojatno niskom žljebastom nožicom (tab. X, 4), 1 fibula s ukrasom osmica s obje strane luka i spiralnom nožicom (tab. X, 5); Salaš Noćajski, 1 fibula s ornamentiranim lukom i povišenom žljebastom nožicom (tab. X, 2); Jarak I, 1 fibula s neornamentiranim lukom i žljebastom nožicom (tab. X, 3, nedovršeni, tj. nedorađeni primjerak). Veći dio navedenih ostava sadrži i fibule raskucanog, odnosno listolikog, luka⁹³, a ostave Pričac i Brodski Varoš još i po jednu fibulu čiji je luk izveden od niza osmica (tab. X, 6, 7)⁹⁴.

Za razliku od ostava faze I kulture polja sa žarama sjeverne Hrvatske — datiranih od završetka 14. do zadnjih desetljeća 13. stoljeća (do 1230. godine) mačevima tipa Sprockhoff Ia, iglama u obliku makove glavice, bodežima s visokom trokutastom pločicom za nasad, M pincetama i ostalim materijalom kasnog Br C i ranijeg Br D stupnja — u kojima nedostaju fibule u obliku violinskog gudala, inventar svih ostava u kojima se one javljaju tipološki je vezan djelomično za Br D te za Ha A₁ stupanj, tj. za zadnja desetljeća 13. i za 12. stoljeće⁹⁵. To je razdoblje faze II kulture polja sa žarama sjeverne Hrvatske, odnosno i čitavog međuriječja Drave, Dunava i Save, čiju specifičnost, uz fibule u obliku violinskog gudala, čini i oprema ratnika, i to knemide s oputama, štitovi tipa Nyirtura, šljemovi ugarskog tipa, zatim mačevi tipa Nenzingen (Sprockhoff IIa) i tipa Aranyos, nadalje mačevi Cowenovog slavonskog tipa, noževi s pločicom za pričvršćivanje drška tipa Riegsee, noževi s drškom u obliku jezička tipa Baierdorf i Dašice, dvosjekle britve X tipa, narukvice s ukrasom girlanda i vertikalno narebrene narukvice, te u zapadnom međuriječju dominirajuća prisutnost keramike tipa Baierdorf, a u istočnom međuriječju mlađeg horizonta tipa Surčin—Belegiš, sve materijal kasnijeg Br D i ranijeg H A stupnja. Evidentna je činjenica da se varijante fibula u

⁹² U sklopu vrlo velike ostave iz Brodskog Varoša naknadno je pronađena spirala što pripada nožici fibule, pa je ona prvi put objavljena bez spiralne nožice, cf. K. Vinski-Gasparini, o. c., tab. 91, 1.

⁹³ To su ostave Podrute (1 primjerak), Pričac (1 primjerak), Salaš Noćajski (1 primjerak), cf. ovdje n. 91.

⁹⁴ Za fibulu iz ostave Pričac cf. K. Vinski-Gasparini, o. c., tab. 71, 14; 92, 2. — Fibula

iz ostave Brodski Varoš je neobjavljena jer je naknadno rekonstruirana.

⁹⁵ Za uvid u interpretaciju kulture polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj, njezinu podjelu na razvojne faze, analizu ostava, te relativnu i apsolutnu kronologiju u ovdje navedenom smislu, upućujemo na cit. publikaciju K. Vinski-Gasparini, o. c., passim.

obliku violinskog gudala, i to one s ornamentiranim, glatkim ili tordiranim lukom s niskom ili visokom žljebastom nožicom, one s ornamentiranim, glatkim ili tordiranim vodoravnim lukom sa spiralnom nožicom, one s čvorovima na luku sa žljebastom nožicom, te primjerci s ukrasom osmica na stranama luka i spiralnom nožicom, u ostavama međuriječja Drave, Dunava i Save javljaju usporedno, tj. njihova tipološka klasifikacija ne daje sama po sebi mogućnost za kronološke distinkcije. Svi primjerci iz ostava faze II kulture polja sa žarama međuriječja pripadaju zapravo istom horizontu kao i zatvoreni nalazi, i to oni iz skeletnih grobova s glasinčih tumula u Štrpcima i Talinama, iz Konjuše, te iz žarnih grobova 289 i neidentificiranog groba iz Dobove, a to je vrijeme kasnijeg Br D i ranijeg Ha A stupnja. Istom horizontu treba pripisati i slučajne nalaze fibula u obliku violinskog gudala iz Jugoslavije, i to: s balkanskog područja na osnovu analogija s fibulom groba 1 u Štrpcima na Glasincu i s nalazom iz Konjuše, fibule bez oznake lokaliteta s Glasinca, iz okoline Splita i Vinče; na osnovu analogija s nalazima iz ostava međuriječja i iz groba 289 iz Dobove, fibule iz Podumaca, Uzveća, Zlatara, okoline Karlovca, Gorjana, Novih Banovaca i Zemuna. Iznimku čini po svoj prilici fibula iz Hrustovače, koja bi se mogla datirati u drugu polovinu 13. stoljeća (u kasniji Br D stupanj), kao jedna od najstarijih fibula u obliku violinskog gudala u Jugoslaviji. Najmlađi tipovi su oni sa zasvedenim lukom iz žarnog groba 108 nekropole Dobova i fibula iz Malenaca, jer njih valja opredijeliti u 11. stoljeće (Ha A₂ stupanj).

Nalazi fibula u obliku violinskog gudala na područjima susjednim Jugoslaviji daleko su skromniji — izuzevši fundus Italije. Nije nam namjera da ovdje iznesemo statistiku nalaza fibula u obliku violinskog gudala iz Italije, Austrije, Mađarske, Čehoslovačke, kao ni onih iz egejskog areala. Bez pretenzija na potpunost navodimo samo one nalaze iz nama pristupačne evidencije koji su dosad korišteni u literaturi u vezi s njihovim datiranjem.

Zasad ostaje otvoreno pitanje da li su neke italske fibule u obliku violinskog gudala starije od onih u Jugoslaviji. Fibulu s čvorovima na stranama luka iz groba 37 sjeverne nekropole sicilskog nalazišta Pantalica datira Müller-Karpe, na osnovu grobne cjeline i analogija u kasnomikenskom periodu III C 1, u 12. stoljeće, tj. u horizont Pantalica I⁹⁶. Sa Sicilije navodimo još dva primjerka fibula s čvorovima na stranama luka iz grobnica 9 i 23 nekropole Cozzo del Pantano. Fibula iz grobnice 9 povezana je s ranim tipom koljenaste fibule, pa nikako ne može biti starija od 12. stoljeća, dok sicilske primjerke Sundwall datira tek oko godine 1000⁹⁷. Fibule s čvorovima na stranama luka i žljebastom nožicom s naselja Scoglio del Tono (Puglia) po mišljenju Müller-Karpea također nisu starije od 12. stoljeća, isto kao i analogne fibule iz Castrovillare (Calabria), iz groba 177 nekropole Timari (Basilicata) i one iz nekropole Pianello (Marche), za razliku od fibule tordiranog vodoravnog luka sa žljebastom nožicom iz groba 3 nekropole Torre Castelluccia (Puglia) i analognih fibula naselja Peschiera-Boccaturo del Mincio (Veneto)

⁹⁶ Za navedene fibule sa Sicilije cf. H. Müller-Karpe, Beiträge zur Chronologie d. Urnenfelderzeit nördlich u. südlich d. Alpen,

Röm. Germ. Forschungen 22, 1959, p. 20, 22, 229, tab. 1 A, 1 H.

⁹⁷ J. Sundwall, o. c., p. 15 sq.

(7 primjeraka), koje vremenski opredjeljuje u Peschiera horizont⁹⁸. Fibule tordiranog luka i visoke žljebaste nožice iz Peschiere-Boccatura del Mincio (1 primjerak) i s lokaliteta Cles (Val di Non, Trentino) (2 primjerka) smatra on nešto mlađima. Međutim pojava fibula u obliku violinskog gudala nije unutar raspona trajanja Peschiera horizonta, tj. unutar 14. i 13. stoljeća, fiksirana i dokumentirana pa je sva prilika da se i ovi tipovi fibula u obliku violinskog gudala s Apeninskog poluotoka, koje Müller-Karpe smatra starijima od tipova s čvorovima na stranama luka, ne mogu datirati prije 1230. godine, slično kao i primjerci u Jugoslaviji.

Fibule u obliku violinskog gudala iz Austrije^{98a} (cca 20 primjeraka), i to s lokaliteta Grossmugl, grob 1⁹⁹ (grobna cjelina Ha A₁ stupnja¹⁰⁰) sa žljebastom nožicom, Unterradl, Grünbach am Schneeberg, Langmannsdorf, Wien—Leopoldau i Prinzdorf a. d. Zaya¹⁰¹ sa spiralnom nožicom, iz nekropole Gemeinlebarn¹⁰² (8 primjeraka), te s nalazišta Wien—Vösendorf¹⁰³ (s motivom osmica na stranama luka i spiralnom nožicom), svi s područja Donje Austrije, datiraju se u Ha A₁ stupanj. Fibule tordiranog luka i visoke žljebaste nožice iz grobova 1 i 11 nekropole Mühlau¹⁰⁴ u Tirolu svrstava Wagner u svoju grupu II (uglavnom Ha A₁ stupanj), a Merhart ih datira oko 1200. godine. Istom vremenu mogu se pripisati i dva primjerka fibula u obliku violinskog gudala sa spiralnom nožicom s lokaliteta Altmünster¹⁰⁵ u Gornjoj Austriji. — U susjednoj Bavarskoj uočen je jedan primjerak fibule u obliku violinskog gudala (ulomak) iz ostave Winklsass, koju Müller-Karpe datira u Ha A₁ stupanj s vidnom Br D tradicijom^{105a}. — U Mađarskoj je, prema našem uvidu, registrirano dosad 11 fibula u obliku violinskog gudala raznih varijanata, od kojih je 9 iz Transdanubije, a tek 2 iz Alfölda. Iz nesigurne ostave Bodrogkeresztúr¹⁰⁶ potječe jedan primjerak sa spiralnom nožicom. Drugi adekvatan primjerak s lokaliteta Mosonszolnok¹⁰⁷ srodan je fibulama iz Podumaca i Novih Banovaca, a otkriven je u grobu u tumulusu. Na osnovi ostalih nalaza s

⁹⁸ H. Müller-Karpe, o. c., p. 31 sqq., 35, 89 sqq.

^{98a} Napomena u korekturi: publikacija P. Betzler, Die Fibeln in Süddeutschland, Österreich und der Schweiz I, Präh. Bronzefunde Abt. XIV, 3, 1974, u kojoj se tretiraju i fibule u obliku violinskog gudala, izašla je nakon što je ovaj rad bio već u štampi. Zbog tog razloga nije bilo moguće koristiti podatke i rezultate iz citirane publikacije.

⁹⁹ R. Pittioni, Urgeschichte d. österreichischen Raumes, 1954, p. 418, fig. 291. — H. Müller-Karpe, o. c., tab. 124 B.

¹⁰⁰ J. Řihovský, Die Messer in Mähren u. dem Ostalpengebiet, Präh. Bronzefunde Abt. VII, 1, 1972, p. 14, tab. 31, B.

¹⁰¹ R. Pittioni, o. c., p. 419 sq., fig. 292, 9; 293, 3. — W. Angeli, Mitt. d. Anthrop. Ges. Wien 90, 1960, p. 113, tab. 7, 3—5; p. 117, tab. 16, 1; p. 117, tab. 16, 2.

¹⁰² J. Szombathy, Prähistorische Flachgräber bei Gemeinlebarn in Niederösterreich, Röm.-Germ. Forschungen 3, 1929, p. 9, 13, 53, tab. 1, 13, 14, 17, 19, 20, 22, 23; 12, 12; 21, 1—3.

¹⁰³ H. Müller-Karpe, o. c., p. 107.

¹⁰⁴ K. H. Wagner, o. c., tab. 98 (grob 1); tab. 11, 9 (grob 11). — G. v. Merhart, Schumacher Festschrift 1930, p. 116 sqq., tab. I.

¹⁰⁵ M. Hell, Archaeologia Austriaca 2, 1949, p. 64, fig. 1. — R. Pittioni, o. c., p. 469, fig. 336, 1, 2.

^{105a} H. Müller-Karpe, o. c., p. 156, tab. 148, 31.

¹⁰⁶ J. Hampel, o. c., tab. 96, 2. — J. Sundwall, o. c., p. 13, fig. 6, d, e (po svojoj prilici u pitanju je ista fibula, a ne dva primjerka); cf. L. Márton, Archaeologiai Értesítő 1911, tab. I, 3; W. A. v. Brunn, o. c., p. 43, n. 2.

¹⁰⁷ J. Hampel, o. c. III, 1896, tab. 186, 7. — N. Åberg, Bronzezeitliche u. früheisenzeitliche Chronologie V, 1935, fig. 95.

tog lokaliteta, fibulu iz Mosonszolnoka, premda njezina petlja na glavi ima dva navoja, moglo bi se datirati u kasnije vrijeme Br D i u Ha A₁ stupanj¹⁰⁸, isto kao primjerke iz ostava međuriječja Drave, Dunava i Save. Ostavu Badacsony-Köböl-kút¹⁰⁹, u kojoj je nađena jedna fibula tordiranog luka, datira Brunn u Ha A₂ stupanj, te se ona može uvrstiti u rijetke primjerke koji su mlađe provenijencije. Ostava Regöly¹¹⁰ sadrži jednu fibulu sa žljebastom lagano povišenom nožicom, a po jedan identičan primjerak potječe s lokaliteta Vács¹¹¹ i iz županije Estergom bez bliže oznake mjesta nalaza¹¹², dok je drugi primjerak iz Vácsa po ornamentici blizak glasinačkim fibulama. Najmlađe su po svoj prilici tri fibule s osmicama na stranama luka i vjerojatno sa spiralnom nožicom iz ostave Velemszentvid¹¹³, koju Brunn datira u Ha B₁ stupanj. Zanimljivo je napomenuti da na većini fibula u obliku violinskog gudala iz Mađarske petlja na glavi ima dvije spirale (umjesto kako je običajeno jedne), što smatramo karakteristikom regionalnih radionica a ni u kojem slučaju elementom koji bi mogao utjecati na datiranje, pogotovu ne u smislu obilježja za tipološki mlađe oblike (fibula iz Mosonszolnoka npr. ima isto dva navoja na petlji). — U fundus fibula u obliku violinskog gudala iz Čehoslovačke nemamo dovoljan uvid. Poznat nam je jedan primjerak sa žljebastom visokom nožicom s teritorija rasprostiranja lužičke kulture s lokaliteta Polepy¹¹⁴. Ostavljamo po strani tip fibule luk koje je oblikovan od niza osmica, kao što su vrlo rani primjerci iz groba II tumulusa u Čaki i iz Bučovica¹¹⁵ i primjerci s nalazišta Zvirotice i Malá Bělá¹¹⁶. Fibula s lokaliteta Petrovice¹¹⁷ srodna je fibuli s osmicama na stranama luka i spiralnom nožicom iz ostave Bingula—Divoš u istočnom Srijemu. Iz Slovačke potječu još dva primjerka fibula u obliku violinskog gudala sa žljebastom nožicom¹¹⁸, ali nema podataka o njihovoj provenijenciji. — U velikim ostavama Transilvanije, u Rumunjskoj, fibule u obliku violinskog gudala kao da posve nedostaju, baš kao i u brojnim ostavama iz jugoslavenskog i rumunjskog Banata¹¹⁹. — Sa zapadnog ruba srednje Evrope potječu još dvije fibule u obliku violinskog gudala tordiranog luka s visokom žljebastom nožicom s lokaliteta Ascona—San Materno¹²⁰, tri primjerka s niskom žljebastom noži-

¹⁰⁸ W. A. v. Brunn, o. c., p. 70.

¹⁰⁹ A. Mozsolics, *Archaeologiai Értesítő* 76, 1949, p. 20 sq., tab. 22-26. — W. A. v. Brunn, o. c., p. 48.

¹¹⁰ J. Hampel, *Archaeologiai Értesítő* 1902, p. 427.

¹¹¹ L. Márton, o. c., p. 329 sqq., tab. I, 1. — J. Sundwall, o. c., p. 14, fig. 7,b,c.

¹¹² Podatak dugujem J. Bouzek, Praha. Fibulu je registrirao F. Holste u svojim bilješkama što se čuvaju na Fil. fak. Sveuč. Marburg pod signaturom A I 19/55.

¹¹³ K. Miske, *Mitt. d. Anthrop. Ges. Wien* XXVII, 1897, Beibl. 13, fig. 3; 4.

¹¹⁴ F. Dvořák, *Památky Arch.* 35, 1926/1927, p. 38, tab. IX, 14.

¹¹⁵ A. Točík i J. Paulík, *Slovenská Arch.* VIII, 1, 1960, p. 71 sqq., fig. 13.

¹¹⁶ J. Kudrnač, *Arch. Rozhledy* II, 3—4, 1950, p. 221, fig. 155. — J. Filip, *Památky Arch.* XXXXI, 1936/1938, p. 33, fig. 19.2.

¹¹⁷ J. Filip, o. c., fig. 19, 3,4.

¹¹⁸ Za ovaj podatak dugujem zahvalnost J. Bouzeku, Praha. Fibule se čuvaju u muzeju u Rimavskoj Soboti.

¹¹⁹ W. A. v. Brunn, o. c., p. 62. Među brojnim ostavama iz Banata, koje se čuvaju u muzeju u Vršcu, nismo zapazili ni jednu fibulu u obliku violinskog gudala.

¹²⁰ J. Speck, *Die Bronzezeit d. Schweiz, Repertorium der Ur- u Frühgesch. d. Schweiz* 22, 1956, p. 25, tab. 10,34.

com s lokaliteta Corcelettes¹²¹ (Neuchâtel) i jedan s lokaliteta Zürich—Wollishofen^{121a}, sve u Švicarskoj.

Popis fibula u obliku violinskog gudala što potječu uglavnom iz srednje Evrope ovime nije iscrpljen, iako su obuhvaćeni oni krajevi u kojima je otkriven dosad najveći broj fibula tog tipa. Cjelovit popis zasad nije moguće razraditi. Kartu rasprostiranja fibula u obliku violinskog gudala srednje Evrope s Karpatском kotlinom, Italijom i egejskim prostorom, ali također s nepotpunim podacima, naročito što se tiče Hrvatske i uopće Jugoslavije, skicirao je Bouzek¹²². Ovdje predočena karta rasprostiranja fibula u obliku violinskog gudala u Jugoslaviji (sl. 1) jasno pokazuje da je najveća gustoća lokaliteta koncentrirana na području međuriječja Drave, Dunava i Save. Gustoća i broj nalaza svakako indiciraju da jedan korijen — ali po svoj prilici ne i jedini — porijekla fibula u obliku violinskog gudala treba tražiti na jugoslavenskom teritoriju, ali ne na području sjeverozapadnog Balkana, kako je to pretpostavljao Merhart, dovodeći s njime u vezu primjerke iz Italije, nego u prvom redu na području međuriječja Drave, Dunava i Save, uključivši u taj kompleks i pojas uz desnu obalu Save sa slivovima rijeka Kupe i Krke, odnosno i područje rasprostiranja kulture polja sa žarama uz sjeverni pojas sjeverozapadnog i djelomično centralnog Balkana (nalazi iz pećine Hrustovača, iz okoline Karlovca, iz Uzveća, Salaša Noćajskog, Vinče).

U vezi s kronološkim problemom fibula u obliku violinskog gudala u srednjoj Evropi i Italiji svakako je značajno njihovo datiranje na egejskom arealu. Ne ulazeći u analizu tog datiranja, koje je od Monteliusa, Blinkenberga, Åberga i Merharta pa do najnovijih studija¹²³ u više navrata bilo razmatrano, napominjemo da se ono danas često oslanja na kronološki sistem koji je za mikensku kulturu razradio Furumark¹²⁴, a koji je sinhroniziran s historijskim podacima što ih pružaju egipatski izvori¹²⁵. Ne upuštajući se u detaljnije navođenje fibula u obliku violinskog gudala iz Mikene i ostalog egejskog areala (oko 20 primjeraka)¹²⁶, napominjemo da one, na osnovi podataka što su ih pružile zatvorene cjeline, pripadaju kasnomikenskom razdoblju, i to poneke završetku perioda III B, ali većina periodu III C 1, dakle horizontu tik pred samu katastrofu Mikene i neposredno nakon nje. Na osnovi spomenutog kronološkog sistema Furumarka, kasnomikenski period III B obuhvaća vrijeme od oko 1 300. do 1 230. godine, dok period III C 1, s podjelom na faze a-c, obuhvaća nešto duži vremenski raspon od 1 230. godine do kraja 12. stoljeća, s obzirom na to da Furumark početak faze III C 1c datira oko 1 125. godine. Za vrijeme vladanja Merenptha (1 223—1 213), 4. egipatskog vladara 19. dinastije, spominju se prvi put »pomorski narodi« i njihov pohod na Egipat, a

¹²¹ J. Sundwall, o. c., fig. 7d.

^{121a} R. Forrer, Reallexikon 1908, p. 232, tab. 57,14.

¹²² J. Bouzek, *Homerisches Griechenland*, Acta Univ. Carolinae Phil. et Histor., Monographia XXIX, 1969, fig. 11.

¹²³ Cf. ovdje n. 1.

¹²⁴ A. Furumark, *Chronology of Mycenaean Pottery*, 1941, passim; *Isti*, *Opuscula Arch.* 3, 1944, p. 260 sqq.

¹²⁵ Ed. Meyer, *Ägyptische Chronologie*, Abhandl. d. Preuss. Acad. d. Wiss., Phil. Hist. Kl., 1904 (s dodacima 1907). — K. Bittel, *Grundlage d. Vor-u. Frühgeschichte Kleinasiens*, 1945. — H. v. Beckerath, *Tanis u. Theben, Historische Grundlagen d. Ramsesidenzeit in Ägypten*, 1951. — Cf. H. Müller-Karpe, o. c., p. 16 sqq.

¹²⁶ Cf. ovdje n. 14

zatim i za vladanja Ramzesa III (1 195—1 163), što je vjerojatno odraz nemira i prodora u okviru prvog vala tzv. velike egejske seobe, koji je po svojoj prilici uslijedio tijekom zadnjih desetljeća 13. stoljeća. To je razdoblje završetka kasnomikenskog perioda III B i početka perioda III C 1a (koji Furumark datira između 1 230. i 1 200. godine), a nemiri i pomicanja različitog intenziteta trajali su vjerojatno tijekom svekolikog vremena perioda III C 1, tj. približno do kraja 12. stoljeća. To je ujedno i vrijeme pojave fibula u obliku violinskog gudala na egejskom tlu, što predstavnici tzv. evropske škole tumače kao strani element u kasnomikenskoj kulturi, pretpostavljajući da su ih onamo donijeli oni nosioci koji su u prvom valu velike egejske seobe ugrozili Mikenu i ostale gradove u južnoj Grčkoj, u Beotiji, u Tesaliji i u Makedoniji. Ako bismo uzeli u obzir suprotnu tezu tzv. engleske škole, tada bi nas morala iznenaditi činjenica da se fibule u obliku violinskog gudala javljaju u tako velikom broju u ostavama međuriječja Drave, Dunava i Save približno istovremeno kad i na egejskom tlu. Uz činjenicu da su ostave odraz nemirnih zbivanja, treba naročito imati u vidu podatak da njihov sadržaj lomljene bronce, tj. već upotrijebljenih, oštećenih i odbačenih predmeta, ilustrira stanje materijalne kulture prije događaja koji su uzrokovali njihovo zakapanje. Ako bismo pošli sa stanovišta da izvorno područje fibula u obliku violinskog gudala lociramo u Egeji u vrijeme zadnjih desetljeća 13. i u 12. stoljeću, tada bi, zbog navedenih razloga, bilo teško objasniti njihovu istovremenu prisutnost u tako velikom broju ostava u međuriječju Drave, Dunava i Save, naročito u Posavini oko Slavonskog Broda gdje je nesumnjivo moralo postojati vrlo jako radioničko središte obrade metala¹²⁷. Jedno od žarišta autohtonog porijekla i domaće izrade fibula u obliku violinskog gudala svakako se mora locirati u međuriječju Drave, Dunava i Save, uključivši pojas uz desnu obalu Save na geografski balkanskom tlu koji se u bitnim crtama uklapa u krug kulture polja sa žarama južnopanonskog prostora, za razliku od jugoistočno-bosanske glasinacke regije uže prailirske pripadnosti s inhumacijom u tumulima.

Međusobni tipološki odnos fibula u obliku violinskog gudala na područjima gdje su one najbrojnije zastupljene — na egejskom arealu, u jugozapadnoj Panonskoj nizini, sjeverozapadnom Balkanu, istočnoalpskom prostoru i Italiji — mogao bi pružiti putokaz da se sagleda teritorij i ona zbivanja koja su mogla proizročiti nemire i prodore za prvog vala velike egejske seobe. Sve druge argumente, kao što su pojava kremacije, određenih oblika oružja i opreme ratnika, te kanilirane keramike u vrijeme kasnomikenskog perioda III C u Egeji, ostavljamo po strani i bez obzira na novija stanovišta po kojima, za razliku od teza Merhartove škole, njihovo porijeklo nije nužno vezano za srednjoevropske uzore¹²⁸. Promotrimo li fundus fibula u obliku violinskog gudala u Jugoslaviji, jasno se mogu razlikovati dvije radioničke skupine: jedna skupina teritorijalno je vezana za međuriječje Drave, Dunava i Save, i to naročito za Posavinu sa slivovima rijeka Krke i Kupe, uključivši i sjevernu Bosnu i sjeverni pojas zapadne Srbije; druga skupina vezana je za područje sjeverozapadnog i centralnog Balkana, i to za glasinacku visoravan

¹²⁷ Cf. K. Vinski-Gasparini, o. c., tab. 133 (karta rasprostiranja faze II s unesenim nazivima ostava).

¹²⁸ H. Müller-Karpe, *Germania* 40, 1962, p. 255 sqq. — Isti, *Jahrbuch d. Deutschen Archäol. Inst.* 77, 1962, p. 59 sqq.

i za zapadnu Srbiju. Bitna razlika među fibulama u obliku violinskog gudala tih dviju skupina sastoji se prvenstveno u ornamentici luka, te donekle u dimenzijama. Skoro sve fibule sjeverozapadne centralne balkanske skupine, nastale na prailirskom području, imaju luk ukrašen snopovima poprečnih paralelnih crta razdvojenih međusobno neornamentiranim poljima. Među njima pretežu fibule vrlo velikih dimenzija, što je vjerojatno povezano s regionalnim obilježjem nošnje i ne može biti kronološki argument za njihovo ranije datiranje¹²⁹, na što ukazuju njihovi popratni nalazi (npr. iz Konjuše). U ovoj skupini postoje jedino primjerci sa žljebastom ili spiralnom, niskom ili visokom, nožicom, luk koje je od šipke okruglog presjeka. Svi ostali tipovi, oni s tordiranim lukom, oni s čvorovima ili osmicama na stranama luka, te fibule luk kojih je izveden od niza osmica i one s listolikim lukom, što su toliko karakteristični za srednje Podunavlje s Posavinom, za Egeju i donekle za Italiju, potpuno nedostaju sjeverozapadno i centralno-balkanskoj skupini. Fibule ove skupine nastale su po svojoj prilici na sjevernom rubu zapadnog Balkana na području prožetom kulturom polja sa žarama, prilagođene regionalnoj nošnji i ukusu ukrašavanja, odakle su vjerojatno dosegle prailirski krug Glasinca s inhumacijom u tumulima. Fibule u obliku violinskog gudala posavske skupine pretežno su manjih dimenzija, iako nailazimo i na veće primjerke, luk im je pretežno gladak ili ukrašen također snopovima poprečnih paralelnih crta, ali razmak među njima nije prazan već redovito ispunjen ornamentom jelovih grančica, a rjeđe tordiran. Unutar posavske skupine ističemo posebnu varijantu s čvorovima na stranama luka, dosad u Jugoslaviji nepoznatu, a inače zastupljenu u Egeju, te naročito na Siciliji i južnoj Italiji. Neki primjerci s balkanskih nalazišta, npr. fibule iz Hrustovače, Podumaca, okoline Splita i ona iz tumulusa s položaja Taline na Glasincu, proizvod su posavskih radionica i one su importirane na balkansko tlo, što dokazuje njihovo stilsko obilježje, slično kao što je sa sjeverozapadnog Balkana u gornju Posavinu importirana fibula s lokaliteta Malence. Fibulu iz Podumaca ne možemo smatrati specifičnim balkanskim proizvodom, kako je to nekad pretpostavljao Merhart, to više što fibule tordiranog luka inače nisu poznate na području sjeverozapadnog i centralnog Balkana u okviru prailirske kulture. Treba napomenuti da obilježje rijetkih brončanih ostava iz kasnog 13. i iz 12. stoljeća u srednjoj Dalmaciji¹³⁰ jasno indicira da je kultura polja sa žarama iz savsko-dravskog međuriječja vršila utjecaj sve do istočne obale Jadrana.

Fibule posavske skupine, prvenstveno na osnovi raznolikosti zastupljenih tipova, odnosno varijanata, a zatim i po ukrasu, vrlo su bliske fibulama u obliku violinskog gudala egejskog areala, što se ne bi moglo zaključiti za fibule sjeverozapadno-balkanske skupine. Fibule u obliku violinskog gudala Sicilije, južne i srednje Italije uglavnom imaju regionalno radioničko obilježje: to su pretežno fibule s čvorovima na stranama luka, veoma rijetke među primjercima u Jugoslaviji, gdje su ograničene uglavnom na međuriječje, te dosad nepoznate na ostalom području Panonije i srednjeg Podunavlja. Sjeverno od Apenina dominira tip tordiranog luka sa žljebastom i spiralnom nožicom, baš kao i u Tirolu i u istočnoalpskom

¹²⁹ M. Garašanin, o. c., p. 436.

¹³⁰ K. Vinski-Gasparini, o. c., p. 106, tab.

prostoru, što također indicira regionalnu radioničku pripadnost i međusobnu povezanost.

Tipološke razlike između egejskih i sjeverozapadno-balkanskih i centralno-balkanskih fibula u obliku violinskog gudala dopuštaju, uz ostale argumente,¹³¹ opravdanost spoznaje da sjeverozapadni Balkan, odnosno uža prailirska regija, nije odigrala u prvom valu velike egejske seobe onu ulogu koju se njoj u literaturi nastojalo pripisati. Prailirska regija po svojoj prilici ostala po strani od burnih zbivanja, a tome u prilog ide zapažanje o mirnom, evolutivnom razvoju prailirske kulture na samom Glasincu, koja ne pokazuje ni opadanje u intenzitetu ni prekid u kontinuitetu. Ova zapažanja povlače za sobom potrebu revizije teorija o ranoilirskoj etničkoj pripadnosti nosilaca prvog vala velike egejske seobe. Naprotiv, kultura polja sa žarama savsko-dravskog međuriječja u to vrijeme ima izrazito ekspanziono obilježje, a prisutnost velikog broja oružja i opreme ratnika u golemom fundusu njezinih ostava — da spomenemo samo mnoštvo mačeva s drškom u obliku jezička tipa Sprockhoff Ia, tipa Nenzingen i slavenskog tipa, plamenasta koplja, šljemove i knemide s oputama — ukazuje na militarni karakter njezinih nosilaca. Ovo oružje i oprema ratnika, povezani u ostavama zajedno s fibulama u obliku violinskog gudala posavske radioničke skupine, pripadali su vjerojatno onim nosiocima koji su, možda potaknuti nemirnim strujanjima u Karpatskoj kotlini, uzrokovali prvi val velike egejske seobe, te krenuvši prema jugu, po svojoj prilici dolinom Morave i Vardara, ugrozili istočnomediteranski svijet, za što postoje arheološke indicije¹³². Treba imati na umu i pretpostavku da je odraz ovih nemirnih zbivanja u srednjem Podunavlju zahvatio i Italiju. Međutim, taj složeni proces kulturnih i etničkih dodira srednjeg Podunavlja kako s egejskim svijetom tako i s Apeninskim poluotokom u kasnom 13. i u 12. stoljeću nije još u dovoljnoj mjeri moguće objasniti.

OPIS SLIKE I TEKSTU
TEXTABBILDUNG

Slika 1
Abbildung 1

Karta rasprostiranja fibula u obliku violinskog gudala u Jugoslaviji.
Verbreitungskarte der Violinbogenfibeln in Jugoslawien.

1 Podrute	9 Podcrkavlje—Slavonski Brod
2 Zlatař	10 Brodski Varoš
3 Topličica I	11 Poljanci I i II
4 Dobova	12 Staro Topolje
5 Malence	13 Gorjani
6 Karlovac—okolina	14 Veliko Nabrđe
Karlovac—Umgebung	15 Bingula-Divoš
7 Mačkovac	16 Salaš Noćajski
8 Pričac	17 Uzveće

¹³¹ A. Benac, Arheološki radovi i rasprave JAZU IV—V, 1967, p. 319 sqq.

¹³² V. Miložčić, Archäologischer Anzeiger 63/64, 1948/1949, col. 12 sqq. — W. Kimmig, o. c., p. 220 sqq.

18 Jarak I
 19 Novi Banovci
 20 Zemun
 21 Vinča
 22 Konjuša
 23 Glasinac-Štrpci

24 Glasinac
 25 Glasinac—Taline
 26 Hrustovača
 27 Podumci (Unešić)
 28 Split—okolina
 Split—Umgebung

POPIS I SADRŽAJ TABLI
 VERZEICHNIS DER TAFELN

Tabla I

Tafel I

1—13, Glasinac—Štrpci, tumulus I, grob 1 (Tumulus I, Grab 1). M. 2 : 3.

Tabla II

Tafel II

1, 2, Glasinac—Taline, tumulus XV, grob 1 (Tumulus XV, Grab 1); 3, Glasinac; 4, Vinča; 5, Malence; 6, Korbovo. M. 1 : 1.

Tabla III

Tafel III

1—5, Konjuša. M. 2 : 3.

Tabla IV

Tafel IV

1—4, Konjuša. M. 2 : 3.

Tabla V

Tafel V

1—9, Hrustovača. M. 1—8, 1 : 1; 9, 1 : 2.

Tabla VI

Tafel VI

1, Split—okolina (Split—Umgebung); 2, Podumci (Unešić); 3, Uzveće; 4, Gorjani; 5, Zlatar; 6, Karlovac—okolina (Karlovac—Umgebung); 7, Novi Banovci; 8, Zemun. M. 1 : 1.

Tabla VII

Tafel VII

1—6, Dobova, grob 289 (izbor priloga u grobu; Grab 289, Auswahl der Grabbeigaben); 7, Dobova, neidentificirani grob (nichtidentifiziertes Grab); 8—11, Dobova, grob 108 (Grab 108). M. 1 : 1.

Tabla VIII

Tafel VIII

Iz ostava (aus Hortfunden): 1, Podrute; 2, Topličica I; 3, Mačkovac; 4, Pričac; 5, Poderkavlje—Slavonski Brod; 6, 7, Poljanci I; 8, 9, Poljanci II. M. 1 : 1.

Tabla IX

Tafel IX

Iz ostava (aus Hortfunden): 1—5, Brodski Varoš; 6, Staro Topolje. M. 1 : 1.

Tabla X

Tafel X

Iz ostava (aus Hortfunden): 1, Veliko Nabrđe; 2, Salaš Noćajski; 3, Jarak I; 4, 5, Bingula—Divoš; 6, Brodski Varoš; 7, Pričac. M. 1 : 1.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE VIOLINBOGENFIBELN IN JUGOSLAWIEN

In der Fachliteratur beschäftigte man sich öfters mit der Frage des Herkunftsbereiches der Violinbogenfibeln, bezugnehmend auf ihre Anwesenheit in der Ägäis, auf der Apenninhalbinsel und im Mitteldonaubecken, um auf diese Weise die Bewegungsrichtung und die Ethnogenie der ersten grossen ägäischen Wanderungswelle zu ermitteln. Im Hinblick darauf, dass aus Jugoslawien bisher nur wenige Exemplare von Violinbogenfibeln bekannt waren, und zwar balkanische Funde vom Glasinac, aus Nordwestserbien und dem Binnenland Dalmatiens, bewirkte diese Tatsache eine Irreführung etlicher Wissenschaftler die Herkunft der Violinbogenfibeln im Nordwestbalkan zu suchen, um ebendiesem Gebiet eine Sonderstellung zur Zeit der ersten Welle der grossen ägäischen Wanderung zuzuschreiben und deren Repräsentanten und damit auch Violinbogenfibeln in Verbindung mit frühen Illyrern, bzw. Protoillyrern zu bringen. Die Unhaltbarkeit solcher Theorien vom Blickpunkt der Angaben die der einschlägige Fundstoff der enger bestimmbareren protoillyrischen und illyrischen nordwestbalkanischen Region ergibt, hat bereits Benac klargestellt.

Die typologischen Merkmale der Violinbogenfibeln ermöglichten bisher keine gesicherte chronologische Klassifikation, obwohl es nicht an Versuchen fehlte ältere von jüngeren Formen abzusondern, überwiegend nach Funden aus der Ägäis (Spätmykenische Periode III B und überwiegend Periode III C), aus Italien und Österreich. Die bisherigen Annahmen wonach Fibeln mit waagrechtem Bogen und niedrigem Schachtfuss älter von denen mit hohem Fuss und denjenigen mit zwei Bügelknoten wären, sind nicht für sämtliche Verbreitungsgebiete von Violinbogenfibeln nachweisbar. Ausserdem verbleibt ein ungenügend erörtertes Problem das Bestehen von verschiedenen Werkstattzentren und die Synchronisierung des ältesten Vorkommens von Violinbogenfibeln sowohl in Mitteleuropa und auf dem Balkan, als auch in Italien. Als Voraussetzung dazu müsste die Fundstatistik von Violinbogenfibeln eingehend behandelt werden, die hier für Jugoslawien vorgelegt wird. (Korrekturzusatz: Die in der Anm. 98a angeführte Publikation von P. Betzler konnte nicht mehr berücksichtigt werden, denn sie erschien nach der Drucklegung unserer Arbeit.)

Auf jugoslawischem Territorium kann man, nach unseren Ermittlungen insgesamt 40 Exemplare von Violinbogenfibeln zählen. Die grösste Funddichte von 30 Violinbogenfibeln ist auf das Zwischenstromland der Drau, Donau und Save, einschliesslich der Krka (Gurk) und Kupa, konzentriert, also in der Verbreitungssphäre der Urnenfelderkultur, wo im späten 13. und im 12. Jahrhundert wirkungskräftige Werkstattzentren von Metallbearbeitung bestanden. Ausserhalb der Verbreitungssphäre der Urnenfelderkultur im engeren Sinn, d. h. in kulturgeographisch balkanischen Gegenden Jugoslawiens zählt man 10 Violinbogenfibeln, davon stammen 4 aus Werkstätten des Zwischenstromlandes (Glasinac-Taline, Hrustovača, Podumci, Split—Umgebung). Blattbügelfibeln sollen hier nicht näher erörtert werden, in Jugoslawien haben wir davon insgesamt 19 Exemplare registriert; ab-

gesehen von einem adriatischen Fundstück (Split) und einem Exemplar aus Makedonien (Brod bei Bitola) stammen alle übrigen Blattbügelfibeln aus dem nordjugoslawischen Urnenfelderkulturbereich und weisen lokalgefärbte Zierkennzeichen auf. Desgleichen bleiben Fibeln mit Achterschleifenbügel unberücksichtigt, die in Jugoslawien selten anzutreffen sind; bekannt sind nur 2 Exemplare (aus den Hortfunden Pričac, Taf. X, 7 und Brodski Varoš, Taf. X, 6).

Von Violinbogenfibeln in Jugoslawien überwiegt zahlenmässig der Typ mit Schachtfuss (27 Exemplare) im Verhältniss zum Typ mit Spiralfuss (8 Exemplare), desgleichen überwiegt der Typ mit rundstabigem glatten oder verzierten Bügel (27 Exemplare) im Verhältniss zum Typ mit tordiertem Bügel (11 Exemplare). Der Typ mit waagrechtem Bügel, d. h. mit niedrigem Fuss ist weitaus öfters vorhanden (23 Exemplare) als derjenige mit hohem Fuss, bzw. in Dreieckform (11 Exemplare). Spärlich sind Fibeln mit leicht gebogenem Bügel (2 Exemplare); selten sind auch Exemplare mit Achterschleifenwindungen (3 Exemplare), sowie diejenigen mit Bügelknoten (2 Exemplare).

Eine relativ-chronologische Distinktion der Violinbogenfibeln aus Jugoslawien durchzuführen ist nicht bei allen Fibelfunden möglich, eigens nicht bei Einzelfunden. Geschlossenen Grabeinheiten auf balkanisch-protoillyrischem Glasinacer Boden gehören die Fibeln aus Skelettgräbern der Tumuli von Taline (Tumulus XV, Grab 1, Taf. II, 1, 2) und Štrpci (Tumulus I, Grab 1, Taf. I, 1—13) an, jedoch nur die Fibel von Štrpci kann man nach dem geschlossenen Grabfund in die letzten Jahrzehnte des 13. und in das 12. Jahrhundert datieren. Es mangeln Angaben zur Zeitstellung der Fibel-Streifunde vom Glasinac (Taf. II, 3) und aus der Umgebung von Split (möglicherweise Solin) (Taf. VI, 1). Eng verwandt mit der angeführten Fibel von Štrpci sind drei Fibelexemplare aus dem Tumulus von Konjuša (Taf. III, 1—5; IV, 1—4) im norwestlichen Serbien. Nach ihren Begleitfunden sind die Fibeln von Konjuša wahrscheinlich nicht früher anzusetzen als an den Anfang des 12. Jahrhunderts. Nahestehend zu diesen balkanischen Exemplaren ist die Fibel vom Fundort Malence (Taf. II, 5) an der Krka (Gurk) in Slowenien — im Bereich der Urnenfelderkultur; ihr leicht gebogener Bügel bedingt die Zeitstellung in das 11. Jahrhundert, entsprechend der Fibel aus dem Grab 108 des nahe gelegenen Gräberfeldes von Dobova (Taf. VII, 8—11) an der Save. Der Halsring Glasinacer Form, entdeckt an derselben Fundstelle in Malence, verweist auf Beziehungen des protoillyrischen Gebietes von Glasinac mit dem Südostalpenvorland.

Südlich der Save und der Donau aus Nordwestserbien, also auf dem Balkan, aber im Bereich der Urnenfelderkultur, u. zw. im jüngeren Horizont der Gruppe Surčin—Belegiš (sog. Vojvodina-Gruppe), sind zwei Einzelfunde von Violinbogenfibeln zu vermerken, die eine aus Uzveće (Taf. VI, 3) in der Mačva, die andere aus Vinča (Taf. II, 4) bei Beograd. Derselben Gruppe jedoch im Zwischenstromland, in Syrmien, gehören zwei Streifunde von Violinbogenfibeln, aus Zemun (Taf. VI, 8) und aus Novi Banovci (Taf. VI, 7) an. Es ist anzunehmen dass diese Fibeln gleichzeitig mit den übrigen vielzähligen Violinbogenfibeln sind, welche den Hortfunden des Zwischenstromlandes der Drau, Donau und der Save angehören und in die Zeitspanne von 1230 bis 1100 zu datieren sind.

Die Fibel mit Schleife am Bogen aus Korbovo (Taf. II, 6), an der Donau (bei Negotin) in Nordostserbien, ist allenfalls ein Exemplar aus dem späten 11. Jahrhundert (vergleichbar sind die Fibeln im Horizont Pantalica II und ägäische Exemplare der submykenischen Periode), das sich dem Kniefibeltyp nähert.

In nordwestlichen Bosnien, d. h. auf balkanischem Boden, jedoch im Strahlungsbereich der Urnenfelderkultur, gehört die Violinbogenfibel aus der Höhle Hrustovača wahrscheinlich einem Hort an (Taf. V, 1—9), wonach man ebendiese Fibel in das 13. Jahrhundert datieren kann. Sie hat einen waagrechten Bogen, rhombischen Querschnitts, mit Tannenmusterverzierung und repräsentiert das älteste Exemplar von Violinbogenfibeln in Jugoslawien. Vom Nordwestbalkan ist die Fibel aus Podumci (Unešić, nach Merhart) (Taf. VI, 2) im dalmatinischen Kroatien, mit tordiertem Bogen und Spiralfuss, ein Einzelfund gleichfalls aus einer Höhle, worin Brandbestattungen sowie Körperbestattungen mit Funden des Horizontes Liburnien I (Ha B Stufe) festgestellt wurden. Nach Entsprechungen mit den Fibeln aus Hortfunden in Zwischenstromland, welchem Werkstattkreis die Fibel von Podumci de facto angehört, sollte man sie an das Ende des 13. und in das 12. Jahrhundert datieren. Die Fibel von Podumci ist das einzige bisher bekannte Exemplar mit tordiertem Bogen von einem balkanischen Fundort und ist keine Eigentümlichkeit des Balkanraums.

Alle übrigen 30 Violinbogenfibeln Jugoslawiens entstammen von Fundorten des Urnenfelderkulturbereichs zumeist aus dem Zwischenstromland der Drau, Donau und Save, miteinbeziehend die angrenzenden nordbalkanischen Gegenden. Als geschlossene Funde des Gräberfeldes von Dobova in der slowenischen Saveebene 3 Exemplare: Grab 289 (Taf. VII, 1—6) und nichtidentifiziertes Grab (Taf. VII, 7), dat. Ha A₁, Grab 108 (Taf. VII, 8—11), dat. Ha A₂. Einzelfunde, vermutlich aus Gräbern, 7 Exemplare: Uzveće (Taf. VI, 3) und Malence (Taf. II, 5) (bereits angeführt), dann Karlovac—Umgebung (Taf. VI, 6), Zlatar (Taf. VI, 5), Gorjani (Taf. VI, 4), Novi Banovci (Taf. VI, 7), Zemun (Taf. VI, 8), anschliessend 20 Exemplare aus 13 Bronzehortfunden, u. zw.: Podrute (Taf. VIII, 1), Topličica I (Taf. VIII, 2), Mačkovac (Taf. VIII, 3), Pričac (Taf. VIII, 4), Podcrkavlje—Slavonski Brod (Taf. VIII, 5), Brodski Varoš (Taf. IX, 1—5), Poljanci I (Taf. VIII, 6, 7), Poljanci II (Taf. VIII, 8, 9), Staro Topolje (Taf. IX, 6), Veliko Nabrđe (Taf. X, 1), Bingula—Divoš (Taf. X, 4, 5), Salaš Noćajski (Taf. X, 2), Jarak I (Taf. X, 3). Formenkundlich sind die zahlreichen Bronzen aller Violinbogenfibeln enthaltenden z. T. recht umfangreichen Hortfunde eindeutig der späteren Stufe Br D und der früheren Stufe Ha A angehörig, bzw. in die letzten Jahrzehnte des 13. und in das 12. Jahrhundert zu datieren, wie wir das andernorts bei der Veröffentlichung der betreffenden Hortfunde ausführlich dargelegt haben (Anm. 13). Alle angeführten Horte mit Violinbogenfibeln gehören der Phase II der Urnenfelderkultur in Nordkroatien (dat. 1230 bis 1100) an, im Gegensatz zu dem Horten der Phase I (dat. Übergangszeit 14./13. Jahrhundert bis 1230), die überhaupt keine Violinbogenfibeln beinhalten. Demnach sind sämtliche Violinbogenfibeln der urnenfelderzeitlichen Horte im Zwischenstromland der Drau, Donau und Save in denselben Horizont zeitlich einzuordnen, der auch für die Fibeln aus geschlossenen Grab-

funden vom Glasinac, für diejenigen von Konjuša, aus dem Grab 289 und aus dem nichtidentifizierten Grab von Dobova bestimmbar ist. Derselben Zeit dürften sämtliche Einzelfunde von Violinbogenfibeln, sowohl von balkanischen Fundorten (Glasinac, Split—Umgebung, Podumci, Uzveće, Vinča) wie auch von jenen im Zwischenstromland (Karlovac—Umgebung, Zlatar, Gorjani, Novi Banovci, Zemun) angehören. Als Ausnahme gilt die möglicherweise ältere Fibel aus der Hrustovača—Höhle, die man zeitlich zwischen 1300 und 1230 ansetzen könnte. Alle typologischen Varianten der Violinbogenfibeln, d. h. diejenigen mit Spiralfuss, mit Schachtfuss, mit niedrigem und mit hohem Fuss, solche deren Bogen glatt, ornamentiert oder tordiert ist, sowie Exemplare mit zwei Knoten an den Bogen-seiten und Fibeln mit Achterschleifenverzierung, kommen eigentlich gleichzeitig vor, d. h. ihre typologische Klassifikation ermöglicht an und für sich keinerlei wirkliche relativ-chronologische Distinktion. Nur die Typenvariante der Fibel mit oval gewölbtem Bogen ist bestimmt jünger (so z. B. Dobova Grab 108 und Malence) und in das 11. Jahrhundert zu datieren.

Die Violinbogenfibeln in Italien, deren Fundstatistik zahlenmässig ungefähr derjenigen in Jugoslawien entspricht, sind nach uns verfügbaren Angaben der geschlossenen Grab- und Siedlungsfunde, nicht älter als die Violinbogenfibeln in Jugoslawien. Dasselbe gilt ebenfalls für Ungarn (hauptsächlich Transdanubien), Österreich und die Tschechoslowakei, allerdings mit dem Unterschied, dass in den angeführten Ländern — abgesehen von Italien — Violinbogenfibeln in weitaus kleinerer Zahl vorhanden sind. Innerhalb des Mykenischen Kulturkreises dürften nur einige Violinbogenfibeln — nach verfügbaren Ergebnissen der bisherigen Forschung — dem Ende der Spätmykenischen Periode III B angehören, überwiegend sind Violinbogenfibeln jedoch in der Periode III C 1 vertreten.

Die Verbreitungskarte der Violinbogenfibeln in Jugoslawien (Abb. 1) bezeugt anschaulich die grösste Funddichte im Zwischenstromland der Drau, Donau und Save, wo jedenfalls innerhalb des Urnenfelderkulturbereichs eine Wurzel (aber nicht die einzige) dieser Fibel-Herkunft feststellbar ist. Keineswegs gilt das jedoch für das nordwestbalkanische Gebiet. Im Zwischenstromland der Drau, Donau und Save bilden Violinbogenfibeln Bestandteile von z. T. recht grossen Horten, deren Inhalt von bereits benutzten und fragmentierten Bronzen den Stand der materiellen Kultur unmittelbar vor der Vergrabungszeit kennzeichnet. Wollte man die Herkunft der Violinbogenfibeln Nordjugoslawiens etwa in der Ägäis suchen, also in der Zeit um 1230 bis 1200, wäre es de facto nicht möglich das gleichzeitige Vorhandensein von Violinbogenfibeln in einer so grossen Zahl von Horten zu erklären, u. zw. in Horten deren Fülle von Waffen und Bestandteilen kriegerischer Ausrüstung (geschnürte Schienen, Schilde vom Typ Nyírtura, Helme »ungarischen« Typs, Schwerter vom Typ Nenzingen, vom Typ Aranyos und vom »slawonischen« Typ, Griffzungenmesser vom Typ Baierdorf und vom Typ Dašice, Griffplattenmesser vom Typ Riegsee u dgl. m.) auf den militanten Charakter der diese Artefakte benutzenden Bevölkerung hinweist. Zweifellos ist ein bedeutendes Werkstattzentrum zur Herstellung von Violinbogenfibeln, nach dem heutigen Forschungsstand, im von der Urnenfelderkultur beherrschten Raum zwischen der Drau, Donau und Save einschliesslich der nordbalkanischen Saveniederung verankert.

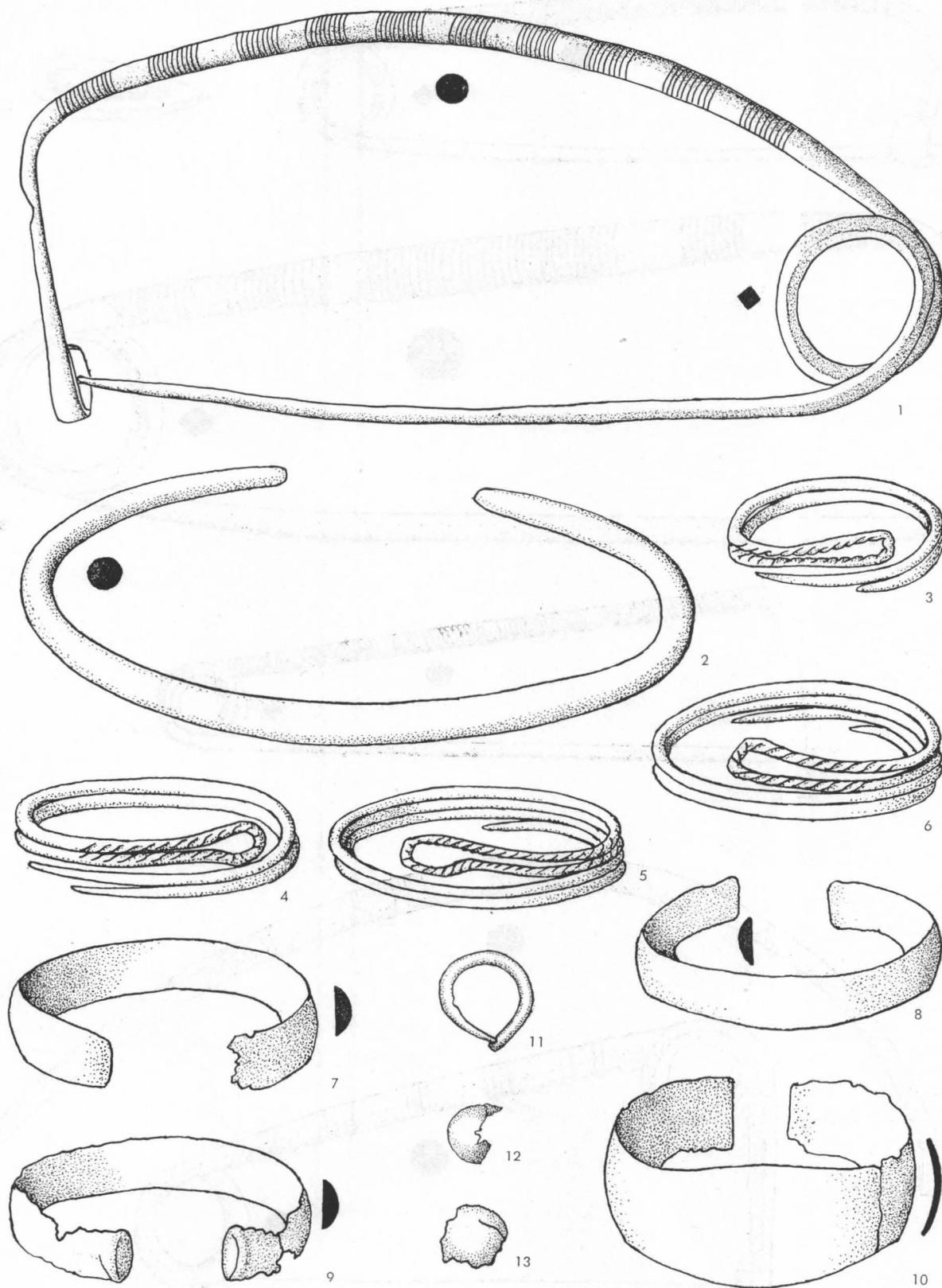
Innerehalb des gesamten Fundus von Violinbogenfibeln in Jugoslawien haben wir zwei Werkstattgruppen ausgesondert:

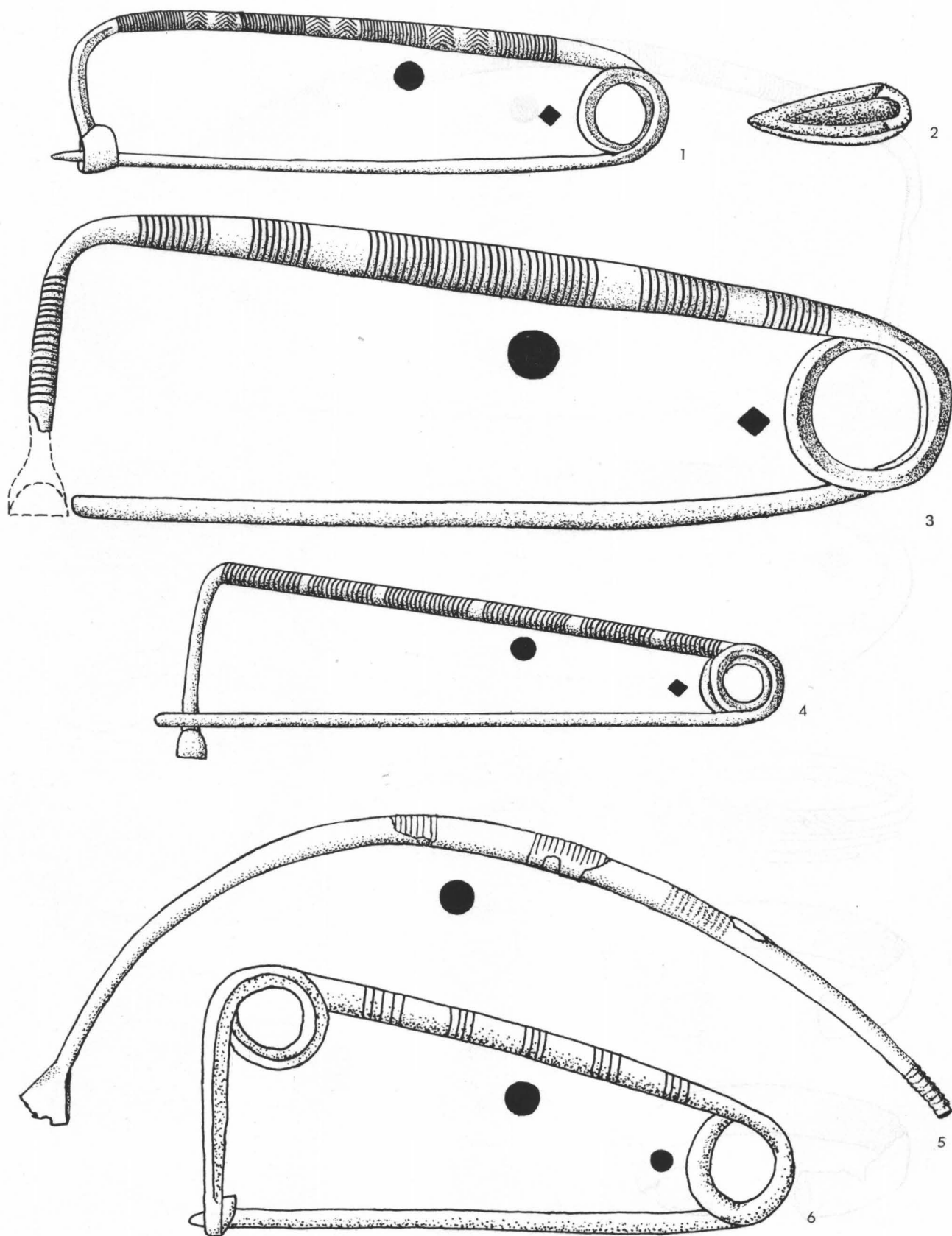
- a) Im überwiegend kroatischen Zwischenstromland der Drau, Donau und Save, die auf den Mittellauf der Save konzentrierte und in der Savelandschaft verwurzelte Save-Gruppe.
- b) Die aus der Literatur relativ besser bekannte im Gebiet Südostbosniens und Westserbiens bestehende nordwestbalkanische Gruppe. Die Fibeln dieser Gruppe entstanden wahrscheinlich am von der Urnenfelderkultur durchdrungenen Nordrand der westlichen und zentralen Balkanhalbinsel, allerdings angepasst der Geschmacksrichtung der dortigen Zierformen und der regionalen Tracht (Grösse der Fibeln), woher sie den protoillyrischen Kreis auf dem Glasinac und in der Drina-Landschaft erreichten, dessen Merkmal Körperbestattung in Tumuli ist.

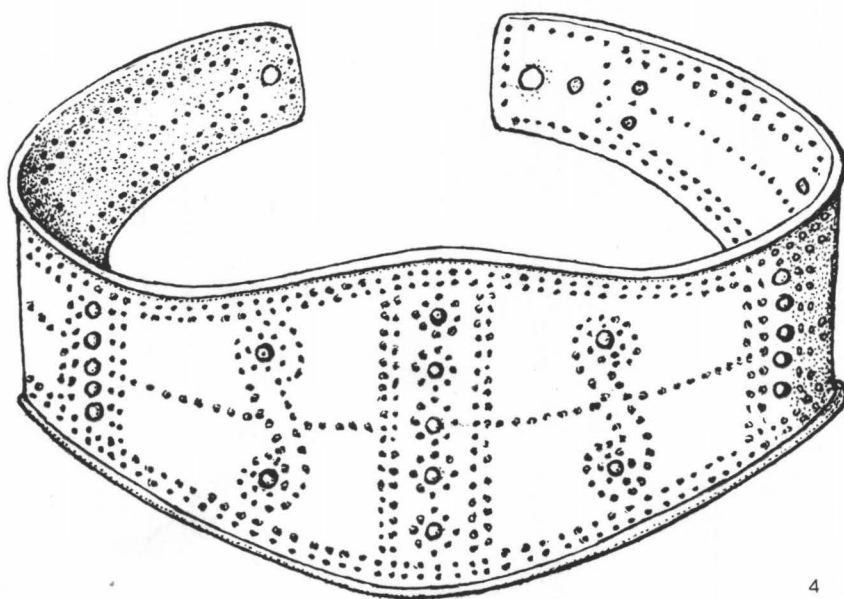
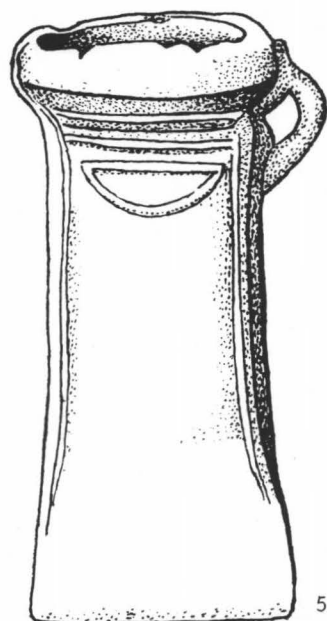
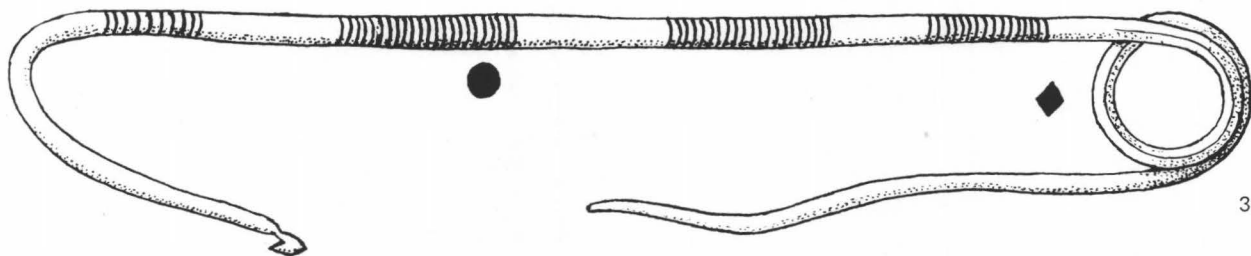
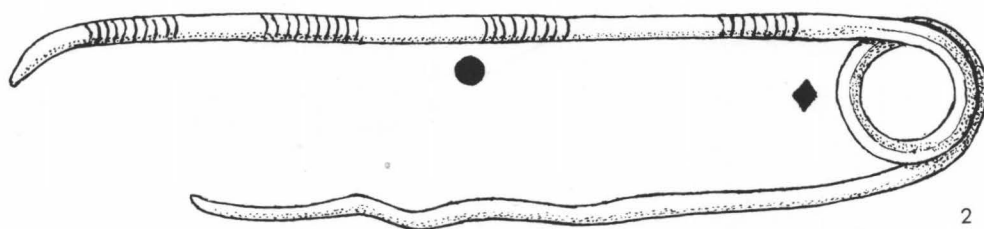
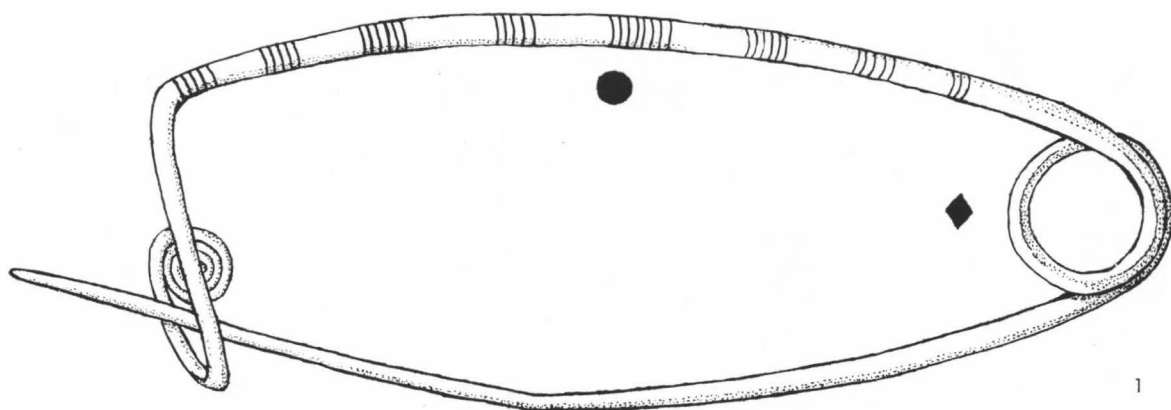
Wesentlich unterscheiden sich beide Werkstattgruppen untereinander in der Verzierung des Violinbogens und im Hinblick auf die diversen Fibeldimensionen. Als eindeutigen Import aus der Saveniederung auf balkanischem Boden bezeichnen wir die Exemplare von Podumci und aus der Umgebung von Split, sowie den Fund aus dem Tumulus von Taline am Glasinac. Die Fibel aus der Hrustovača—Höhle ist in die Save-Gruppe einzuordnen. Die nordwestbalkanische Werkstattgruppe kennt nur den Violinbogenfibeltyp mit rundstabigem Bügel, u. zw. mit Schachtfuss oder mit Spiralfuss. In der Save-Werkstattgruppe sind dagegen alle Typen und Varianten von Violinbogenfibeln vertreten, obwohl der sonst für Sizilien, Süd- und Mittelitalien spezifische Typ mit Bügelknoten im Zwischenstromland selten vorkommt; im Mitteldonaubecken ist er gänzlich unbekannt. In Norditalien, Tirol und im Ostalpenraum ist jedoch der Typ mit tordiertem Bügel, sowohl mit Schachtfuss als auch mit Spiralfuss, vorherrschend, sodass auf dem eben umrissenen Areal ebenfalls mit einer Werkstattgruppe zu rechnen ist, die sich von derjenigen südlich des Apennins eindeutig unterscheidet. In ihrer Bügelverzierung und Form sind die Fibeln der Save-Gruppe, wie wir das vielfach belegen können, den Violinbogenfibeln in der Ägäis, in Italien und in Mitteleuropa durchaus näher stehend, als wie man das allgemein an den Fibeln der nordwestbalkanischen Gruppe beobachten kann. Die typologischen Unterschiede der Violinbogenfibeln führen uns, auch in Verbindung mit anderen Argumenten (Anm. 131), zur Schlussfolgerung, dass der Nordwestbalkan, bzw. die protoillyrische und die frühillyrische Region *proprie dictu*, tatsächlich nicht diejenige Rolle in der ersten Welle der grossen ägäischen Wanderung gespielt hat, die man in der Literatur dem Nordwestbalkan zuzuschreiben bestrebt war. Die Urnenfelderkultur des Zwischenstromlandes der Drau, Donau und Save weist jedoch eben in dieser Zeit ausdrückliche Expansions-Merkmale auf; die vielen Waffen und Rüstungsbestandteile der Krieger in den Hortfunden des angeführten Gebietes bezeugen den wehrhaften Charakter ihrer Träger, die allem Anschein nach in den Unruhen der ersten ägäischen Wanderung um die Jahrhundertwende des 13. zum 12. Jahrhundert teilnahmen. Der komplexe Prozess bezugnehmend auf den Ursprung, bzw. die Träger und die

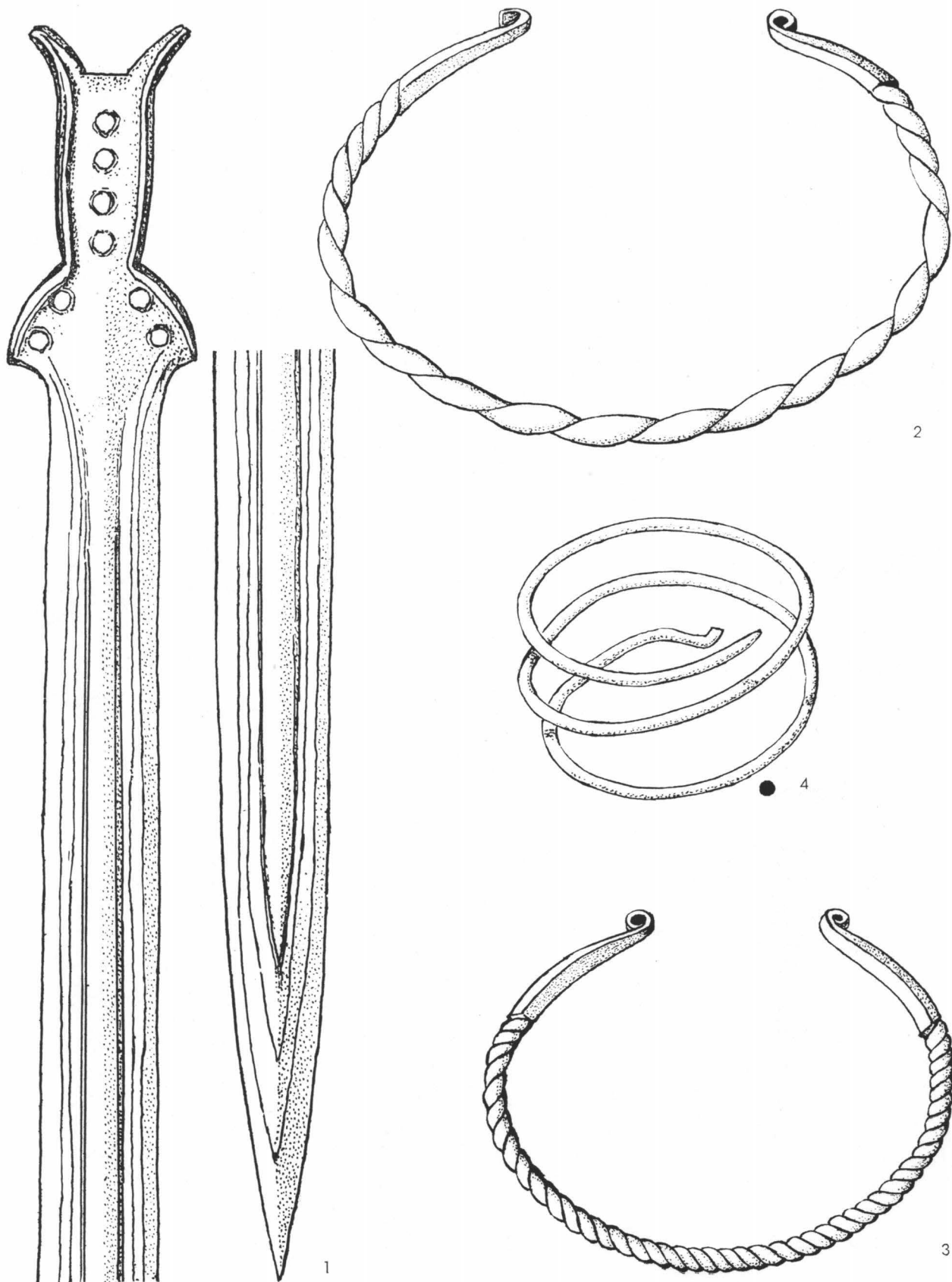

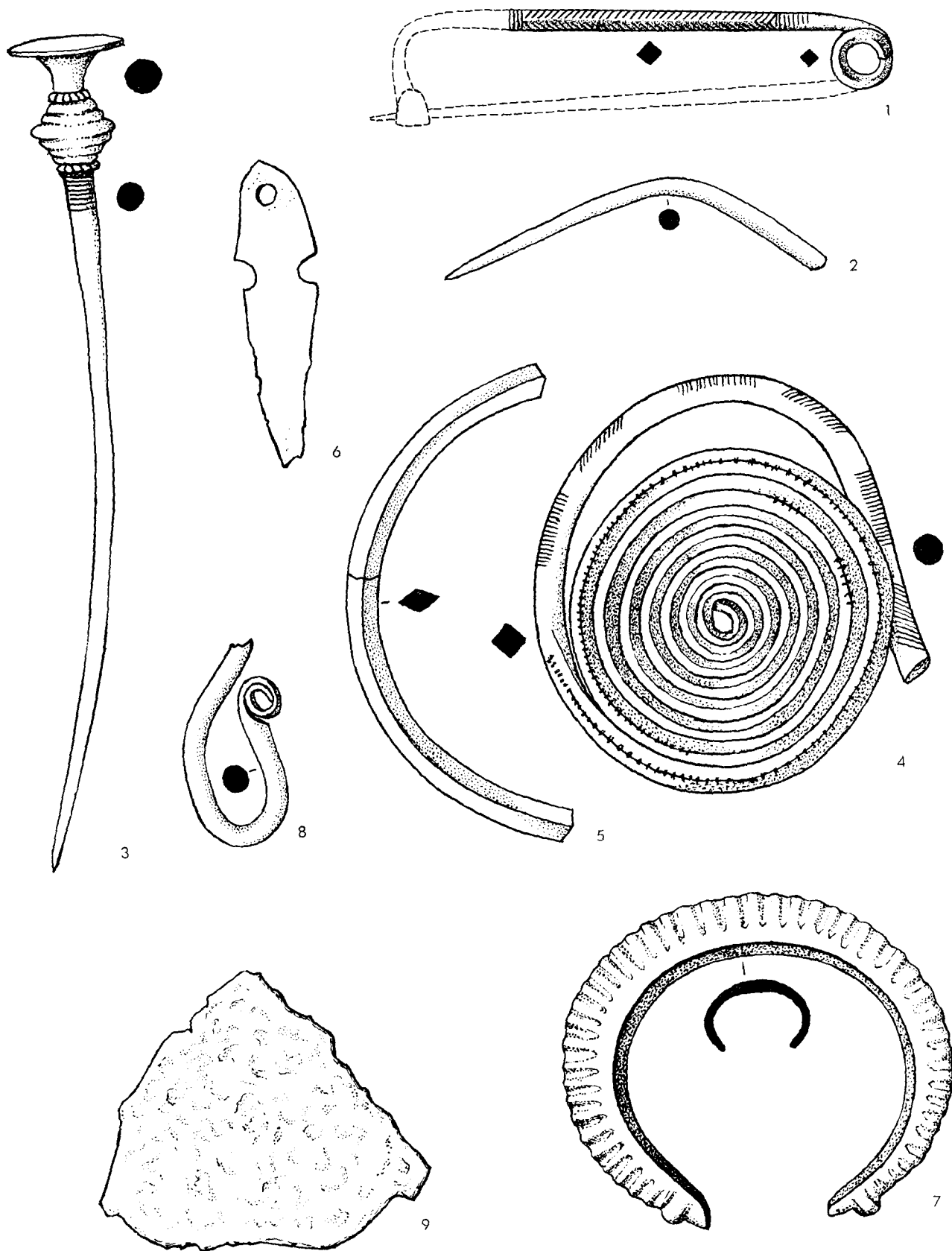
Bewegungsrichtungen der ersten Welle der grossen ägäischen Wanderung, als auch auf die ethnischen und kulturellen Beziehungen des Mitteldonaubeckens mit der ägäischen Welt und der Apenninhalbinsel im späten 13. und im 12. Jahrhundert — den man in der Fachliteratur öfters und nicht nur vom Aspekt der Violinbogenfibeln behandelt hat — ist noch in vielfacher Hinsicht nicht geklärt.

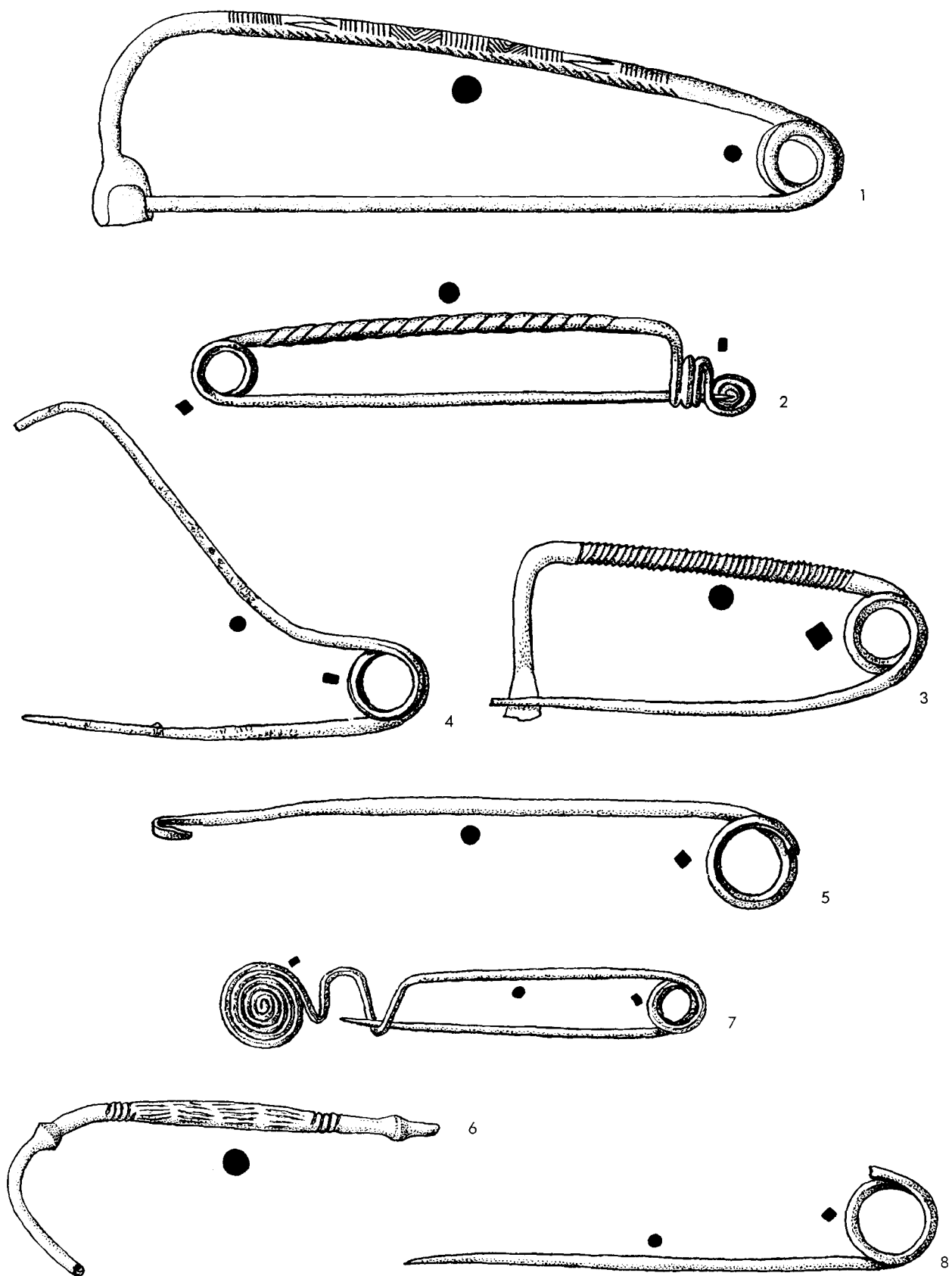

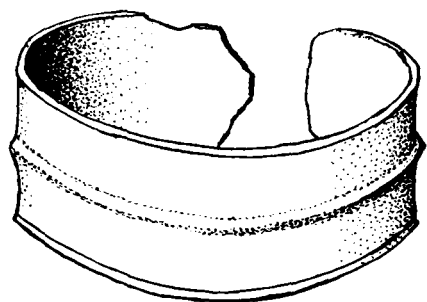

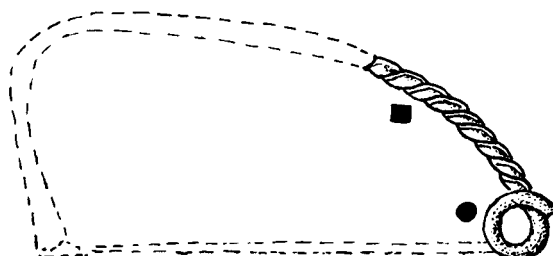

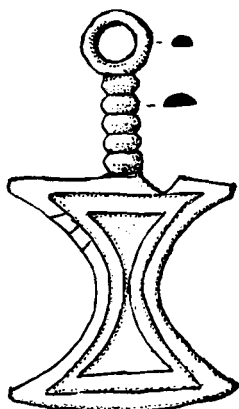

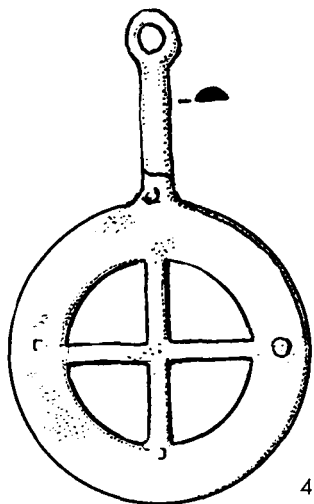
2

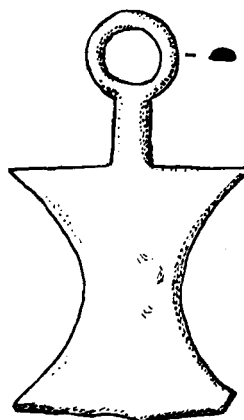
1

3

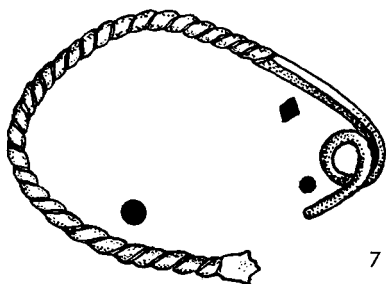
4

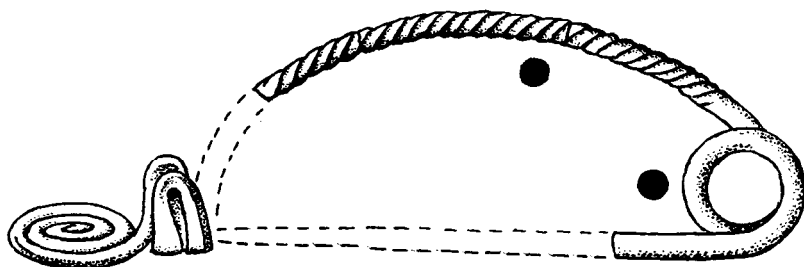
5

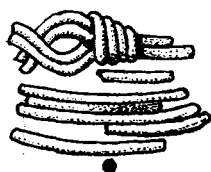
6

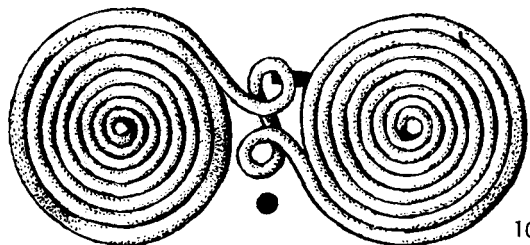
7

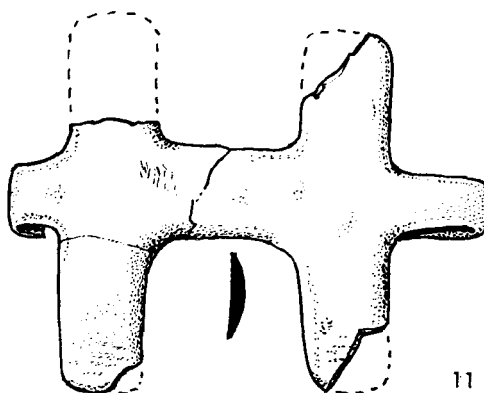
8

9

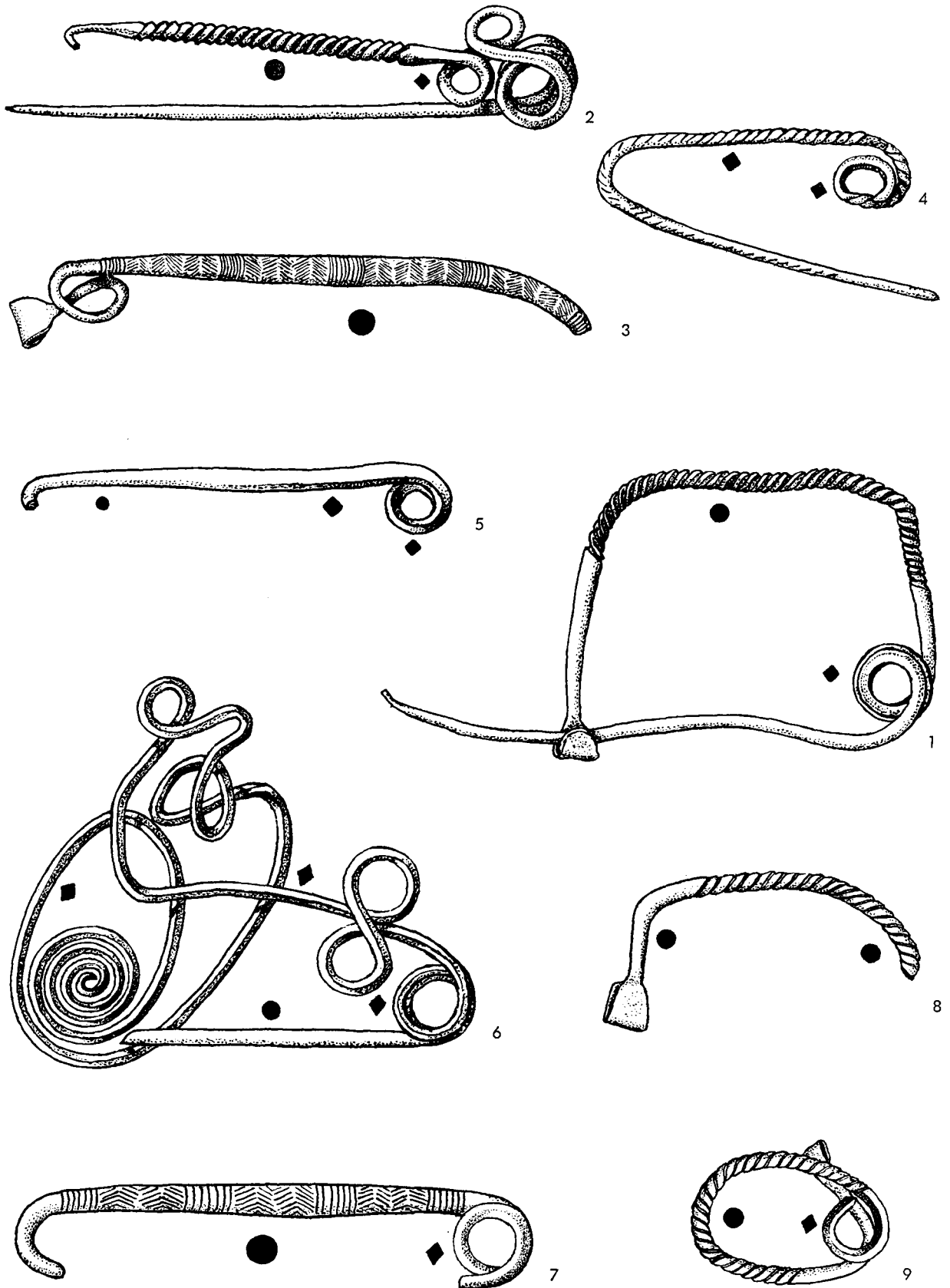

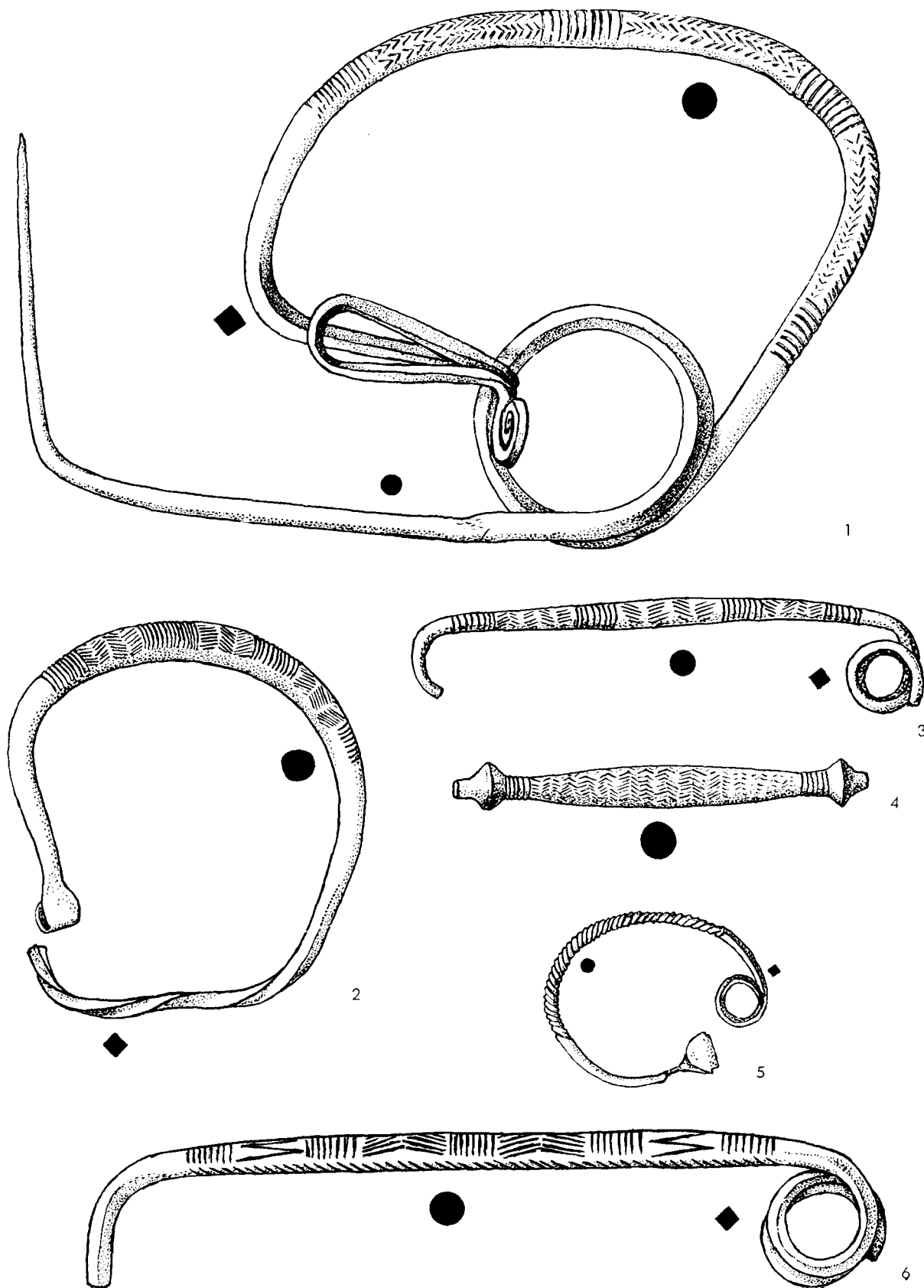
10

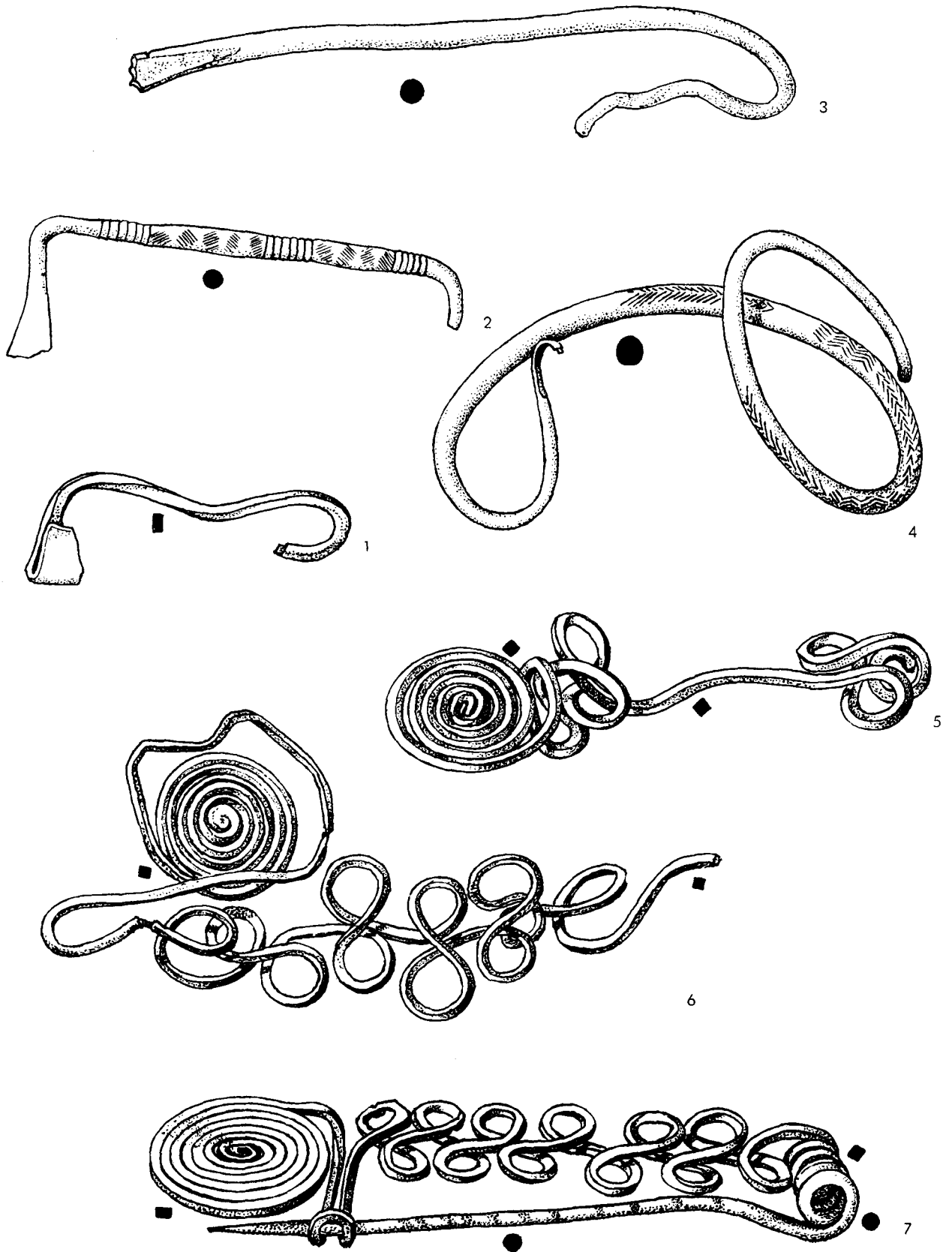

11

ANTE RENDIĆ-MIOČEVIĆ

TRI BRONČANE STATUETE SILVANA S PODRUČJA DELMATA

U mnogim muzejima i zbirkama u našoj zemlji čuvaju se brojne male brončane statuete koje prikazuju različita božanstva grčko-rimskog panteona. Taj dio naše arheološke baštine nije, na žalost, primjereno valoriziran, jer je oduvijek bio u sjeni one atraktivnije, tzv. monumentalne, skulpture. Nepotrebno je, međutim, isticati da obje kategorije spomenika imaju zajedničke razvojne karakteristike, ne samo ikonografske nego i stilske i tipološke, pa je proučavanje tzv. sitne plastike sastavni dio cjelovitog sagledavanja antičke skulpture. Stanovite teškoće u tumačenju pojedinih aspekata te problematike proizlaze iz činjenice što u ovom trenutku još uvijek ne raspolažemo opsežnijom sintetskom studijom rađenom na temelju materijala iz naše zemlje (to se posebno odnosi na spomenike kulturnog karaktera), premda se posljednjih godina uočava napor da se pojedinačnim objavljivanjem materijala i njegovim izlaganjem stvori pogodnija klima za nastajanje jedne takve studije. Važan prilog tim nastojanjima svakako je bila izložba koju je pod nazivom »Antička bronza u Jugoslaviji« organizirao Narodni muzej u Beogradu 1969. godine u povodu proslave 125-godišnjice osnutka Muzeja. Za tu je priliku tiskan katalog u kojem je, što je i razumljivo, reproduciran samo izbor građe koja je bila selekcionirana za izložbu, uz kraće stručne komentare o nekim problemima antičke bronce u nas.

U naslovu ove radnje istakli smo da su sve tri statuete Silvana, koje ćemo ovdje obraditi, nađene na području koje su u antičko vrijeme nastavali ilirski Delmati. Treba odmah reći da statuete ne potječu s istog lokaliteta niti se čuvaju u istoj zbirci, ali ih veže zajednička pripadnost jednoj kulturnoj i etničkoj regiji, kojoj su upravo kulturni spomenici epihorskih božanstava dali sasvim specifično obilježje. Zbog toga inzistiranje na njihovoj provenijenciji ima u ovom slučaju posebnu vrijednost.

U sva tri slučaja riječ je o likovnoj prezentaciji božanstava kojemu se u ikonografskoj shemi grčkog Pana podižu brojni spomenici, rasprostranjenost kojih seže u našoj zemlji od Istre na zapadu do Makedonije na istoku.¹ Odavno je primijećeno da najveći broj epigrafskih i likovnih potvrda o njegovanju Silvanova

¹ Usp. D. Rendić-Miočević, Ilirske pretstave Silvana na kulturnim slikama s područja Dalmata (Glasnik Zem. muzeja u Sarajevu,

— dalje GZM — n. s. sv. X, Sarajevo, 1955. str. 21).

kulta potječe s delmatskog područja, a i neki najnoviji nalazi govore u prilog toj konstataciji. Na epigrafskim spomenicima njegovo ime najčešće susrećemo u latiniziranom obliku *Silvanus*, što je još jedan vid simbioze epihorskih elemenata i rimskih utjecaja u našim krajevima. Gotovo svi sačuvani figuralni prikazi Silvana, samog ili u društvu s drugim božanstvima, prezentirani su tehnikom kamenih reljefa, a jedini je izuzetak, do sada, bila vrlo kvalitetna kamena skulptura Pana (Silvana?), nađena u Solinu, koja se čuva u Arheološkom muzeju u Splitu.² Sve navedene reljefe isklesale su u domaćem kamenu ruke domaćih majstora, koji su u granicama svojih mogućnosti najčešće prenosili ikonografske sheme poznatih grčkih predložaka, ali su istodobno znali pribjeći i nekim originalnim rješenjima. Prema mišljenju D. Rendića, nova je kod nas likovna interpretacija klasičnih uzora, zatim rustificiranje formi i pojava ilirske nacionalne nošnje na nekim spomenicima.³ Čini se da bi tu kategoriju trebalo proširiti nekim vidovima kulnog sinkretizma s božanstvima kao što su Prijap, Dionis, Heraklo ili italski Silvan (ima slučajeva kulnog sinkretizma domaćeg Silvana i s nekim poznatim orijentalnim božanstvima, Mitrom⁴ i Atisom⁵ na primjer, što, doduše, ne predstavlja izoliranu pojavu u jednoj fazi razvoja rimskih kultova, ali ipak prikazuje naše spomenike u svjetlu u kojem nismo navikli vidjeti njihove prauzore).

Većina Silvanu posvećenih kulturnih slika s delmatskog područja grupirana je u tri zone. Prema očekivanju, najbrojniji su spomenici koji potječu iz Solina i njegove okolice, ali je upravo na tim spomenicima utjecaj stranih predložaka najjači. Druga jača koncentracija tih spomenika zabilježena je oko Sinja i u Vrličkom kraju, dok je treća zona područje jugozapadne Bosne — Glamočko, Livanjsko i Duvanjsko polje — s kojega nam dolaze spomenici s najizraženijim autohtonim komponentama. Ako tražimo razlog tipološkim razlikama u načinu prikazivanja Silvanova lika, naći ćemo ga u dosta jasnim geografskim, ekonomskim, pa i kulturnim razlikama između primorskog pojasa i zadinarskih krajeva u Bosni, a to je uvjetovalo i različit intenzitet stranih utjecaja koji su, kao uostalom i drugi vidovi romanizacije, mnogo teže krčili put u brdovite predjele unutrašnjosti zemlje.⁶ Upravo zbog toga možemo pretpostaviti da su Silvanove kultne slike iz kontinentalnog dijela delmatskog teritorija — to posebno vrijedi za neke spomenike koji su nađeni na Glamočkom polju — najbliži tumači tradicionalnih

² Usp. M. Gorenc — J. Tadijanović, *Antikna skulptura u Hrvatskoj*, Zagreb, 1952, Pan sa siringom, str. 19, T. 23. Prema nekim podacima jedna kamena (ili mramorna?) skulptura Pana (Silvana?) bila je nađena u Zaostrogu u Makarskom primorju, ali je na žalost davno namjerno uništena. O tome vidi A. Glavinčić, *Antichità in Macarsca e nel suo Litorale* (Buletino di Archeologia e Storia Dalmata, I, 1878, str. 190) i J. Medini, *Kult Silvana u Makarskom primorju* (Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, LXV-LXVII, 1963-1965, str. 132-133).

Usp. također J. Medini, *Makarsko primorje u antici* (Makarski zbornik, I, 1971, str. 40).

³ Usp. D. Rendić-Miočević, n. dj., str. 27.

⁴ Usp. D. Rendić-Miočević, *Da li je spelaeum u Močićima služio samo mitrijačkom kultu?* (GZM, n. s. sv. VIII, Sarajevo, 1953, str. 271—276).

⁵ Usp. N. Cambi, *Silvan-Atis, primjer kulnog sinkretizma* (Diadora, sv. 4., Zadar, 1968, str. 131-142).

⁶ D. Rendić-Miočević, GZM, n. s. sv. X, str. 6 i d.

ilirskih kultova prije rimske okupacije.⁷ Sve razlike koje se javljaju u interpretaciji Silvanova lika mogu se u krajnjoj konsekvenci svesti ipak na neke bitne karakteristike koje su lako uočljive i stoga ne ostavljaju mjesta nikakvoj sumnji. Valorizirajući estetske vrijednosti naših spomenika, primijetit ćemo da je likovna kvaliteta reljefnih kompozicija iz zadinarskih krajeva u čisto zanatskom pogledu najčešće inferiorna u odnosu na slične kompozicije iz primorskog pojasa. Očito je da anonimni klesari, koji su djelovali u području zapadne Bosne, u pomanjkanju direktnijih dodira s antičkim svijetom nisu uspijevali savladati sve tajne klesarske vještine, pa su njihova djela gotovo u pravilu vrlo rustična, sa svim karakteristikama ruralne provincijske umjetnosti. Taj proces nije specifičan samo za antičko razdoblje i samo za ovu likovnu disciplinu. Riječ je o fenomenu koji je prisutan u svim razdobljima i u svim domenama kulturne povijesti tih krajeva. Naprotiv, u priobalnom pojasu strani su utjecaji bili znatno izravniji, pa se to itovalo i u tehničkoj kvaliteti izvedenih djela. S druge strane, majstori-klesari koji su djelovali u zadinarskim krajevima pokazali su mnogo veću elastičnost u slobodnom oblikovanju zadanih ikonografskih tema, u koje unose i neke elemente domaćeg folklora (npr. prikaz domaće nošnje na reljefu Silvana, Dijane i nimfa iz Suhače na Livanjskom polju, zatim karakteristična frizura i haljina koju nosi Dijana na spomeniku posvećenu Silvanu i Dijani iz Opačića na Glamočkom polju itd.).⁸ Slijedeća bitna razlika odnosi se na način prikazivanja Silvanova lika. Dok je na primorskim reljefima Silvan uvijek prikazan kao zreo muškarac lica obrasla gustom bradom, na bosanskim je reljefima njegov lik gotovo redovito prezentiran u obliku mladog golobradog satira.⁹ Većina drugih razlika pretežno je formalnog karaktera, a manje suštinskog, i njih je teško klasificirati u okviru jedne ovakve geografske podjele. No bez obzira na to o kojoj je regiji riječ, osnovna koncepcija Silvanova lika sadrži neke elemente koji su zajednički svim figuralnim prikazima tog božanstva, pa je stvoren određen tip, tzv. delmatski tip Silvana, koji se u nekoliko varijanata ponavlja na gotovo svim figuralnim spomenicima na kojima se Silvan javlja sam ili u društvu srodnih božanstava. U toj delmatskoj ikonografskoj shemi Silvan je najčešće predstavljen antropoteriomorfno, s kozjim nogama

⁷ Usp. D. Rendić-Miočević, GZM, n. s. sv. X, str. 7. Kad govorimo o najbližim vezama s tradicionalnim ilirskim kultovima, koje pripisujemo kulturnim slikama iz kontinentalnog delmatskog teritorija, pomišljamo u prvom redu na relativnu »idejnu čistoću« (citiran D. Rendić) tih kulturnih slika u odnosu na spomenike iz primorskog pojasa, koji su u većoj mjeri kontaminirani utjecajima kultova iz drugih sredina. Osim te ikonografske, odnosno tipološko-kompozicijske izuzetnosti, vrijedi istaći i onu čisto likovnu ili tehničku komponentu, koja je također specifična i ukazuje na svojevrsni kontinuitet osobito u tehnici obradbe spomenika (izrazito grafičko tretiranje detalja i težnja za ornamentaliziranjem). Mišlje-

nje je većine auktora da takav način obradbe delmatskih spomenika u zap. Bosni vuče porijeklo iz radova u drvu i vezivu koji su prethodili obradbi kamenih reljefa. Takvo mišljenje ne dijeli u potpunosti N. Cambi (vidi n, dj., str. 132 i d.), smatrajući da je ta sličnost u načinu obradbe suštinske naravi, t. j. da se radi o ispoljavanju određenog umjetničkog stava koji je zajednički drvenoj i kamenoj skulpturi, što karakterizira prve korake svake umjetnosti bez obzira na medij i geografski smještaj regije.

⁸ Usp. D. Rendić-Miočević, GZM, n. s. sv. X, Tab. IV, sl. 3 i 5.

⁹ Usp. D. Rendić-Miočević, GZM, n. s. sv. X, str. 13.

i kozjim rogovima (*Aigipan i capricornus*), u rukama nosi pastirski štap (*pedum*) i pastirsku sviralu (*syrinx*), a uz njega su pas, jare i drveće koje mu je posvećeno.¹⁰ Neki drugi atributi, poput nebride, grozda i sl., javljaju se samo sporadično kao simboli kulturnog sinkretizma i kao potvrda adaptibilnosti Silvanova kulta na nove kultne sadržaje. Prema izboru tipičnih Silvanovih atributa lako je zaključiti o karakteru njegova kulta, koji je bio uvjetovan geografsko-ekološkim i ekonomskim razlozima. Silvan je prije svega pastirsko božanstvo, zaštitnik šuma, pašnjaka i vrela, pa je prema tome podržavanje njegova kulta i sasvim izuzetno mjesto koje on zauzima u ilirskom i, posebno, delmatskom — brojčano skromnom — panteonu na neki način odraz cjelokupnog stanja u privrednoj, religioznoj, socialnoj i kulturnoj strukturi delmatskog stanovništva.

Logično je, stoga, da se Silvanove kultne slike najvećim dijelom nalaze u krajevima koji su od davnine prednjačili u uzgoju stoke. Da je tome tako, svjedoče i malobrojna sačuvana Silvanova svetišta, koja se nalaze uvijek u tipično pastirskom ambijentu usred nekog pašnjaka ili uz izvor, gdje su se i pastiri i stada mogli odmoriti i eventualno naći sklonište od kiše i drugih nepogoda.¹¹ Silvan u svakom slučaju nije bio božanstvo koje se štovalo u kućnim ambijentima, pa njegov lik ne susrećemo među božanstvima koja su sačinjavala kućne lararije. Naše tri brončane statuete za sada su jedini primjerci toga tipa među Silvanovim kulturnim spomenicima, pa zbog toga zaslužuju da im se posveti posebna pažnja.¹²

Prije nego što pristupimo njihovom detaljnom opisu, treba upozoriti da nedostaju precizni podaci o okolnostima nalaza za sve tri statuete, jer se u sva tri slučaja radi o starim akvizicijama i, najvjerojatnije, slučajnim nalazima. Zbog toga ćemo se pri datiranju tih spomenika i eventualnom određivanju njihove provenijencije morati poslužiti tipologijom domaćih reljefnih prikaza Silvana, što je u ovom slučaju i jedini mogući put za rješenje tih problema, s obzirom na činjenicu da našim statuetama ne možemo naći pravih analogija među ostalom brončanom plastikom.

Statueta koja je reproducirana na tab. II i tab. III, 1, 2, 3 čuva se u arheološkoj zbirci Franjevačkog samostana u Sinju. Prema usmenim obavještenjima sadašnjeg voditelja zbirke fra Nikole Gabrića¹³, statueta je nađena u Čitluku

¹⁰ O tome vidi D. Rendić-Miočević, GZM, n. s. sv. X, str. 13 i dr.

¹¹ Neka takva svetišta, tzv. paneji, osobito su interesantna jer čuvaju Silvanovu kultnu sliku isklesanu u živoj stijeni. O tome vidi D. Rendić-Miočević, GZM, n. s. sv. X, str. 11 i d.

¹² Jedini je izuzetak, kako izgleda, mala brončana figurica »Pana« iz Kastva u Istri (čuva se u Arheološkom muzeju u Zagrebu), ali ona tipološki ne odgovara poznatim prikazima domaćeg Silvana iz delmatskih i susjednih ilirskih oblasti (usp. J. Brunšmid, Antikni figuralni bronsani predmeti

u hrvatskom narodnom muzeju u Zagrebu, Vjesnik hrvatskog arheološkog društva, n. s. sv. XIII, Zagreb, 1914, str. 229, br. 52).

¹³ Koristimo se prilikom da se zahvalimo fra Nkoli Gabriću, voditelju zbirke u Franjevačkom samostanu u Sinju i dugogodišnjem sakupljaču spomeničkog blaga s područja Cetinske krajine, koji nam je omogućio objavljivanje ovog spomenika pruživši nam također i dragocjene podatke o ovom i drugim spomenicima koji se čuvaju u okviru arheološkog odjela bogate samostanske zbirke.

(antički *Aequum*), odakle potječe nekoliko figuralnih spomenika posvećenih Silvanu, među kojima i poznati reljef Silvana i Dijane koji je nekad bio uklesan u živoj stijeni rimskog kamenoloma, a danas se također čuva u samostanskoj zbirci (tab. I).¹⁴ Statueta je izlivena u masivnoj bronci, premazana je tankim slojem zelenkaste patine i prikazuje golog Silvana u stojećem stavu. Relativno je dobro očuvana, osim u gornjem dijelu, gdje je jako izlizana. Visoka je 10,2 cm.

Silvan je predstavljen en face, glave lagano zabačene udesno i naprijed, kako bi se što više približio svirali koju je sasvim primakao ustima. Ta je kretanja uzrokovala i pomak čitavog gornjeg dijela tijela udesno, tako da je i težina tijela većim dijelom na desnoj nozi. Tijelo mu je izduženo, muskulatura nije prenaplašena osim nešto jačih trbušnih mišića i donekle leđa, koja počivaju na izrazito uskom struku. Kukovi i kozje noge odijeljeni su od trbuha jasnim koso urezanim linijama. Obrasli dio nogu od kukova do koljena sa svih je strana izbrazdan okomito urezanim kanelurama koje se prilagođuju obliku nogu. Posebno je brižno oblikovan donji dio nogu s jakim koljenastim ispupčenjima i precizno modeliranim kozjim papcima. Itifaličnost je na ovom spomeniku vrlo istaknuta. Za gornji dio tijela već smo rekli da je dosta izlizan. Na glavi se razabiru oči s jakim obrvama, zatim nos, usta i lijevo uho, dok je desno uho gotovo sasvim izlizano. Brada je visila u pramenovima koji se danas jedva primjećuju. Nad glavom, obavijenom gustom kosom, nalaze se neuobičajeno visoki kozji rogovi. Ispupčenje na stražnjoj strani vrata nastalo je vjerojatno prilikom vađenja iz kalupa, a možda se radi i o izraslini predviđenoj da se na tom mjestu statueta poveže nekim držačem s postamentom. U rukama Silvan drži svoja dva uobičajena atributa, pedum i siringu. Lijevom spuštenom rukom, odmaknutom od tijela, prihvatio je u visini kukova pedum koji slijedi uspravnu liniju tijela od ramena do sredine obraslog dijela nogu. Orijehtacija peduma sa savijenim krajem okrenutim prema nogama nije tako česta na Silvanovim kulturnim slikama. Desna je ruka također odmaknuta od tijela, a zgrčena je u laktu jer u njoj Silvan drži na prsima prislonjenu siringu. Šaka u kojoj drži siringu precizno je modelirana, osobito prsti, dok je siringa toliko izlizana da su se potpuno izbrisali žljebovi koji obično sugeriraju cijevi te popularne pastirske svirale.

Među spomenicima Silvanova kulta u Dalmatinskoj zagori i u primorskom pojasu ovaj tip bradatog božanstva kozjih nogu i rogova s pastirskim štapom u lijevoj i pastirskom sviralom u desnoj ruci — kao i varijanta u kojoj Silvan drži siringu na prsima, blizu usta, spreman da svakog trenutka u nju zasnira — predstavljaju, čini se, kanon koji je bio predložak najvećem broju figuralnih prikaza Silvana u tim krajevima. Kao ishodište i najizrazitiji primjer takve »klasične« (kanonske) forme D. Rendić je označio reljef Silvana iz Trogira koji se nekad nalazio u posjedu obitelji Fanfogna Garagnin (tab. X, 1).¹⁵ Na tom je reljefu

¹⁴ Spomenik je u dva navrata publicirao M. Abramić : prvi put u Aktima VI Međunarodnog arheološkog kongresa u Berlinu, str. 166 i d., tab. 4 b, a zatim u Spomenici Rudolfa Eggera (Beiträge zur älteren Europäischen Kulturgeschichte, Band I, Klagenfurt,

1952. str. 322, tab. VI). O tome vidi još D. Rendić-Miočević, GZM, n. s. sv. X, str. 31. i dr., tab. I, 2.

¹⁵ Usp. R. Schneider, Ueber die bildlichen Denkmäler Dalmatiens, Bericht über eine Reise in Dalmatien, I (Arch.-epigr. Mitth-

Silvan, osim što je opskrbljen pedumom i siringom, okružen još i psom, jaretom i stablom. Prisutni su, dakle, svi simboli iz ikonografske slike tog božanstva, i to u varijanti sa siringom na prsima blizu usta. Na isti način sa siringom na prsima i pedumom u lijevoj ruci predstavljen je Silvan na jednoj izgubljenjari iz splitskog Arheološkog muzeja, koju je objelodanio Schneider u svom Izvještaju.¹⁶ Čini se, međutim, da je našem Silvanu ikonografski i likovno najbliža druga njegova kulturna slika, nađena na Libovcu kod Kučina nedaleko Solina (katalog Arheološkog muzeja u Splitu D 242, (tab. VIII, 3)).¹⁷ Srodnost tih dvaju spomenika nije samo tipološka nego se očituje i u tretiranju nekih sporednih detalja (npr. savinuti kraj peduma okrenut prema dolje). Za ovaj tip Silvana našli bismo dosta analogija i među spomenicima koji nisu s delmatskog ili uopće ilirskog teritorija, ali samo u detaljima, a ne u osnovnoj koncepciji lika.¹⁸ Jedna mala brončana statueta nađena u Bad Deutsch-Altenburgu (*Carnuntum*, Austrija) koja prikazuje sjedećeg Silvana (Pana?) pokazuje npr. izrazitu ikonografsku a djelomično i tipološku sličnost s našom statuetom, iako se razlike među njima, osobito u načinu oblikovanja, lako uočljive i očituju pripadnost dvjema različitim kulturnim sredinama u kojima su statuete nastale (tab. VIII, 2)).¹⁹

Zanimljivije će biti pogledati kakvu nam Silvanovu sliku donose dva vrlo značajna reljefa nađena u kraju iz kojega potječe i naša brončana statueta. Prvi je već spomenuti reljef Silvana i Dijane iz okolice Čitluka, a drugi reljef, koji prikazuje Silvana, tri nimfe i jedno neidentificirano božanstvo, prema nekima potječe također iz okolice Čitluka (Karakasića), dok je po drugim informacijama nađen na području samog Sinja.²⁰ Na prvom, na žalost dosta oštećenom, reljefu Silvan ima sve karakteristike koje rese i našeg brončanog Silvana. Prikazan je u stojećem stavu i en face, pedum drži u lijevoj ruci (savinuti kraj mu je, istina, okrenut prema gore), a siringu u desnoj ruci prislonjenu na prsima, itifaličan je itd. Na drugom reljefu imamo sličnu situaciju, a jedina je razlika u tome što je Silvanovo tijelo okrenuto u profilu, jer je to diktirala kompozicija čitave kulturne slike. Prema tome, čak u tri slučaja imamo manje-više istu varijantu Silvanova lika i, što je najvažnije, sva su tri spomenika nađena u istom kraju, a jedan od

eilungen aus Oesterreich-Ungarn, Band IX, Wien, 1885, str. 38, donja slika i D. Rendić-Miočević, GZM, n. s. sv. X, str. 14.

¹⁶ Usp. R. Schneider, n. dj., str. 37.

¹⁷ Reljef spominje F. Bulić (*L'imperatore Diocleziano, nome, patria, luogo della sua nascita; anno, giorno, luogo e genere della sua morte*, *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, XXXIX, 1916, str. 25). Isti reljef ističe D. Rendić-Miočević kao izraziti primjer »klasične« forme u kojoj se prikazuje to pastirsko božanstvo u primorskim krajevima (GZM, n. s. sv. X, str. 14).

¹⁸ Usp. E. Babelon i J. A. Blanchet (*Catalogue des bronzes antiques de la Bibliothèque Nationale*, Paris, 1895, str. 196—197, sl.

443); vidi još S. Reinach, *Répertoire de la statuaire grecque et romaine*, tome II, vol. I, Paris, 1897, str. 68, 9.

¹⁹ Usp. R. Fleischer, *Antike bronze Statuetten aus Carnuntum*, Graz-Köln, 1966, str. 32, sl. 44. Auktor je mišljenja da je u liku kozorogog i kozorogog božanstva prikazano glavno ilirsko božanstvo *Vidasus-Silvanus*. Prema Fleischeru ta je statueta vjerojatno jedini spomenik takve vrsti nađen u Austriji.

²⁰ Prema katalogu-bilježnici samostanske zbirke u Sinju reljef je nađen na području samog Sinja, dok D. Rendić-Miočević (GZM, n. s. sv. X, str. 36, tab. II, 2) navodi da je reljef nađen u Karakasićama, u okolici Čitluka.

njih bio je uklesan u živoj stijeni i sigurno je rad nekog lokalnog majstora. Neki drugi ulomci reljefa koji potječu iz Citluka, na kojima je također bio prikazan Silvan, ne mogu nam poslužiti kao usporedba zbog njihove slabe očuvanosti. Sva je prilika da je i naša brončana statueta proizvod lokalne radionice koja je, najvjerojatnije, djelovala na području starog Aequuma u drugoj polovici 2. st. ili u toku 3. st. n. e. Zbog nepoznatih okolnosti o samom nalazu dataciju smo pretpostavili na osnovi tipološke srodnosti sa sličnim reljefima, u prvom redu s trogirskim reljefom koji je, sudeći prema načinu obradbe (upotreba svrdla u oblikovanju nekih detalja), nastao u drugoj polovici 2. st. n. e.

Druga brončana statueta (tab. IV i tab. V, 1, 2, 3) čuva se u Arheološkom muzeju u Splitu i ubilježena je u starom katalogu metala pod brojem »H« 356.²¹ Kataloški su podaci oskudni i spominju samo Solin kao mjesto nalaza, a kao doba nalaza valja pretpostaviti 1873. ili 1874. godinu, što se daje zaključiti prema spomenicima koji su u katalogu upisani prije i poslije naše statuete, a koji su nađeni upravo tih godina. Statueta je lijevana u masivnoj bronci koja je s vremenom jako korodirala poprimivši istodobno crvenkasto-smeđu patinu od zemlje u kojoj je ležala. Figuri nedostaju dio desne ruke i šaka s eventualnim atributom te donji dijelovi nogu. Šteta je što spomenik nije očišćen, jer bi se mogli bolje uočiti neki detalji — to se osobito odnosi na lice — koji su sada teško čitljivi uslijed korozije i zemlje koja se inkrustirala među pore stvorene upravo korozijom. Visina statuete iznosi 5,5 cm.

Božanstvo je prikazano golo i u stojećem stavu, s glavom lagano zabačenom udesno. Lijeva noga lagano je savijena prema naprijed, a desna je povučena natrag, kako bi mogla primiti veći dio tereta tijela. Na taj je način os čitavog spomenika neznatno pomaknuta udesno. Stječe se dojam kao da se Silvan djelomično oslonio na neki atribut koji je po svoj prilici držao u šaci uzdignute desne ruke, koja, kao i atribut, na žalost nije sačuvana. Lijevom rukom, spuštenu uz tijelo, Silvan je prihvatio donji, ravni, kraj peduma, dok je savinuti kraj njegova pastirskog štapa okrenut na gore i seže otprilike do lijevog Silvanova ramena. Pedum je u donjem dijelu prislonjen uz Silvanovu ruku, a zatim se negdje od nutarnje strane lakta odvaja od ruke, što se danas teško vidi, jer je korozija potpuno ispunila prazan prostor. Korozijom je, kako je već istaknuto, najviše oštećena glava. Kosa se samo naslućuje u amorfnom zadebljanju na potiljku, ali je ipak očito da je prekrivala uši i da je sezala samo do vrata. U uzdignutom dijelu iznad čela možemo prepoznati rogove, koji su, čini se, bili savinuti. Očne šupljine, nos i usta jedva se naziru, a isti je slučaj i s bradom. Vrat je masivan, a muskulatura tijela i udova neobično razvijena i oblikovana vrlo plastično, osobito grudi i bokovi, koji odaju odrasla muškarca u punoj fizičkoj snazi. Leđa su također razvijena, s dosta jasno obilježenom kralježnicom koja seže do vrata. Silvan je, razumljivo, prikazan kao Aigipan, a njegove kozje noge vrlo su snažne i započinju gotovo od

²¹ Zahvaljujemo stručnom kolegiju Arheološkog muzeja u Splitu na pomoći i dozvoli objave ovog spomenika, te napose prof. Branku Kiriginu, kustos Muzeja, koji nas

je, znajući da pripremamo ovaj rad, upozorio na postojanje ove brončane statuete. Fotografije na tab. IV i V izradila je Marija Buklijaš, Arheološki muzej, Split.

struka. Primjetno su runjave sa svih strana sve do ispod koljena, a donji dio nogu zajedno s papcima na žalost nedostaje. Itifalični momenat također je vrlo izražen, što je jedan vid kultnog sinkretizma s Prijapom. To se ponavlja na manje-više svim figuralnim prikazima Silvana u našim krajevima, pa se može govoriti o jednom od najranijih i svakako najčešćih primjera kultnog sinkretizma na našem području.²² Stječe se dojam da bismo u načinu kako je koncipiran ovaj lik, u njegovoj monumentalnosti i pomalo neproporcionalnim odnosima pojedinih dijelova tijela mogli vidjeti svjesno nastojanje da se forme našeg Silvana približe Heraklovim oblicima, a to je također slučaj s mnogim spomenicima Silvanova kulta, i to upravo iz Solina i okolice.²³

Već na prvi pogled uočiti ćemo tipološku srodnost ove statuete s figuralnim prikazima Silvana na spomenicima iz primorskog pojasa delmatskog teritorija. Ostaje nam, međutim, da pokušamo rekonstruirati detalj uništene desne ruke u kojoj se trebao nalaziti drugi Silvanov atribut. Među figuralnim prikazima Silvana u priobalnom području, ima više spomenika na kojima Silvan drži uzdignutu desnu ruku. Takav je npr. fragment vrlo rustičnog reljefa iz Arheološkog muzeja u Splitu (kataloški broj D 375), nađen također u Solinu, na kojem je sačuvan samo dio Silvanove glave, ramena i uzdignute desne ruke u kojoj se nalazi velika peterocjevasta siringa. Sličan ovom je još jedan reljef iz splitskog Muzeja (tab. X, 2), danas, čini se, zametnut (?) što ga je objavio R. Schneider u izvještaju o antičkoj plastici u Dalmaciji.²⁴ Istu varijantu susrećemo i na jednom nepubliciranom, inače vrlo kvalitetnom reljefu koji je uzidan u fasadu jedne stambene kuće u Solinu, kao i na manjem broju spomenika iz unutrašnjosti delmatskog područja, od kojih posebno ističemo oštećeni reljef s prikazom Silvana i Dijane koji je nađen na lokalitetu Gradac kod sela Halapića na Glamočkom polju (tab. IX, 1).²⁵ Silvan koji je prikazan na reljefu iz Pridrage kod Novigrada, dakle na liburnskom teritoriju, na sličan način drži siringu u uzdignutoj desnici.²⁶ Uzdignuta ruka našeg brončanog Silvana podsjeća nas, međutim, na prikaze nekih božanstava iz vodeće garniture grčko-rimskog panteona koji u uzdignutoj desnici drže atribut što im istodobno služi i kao oslonac (npr. skeptar). Takve analogije nisu, naravno, u slučaju našeg Silvana moguće. Ne može se sasvim odbaciti ni mogućnost da je naš Silvan u ruci držao neki od atributa koji nije za njega tipičan, npr. grozd, kao što je to slučaj na reljefu koji se čuva u Arheološkom muzeju u Zagrebu (nađen također u Solinu), na kojem Silvan u uzdignutoj desnoj ruci drži grozd, dok je siringa nespretno ubačena u prazan prostor u desnom gornjem kutu reljefa (tab.

²² Usp. D. Rendić-Miočević, GZM, n. s. sv. X, str. 16—17.

²³ Usp. D. Rendić-Miočević, GZM, n. s. sv. X, str. 16.

²⁴ Usp. R. Schneider, n. dj., str. 38, gornja slika.

²⁵ Vidi. D. Sergejevski, Rimski kameni spomenici sa Glamočkog i Livanjskog polja i iz Ribnika (GZM, god. XL, 1928, str. 80—81, sl. 2); o tome vidi još i D. Rendić-Miočević,

GZM, n. s. sv. X, Sarajevo, 1955, str. 31—32, tab.V, 4. Zanimljivo je da je na ovom reljefu Silvan prikazan s dugom bradom što nije slučaj s ostalim prikazima tog božanstva u tim krajevima, pa D. Rendić smatra da je to zacijelo posljedica utjecaja Silvanu posvećenih kulturnih slika iz krajeva južno od Dinare.

²⁶ Usp. N. Cambi, n. dj., str. 132—133, sl. 1 i 2.

IX, 2).²⁷ To je, međutim, samo pretpostavka koja teško može doći u obzir, pogotovo što ni na zagrebačkom reljefu Silvan nije ostao bez siringe, jednog od njegovih najvažnijih atributa. Čini se, prema tome, da je najlogičnija ona varijanta prema kojoj je taj drugi atribut morala biti siringa. U tom slučaju naš bi se Silvan potpuno uklopio u tipologiju Silvanovih figuralnih spomenika iz primorskog područja, napose iz salonitanskog bazena, gdje je spomenik zacijelo i nastao u toku 2. ili 3. st. n. e.

Treću brončanu statuetu koju ovdje obrađujemo pripisali smo također Silvanu, iako s određenim rezervama, jer pojava ovakvog tipa Silvana u zadinarskim krajevima ne odgovara potpuno tzv. delmatskom tipu što smo ga ranije opisali.

Statueta je reproducirana na tab. VI i tab. VII, 1, 2, 3. Nalazi se u Zagrebu u privatnom vlasništvu, a ranije se nalazila u Livnu u posjedu obitelji sadašnjeg vlasnika.²⁸ Gdje je točno spomenik nađen, ne može se pouzdano reći. Navodno se radi o lokalitetu Crkvine u blizini Livna, negdje pokraj ceste koja od Livna vodi prema Glamoču. Međutim, kako nam nije poznat taj toponim u bližoj okolici Livna (što ne znači da ga zaista i nema, jer se radi o toponimu koji se kod nas javlja veoma često), mišljenja smo da bi kao nalazište u obzir mogao doći istoimeni lokalitet u selu Halapić na Glamočkom polju, koji je otprije poznat kao bogato nalazište antičkih spomenika.²⁹ Statueta je lijevana u masivnoj bronci na kojoj se primjećuju tragovi zelenkaste patine. Lik je oštećen i nedostaje mu dio desne ruke od lakta niže, zatim atribut koji je vjerojatno bio u ruci te papci na nogama. Spomenik je visok 7,5 cm.

Božanstvo je prikazano golo i u stojećem stavu, glava mu je i ovom prilikom zabačena udesno i lagano spuštena, noge su razmaknute, a težina tijela većim dijelom počiva na desnoj nozi. Tijelo je pomalo feminizirano, ramena su sprijeda uska i spuštena, prsni koš je prilično nerazvijen, a čitavom prednjom stranom dominira neobično veliki i obli trbuh, kakav ne susrećemo ni na jednoj poznatoj kulturnoj slici Silvana na našem području. Genitalije su, kao i obično, jako izražene. Noge su u gornjem dijelu vrlo snažne i obrasle gustom dlakom naznačenom brazdama koje slobodno izrastaju u različitim smjerovima. Do napuknuća nogu došlo je na najtanjem i najosjetljivijem mjestu, odmah iznad papaka, iz čega se dade naslutiti da su papci vjerojatno ostali srašteni uz nekakvo postolje. Na stražnjoj strani tijela ističu se nešto snažnija pleća te dlakavi savinuti rep, koji je s oba kraja vezan uz tijelo.

Lijeva ruka savijena je u laktu i primaknuta prsima. Precizno modeliranom šakom Silvan je prihvatio ravni završetak kratkog peduma, dok je drugi kraj prislonjen uz ruku i zatim savijen prema lijevom ramenu.

²⁷ Usp. R. Schneider, n. dj., str. 40, donja slika; o tome još i J. Brunšmid (Kameni spomenici Hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu, Zagreb, 1904—1911, str. 66—67, br. 130) i D. Rendić-Miočević, GZM, n. s. sv. X, str. 16.

²⁸ Statueta je vlasništvo prof. Krešimira Tadića iz Zagreba, kojemu se i ovom prili-

kom zahvaljujemo na spremnosti da nam ustupi spomenik na obradbu. Fotografije reproducirane na tab. V i VI snimio je također K. Tadić na čemu se posebno zahvaljujemo.

²⁹ Vidi D. Sergejevski, Putne bilješka iz Glamoča (Glasnik hrvatskih zemaljskih muzeja u Sarajevu, god LIV, 1942, str. 113-117).

Desna je ruka spuštена i prelomljena otprilike u visini lakta, tako da je neizvjesno da li je, i ako jest, koji atribut držala. Prema jednoj varijanti to je mogla biti siringa, koja je, sudeći prema položaju spuštene glave, morala također biti prislonjena visoko uz grudi. Druga varijanta počiva na pretpostavci da je ruka bila oslonjena o bok iznad desne noge, gdje se primjećuje namjerno utisnuto udubljenje, kojemu je teško naći neko drugo objašnjenje. S tim u vezi zanimljiv je još jedan detalj koji može, ali i ne mora, biti slučajan. Riječ je o manjem neo-brađenom detalju koji se primjećuje po sredini gornjeg runjavog dijela desne noge, a u kojem bismo, možda, mogli prepoznati ostatak jelenje kože, nebride, simbola koji povezujemo uz vrlo rasprostranjen Dionizov kult, a koji se ponekad javlja i na kulturnim slikama Silvana na delmatskom području.³⁰ U vezi s tim čini nam se uvjerljivom pretpostavka da je našem brončanom Silvanu nebrida bila prebačena preko desne ruke te da je jednim dijelom doticala spomenuti detalj na desnoj nozi. Ovakva je interpretacija to prihvatljivija ako se ima u vidu činjenica da među Silvanovim spomenicima s delmatskog područja ima mnogo onih na kojima je to omiljeno pastirsko božanstvo poprimilo Dionizove, odnosno Libero-ve karakteristike. Osim već spomenutih reljefa iz Arheološkog muzeja u Zagrebu, postoji još niz spomenika, i to s cijelog delmatskog područja, koji jasno ilustriraju taj vid kulturnog sinkretizma. Obično je riječ o formalnom prikazivanju simbola koji se pripisuju dionizijskom kultu, u prvom redu grozda kao najtipičnijeg simbola toga kulta, što valja protumačiti specifičnom socijalnom i agrarnom situacijom na pojedinim područjima delmatskog teritorija. Što se našeg brončanog Silvana tiče, potrebno je naglasiti da se njegov, ako smijemo tako reći, bakički karakter ne ogleda samo u prikazu simbola koji smo mu pripisali nego i u općem izgledu koji u sebi sadrži mnoge komponente likova iz kruga Dionizove pratnje. Nešto od toga vidjet ćemo analizirajući spomenik do kraja.

Glava je u odnosu na tijelo predimenzionirana, a detalji su dati vrlo ekspresivno, u — moglo bi se reći — gotovo naturalističkoj maniri. Takav način tretiranja glave i, posebno, lica nije uobičajen među spomenicima ilirske kultne plastike, koji se pretežno odlikuju linearnošću i shematizmom. Iznad čela vidljivo je jako ispupčenje iz kojeg izranjaju dva masivna savijena kozja roga. Na širokom licu dominiraju urezane oči s jakim obrvama, zatim širok spljošten nos i plastično oblikovana usta uokvirena brkovima. Rijetka brada u dugim i masivnim kovrčastim pramenovima spušta se duboko niz grudi. Na glavi je gusta neuredno počesljana kosa, pramenovi koje sežu sve do leđa prekrivajući tjeme, potiljak i vrat, tako da se stječe dojam kao da glava izravno izranja iz tijela. Na glavi se ističu i velike kozje uši, s tim što je lijevo sačuvano u cijelosti, a desno je većim dijelom uništeno.

Na kraju da spomenemo još dva detalja uz pomoć kojih, možda, možemo na- slutiti funkciju, a s tim u vezi i porijeklo, ovog spomenika. Radi se o malom

³⁰ Usporedi dvije kultne slike Silvana iz Solina, danas u Arheološkom muzeju u Zagrebu; J. Brunšmid, Kameni spomenici Hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu, Za-

greb, 1904—1911, str. 66, br. 128 i 129; vidi također D. Rendić-Miočević, GZM, n. s. sv. X, str. 15.

namjerno oblikovanom udubljenju na glavi, otprilike na sredini potiljka, i o jedva primjetnom oštećenju na leđima (kao da je netko strugao po površini), što se može dovesti u vezu. Očito je da je na tim mjestima statueta bila povezana s nekim elementom kojemu je svrha bila da spomenik fiksira i na taj način osigura njegovu stabilnost. Ako su noge božanstva bile sraštene s bazom, kako smo to ranije pretpostavili vjerujući da su papci prilikom loma ostali slijepljeni uz nekakav postament, onda je ovo ponovljeno osiguranje bilo, vjerojatno, suvišno. Stoga bismo radije prihvatili drugo rješenje, prema kojem je naša statueta bila sastavni dio nekog recipijenta, najvjerojatnije pehara, koji je morao, zbog ravnoteže, imati najmanje tri takve ukrasne noge. Brojne primjere takvih tronožnih recipijenata naći ćemo među brončanim predmetima koje su prvenstveno proizvodile radionice u južnoj Italiji³¹ (vidi vinjetu na kraju teksta). Proizvodi južnoitalskih radionica, koje su djelovale u toku 2. st. n. e. (riječ je uglavnom o bistama crnaca, silena, satira, menada, Pana i sl.), izvoze se i izvan Italije, a nađeni su i u južnim djelovima panonskih provincija.³² Pridodamo li tome i podatak da se likovi Dionisa, erota, satira i menada vrlo često nalaze kao dekor brončanih posuda (osobito patera i vrčeva) u 2. i 3. st. n. e.,³³ vidjet ćemo da funkcija koju pripisujemo našoj statueti dobiva time na uvjerljivosti. U prilog takvoj interpretaciji govore i neki ikonografski detalji koje smo ranije opisali (lice pomalo bestijalna izraza, trbuh koji je tipičniji za likovno interpretiranje Silena, zatim nebrida (?) i sl.). S druge strane neki elementi koji su inače karakteristični za figuralne prikaze Silvana, kao što je npr. brada, ne uklapaju se u poznate nam likovne prikaze tog božanstva iz zapadne Bosne. Osim ikonografske analize, i stilska i likovna analiza spomenika također pokazuju karakteristike po kojima ga ne možemo uvrstiti među spomenike nastale na domaćem, lokalnom tlu. Tu u prvom redu mislimo na ekspresivnost i stanovitu grotesknost, osobito u izrazu lica, kao i na jedan vid naturalizma, svojstven helenističkom konceptu plastičnog oblikovanja. Treba konstatirati da među spomenicima delmatske kultne plastike nema takvih koje bismo mogli uže povezati s našom brončanom statuetom, iako je riječ o liku čija je osnovna ikonografska koncepcija (kozji rogovi, kozje uši, rep i noge, pastirski štap u ruci) u biti istovjetna s kulturnom slikom Silvana. To je i glavni razlog što smo podrijetlo naše statuete potražili izvan delmatskih i ilirskih krajeva, pretpostavivši da je u naše krajeve uvezena iz južne Italije, vjerojatno još dok je služila kao noga i ukras nekom recipijentu. Izvorno je, čini se, predstavljala odraslog Pana ili Silena, dakle božanstvo koje je ikonografski blisko domaćem Silvanu, premda je značenje Silvana u ilirskom kultu bilo sasvim različito od značenja Pana ili Silena u okviru grčko-rimskog panteona. Vjerojatno je da je upravo zbog te ikonografske sličnosti statueta identificirana s likom domaćeg Silvana te je na taj način postala dio ilirske kultne i kulturne baštine. Analogno drugim sličnim pojavama izjednačavanja

³¹ Za usporedbu vidi brončani tronožac koji se nalazi u Nacionalnom muzeju u Napulju (S. Reinach, n. dj., str. 70, 3).

³² Usp. Đ. Mano-Zisi, Problem importa i zvanične umetnosti u rimsko doba (katalog

izložbe Antička bronza u Jugoslaviji, Beograd, 1969, str. 22).

³³ Usp. J. Medini, Rimska brončana plastika u Arheološkom muzeju u Zadru (Diadora, sv. 4, Zadar, 1968, str. 149 i str. 145, bilješka 5).

kultova raznih etničkih i kulturnih sredina i ovdje bi se možda moglo govoriti o jednoj takvoj »interpretaciji« (*»interpretatio Illyrica«*). Ovakvo preuzimanje odgovarajućih shema, pa čak i gotovih spomenika, nije izolirana pojava u razvoju antičkih kultova (sjetimo se samo problema oko interpretiranja figuralnih prikaza Dobrog Pastira), a istu pojavu možemo pratiti i na širem planu, među različitim religijama i u različitim vremenskim razdobljima. U slučaju naše statuete imali bismo, prema tome, jedan vid izravne infiltracije rimske religije među autohtone kulturne sadržaje, kao primjer širenja romanizacije i u krajeve koji su tradicionalno pružali otpor utjecajima sa strane.

Zanimljivo je, međutim, da su vrlo rijetke i fragmentarne analogije između naše statuete i spomenika sličnog sadržaja koji su objelodanjeni u većim katalozima grčke i rimske brončane i kamene plastike. Najbližom nam se čini usporedba s brončanom statuetom Pana, publiciranom u Katalogu arheoloških kolekcija Besançon, ali samo kad je u pitanju obradba lica, sa širokim nosom, urezanim očima i jakim obrvama.³⁴ Neke dodirne točke uočavamo i na često reproduciranoj figuri Pana koji na lijevom ramenu nosi amforu³⁵ te na još nekim prikazima Pana, koje je objavio Reinach u svom katalogu grčke i rimske skulpture (tab. VIII, 1).³⁶ Sve te sličnosti zasnivaju se, međutim, samo na podudarnosti u pojedinim detaljima, pa se njima ne možemo poslužiti kao građom za uspoređivanje. Prema tome, ostajemo pri iznesenim pretpostavkama, uz napomenu da je naša brončana statueta vjerojatno nastala u 2. st. n. e., u razdoblju kada su likovi poput našeg Silena (Pana) — Silvana bili osobito popularni, a u prilog takvoj dataciji govore i stilske karakteristike koje smo opisali.

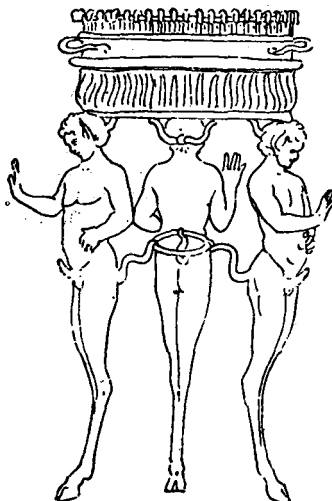
Sažimajući na kraju sve što je rečeno o našim brončanim statuetama, vidjet ćemo da je de facto riječ o dvjema kategorijama spomenika. Prvoj pripadaju statuete iz splitskog Muzeja i sinjske Franjevačke zbirke, koje nesumnjivo predstavljaju proizvode lokalnih radionica i koje nam u ikonografskom pogledu ne donose ništa novo nego se oslanjaju na lokalnu tradiciju koja njeguje tzv. dalmatski tip Silvana. Naprotiv, treća statueta pripada kategoriji uvezenih spomenika i na njoj primjećujemo mnoge karakteristike koje nisu uobičajene za lokalnu ikonografiju tog pastirskog božanstva. Uspoređujući likovnu kvalitetu prvih dviju statueta sa sličnim prikazima u kamenoj reljefnoj plastici, osjetit ćemo da je u tom pogledu prednost na strani brončanih figurica, koje su rađene s većim smislom za proporcije tijela i s boljim poznavanjem anatomskih detalja, što, međutim, može biti posljedica i različitosti medija (materijala), i različite tehnike rada. Za razliku od velikih kamenih reljefnih kompozicija koje su, vjerojatno, bile smještene u različitim ambijentima pod vedrim nebom, brončane statuete Silvana bile su dio domaćih lararija, poput statueta drugih božanstava, Merkura,

³⁴ Usp. P. Lebel, Catalogue des collections archéologiques de Besançon, V. Les bronzes figurés (Annales Littéraires de l'Université de Besançon, vol. 26, Paris, 1961, str. 81—82, tab. CV).

³⁵ Usp. E. Babelon i J. A. Blanchet, n. dj., str. 195—196, sl. 441; vidi također S. Reinach, n. dj., str. 68, 1.

³⁶ Usp. S. Reinach, n. dj., str. 69, 6.

Jupitera, Herakla, Minerve i dr. Ako je suditi po malom broju sačuvanih brončanih statueta posvećenih tom vodećem delmatskom i ilirskom božanstvu, ovakav »interijerni« vid štovanja Silvana nije bio osobito rasprostranjen, što je sasvim u skladu sa specifičnim karakterom njegova kulta.

POPIS I SADRŽAJ TABLI

- Tabla I
Kulturna slika Silvana i Dijane iz Čitluka (arheološka zbirka Franjevačkog samostana u Sinju).
- Tabla II
Brončana statueta Silvana iz Čitluka (*Aequum*); pogled en face (arheološka zbirka Franjevačkog samostana u Sinju).
- Tabla III
1—3 Ista statueta, leđna i obje bočne strane.
- Tabla IV
Brončana statueta Silvana nađena u Solinu; pogled en face (Arheološki muzej u Splitu).
- Tabla V
1—3 Ista statueta, leđna i obje bočne strane.
- Tabla VI
Brončana statueta Silvana (Silena-Pana?) iz zapadne Bosne; pogled en face (u privatnom vlasništvu u Zagrebu).
- Tabla VII
1—3 Ista statueta, leđna i obje bočne strane.
- Tabla VIII
1 Skulptura Pana (crtež iz Reinachova Repertoara grčke i rimske skulpture, tom II, vol. I, str. 69, sl. 6).

2 Brončana statueta Silvana (*Vidasus*) nađena u Bad Deutsch-Altenburgu (*Carnuntum*) u Austriji.

3 Kultna slika Silvana iz Libovca kod Kučina nedaleko Solina (Arheološki muzej u Splitu).

Tabla IX

1 Kultna slika Silvana i Dijane s lokaliteta »Gradac« kod sela Halapića na Glamočkom polju (Zemaljski muzej u Sarajevu).

2 Kultna slika Silvana iz Solina (Arheološki muzej u Zagrebu).

Tabla X

1 Kultna slika Silvana iz Trogira (crtež iz Schneiderova »Izvještaja«, str. 38, donja slika).
2 Reljefna ploča s likom Silvana; nekada u Arheološkom muzeju u Splitu (crtež iz Schneiderova »Izvještaja«, str. 38, gornja slika).

Vinjeta: (str. 41.) Brončani tronožac koji se čuva u Museo Nazionale u Napulju (Reinach, Répertoire..., tome II, vol. I, str. 70, sl. 3).

R É S U M É

TROIS STATUETTES DE SILVAIN ILLYRIEN PROVENANT DE LA RÉGION DES DELMATES

De nombreux musées et collection de Yougoslavie renferment des collections de valeur de statuettes en bronze représentant différentes divinités du panthéon gréco-romain.

Cet exposé traite de trois petites statuettes en bronze de Silvain, trouvées dans une région habitée dans l'antiquité par les Delmates illyriens auxquels les monuments culturels de Silvain et de quelques autres divinités autochtones confèrent un caractère spécifique par rapport aux autres tribus illyriennes de même origine. Il est question d'une divinité à laquelle de nombreux monuments sont élevés dans le schéma iconographique du Pan grec, le plus souvent sous la forme latinisée du nom *Silvanus*, dans presque toute la région de Yougoslavie; le plus grand nombre de ces monuments proviennent incomparablement de la région delmate — aussi bien en ce qui concerne les monuments figuratifs qu'épigraphiques. Il est cependant intéressant de constater que presque toutes les représentations figuratives de Silvain (il s'agit ici de ce que l'on appelle le type du Silvain delmate qu'il faut distinguer du Silvain italique qui, du point de vue iconographique et par sa signification, a des caractéristiques tout à fait différentes) sont en relief de pierre (jusqu'à ce jour seules deux sculptures en pierre représentant Pan-Silvain ont été trouvées dans la région delmate); elles sont sculptées par des maîtres autochtones, imitant le plus souvent les schémas iconographiques de modèles grecs et romains bien connus. Il faut certes souligner que ces schémas culturels ainsi empruntés étaient à la fois imprégnés d'une interprétation artistique personnelle, souvent très rustique, où l'on reconnaît des traces du folklore autochtone (costumes régionaux par exemple sur les personnages de Diane et des nymphes), et différents aspects du syncrétisme culturel avec des divinités telles que

Priape, Dionysos (Bacchus, Liber), Héraclès (Hercule), Silvain italique, puis Mithra, Attis et d'autres. Il a été remarqué depuis longtemps que la plupart des monuments cultuels de Silvain provenant de la région delmate sont groupés en trois zones géographiques. Les plus nombreux sont les monuments de la zone littorale (Salone et ses environs), où, du fait des contacts directs avec le monde antique, l'influence des modèles étrangers est davantage exprimée. Une autre concentration importante est enregistrée dans les environs de Sinj et dans la région de Vrlika, puis vient la région de la Bosnie du Sud Ouest (plaines de Glamoč, Livno et Duvno), d'où proviennent des monuments comportant des composantes autochtones les plus exprimées, conditionnées en majeure partie par les spécificités géographiques et économiques de cette région. Dans l'interprétation delmate, nous pouvons suivre la conception fondamentale de Silvain sur de nombreux reliefs en pierre représentant cette divinité seule ou en compagnie de divinités de même origine. Nos trois statuettes en bronze sont pour l'instant les seuls exemplaires représentant, si l'on peut dire, la manière de vénération »intérieure« de cette influente divinité delmate et illyrienne. C'est pourquoi, nous semble-t-il, elle mérite une attention particulière.

La première statuette (Pl. II et III, 1, 2, 3) se trouve dans la collection archéologique du couvent franciscain à Sinj; elle a été trouvée à Čitluk (antique *Aequum*) non loin de Sinj. La statuette a 10,2 cm et représente Silvain nu, barbu et debout (de musculature assez fragile), avec ses attributs usuels: le pédum dans la main gauche et la syrinx, cette fois-ci appuyée sur la poitrine, dans la main droite. Il semble que cette manière de représenter Silvain a été un canon qui fut le modèle d'un grand nombre de représentations figuratives de cette divinité, dont certaines proviennent précisément de la région d'où provient également notre Silvain (voir Pl. I, VIII, 3 et X, 1). Il est tout à fait vraisemblable que la statuette provienne de quelque atelier local, selon toute apparence de la deuxième moitié du 2e siècle de notre ère.

La deuxième statuette (Pl. IV et V, 1, 2, 3) est conservée au Musée Archéologique de Split; elle a été découverte à Salone en 1873 ou 1874. Le monument n'est malheureusement pas nettoyé, et le bronze ayant subi une importante corrosion avec le temps, certains détails, notamment le visage, sont difficilement déchiffrables. La statuette a 5,5 cm de hauteur; il manque à la statue une partie du bras droit et le poing un éventuel attribut, puis les parties inférieures des jambes.

La divinité est représentée nue et debout; le bras droit est levé, le gauche baissé; de cette main Silvain tient un pédum. La musculature du corps et des membres est assez bien développée, de même que les jambes de chèvres auxquelles manquent les pieds fourchus. Cette manière de représenter Silvain indique un syncrétisme cultuel avec Héraclès (Hercule), phénomène très fréquent sur les monuments de la zone littorale, tandis que dans l'ithyphale manifeste de notre Silvain nous reconnaissons les particularités iconographiques de Priape, lesquelles sous une forme semblable dans un tableau cultuel trouvé également à Salone, y compris ici également nos trois statuettes en bronze.

A en juger par de nombreuses analogies (voir (Pl. X, 2 et IX, 1), dans la main droite endommagée, Silvain tenait le plus vraisemblablement une syrinx, l'un de ses plus fréquents attributs, bien que l'on ne puisse pas exclure tout à fait la présence de quelque autre attribut, par exemple une grappe de raisin, représentée sous une forme semblable dans un tableau cultuel trouvé également à Salone, aujourd' hui au Musée Archéologique de Zagreb (voir Pl. IX, 2). Cette statuette en bronze correspond absolument à la typologie des représentations figuratives de Silvain provenant de la zone littorale, notamment du bassin de Salone, d'où le monument est sûrement provenu au 2e ou 3e siècle de notre ère.

La troisième statuette (reproduite sur les Pl. VI et VII, 1, 2 et 3) se trouve chez un propriétaire particulier à Zagreb; elle a été trouvée dans la région des plaines de Livno ou de Glamoč, en Bosnie occidentale. La statuette a 7,5 cm; il lui manque une partie de la main droite avec quelque attribut éventuel et les pieds fourchus des jambes. La divinité est représentée nue, debout, le visage est recouvert d'une longue barbe, de moustaches et d'une abondante chevelure couvrant le sommet de la tête. Le corps est un peu féminisé; le ventre est particulièrement gros et rond, comme on n'en voit sur aucune statue cultuelle connue de Silvain dans la région delmate. Des attributs, seul est conservé un pédum court dans la main gauche, tandis que la main droite est cassée à peu près à la hauteur du coude et il n'est pas possible de définir avec certitude si elle tenait un attribut et dans l'affirmative lequel. Il nous semble néanmoins que dans ce cas il ne soit pas question de syrinx, ce qu'il serait logique d'attendre, mais d'une peau de faon (nébride), qui était probablement jetée sur les bras. L'auteur est arrivé à cette conclusion en premier lieu par un petit détail non traité et à peine perceptible au milieu de la partie velue de la jambe droite qui est, semble-t-il, un reste de nébride, dont une partie touchait la jambe droite. Une anfractuosité pratiquée intentionnellement au-dessus de la jambe droite permet de conclure que la main droite était appuyée sur la hanche, ce qui peut être soutenu par la supposition de la nébride librement jetée sur les bras. Cette interprétation est plus acceptable si l'on tient compte du fait que parmi les monuments de Silvain provenant de la région delmate, il y en a beaucoup où cette divinité pastorale populaire a pris les caractéristiques de Dionysos ou de Liber. Notre statuette est encore intéressante d'un autre point de vue. Il existe en effet des éléments (petit enfoncement à la nuque et endommagement insignifiant dans le dos) indiquant que la statuette était fixée par quelque support assurant sa stabilité. Selon notre point de vue, la statuette était initialement un pied décoratif de récipient à trois pieds, très vraisemblablement d'une coupe, comme les fabriquaient et les exportaient les ateliers d'Italie méridionale, très actifs surtout au 2e siècle de notre ère et dont les produits étaient caractérisés par les bustes de Silène, de Pan, de satyres, de ménades, de nègres, et semblables (à titre d'exemple, voire la vignette). Quelques indices iconographiques et de style (gros ventre, nébride, expression bestiale du visage, puis expression et une certaine grotesque de tout le personnage) sont, dans une grande mesure, caractéristiques de la manière de représenter Pan adulte ou Silène, et l'auteur pense pouvoir attribuer la statuette à l'une de ces divinités en ajoutant que plus tard, lorsqu'elle ne servit plus à sa destination initiale, elle a été identifiée

au Silvain autochtone, précisément à cause de la ressemblance iconographique. Par analogie avec d'autres phénomènes semblables d'identification des cultes de différents milieux culturels et ethniques, on pourrait peut-être parler également ici d'une »interprétation« de ce genre (*»interpretatio Illyrica«*). Par conséquent, dans ce cas, nous aurions une forme directe d'infiltration de la religion romaine parmi les valeurs culturelles illyriennes.

En résumant tout ce qui vient d'être dit au sujet de nos statuettes, nous voyons qu'il s'agit de deux catégories de monuments. Les statuettes du Musée de Split et de la collection franciscaine de Sinj proviennent d'ateliers autochtones et représentent le type classique de ce que l'on appelle le »Silvain delmate«, auquel nous pouvons trouver beaucoup d'analogies sur les monuments de pierre de toute la région delmate. La troisième statuette appartient cependant à une catégorie de monuments importés et nous ne pouvons lui trouver d'analogies directes dans la plastique autochtone. À en juger par le nombre d'ailleurs petit de statuettes en bronze conservées et consacrées à Silvain, il semble que dans les *lararia* autochtones, ses statuettes soient relativement rares, et l'on peut supposer que ce mode de vénération »intérieure« de Silvain delmate n'était pas particulièrement répandu ce qui est absolument en harmonie avec le caractère spécifique de son culte.

DESCRIPTION DES PLANCHES

PLANCHE I

Tableau cultuel de Silvain et de Diane, provenant de Čitluk (Collection archéologique du couvent franciscain à Sinj).

PLANCHE II

Statuette en bronze de Silvain, provenant de Čitluk (*Aequum*) vue de face (Collection archéologique du couvent franciscain à Sinj).

PLANCHE III

1—3 La même statuette, vue de dos et des deux côtés.

PLANCHE IV

Statuette en bronze de Silvain, découverte à Salone, vue de face (Musée Archéologique de Split).

PLANCHE V

1—3 La même statuette, vue de dos et des deux côtés.

PLANCHE VI

Statuette en bronze de Silvain (Silène-Pan?), provenant de Bosnie occidentale, vue de face (propriété particulière à Zagreb).

PLANCHE VII

1—3 La même statuette, vue de dos et des deux côtés.

PLANCHE VIII

1. Sculpture de Pan (Reinach, Répertoire . . . , page 69, fig. 6).
2. Statuette en bronze de »Silvanus (*Vidasus*)«, provenant de Bad Deutsch-Altenburg (*Carnuntum*, Autriche).
3. Tableau cultuel de Silvain, provenant de Libovac près de Kučina non loin de Salone (Musée Archéologique de Split).

PLANCHE IX

- 1 Tableau cultuel de Silvain et de Diane, provenant de la localité »Gradac« près du village de Halapić dans la plaine de Glamoč (Zemaljski muzej Sarajevo).
- 2 Tableau cultuel de Silvain, provenant de Salone (Musée Archéologique de Zagreb).

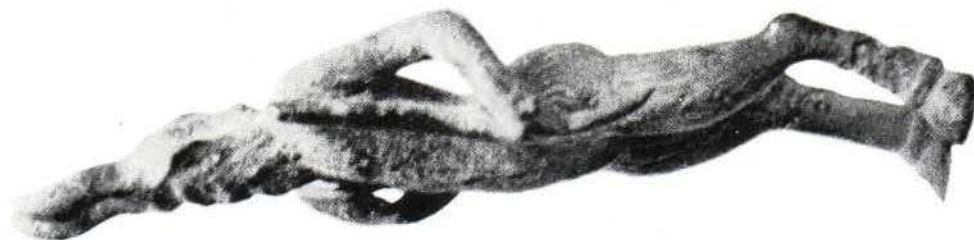
PLANCHE X

- 1 Tableau cultuel de Silvain provenant de Trogir (Dessin du »Rapport« de Schneider, page 38, dessin du bas).
- 2 Plaque en relief représentant Silvain, jadis au Musée Archéologique de Split (Dessin du »Rapport« de Schneider, page 38, dessin du haut).

Vignette (page 41): Trépied en bronze, conservé au Musée National de Naples (S. Reinach, Répertoire de la statuaire grecque et romaine, Tome II, vol. I, page 70, fig. 3).

3

2

1

3

2

1

1

2

3

2

DUJE RENDIĆ-MIOČEVIĆ

NOVOOTKRIVENI DOMICIJANOV NATPIS O FULFINSKOM VODOVODU

Epigrafsko blago našeg jadranskog područja obogaćeno je nedavno još jednim izvanredno važnim spomenikom, a naše poznavanje antičke topografije i poleografije Ilirika, a napose ondašnje Liburnije, novim spoznajama o procesu i oblicima urbanizacije.

Novi spomenik, kao ni mnogi drugi slični epigrafski izvori, nije pronađen in situ, dakle na mjestu na kojemu je izvorno stajao objašnjavajući zorno značenje objekta koji je spominjao, nego vjerojatno dosta podalje od njega, ugrađen kao spolia u jednu kasniju građevinu. Uzidan je bio kao građevni blok u vanjski zid, točnije u lezenu ranokršćanske bazilike, koja je tu kraj današnjeg Omišlja na Krku, na lokalitetu zvanu Sepen (»Miri«), bila podignuta vjerojatno u 5. stoljeću.

Zasluga za otkriće natpisa ide R. Matejčić iz Povijesnog i pomorskog muzeja u Rijeci i A. Faber iz Arheološkog instituta u Zagrebu, koje su u vezi s preliminarnom zaštitom spomenutog arheološkog lokaliteta, zajedno s još nekim stručnjacima iz srodnih institucija, vršile istraživanja kao i tehničku dokumentaciju postojećih i novootkrivenih objekata.¹ U međuvremenu R. Matejčić je u lokalnoj štampi u dva navrata² opisala taj izvanredni nalaz dajući i svoju verziju natpisa, što nam je mnogo pomoglo u ovoj našoj interpretaciji, namijenjenoj širem znanstvenom krugu.

¹ Osjećamo se obaveznim zahvaliti se i ovdje objema spomenutima na ustupanju ovog važnog epigrafskog nalaza za detaljniju stručnu obradbu, a također i na pruženim podacima o spomeniku koji se tada još nalazio u zidanoj masi bazilike — danas je pohranjen u mjesnoj crkvi — kao i na njihovim osobnim fotografijama natpisa (A. Faber i na preciznom crtežu natpisa koji nam je poslužio za njegovo prvo čitanje).

² Novi list, Rijeka, 1. VIII 1974 (Kulturni prilog); Galeb, god. XVII Rijeka, 1. XI 1974, str. 10 i d. Stručnu obradbu svih nalaza sa spomenutog lokaliteta priprema A. Faber (radnja će biti objavljena u jednom od idućih svezaka »Vjesnika«), a preliminarni izvještaj o tome objavila je već u časopisu »Čovjek i prostor«, god. XXII, br. 270 Zagreb, rujana 1975, str. 22 i d. (Fulfinum rimski grad na Krku. Zaštita arheoloških spomenika u povodu izgradnje naftovoda).

Spomenik je izrađen iz vapnenca, a sam natpis bio je uklesan u višestruko profilirano polje s trapezoidnim ručkama (tabula ansata).³ Natpisno polje dugo je 0,56 m i visoko 0,37 m. Natpis, izveden u lijepoj kapitali, sastavljen je od deset redova (visina slova im je nejednaka i varira od 1,9 do 3 cm).^{3a} Redovi 4. i 10, posljednji, sadržavali su samo nekoliko riječi: prvi tri a drugi samo nekoliko slova riječi, početak kojih je u prethodnom redu.

Od teksta su se potpuno sačuvali samo redovi od četvrtog do desetog, a prvi, drugi i treći red samo djelomično zbog radiranja natpisa izvedena još u antičko doba. Radiranje je dosta temeljito a obuhvatilo je uglavnom sve brojke koje su pratile funkcije i časti koje je nosio car, čije se osobno ime također nije sačuvalo (*damnatio memoriae*). Spomenik ide u kategoriju tzv. carskih natpisa, a po svom sadržaju i značenju i u građevne natpise. Ime cara, tj. onaj njegov najvažniji dio koji bi nam trebao otkriti o kojoj se carskoj osobi radi, nije se sačuvalo, ali su drugi podaci, koje sadrži sačuvani dio natpisa, lako omogućili da se to ustanovi. Podaci pak koji se odnose na određenu građevnu aktivnost carevu (ali ne samo njegovu) doprli su do nas neoštećeni, iako je malter koji je pri kasnijoj upotrebi spomenika dijelom ispunio udubljenja slova lako mogao pridonijeti pogrešnom čitanju i interpretaciji nekih riječi.

Natpis se sačuvao u ovom obliku (v. tab. I):

IMP · CAESAR · DIVI · F/////////
 ///AVG/////P · M · TRIBVNICIAE
 POTESTATIS · ///// IMP · ///CONSVL · ///
 CENSOR · PERP · P · P ·
 5   AQVAM · FLAVIAM · AVGVSTAM · NOVIS ·
 FONTIBVS · COLLECTIS · FLAVIO · FVLFI
 NO · INDVXIT · L · SESTIVS · DEXTER ·
 VETERANVS · COH · III · PRAETORIAE ·
 DE · SVA · PECVNIA · FACIVNDVM · CV
 10   RAVIT

Natpis, kako pokazuje i gornji tekst s lakunama, govori o vodovodu koji je »neimenovani« car, s novim kapacitetima otočke vode, izgradio da bi gradu Fulfinu (*Flavium Fulfinum*) pribavio dovoljne količine izvorske vode. Grad je, kako je spomenuto, sudeći po natpisu, već otprije nosio počasni naziv »flavijevski«, a tim istim carskim epitetom imenovan je i vodovod, vjerojatno neki raniji sistem dovoda vode koja je već napajala ili spomenuti grad ili drugi postojeći otočki centar,⁴ dakle grad *Curicum*, prethodnika današnjeg grada Krka. Očito je, dakle,

³ Natpis poznamo samo po fotografiji i spomenutom crtežu. Spomenik, kojemu je nedostajao uslijed uništenja samo donji rub s profilacijom, danas je oštećen i u gornjem lijevom uglu, ali su dijelovi koji nedostaju sačuvani te će biti vraćeni na mjesto.

^{3a} Točna veličina slova (prema podacima A. Faber): r. 1: 3 cm, r. 2 i 10: 2 cm, r. 5 i 7: 2,1 cm, svi ostali reci: 2 cm. — Distinkcije su izvedene u obliku trokutastih točaka.

⁴ Usp. Ptol. II 16,8: Κουρίκτα, ἐν ἣ πόλις δὴ Φουλφίνιον, Κούρικον. Za *Curicum* v. A. Mayer,

da su Flavijevci (69—96), kojima se inače pripisuje odlučna uloga u urbanizaciji iliričkog područja,⁵ kontinuiranom aktivnošću pridonosili urbanizaciji i tog najvećeg njegova otoka.

Ako naziv *aqua Flavia Augusta* valja tumačiti jedinstvenim carskim epitetom koji je prvom izgrađenom otočkom vodovodu⁶ dao jedan od careva Flavijevaca — *Augusta* je u tom slučaju samo pokazatelj da se eponimni naziv *Flavia* odnosi na carsku osobu, a ne na nekog drugog pripadnika te poznate rimske obitelji. Moglo bi se, međutim, pretpostaviti i to da su u spomenutom nazivu zapravo dva posebna carska naziva, od kojih bi se drugi (*Augusta*) mogao odnositi na osnivača Carstva, koji je, kako je poznato, također bio vrlo aktivan u urbanizaciji istarskog i iliričkog područja i posebno njegova primorja.⁷ Mlađi, dodatni epitet »*Flavia*« govorio bi o jednoj kasnijoj intervenciji tada vladajućeg cara na istom objektu ili u melioracijskim radnjama usmjerenim traženju nove izvorske vode, što se, uostalom, naslućuje i u situaciji koju spominje naš natpis.

Vratimo se sada početnom dijelu natpisa, tj. pitanju identificiranja cara, čije se ime, zbog temeljita radiranja spomenika, nije sačuvalo. Carska imena s titulaturom ispunjala su prva četiri reda natpisa, ali se uže, osobno carevo ime nalazilo u radiranom dijelu prvoga i u početku drugoga retka. Čini se da tu ima mjesta za desetak slova, što je svakako koristan podatak za određivanje oblika kojim nam je ime bilo predano. U carskoj titulaturi koja se sačuvala (r. 2—4), no bez brojki koje su označavale koliko je puta koja od tih funkcija bila ponovljena, najvažniji je podatak dan u 4. retku gdje je car nazvan *ensor perp(etuus)*. Kako je tu titulu nosio samo Domicijan, dakle upravo jedan od careva iz flavijevske dinastije, imenom toga vladara treba dopuniti prazninu nastalu radiranjem kako kraja prvoga tako i početka drugoga retka. Time nam je razjašnjeno i radiranje njegova imena (*damnatio memoriae*), a također i nekih drugih dijelova titulature, jer Domicijan je

Die Sprache der alten Illyrier, B. I, Wien 1957, str. 200, s. v. O vodovodu u tom krčkom gradu kao pretpostavci postojanju i redovito funkcioniranju monumentalnih termi govore izvanredni mozaički nalazi uz katedralnu crkvu i posebno oni u Ribarskoj ulici, od kojih prvi sežu u kraj 1. stoljeća naše ere (v. A. Mohorovičić, Nalazi mozaika s ornamentalnim i figuralnim motivima u gradu Krku, Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU, god. XII, 1—2, Zagreb 1964, str. 1 i d.).

⁵ Usp. o tome novije sintetske radove o rimskoj Dalmaciji: G. Alföldy, Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien, Budapest 1965, passim (v. Register, s. v. Flavien) i J. J. Wilkes, Dalmatia, London 1969, passim (v. Index of Peoples and Persons, s. v. Flavii).

⁶ »Vodovodom« prevodimo u našem natpisu riječ *aqua*, koja ovdje, kao i u drugim

brojnim epigrafskim primjerima iz različitih dijelova Carstva, ima isto značenje kao i *aquaeductus*. Ovaj potonji oblik dolazi na natpisu iz Jadera, CIL III 2909 (*aquae ductum colon[is] s. p. perfecit*], sc. Trajan).

⁷ Usp. s područja Istre natpis iz kolonije Pole (CIL V 47 = Inscriptiones Italiae, vol. X, fasc. I, n° 70) koji govori o tome kako je Lucije Menacije Prisko, patron kolonije, »*aquam Augustam*) in superiorem partem coloniae et in inferiorem impensa sua perduxit .... — *Aqua Augusta* spominje se i na drugim natpisima, tako npr. u Rimu (Desau, ILS 5796), u Kampaniji (Notizie degli scavi, 1938, str. 75) i drugdje.

Augustov zahvat u okviru planova na urbanizaciji ovog sjeverozapadnog dijela iliričkog područja ilustrira i natpis iz Raba (*Arba*) CIL III 3117: [*imp. Caesar divi f. Augustus, imp.] XII, tr(ibunicia) pot(estate) XIII / murum et turres/ dedit* (11/10. god. pr. n. e.).

jedan iz neslavnog niza rimskih careva koji su odlukom senata zavrijedili takvu osudu, jedini od Flavijevaca i treći car uopće kojemu se poslije smrti to desilo.

S obzirom na duljinu careva imena (deset slova) i na raspoloživ prostor, u recima koji su iste dužine, čini nam se da nema kolebanja u pitanju kako treba restituirati radirani dio: punim carevim kognomenom, dakle *Domitianus*. To nas istodobno usmjerava i na oblik filijacije, napose njezina drugog dijela (*filius*), koji čitamo: *divi fil(ius)*. I drugi, službeni carev kognomen, kojim je završavala carska imenska formula, bio je vjerojatno izvorno potpuno ispisan, jer uz sačuvani dio (*AVG*) tu još ima mjesta za oko pet slova, dakle *Aug[ustus]*. Carevo ime imalo je, dakle, u natpisu ovaj oblik: *Imp(erator) Caesar, divi f(ilius), Domitianus Augustus*.⁸

Ostaje još da se, restituiraanjem radiranih brojki uz funkcije *tribunicia potestas*, *imperator* i *consul*, pokuša odrediti vrijeme postavljanja natpisa, a s njime vjerojatno i izvođenja zahvata koji je ovim spomenikom bio evociran. Precizan odgovor mogla bi nam, dakako, dati brojka uz oznaku tribunske časti (*tribuniciae potestatis*...), ali se ona, kako je spomenuto, nije sačuvala, a njezina restitucija neće biti moguća bez pomoći ostalih utvrđenih datuma iz Domicijanove vladavine, koji su također bili registrirani na ovom natpisu, ali su isto tako kao i spomenuta brojka bili radirani. Kao polazište poslužiti će nam ipak jedan podatak iz samog natpisa, ali i on samo kao *terminus a quo*, te će natpis trebati datirati između toga datuma i kraja Domicijanove vlade. Taj podatak imamo u spomenutom nazivu *ensor perpetuus*, koji Domicijan uzima 85. godine n. e. kao jedini rimski car koji se okitio titulom doživotnog cenzora. Ostaje nam, dakle, desetak godina posljednjeg razdoblja Domicijanove vlade unutar kojih moramo pokušati, uz kombiniranje ostalih restituiranih brojki — vremenskih indikacija — odrediti točan datum postavljanja natpisa.

Koliko je bilo moguće ustanoviti već na osnovi fotografije tada još nedovoljno pristupačnog spomenika, dok je još bio u zidu spomenute ranokršćanske građevine, čini se da su radirani dijelovi natpisa, uz spomenute careve funkcije, sadržavali petoznamenaste (*tribunicia potestas*), odnosno četvero- i troznamenaste brojke (*imperator, consul*). Na osnovi tih zapažanja, kao i procjene o širini i mogućem obliku pojedinih brojki, a također i vidljivih tragova poneke od tih brojki, 3. redak natpisa restituirali smo ovako: *tribuniciae / potestatis [XIIII], imp(erator) [XXII], consul [XVI]*.

Domicijan je po 22. put bio isklican imperatorom 93. godine n. e. (to je ujedno bio i posljednji put), a konzulom je po 16. put bio 92. godine (idući, u stvari posljednji svoj konzulat obavljao je 95. godine) zajedno s Kvintom Volusijem Saturninom. Te je godine Domicijan po 14. put obavljao tribunsku čast, pa je, na

⁸ Postoji mogućnost i nešto drukčijeg interpretiranja carevih kognomena, jer je poznato da je Domicijan od 84. godine nosio i počasni naziv — *cognomen ex virtute* — *Germanicus*, iako ga ne nalazimo na svim spomenicima iza toga doba. Carevo puno

ime glasilo bi u tom slučaju (natpis na žalost uslijed temeljite razure toga dijela ne dopušta verifikaciju ni jedne od predloženi dviju lekcija) ovako: *Imp(erator) Caesar, divi f(ilius), Domiti(anus) Aug(ustus), Germ(anicus)*.

osnovi svega toga, 94. godina n. e., kada je držao spomenute funkcije ili ih je obavljao do te godine, ta kojom valja datirati naš natpis.⁹

Posljednji je Flavijevac nastavio, dakle, djelo jednog od svojih prethodnika iz iste dinastije, možda baš svog oca Vespazijana, po kojemu je vjerojatno počasni naziv dobio i grad (municipium) *Fulfinum* i prvi vodovod (*aqua Flavia Augusta*) na otoku. Domicijanova je zasluga, o kojoj i govori ovaj natpis, da je tom vodovodu pojačao kapacitet kaptirajući vodu s dotada još neiskorištenih izvora (*novis fontibus collectis*)¹⁰ te je vodom mogao obskrbljivati i grad *Fulfinum*, do kojega ga je dao dovesti.

Naša lekcija 6. retka (*novis fontibus collectis*), nastala u vrijeme dok je natpis bio još nedovoljno pristupačan, a koja se razlikuje od prvih verzija toga njegova dijela, ima analogija u nekim poznatim natpisima izvan ove rimske provincije. Tako su nam s natpisa poznate neke identične ili vrlo slične formule koje se odnose na situacije poput ove o kojoj govori i naš omišaljski natpis: »*collectis fontibus*«, »*perductis fontibus*«, »*fontem . . . novum . . . induxit*« i sl. (vidi bilj. 10).

Natpis završava (4.—8. redak) navođenjem još jedne osobe zaslužne za izvedbu onoga što se tu spominje, iako to baš nije dorečeno. Vjerojatno građanin Fulfina, veteran treće pretorijanske kohorte, Lucije Sekstije Dekster, probrinuo se da se to (?) izvede o njegovu trošku. Da li pri tome treba misliti na glavnu radnju, naime da se »*aqua Flavia Augusta*« s pojačanim protokom dovede u *Fulfinum* — a što je, prema natpisu, učinio sam car (*Domitianus . . . induxit*) pa je njegovo isticanje da je to učinio o svom trošku s time u suprotnosti, ili je pri tome postavljač natpisa (sam spomenuti veteran ?) mislio na neku konkretnu građevinu u sklopu cjelovite gornje zamisli, nije jasno. Možda je riječ i o samom postavljanju ove ploče s natpisom koja je govorila o carevoj darežljivosti i brizi za njemu bliski »flavijski« *Fulfinum*, pa je taj zadatak preuzeo na se ovaj bivši preto-

⁹ Cfr. E. J. Bickerman, *Chronology of the Ancient World*, London 1969, str. 186; A. E. Samuel, *Greek and Roman Chronology*, München 1972, str. 269.

¹⁰ Mnogi natpisi iz raznih krajeva tadašnjeg rimskog svijeta ponavljaju slične ili nešto drukčije formule o uključivanju novih izvora u postojeće vodovodne sisteme, kao i brigu njihovih graditelja da izvorska voda zamijeni nesigurne i nedovoljne cisterne koje su bile jedine solucije i alternative ruralnih, neurbaniziranih naselja (usp. Desau, ILS 3282, *Lambaesis*: »*collectis fontibus et [scatu]riginibus aedem Neptuni a solo fecit*« (Antonin Pio); 5783, *Municipium Althiburitanum*: »*salutem civibus perpetuam perductis fontibus contulerit*« (*Ausculum Apul.*); 5784, Rim: *fontem quoque novum cum grandi sumptu fabricae sua pecunia induxit*« (P. Fundanius Priscus, patronus

municipii); 218 »*aquas Claudiam ex fontibus qui vocabantur Caeruleus et Curtius a milliaro XXXXV, item Anienem novam a milliaro LXII sua impensa in urbem perducendas curavit*« (Klaudije, 53. godine, dio natpisa na vodovodu — danas Porta Maggiore — kasnije uključen u sistem Aurelijanovih bedema. Druge primjere donosi R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, 4e éd Paris, 1914, str. 268, s. v. *Aqua, aquaeductus*).

Za širenje vodovodnih sistema kao i za gradnju dvaju ili više vodovoda koji su obskrbljivali veće urbane centre u vodom (izvorima) bogatim područjima karakterističan su primjer glasoviti vodovodi Provanse, posebno oni koji su vodom snabdijevali gradove *Cemelenum*, *Forum Iulii*, *Aquae Sextiae*, *Arelate*, *Nemausus* i dr.; usp. J. P. Clébert, *Provence antique*, 2, str. 93, 111, 147, 168, 186 (karte).

rijanac koji je za svog službovanja u uglednim jedinicama grada Rima stekao, poput brojnih drugih svojih kolega, priličan imutak. Zanimljivo je i to što on taj poklon svom (rodnom ?) gradu čini kao običan građanin, penzioner, a ne u svojstvu kakvog gradskog ili provincijskog funkcionara (magistrata).

Gentilicij ovog fulfinskog mecene, *Sestius*, često se javlja na antičkim spomenicima, napose na onima iz Italije.¹¹ Na širem iliričkom području, napose u Dalmaciji, moglo bi se raditi i o domaćem nomenu načinjenu prema poznatom ilirskom antroponimu *Sestus* (f. *Sesto*), koji je osobito čest na natpisima delmatiskog *Ridera* (*Municipium Riditarum*),¹² a javlja se i kod Japoda. Osobe s gentilnim imenom *Sestius* javljaju se na natpisima iz Liburnije i Salone (veteran!) a poznat je i jedan mornar u ravenskoj floti »n(atione) *Del(mata)*« (CIL XI 343).

*

Na kraju, evo našeg čitanja i prijedloga za potpunu restituciju natpisa:

Imp(erator) Caesar, divi fil(ius), [Domitia/nus] Aug[ustus] p(ontifex) m(aximus), tribuniciae / potestatis [XIIII], imp(erator) [XXII], consul [XVI], / censor perp(etuus), p(ater) p(atriciae) / ⁵aquam Flaviam Augustam novis / fontibus collectis Flavio Fulfi/no induxit. L(ucius) Sestius Dexter / veteranus coh(ortis) III praetoriae / de sua pecunia faciundum cu/¹⁰ravit.

Natpis je, kako proizlazi iz svega što je rečeno, mnogostruko zanimljiv i postaje važan izvor za proučavanje urbanizacije, romanizacije i ekonomskog napretka priobalnih područja Ilirika, koja su o to vrijeme za Rim i njegove daljnje planove imala posebno značenje. On nam je dao nekoliko novih podataka koji se odnose na spomenute procese u sjevernim dijelovima provincije, koji su bili u središtu pažnje prvih rimskih careva, a napose je bacio svjetlo na razvoj naselja na otoku Krku (*Curicta*), gdje je pažnju dosadašnjih istraživača u prvom redu privlačio »eponimni« grad otoka, *Curicum*, sa svojim spomenicima i drugim materijalnim ostacima iz doba antike.

Među najvažnijim podacima koje je dao omišaljski natpis jest i prva epigrafska potvrda o gradu Fulfinu, koji se, na osnovi onoga što spomenuti tekst pruža, ima locirati na područje Omišlja. Time su definitivno otpale pretpostavke, poput one koju je još zastupao J. J. Wilkes, da tu treba tražiti Plinijev *Fertinium*.¹³ Natpis, kao izravan lokalni izvor, potvrdio je nadalje da je pravi oblik imena ovog naselja *Fulfinum*, a ne *Fulfinium*, odnosno Φουλφίνιον kako ga naziva

¹¹ Usp. G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969, str. 120, s. v.

¹² Usp. D. Rendić-Miočević, *Ilirske onomastičke studije*, III: *Onomasticon Riditi-*

num (Živa antika, XXI, 1, Skoplje 1971, str. 159 i d., posebno str. 168 s. v. *Sestus*).

¹³ J. J. Wilkes, n. dj., *passim*; v. posebno *Index of Places*, str. 553, s. v. *Fertinium*. Usp. i A. Mayer, n. dj., s. v. *Ferfinium* (str. 144).

Ptolomej.¹⁴ Drugi važan podatak govori o postojećem vodovodu na otoku Krku još prije postavljanja ovoga spomenika, a to znači vjerojatno i prije Domicijanove vlade (dakle prije 81. godine n. e.). Vodovod, koji je po svom graditelju (Vespazijanu?) nosio naziv »*aqua Flavia Augusta*«, prema našem tumačenju ovog natpisa, mogao se odnositi samo na onaj grada Kurikuma (*Curicum*) koji je vodu dobijao iz nepoznatih nam izvora, a koji su morali biti negdje u smjeru Omišlja; njegovom prethodniku, gradu Fulfinu, Domicijan je sagradio vodovod, zapravo već postojeći vodovod kaptiranjem novih izvora produžio i do ovog drugog otočkog središta, flavijskog Fulfina. Sekstije Dekster, kao imućni veteran i građanin toga grada, izveo je i sam s tim u vezi jedno mecenatsko djelo, o kojemu bi nam ovaj natpis, da je bio sačuvan in situ, najbolje i najkonkretnije govorio. Ovako se samo možemo domišljati da je to mogao biti neki građevni spomenik izravno povezan s dovodom vode u grad, možda neka monumentalna česma ili nimfej, svakako građevina koja je bila u dometu njegova društvenog položaja i financijskih mogućnosti.

R É S U M É

L'INSCRIPTION DE DOMITIEN SUR L'ACQUEDUC DE FULFINUM, RÉCEMMENT DÉCOUVERTE

Un monument épigraphique extraordinairement important et intéressant a été mis au jour récemment (au cours de l'année 1975), lors des travaux archéologiques préliminaires sur l'étude d'un édifice basilical paléo-chrétien (5e siècle) à Sepen, près de Omišalj, sur l'île de Krk. Les mérites de cette découverte reviennent aux Mmes R. Matejčić, du Musée Historique et de la Marine à Rijeka, et A. Faber, de l'Institut Archéologique de l'Université de Zagreb, qui l'ont découvert comme matériau de construction de ladite basilique.

L'inscription sculptée sur une *tabula ansata* sur un bloc taillé en calcaire (voir la Planche I) n'est pas des mieux conservées puisque certaines parties ont subi une rature fondamentale dès l'antiquité. De plus, utilisé comme bloc de construction, le monument comporte des anfractuosités dans ses parties périphériques et il ne reste pas beaucoup du profil du champ d'inscription, qui a encore subi de nouveaux endommagements.

Il s'agit d'une inscription d'une construction de très grande valeur dont l'activité relatée est liée à celle de la personne impériale dont ni le nom — car il a été raturé radicalement — ni les chiffres qui accompagnaient les titres impériaux n'ont été conservés (*tribunicia potestas, imperator, consul*). Il est intéressant de constater avec quel soin et quelle solidité ont été effacées toutes ces traces concer-

¹⁴ N. mj. — Oblik *Ferfinium* (v. prethodnu bilješku) izveden je od etnonima *Ferfinates*, koji je i sam poboljšana lekcija (Mommensen, CIL III str. 398, i Premerstein, Strena

Buliciana, str. 206) oblika *Ferfinates*, za-bilježena u rukopisima Plinijeva djela (III 139. 130).

nant le nombre des fonctions renouvelées, importantes pour dater les monuments, alors que les titres des fonctiones mêmes n'ont pas été touchés. Néanmoins, une analyse minutieuse des endroits raturés et des renseignements conservés a permis d'établir, en premier lieu, le nom de l'empereur auquel fut attribuée ladite activité (ceci a déjà été établi par les chercheuses précitées; la première a publié quelques articles sur ce monument dans la presse locale, tandis que la seconde prépare un rapport plus complet concernant les résultats des travaux préliminaires dans cette localité, qui paraîtra dans un des prochains numéros de cette revue; voir aussi son rapport préliminaire paru récemment dans la revue »Čovjek i prostor« (XXII, Nr. 270). Il s'agit de Domitien dont le nom nous est révélé par l'élément final non-endommagé se rapportant à un des titres impériaux: *ensor perp(etuus)*.

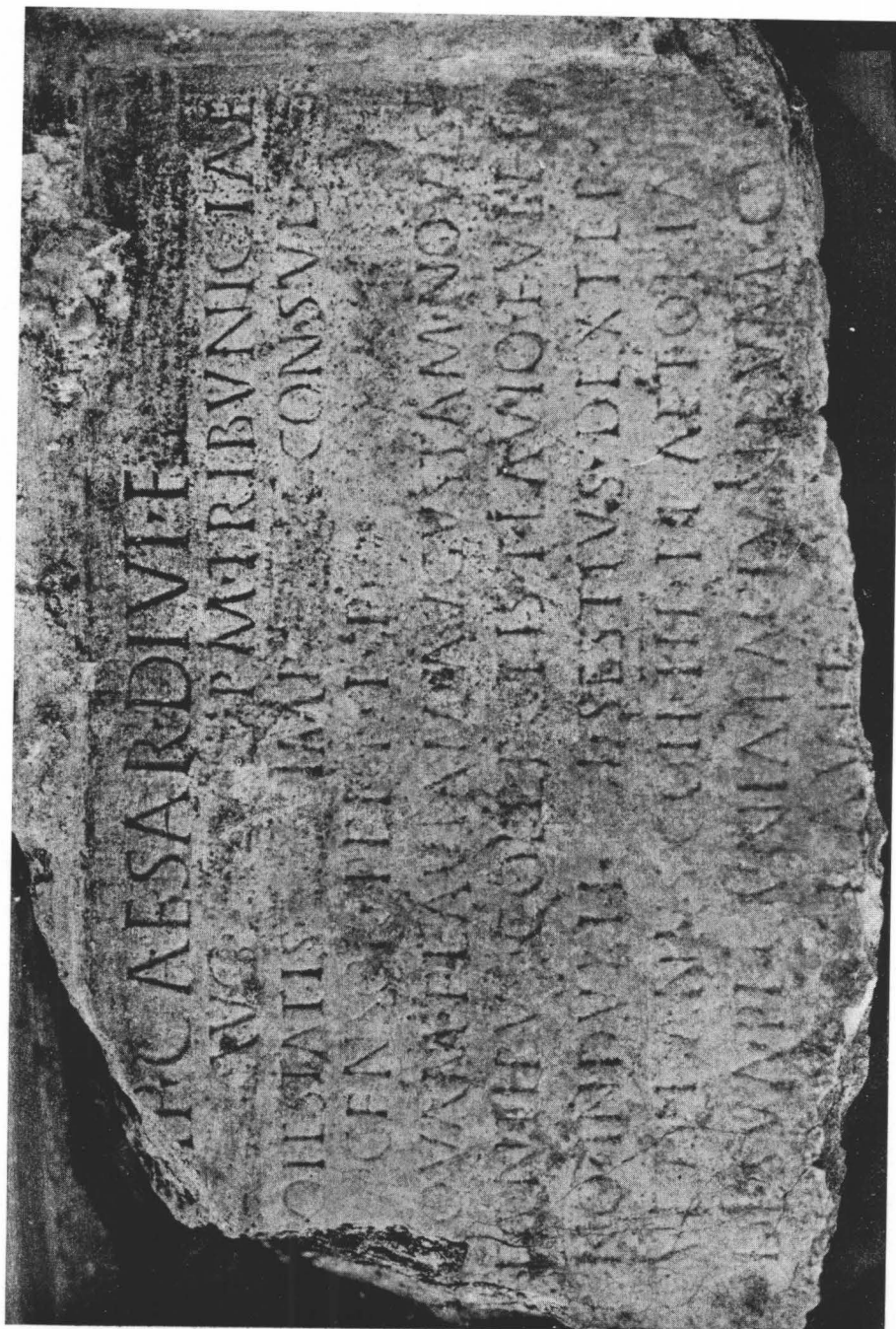
Le monument a une importance particulière puisqu'il nous a donné un des renseignements épigraphiques sur une deuxième localité antique ayant existée dans l'île de Krk (*Curicta*), *Fulfinum*. De plus, nous apprenons que cette agglomération, ayant vraisemblablement une organisation municipale, portait un titre honorifique des empereurs de la dynastie des Flaviens (*Flavii*) — peut-être encore de Vespasien lui-même — *Flavium Fulfinum*. Nous apprenons également qu'au moment où l'inscription fut posée, il existait déjà sur l'île un aqueduc(?) qui approvisionnait vraisemblablement en eau l'autre centre insulaire, or celui-ci ne peut être que la ville-éponyme de l'île, *Curicum* (l'actuel Krk). L'aqueduc portait également le titre de »Flavien« (*»aqua Flavia Augusta«*); tout ceci doit être attribué aux efforts des Flaviens en vue de l'urbanisation de l'île et de quelques autres régions d'Illyricum (Dalmatie). Du temps du dernier des Flaviens, Domitien, l'aqueduc qui fut raccordé à d'autres sources jusqu'alors inexploitées (*»novis fontibus collectis«*) fut prolongé jusqu'à *Fulfinum* dans la région Nord-Ouest de l'île. Les sources captées, qui fournissaient l'eau aux deux villes de l'île *Curicta* — la distance à vol d'oiseau entre ces villes est d'environ 22 km — devaient être situées quelque part entre ces deux villes, ou bien en direction de l'Ouest ou de l'Est de la ligne précitée, position que les futures recherches devraient montrer de même que l'endroit où se trouvaient ces nouvelles sources ultérieurement captées, qui ont permis l'amenée de l'eau dans la ville de *Fulfinum*.

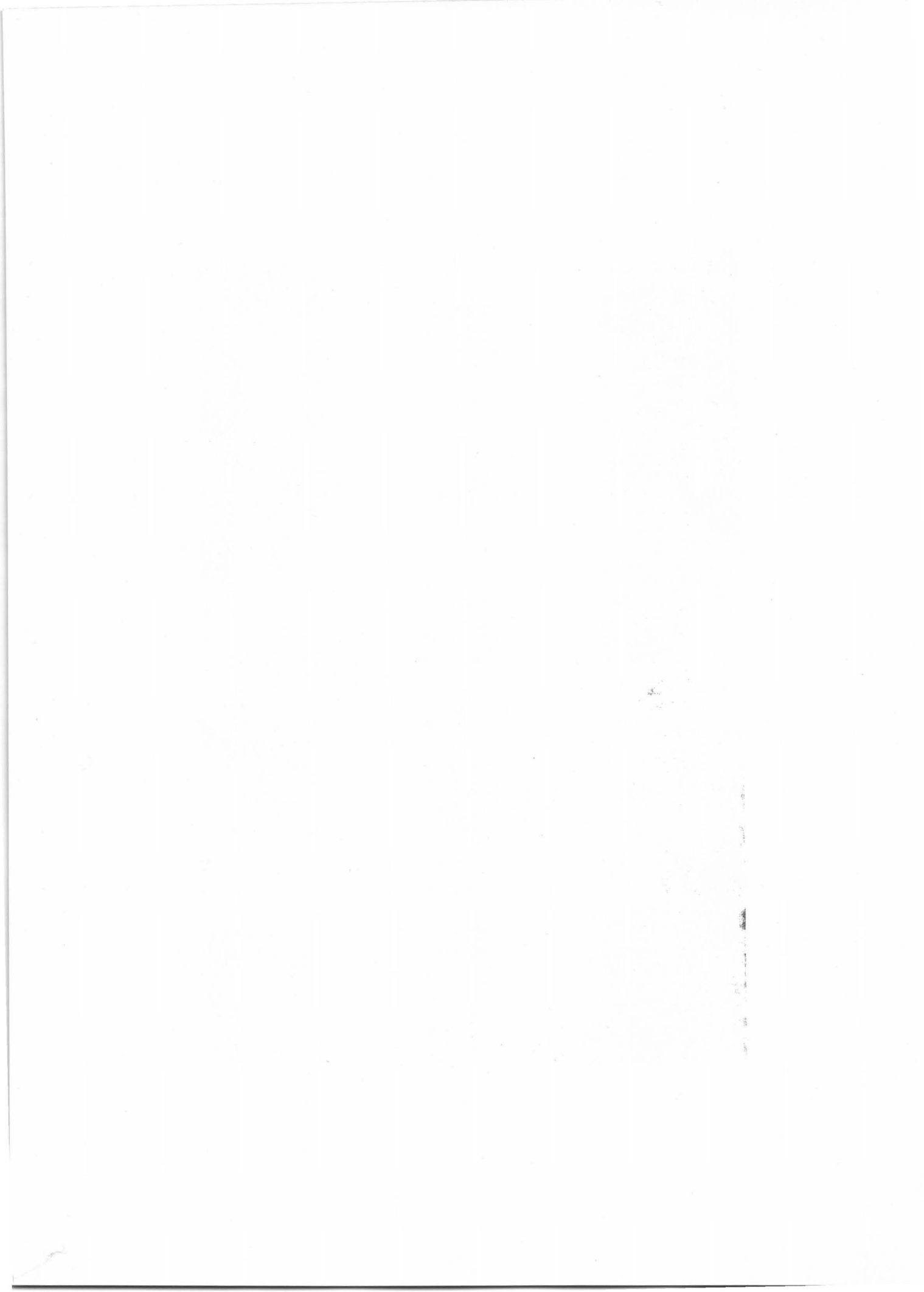
Le vétéran de la IIIe cohorte prétorienne qui, après s'être retiré du service actif, se réfugia à *Fulfinum* (son pays natal ?) était l'initiateur et le donateur d'un monument (?) inconnu portant cette inscription dédicatoire et qu'il fit réaliser à ses frais (*»de sua pecunia faciendum curavit«*). Bien que comme les autres vétérans prétoriens, nous devons le considérer comme un citoyen assez riche, bien entendu, il ne faut pas penser que son activité de mécène se rapporte à la construction de l'aqueduc même, mais le plus vraisemblablement à sa partie finale — fontaine monumentale ou semblable — où il s'est lui-même immortalisé par cette dédicace.

A la fin, il reste encore à déterminer l'année où l'inscription fut posée et qui est certainement comprise entre 85, année où Domitien prit le titre de *»ensor perpetuus«* et 96, année où il fut tué. Les chiffres raturés, à côté de certaines parties des titres impériaux lesquels pourraient nous indiquer l'année recherchée, rendent cette tâche plus difficile encore. En comparant les longueurs des lacunes apparues à la suite des ratures des chiffres à côté de *tribunicia potestas, imp(era-*

tor) et *consul*, dont les deux premières sont un peu plus longues par rapport à la troisième, et en nous basant sur quelques traces à peine perceptibles des hastes verticales ou en biais faisant partie des chiffres raturés (notamment près de «consulat»), il semble que la restitution la plus vraisemblable de la 3e ligne susceptible d'être proposée soit celle-ci: *tribuniciae potestatis* [XIIII], *imp(erator)* [XXII], *consul* [XVI]. La somme de ces renseignements nous donne comme date de la pose de l'inscription l'année 94. Au cours de cette année Domitien n'exerçait pas la fonction de consul (son XVIe consulat il avait partagé l'année 92 avec Q. Volusius Saturninus). C'était donc avant sa nomination à son XVIIe et dernier consulat, c'est-à-dire avant la *designatio* pour l'année suivante (96 de notre ère) qui était aussi l'année où il devait subir une mort violente.

ZDENKO VINSKI

O KASNIM BIZANTSKIM KOPČAMA
I O PITANJU NJIHOVA ODNOSA S AVARSKIM
UKRASNIM TVOREVINAMA

Ranosrednjovjekovna arheološka znanost u Jugoslaviji zanemarila je proučavanje bizantskog umjetničkog obrta. Polazeći od te činjenice, prikupili smo tijekom višegodišnjih istraživanja znatan broj ranobizantskih kopča 6. i 7. stoljeća, prvenstveno iz salonitanske regije, uključivši istočnojadranski priobalni pojas od Istre do Albanije, a uzevši u obzir i kontinentalno područje Jugoslavije. Osim niza drugih signifikantnih barbarizirano-kasnoantičkih nalaza 5—7. stoljeća, predložili smo u opsežnoj raspravi pretežno neobjavljene brojne bizantske kopče, smatrajući ih, uz ostali odgovarajući fundus, ostavštinom romaniziranih starosjedilaca, tj. predslavenskog etničkog supstrata.¹ Taj je starosjedilački supstrat nesumnjivo dočekaao dolazak Slavena oko i poslije 600. godine na Balkanski poluotok, pa je tada započeo historijski i arheološki nedovoljno dokučiv proces zbližavanja i prožimanja sa slavenskim superstratom.² Katastrofalno rušenje antičkih gradova u pansknoj Posavini u kasnom 6. stoljeću — prouzrokovano ratničkim pohodima Avara i njegovog saveza, u kojemu su sudjelovali i Slaveni — nastavilo se u Dalmaciji u ranom 7. stoljeću i tada je također devastiran 614. godine antički velegrad Salona.³ Međutim, prevlast Avara na dalmatinskom tlu bila je kratkotrajna, dok starosjedilačko stanovništvo, iako decimirano ratnim strahotama, nije moglo nestati netragom, već je od 7. stoljeća dalje moralo naći modus vivendi s doseljenim Slavenima, premda je za 7—8. stoljeće arheološki zamagljena slika o starosjedilačko-slavenskim odnosima i njihovoj sukcesivnoj simbiozi.⁴ Starosjedilački supstrat manifestira se na istarskom poluotoku u više onamošnjih groblja 7—8. stoljeća, uz ostalo i brojnim bizantskim kopčama 7. stoljeća,⁵ ali i u južno-jadranskom obalnom području te njegovom balkanskom planinskom zaleđu, i to

¹ Z. Vinski, Vjesnik za arh. i hist. dalm. LXIX, 1967, Split 1974, 23-41 (dalje skraćeno Z. Vinski, Split).

² Z. Vinski, Vjesnik Arh. muz. Zagreb 3. s. V, 1971, 59, 67 (dalje skraćeno Z. Vinski, 1971).

³ Za glavnu lit. o tom događaju cf. Z. Vinski, Split, n. 8.

⁴ Z. Vinski, 1971, 63.

⁵ B. Marušić, Arh. Vestnik XVIII, 1967, 333-341, tab. 1-6 — Za izbor bizantskih kopča 7. st. u Istri cf. supra n. 1.

u grobnoj ostavštini 7—8. stoljeća Crne Gore i Albanije.⁶ Prilikom naših istraživanja dalmatinskog fundusa zapazili smo nekolicinu nalaza bizantskih kopča, koje su prema istarskim i brojnim inozemnim paralelama mlađe od datuma rušenja Salone, a objavili smo ih u navedenoj raspravi kao tipične primjerke 7. stoljeća.⁷ Ovdje želimo priopćiti dva neobjavljena pojedinačna nalaza bizantskih kopča, koje smo do sada izostavili iz naših razmatranja, jer one pripadaju kasnijem vremenu od glavine ranobizantskih kopča 6. i 7. stoljeća i indiciraju stanovite mogućnosti usporedbe s odgovarajućim proizvodima avarskog stvaralaštva.

Objavljujemo slijedeće nalaze:

a) Brončani lijevani okov kopče, četverokutnog, zapravo trapezoidnog oblika završava se pačetrovinastim razrezom za vješanje o okrajak remena pojasa, pređica nedostaje, okov (4×2,6 cm) je ukrašen reljefnim prikazom krilatog konja u pokretu; nalazište Solin kod Splita, negdje u ruševinama Salone, okov čuva Arheološki muzej, Split (tab. I, 1).⁸

b) Brončani lijevani krnje sačuvan okov kopče, četverokutnog vjerojatno trapezoidnog oblika, odlomljen završetak za razrez, pređica nedostaje, okov (3,1×2,2 cm) je ukrašen reljefnim prikazom zvijeri slične lavu; nepoznato nalazište u sjevernoj Srbiji, možda u okolici Beograda, okov čuva Narodni muzej, Beograd (tab. II, 1).⁹

Navedena dva nalaza valja atribuirati kasnoj skupini tipološki normiranih bizantskih dvodijelnih kopča (s pređicama na šarnir) od lijevane bronce, s četverokutnim, odnosno manje više trapezoidno oblikovanim, gotovo uvijek figuralno u plitkom reljefu ukrašenim okovima. Takav se tip kopče vješalo o okrajak remena pojasa pomoću pačetrovinastog razreza na završetku okova, obično šireg od nasuprotne strane na koju se šarnirom stavljalo ovalnu masivnu pređicu s donekle naglašenim trnom. Ta se kasna skupina razlikuje prvenstveno prema ovoj tehničkoj osebujnosti razreza na četverokutnom okovu od niza skupina ranobizantskih različito normiranih kopča 6. i 7. stoljeća, redovito pričvršćenih o remen pojasa pomoću ušica na poledini kopča.

Kasnoj skupini bizantskih kopča — sumarno obilježenih u prethodnom pasusu — prvi su posvetili pažnju mađarski arheolozi T. Horváth¹⁰ i poslije njega u širem opsegu D. Csallány,¹¹ insistirajući na vremenskom opredjeljivanju isključivo u 10. stoljeće, uglavnom zbog pojave takvih kopča u Potisju, importiranih iz Bizanta, evidentiranih u dva navrata u onamošnjim malim staromađarskim grobljima, i to Tiszabura, muški grob 1 (žup. Szolnok)¹² (tab. II, 7), te Mindszent,

⁶ Z. Vinski, *Vjesnik Arh. muz. Zagreb* 3. s. III, 1968, 139 sqq., n. 191, 192. — Z. Vinski, 1971, 59. — Za izbor kopča 7. st. u Albaniji cf. supra n. 1.

⁷ Z. Vinski, Split, npr. tab. XIX, 1,2 (Maj-san), XX,6 (Ston), XXIV,5 (Zadar), XXIV,7 (Salona), XXVII,11 (Salona), XXVIII,3 (Salona), XXVIII,1 (Knin).

⁸ Dopuštenje objave: Ž. Rapanić, Split.

⁹ Dopuštenje objave: Đ. Mano Zisi, Beograd.

¹⁰ T. Horváth, *Arch. Ért. ú. f.* XLVII, 1934, 141—148, fig. 103—107.

¹¹ D. Csallány, *Acta Ant. Acad. Scient. Hung* II, 1954, 333—337, tab. IV, 2—8, V, 1—8.

¹² Tiszabura: T. Horváth, o. c., 141 sqq., fig. 103, 105 = D. Csallány o. c., 334, tab. IV, 6. — Cf. infra n. 39 s. pripadnim tekstom.

muški grob 2 (žup. Csongrád)¹³ (tab. I, 8); potonje je groblje popraćeno novcem iz 10. stoljeća.¹⁴ Obistini li se nedavno postavljena hipoteza da bi groblje Tiszabura zapravo bilo bugarske pripadnosti, jer su Bugari u 9. stoljeću doprli u Potisje,¹⁵ trebalo bi tiszabursku kopču (tab. II, 7) datirati znatno prije 900. godine i ne smatrati je istovremenom s onom iz Mindszenta. Suprotno tome navodimo primjerak tipične kopče, popraćene bizantskim novcem druge polovice 10. stoljeća, nađene do bazilike blizu mjesta Laurion (Atika u Grčkoj),¹⁶ što ukazuje na upotrebu takvih kopča i u kasnom 10. stoljeću. Valja istaknuti gledište njemačkog arheologa J. Wenera o kasnoj skupini bizantskih kopča, kojoj on pripisuje daleko duži raspon trajanja, tj. s okvirnom datacijom od 8. do 11. stoljeća,¹⁷ što smatramo realnijim objašnjenjem od netom navedenog jednostranog tumačenja vremenski uske datacije mađarskih arheologa. Dvokratni numizmatički putokaz po popratnom novcu 10. stoljeća¹⁸ potvrđuje da su tada bile još u optjecaju kasne bizantske kopče, ali ne dokazuje njihovu izradbu samo u 10. stoljeću te ne rješava pitanje postanka takvih kopča s obzirom na njima svojstvene tipološke i stilske osebnosti.

Bizantske kopče s četverokutnim odnosno trapezoidnim figuralno ukrašenim okovom evidentirala je dosadašnja literatura najbrojnije baš u Carigradu,¹⁹ gdje su se vrlo vjerojatno izrađivale, iako su radionice mogle postojati i drugdje na bizantskom provincijalnom teritoriju. Nalazišta tih kopča rasuta su na prostranom arealu, i to geografski skiciranom kako slijedi: Mala Azija, Sirija, egejski arhipelag, Kreta, Sicilija, Balkanski poluotok, Krim i Potisje.²⁰ Osim u Carigradu, njihovo je središte usredotočeno u istočnom Sredozemlju,²¹ dok se u zapadnom Sredozemlju, čini se, nisu sačuvala.²² Tri primjerka pojavila su se čak u sjevernoj

¹³ Mindszent :D. Csallány, o. c., 334, n. 67, tab. V, 1; kopča s prikazom zmajolikog grifa.

¹⁴ D. Csallány, ibidem; u grobu 3 probušen novac kovan u Milanu 926—945. g.

¹⁵ I. Bóna, Acta Arch. Acad. Scient. Hung. 23, 1971, 333 sq., n. 591, 592.

¹⁶ T. Horváth, o. c., 146, n. 2. — Cf. D. Csallány, o. c., 336. — Kopča s prikazom lava koji lovi zeca, uz nju novac cara Joana Cimiska (969—976), kopču čuva Biz. muz. Atena, foto-snimka nije dostupna.

¹⁷ J. Werner, Kölner Jahrbuch für Vor- u Frühgesch. 1, 1955, 41 sq., fig. 4,5 i 4,6 tab. 7, A, 1—6, B, 1—7.

¹⁸ Cf. supra n. 14 i 16 s pripadnim tekstom.

¹⁹ Iz Carigrada je ukupno 6 primjeraka sabrao i reproducirao D. Csallány. o. c., 346 tab. IV, 2—5, 7, V, 2. — Još 1 vjerojatno carigradski primjerak navodi J. Werner, o. c., 42, n. 49. — Njima bi se moglo dodati i 8 primjeraka s nepouzdanog nalazišta, jer

su kupljeni na carigradskom bazaru (zbirka H. Pierce, Bangor, USA), cf. T. Horváth, o. c., 147.

²⁰ Cf. podatke u lit. cit. sup ran. 10, 11, 17. — Mađarski arheolozi nisu uzeli u obzir ni Siciliju ni Krim.

²¹ Inozemna lit. spominje te kopče u muzejskim zbirkama Carigrada, Atene, Alepa, Damaska, Bejruta, Jerzulema i Kaira (cf. G. R. Davidson, Corinth vol. XII, The minor objects, 1952, 268), nadalje čuvaju British Museum, London i Louvre, Paris maloazijske primjerke iz ruševina Knidosa i iz Smirne (cf. A. Riegl, E. H. Zimmermann, Kunstgewerbe d. frühen Mittelalters etc., Spät-römische Kunst-Industrie etc. II, 1923, 41).

²² U zapadnom Sredozemlju moramo isključiti pojedine nalaze sa Sardinije i iz Španjolske, koje spominje H. Kühn, IPEK 9, 1934 (1935), 94, jer smo provjerili da primjerak sa Sardinije (A. Taramelli, Notizie degli Scavi etc., 1903, 96, fig. 1) predstavlja dvodijelnu kopču 7. st. s okovom obrisa slova U, dok spominjani primjerak iz Špa-

Francuskoj,²³ kamo su vjerojatno stigli dolinom rijeke Rhône uzvodno, i to posredstvom lučkog grada Marseillea (Massilia), odakle su se još od antičkih vremena održavali barem do 7. stoljeća kontakti s istočnim Sredozemljem,²⁴ doduše s Egiptom i Sirijom znatno smanjeni nakon islamizacije tih zemalja.

Znatan dio ranobizantskih kopča 6. i 7. stoljeća ima pretežno zaobljene završetke okova, kako to dokazuju brojni nalazi i na jugoslavenskom teritoriju,²⁵ za razliku od četverokutnih okova kasne skupine. Prema današnjem stanju istraživanja ne raspolažemo podacima o tome da li se kopče kasne skupine već izrađivalo oko ili prije 700. godine, jer su one generaliter mlađeg datuma i sva je prilika da su bile u upotrebi približno već tijekom 8. stoljeća.²⁶ Njihove starije prethodnike nije moguće pobliže determinirati, osim znatno ranije pontske regionalne manje skupine (nalazišta Kerč i Taman), na koju je upozorio M. Rostovcev,²⁷ opredijelivši te kopče možda partskog podrijetla u 1—3. stoljeće. Ostaje otvoreno pitanje da li su te Rostovcevljeve kopče služile za prototip znatno mlađim kopčama kasne skupine? Općenito se može reći da je četverokutni oblik okova bio u upotrebi na garniturama pojasa kasnocarskog vremena,²⁸ a četverokutno oblikovani okovi tzv. gotskih i burgundskih kopča 5—7. stoljeća rađeni su nesumnjivo pod djelovanjem sredozemnih, tj. kasnorimskih, odnosno romanskih kulturnih utjecaja.²⁹ Na osnovi adekvatnih okolnosti, inteziviranih koptskim impulsima i kasnoantičkom starokršćanskom tradicijom južne Galije, stvarala se velika skupina burgundskih četverokutnih kopča od podmaklog 6. do ranog 8. stoljeća, s težištem na 7. stoljeću, poznata po osebujnim figuralnim scenama kršćansko-novozavjetnih motiva i po prikazima grifa, tj. hipogrifa, na velikim četverokutnim okovima, najbrojnije zastupana na području jako romanski utjecane Burgundije (jugoistočna Francuska, zapadna Švicarska, s radioničkim središtima: Lyon, Genève itd.).³⁰

njolske (H. Kühn, o. c., tab. 39,71 = N. Åberg, *Die Franken u. Westgoten*, 1922, 229, fig. 363) valja pripisati skupini onamošnjih vizigotskih bizantski utjecanih jednodjelnih kopča 7. st. s podužim zaobljenim okovom, ali je na cit. španjolskom nalazu završetak okova okomito odlomljen, pa je ta okolnost zavarala H. Kühna.

²³ Jedan primjerak navodno Laon-okolica (Dép. Aisne), cf. É. Salin, *La civilisation mérovingienne etc.* IV, 1959, 158, fig. 44 (ovdje tab. I,5); za 2 primjerka bez nalazišta navodno iz sjv. Francuske, cf. H. Kühn, o. c., 94, tab. 39, 67, 73.

²⁴ O pomorskom putu Aleksandrija-Marseille cf. W. Holmquist, *Kunstprobleme d. Merowingierzeit*, 1939, 97, 180, 189, sq. — O trgovačkom putu uz rijeku Rhône cf. H. Zeiss, *Studien zu den Grabfunden a. d. Burgunderreich, a. d. Rhone*, *Sitzungsber. Bayer. Akad. d. Wiss.*, etc. 7, 1938, 54.

²⁵ Z. Vinski, *Split*, tab. XVI, XX, 2, XXI.

1, 3, 6, XXII, 7 XXVIII — XXVIII, XXX, XXXI, XXXII, 1—4.

²⁶ J. Werner, o. c., 42.

²⁷ M. Rostovtzeff, *Praehist. Ztschr.* XXII, 1931, 46—59, tab. 1, 1—10.

²⁸ H. Zeiss, o. c., 55. — A. Hekler, *Arch. Ért. ú. f.* XXX, 1910, 242—249. — Cf. I. Bóna, *Alba Regia* 2—3, 1963, 60.

²⁹ M. Martin, *Ztschr. f. Schweizer. Arch. u. Kunstgesch.* 28, 1971, 33, n. 2—5.

³⁰ H. Zeiss, o. c., 52, 59, 64 sqq. — J. Baum, *La sculpture figurale en Europe à l'époque mérovingienne*, 1937, 63 sq., 66 sq. — W. Holmquist, o. c., 141 sqq., 159 sqq. — H. Kühn, o. c., 77 sqq., tab. 30—37. — Isti, *IPEK* 15—16, 1941—1942, 140 sqq., 280 sqq., tab. 58—71, 107, 108. — P. Bouffard, *Nécropoles burgondes etc.*, *Cahiers de Préhistoire et d'Archéologie* I, 1945, 18 sqq., tab. I—XXVI. — É. Salin, o. c., 160 sq., fig. 97, 108—111, 114—116, 123, 135—137, 144, 158—160, tab. IV—VII, XII. — R. Moosbrugger-Leu, *Die*

Tzv. burgundska skupina samo se donekle dodiruje s bizantskim kopčama kasne skupine, ali se ne smije s njome poistovjetiti, pa nju spominjemo samo usput kao značajnu, iako perifernu, pojavu s obzirom na našu temu.

Figuralni u plitkom reljefu rađeni motivi na lijevanim četverokutnim, odnosno trapezoidnim okovima bizantskih brončanih kopča kasne skupine i gdjekad na jezičcima jesu ovi: krilati konj (tab. I, 1—5), hipogrif (tab. I, 6, 7), zmajoliki grif (tab. I, 8, 10a), lavu slična zvijer (tab. II, 1—7, 9) i borba životinja, tj. zvijeri s djelomično neizdiferenciranim zoomorfnim prikazima (tab. II, 8, 10, 11, III, 3). Ponegdje razabiremo složenije scene u smislu kršćanskih alegorija, i to npr. dviju ptica s vazom (tab. II, 12) ili pak dvaju rogatih četveronožaca s anđelom (tab. II, 13), a potonja se scena pojavljuje transformirana u profani prikaz na hipodromu: par konja kojima upravlja vozač trkaćih kola (tab. III, 1, 2). Anđeo i vozači prikazani su en face.

Simbolika stvaralaštva figuralnih motiva, najčešćih na četverokutnim, odnosno trapezoidnim okovima — kao što su fantastične životinje (krilati konj, hipogrif i zmajoliki grif), zvijeri slične lavu, kao i prikazi borbe životinja — preuzeta je znatnim dijelom neposredno s adekvatnih ili sličnih prikaza životinja na kopčama 7. stoljeća, ponajviše s ovalnim okovima obrisa slova U.³¹ Za ovdje objavljen okov ukrašen krilatim konjem, iz ruševina Salone (tab. I, 1), raspoložemo analogijama prvenstveno na odgovarajućim okovima iz Carigrada (tab. I, 2)³² (tab. I, 3),³³ dok s drugih područja na žalost ne postoje više nikakvi ili pak nesigurni podaci o nalazištu (tab. I, 4, 5),³⁴ donekle su stilski srodni primjerci hipogriфа s maloazijskog nalazišta Makri (Telmessos) (tab. I, 6, 7).³⁵ Sve su te životinje prikazane u pokretu i potpuno u profilu. Povoljnije je stanje s obzirom na ovdje objavljen okov s ukrasom zvijeri slične lavu, nađen negdje u sjevernoj Srbiji (tab. II, 1), kojemu je najbliži prikaz na bizantskom okovu iz Sirakuze na Siciliji

frühmittelalterlichen Gürtelbeschläge d. Schweiz etc., Monographien z. Ur- u. Frühgesch. d. Schweiz 14, 1967, passim. — M. Martin, o. c., 29 sqq., fig. 6—10. — U. Koch, Germania 50, 1972 341 sqq. — R. Moosbrugger-Leu, Die Schweiz z. Merowingerzeit etc. vol. A, 1971, 135—138, vol. B, 1971, tab. 28—29. — V. Bierbrauer, Ztschr. f. Schweizer. Arch. u. Kunstgesch. 31 1974, 196. — Cf. infra n. 59.

³¹ Z Vinski, Split, tab. XXIV, 3—11, XXVI, 8. — Nadalje: N. Åberg, Die Goten u. Langobarden in Italien, 1923, fig. 228, 230. — H. Schlunk, Kunst d. Spätantike im Mittelmeerraum etc., 1939, 49, tab. 44, no. 136, 1—3,6. — D. Csallány, o. c., tab. I,3 II,1,4,5. — J. Werner, o. c., tab. 6,6,8; 7A,10. — Vrlo su izrazite nedavno objavljene odgovarajuće bizantske kopče 7. st., nađene na otoku Sardiniji, poblize cf. O. v. Hessen, Studien z. vor- u. Frühgesch. Arch. (Festschrift J. Werner),

Münchner Beiträge z. Vor- u. Frühgesch. Ergbd. 1, 1974, 545—557, fig. 1—5.

³² H. Kühn, IPEK 9, 1934 (1935), 94, tab. 39, 68 = D. Csallány, o. c., 335, tab. V, 2. — Još 1 primjerak iz Carigrada navodi H. Kühn, o. c., 94, tab. 39,69 = D. Csallány, o. c., 335, tab. IV,3.

³³ D. Csallány, o. c., 335, tab. IV, 4.

³⁴ Nepoznato nalazište, zbirka Diergardt, Köln (ovdje tab. 1,4): J. Werner, o. c., 42, tab. 7A,2. — U navedenoj zbirci postoji još 1 adekvatan primjerak, cf. Isti, o. c., 42, tab. 7A,3. — Kunsthist. Mus., Wien čuva 1 primjerak s nepoznatog nalazišta, cf. D. Csallány, o. c., 335, n. 73, tab. V, 7. — Za nalaz navodno Laon-okolica (?) (ovdje tab. I,5) i za dva primjerka iz sjeverne Francuske cf. supra n. 23.

³⁵ Makri, tj. Telmessos u Likiji (ovdje tab. I,6,7): A. Riegl, E. H. Zimmermann, o. c., 41 tab. XVI,1,3, = D. Csallány, o. c., 335, n. 72, 68, tab. V, 8,6.

(tab. II, 2),³⁶ pored njega ukazujemo na paralele s balkanskog tla, ustanovljene u Carigradu (tab. II, 4),³⁷ u Korintu na Peloponezu (tab. II, 3)³⁸ i s nalazišta Pliska u sjeveroistočnoj Bugarskoj (tab. II, 16, 17);³⁹ kompletna bizantska kopča — ukrašena nizom kasnoantičkih kružića — s lavolikim reljefom na okovu, sačuvala se u prije spomenutom barbarskom grobu s potiskog nalazišta Tiszabura (tab. II, 7).⁴⁰ Lavlje su glave na svim navedenim prikazima rađene en face, većina od njih s donekle antropomorfnom obrazinom, za razliku od onih izvedenih u profilu na inače adekvatnim bizantskim okovima nađenim u okolici Damaska (tab. II, 9)⁴¹ i na otoku Kreti.⁴² Lavolike zvijeri također s glavom u profilu vidljive su na nekoliko okova bizantskih kopča sa scenama borbe životinja, gdje pod nogama zvijeri ležeća pobijedena životinja većinom nije jasno određiva. Navodimo ove primjere: Korint (tab. II, 10),⁴³ Kreta (tab. II, 11),⁴⁴ Tigani na otoku Samosu, jezičac (tab. III, 3),⁴⁵ Laurion,⁴⁶ Grčka (tab. II, 8)⁴⁷ i ponovno Carigrad.⁴⁸ Scena borbe životinja razabire se pokatkad već u 7. stoljeću na bizantskim kopčama s okovima obrisa slova U,⁴⁹ a inače je vrlo česta na mnogim avarskim garniturama pojasa iz 8. stoljeća, o čemu će kasnije biti govora. Među bizantskim kopčama, predloženim u našoj raspravi, ističe se osebujan brončani bogato ukrašen primjerak uz jednu od bazilika u ruševinama grada Hersonesa na Krimu;⁵⁰ na prednjoj strani okova uočljiv je grif, odnosno krilati zmaj (tab. I, 10a), a na poleđini okova skicozno izveden kršćanski ures u vidu 4 goluba (tab. I, 10b). Stilski odudara od grifa na toj krimskoj kopči⁵¹ prikaz grifa ukomponiran u na proboj rađen brončani jezičac, što potječe s nalazišta Preslav u sjeveroistočnoj Bugarskoj (tab. I, 9),⁵² srodan čestim motivima grifa na avarskim proizvodima 8. stoljeća u Panonskoj nizini,^{52a}

³⁶ P. Orsi, *Byz. Ztschr.* XXI, 1912, 203, fig. 22 gore = J. Werner, o. c., 42, fig. 4,5.

³⁷ D. Csallány, o. c., 334, tab. IV, 2. — Još 1 primjerak iz Carigrada navodi Isti, o. c., 334, tab. IV,4. — Sličan primjerak s nepoznatog nalazišta u zbirci Diergardt, Köln, donio je J. Werner, o. c., 42, tab. 7,A,4.

³⁸ G. R. Davidson, o. c., 273, tab. 115, no. 2215.

³⁹ T. Horváth, o. c., 145, fig. 106 = D. Csallány, o. c., 334, tab. V,4. — St. Stančev, *Izvestija na Arh. Inst.* XXIII, 1960, 61, fig. 18,4.

⁴⁰ Cf. supra n. 12 i 15 s pripadnim tekstom.

⁴¹ H. Schlunk, o. c., 49, tab. 44, no. 136,4. — D. Csallány, o. c., 334, tab. V,3, nije znao za cit. Schlunkov katalog i navodi taj okov bez oznake mjesta kao s nepoznatog nalazišta.

⁴² J. Werner, o. c., 42, tab. 7,B,2.

⁴³ G. R. Davidson, o. c., 273, tab. 115, no. 2213.

⁴⁴ J. Werner, o. c., 42, tab. 7,B,3.

⁴⁵ T. Horváth, o. c., 146 sq., fig. 107 sredina = J. Werner, o. c., 42, tab. 7,B,4.

⁴⁶ Cf. supra n. 16 s pripadnim tekstom.

⁴⁷ D. Csallány, o. c., 335, tab. V,5.

⁴⁸ Nalaz nije dostupan, cf. J. Werner, o. c., 42, n. 49.

⁴⁹ J. Werner, o. c., 41, tab. 7,A,10. — O. v. Hessen, o. c., 546, fig. 1,2,4.

⁵⁰ C. Kosciuszko-Waluzyniec, *Izvestija Imp. arh. komm.* 4, 1902, 69 sq., fig. 17a, 17b. — Za tu kopču samo s prednje strane cf. J. Werner, o. c., 42, tab. 7,B,7.

⁵¹ Zmajoliki grif na okovu kopče Hersones (ovdje tab. I,10a) može se usporediti s onim na bizantskoj raskošnoj zlatnoj kopči nesumnjivo iz 7. st. sa sredozemnog nepoznatog nalazišta u zbirci Diergardt, Köln, koja ima okov u obrisu slova U: J. Werner, o. c., 41, n. 38, tab. 6,9a-c = Z. Vinski, *Split*, 32, tab. XXIV, 9.

⁵² V. Ivanova, *Razkopki i Proučvanija III*, 1949, 42, fig. 39. — J. Dekan, *Slov. Arch.* XX, 1972, 364, fig. 48,7.

^{52a} Npr. nalazi: J. Dekan, o. c., 385 sqq., fig. 78, 81—83, 87, 88. — D. Dimitrijević, J. Kovačević, Z. Vinski, *Seoba naroda etc.* (katalog), 1962, tab. XX,4 XXIII, 2, XXIX, 2 XXX,2 etc. (dalje skraćeno: *Seoba naroda*).

pa je moguća pretpostavka da se taj preslavski nalaz smatra bugarskim oponašanjem avarskih uzora ili pak prerađenom pozajmicom iz Potisja, prenesenom na tlo sjeveroistočne Bugarske.

Već smo malo prije upozorili na četverokutne okove bizantskih brončanih kopčica sa složenijim figuralnim scenama kršćanskog i profanog obilježja (tab. II, 12, 13, III, 1, 2). Njihovo podrijetlo valja znatnim dijelom tražiti među brojnim bizantskim kopčicama 7. stoljeća, i to onima s okovima obrisa slova U, prvenstveno s nalazišta u Sredozemlju, kojima su okovi ili neukrašeni ili pak različito ukrašeni,⁵³ uz ostalo također motivima kršćanskog alegorijskog i ujedno apotropijskog značaja, prema nalazima sa Sicilije, iz Albanije, Grčke, Carigrada, Damaska, Egipta itd. To vrijedi za aviformne⁵⁴ prikaze, kao i za antropomorfne⁵⁵ kompozicije, rijetko doduše kombinirane sa zoomorfima.⁵⁶ Sva je prilika da su ove potonje, pogotovo scene profanog sadržaja, iako starijeg korijena, primjenjivane unutar vremenskog raspona od 8. do 11. stoljeća. Međutim četverokutni okovi kopčica s ukrasnim elementima kršćanske simbolike nadovezuju se gotovo neposredno na idejne predodžbe 7. stoljeća, koje su se odrazile, uz ostalo, također na uresima okova obrisa slova U.⁵⁷ Kršćanska scena dviju ptica, zapravo antitetičnih golubova s vazom (kaležom ?) po sredini na četverokutnom brončanom okovu (tab. II, 12) bizantske provincijalne kopčice s nalazišta Taormina na Siciliji,⁵⁸ impresivno se podudara s analognom scenom na jednom od brojnih koptskih reljefa od vapnenca, tipičnom spomeniku 6—7. stoljeća iz koptske ostavštine tada bizantskog predislamskog Egipta.⁵⁹ Kršćanska scena na okovu bizantske kopčice, nađene na otoku

⁵³ Poblje o tome cf. Z. Vinski, Split, 29—33. — Cf. J. Werner, o. c., 42.

⁵⁴ Više nalazišta na Siciliji: P. Orsi, o. c., 200 sq., fig. 14—16. — Kruje (Albanija): S. Anamali, H. Spahiu, Buletin i Universitetit Shtetëror të Tiranës XVII,2, 1963, 59, tab. XII,3 — Carigrad: D. Csallány, o. c., 320, tab. I,3. — Nepoznata nalazišta, zbirka Diergardt, Köln: J. Werner, o. c., 41 sq., tab. 6, 1, 2, 5, 6. — Uz fantastičnu pticu uvriježen je prikaz pauna i goluba u smislu kršćanske simbolike; zasebnu obradbu zaslužio bi znatan broj aviformne plastike iz Salone.

⁵⁵ Adernó (Sicilija): P. Orsi, o. c., 201, fig. 19 = N. Åberg, o. c., 119, fig. 229 = O. v. Hessen, Studi Storici in onore di O. Bertolini, 1974, 432, tab. 2 — Nepoznato nalazište, zbirka Diergardt, Köln: J. Werner, o. c., 41, tab. 6,7 — Damask-okolica: H. Schlunk, o. c., 49, tab. 44,5. — Grčka: D. Csallány, o. c., 322, tab. I,1. — Egipt: Isti, o. c., 322, tab. I,7. — Cf. H. Zeiss, Die Grabfunde a. d. spanischen Westgotenreich etc., 1934, 122, n. 4. — Ljudski su likovi uvijek prikazani en face, i to Marija s Isusom ili oni pojedinačno, nadalje, sveci, odnosno oranti i sl.

⁵⁶ Damask-okolica: H. Schlunk, o. c., 49, tab. 44,3. — Nepoznato nalazište, zbirka Diergardt, Köln: J. Werner, o. c., 40 sq., tab. 6,8. — Prikazane su scene lova čovjeka na medvjeda i na divlju svinju, koje imaju svoj korijen u kasnoantičkom kršćanstvu.

⁵⁷ Cf. supra n. 54—56.

⁵⁸ P. Orsi, o. c., 203, fig. 22 dolje = J. Werner, o. c., 42, fig. 4,6.

⁵⁹ Reljef čuva Drž. muz., Berlin, Cf. O. Wulff, Altchristl. u. mittelalt., byz. u. ital. Bildwerke III,1, 1909, 44, no. 106. — Cf. W. Holmquist, o. c., 146, tab. XXXII,5. — Analogni ili slično oblikovani motivi pojavljuju se češće na koptskim reljefima od vapnenca, iako se ptice supstituiralo antitetičnim životinjama; ističemo npr. adekvatan prikaz s lavovima i vazom na reljefu 6—7 st. (čuva Drž. muz., Berlin), cf. Umetnost Kopta (katalog izložbe Nar. muz. Beograd), 1970, 25, no 17. — Nadalje je tom konceptu srodan prikaz tzv. martirija Sv. Tekle na reljefu (čuva Koptski muz. Kairo), cf. K. Wessel, L'art copte etc., 1964, 61, fig. 52. — Za rimske prethodnike s analognim konceptom cf. A. Alföldi, Acta Arch. V, 1934, 122—126,

Kreti (tab. II, 13),⁶⁰ koncipirana je donekle modificirano ipak prema navedenom rasporedu, tj. lik anđela smješten je između antitetičnog para rogatih životinja. Ista se tradicija može slijediti i na okovima bizantskih kopča s profanim sadržajem, i to na jednoj iz Carigrada (tab. III, 1),⁶¹ kao i na onoj s egejskog nalazišta Tigani (tab. III, 2).⁶² Hipodromska scena vozača trkaćih kola s konjima, koja se manifestira na navedenim kopčama, prikazivala se također na bizantskim skupocjenim svilenim tkaninama, što je dokumentirano npr. na svilenom tkanju (vozač s četveropregom) sa stilskim značajkama 6. stoljeća, rađenom vjerojatno u 8. stoljeću.⁶³ Tiganijska izvrsno sačuvana kopča (tab. III, 2), ukrašena nizom kasnoantičkih kružića, predstavlja zbog znalački modeliranog reljefa de facto najkvalitetniji primjerak u odnosu na ostale u našoj raspravi reproducirane nalaze i sva je prilika da potječe iz carigradske radionice.

Valja istaknuti značaj nalazišta Tigani, na egejskom otoku Samosu, gdje je u grobu smještenom u sjevernom brodu tamošnje bazilike (Kastro Tigani), pored majstorski rađene kopče (tab. III, 2), ustanovljen i njoj pripadni dio dvodijelne pojasne garniture, tj. brončani okov (ukrašen kasnoantičkim kružićima) pričvršćen na jezičac, spominjan zbog reljefnog prikaza borbe životinja, i to lava, iznad bliže neodredive nemani (tab. III, 3).⁶⁴ J. Werner datira taj dragocjeni nalaz s otoka Samosa približno u 8. stoljeće na osnovi usporedbe tiganijskog jezičca s oblicima ranokarolinških jezičaca.⁶⁵ K toj načelno točnoj tvrdnji dodajemo naše tumačenje i dopune. Kontura tiganijskog jezičca (tab. III, 3) je obrisa slova U, ali s naglašenim završetkom, tj. nastavkom u vidu bopca ili pupoljka, podudarajući se baš u tom pogledu s oblikovanjem kontura jezičaca karolinškog tipa kasnog 8. i 9. stoljeća. evidentiranih u više navrata pretežno na dalmatinskom tlu, odnosno jednom u južnoj Hercegovini i nekoliko puta u Hrvatskoj. Ukazujemo na objavljene karolinške dijelove garnitura pojasa s čuvenog kasnoantičkog nalazišta Mogorjelo, blizu

fig. 14—21. — Valja dodati i ovo: unutar opsežne skupine spomenutih burgundskih kopča (cf. supra n. 29 i 30 s pripadnim tekstom) vrlo su signifikantne tzv. Danijel-kopče 7. st.; na njihovom je okovu uočljiva scena Sv. Danijela u lavljoj jami, tj. između 2 antitetična lava prikazan je Danijel kao orant. Koptsko podrijetlo takvih prikaza na Danijel-kopčama dokazao je W. Holmquist, o. c., 141—159. Osnovni motiv na kopčama tog oblička blizak je gore navedenim scenama na koptskim reljefima, odnosno i na koptskim drvenim češljevima (Isti, o. c., 142, tab. XXXI,4) itd.

⁶⁰ J. Werner, o. c., 42, tab. 7,B,1.

⁶¹ H. Kühn, o. c., 94, tab. IV,7 = D. Csallány, o. c., 335, tab. IV,7.

⁶² T. Horváth, o. c., 146 sq., fig. 107 gore = D. Csallány, o. c., 335, tab. IV,8 = J. Werner, o. c., 42, tab. 7,B,5.

⁶³ To skupocjeno bizantsko svileno tkanje pripisuje se ostavštini Karla Velikog, a čuva se u riznici katedrale u Aachenu, cf. O. v. Falke, *Kunstgesch., d. Seidenweberei I*, 1913, 68, fig. 87 (dat. 6. st.). Potpuno analogno tkanje istog podrijetla čuva Musée Cluny, Paris, cf. L. Bréhier, *La sculpture et les arts mineurs byzantins*, 1936, 53,99, tab. LXXXIV (dat. 6. st.). — D. Talbot Rice, *Arte bizantina*, 1958, 243 sq., 249 (lit.), fig. 19. — Isti, *The art of Byzantium*, 1959, 306 sq., tab. 78 (dat. vjerojatno 8. st.). — H. W. Haussig, *A History of Byzantine Civilization*, 1971, 393, tab. 7 (dat. završetak 8. ili početak 9. st.). — Za kasnoantički korijen tog motiva cf. Isti, o. c., 406, tab. 49 (dat. 4. st.).

⁶⁴ Cf. supra n. 45 s pripadnim tekstom.

⁶⁵ J. Werner, o. c., 42, n. 54. — On ukazuje i na oblik bizantskih kopča tzv. tipa Trapezunt (Isti, o. c., 42, tab. 4,5—8), ali te kopče ne ulaze u kontekst naše teme.

Čapljine, zapravo na ondje otkriven pojedinačni veći jezičac od pozlaćene bronce (tab. III, 4),⁶⁶ radi njegovog tipičnog oblika, a i zbog njegovog floralnog ukrasa, srodnog pojedinim motivima na predromaničkoj kamenoj skulpturi crkvenog namještaja 8. i 9. stoljeća u Italiji te mjestimično na dalmatinskoj obali;⁶⁷ odgovarajući motiv, premda reduciran, uočljiv je i na tiganijskom jezičcu (tab. III, 3). Zacijelo je zanimljiv neobjavljen pojedinačni nalaz brončanog jezičca (tab. III, 5a, 5b) s nalazišta Biskupija—Crkvina kod Knina, s položaja Katića bajami, koji je doduše drukčije ornamentiran, ali je signifikantna njegova karolinška kontura.⁶⁸ Srodnu izričito karolinšku konturu vidimo nadalje na tipičnim neukrašenim jezičcima 9. stoljeća u međuriječju Save i Drave, i to s nalazišta Brestovac (blizu Slavonske Požege)⁶⁹ i Zagreb—Podsused.⁷⁰ Među brojnim garniturama za remenje na ostrugama karolinškog tipa iz starohrvatskih grobova u dalmatinskoj Hrvatskoj, u bližoj i daljnjoj okolini Knina, ograničavamo se navesti dva karakteristična primjera odgovarajućih kontura neukrašenih i ukrašenih jezičaca iz inače značajnih grobnih cjelina, datiranih popratnim bizantinskim zlatnicima, i to s

⁶⁶ J. Werner, *Glasnik Zem. muz. n. s. XV—XVI, 1960—1961*, 243 sq., n. 9—11, tab. I,3, fig. 2,3.

⁶⁷ Cf. Lj. Karaman, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, 1930, 96 sqq., fig. 94 (Bologna), 82b (Como), 82c (Split), 82d (Trogir), 55 (Zadar) etc.

⁶⁸ Jezičac čuva Muzej hrv. arh. spom., Split; crtež D. Jelovina (Split), dopuštenje objavljivanja S. Gunjača (Split). Skicu tog biskupijskog jezičca reproducirao je bez komentara J. Kovačević, *Materijali ADJ III*, 1966, 61—64, fig. 14 gore sredina, priključivši ga zabunom uz nalaz kasnog 8. st. poznate garniture avarskog radioničkog podrijetla iz Smrdelja kod Skradina (prvo objavljivanje cjelokupne garniture: F. Radić, *Starohrv. prosvj. III*, 1897, 131 sq., fig. mj. 1:1), što ovdje ispravljamo. — Jezičac (ovdje tab. III,5a, 5b) je obostrano ukrašen osebujnim narebrenim ornamentom u dva uzdužna polja, inače neuobičajenim na jezičcima karolinškog tipa. Donekle usporedivi ornamenta zapažaju se ponegdje na avarskim lijevanim brončanim jezičcima druge polovice 8. st., npr. u avarskim nekropolama: Kecel-Határdűllő (žup. Pest), grob 25 (A. Cs. Sós, *Rég. Fü. II,3*, 1958,7 fig. 3), te Zwölfaxing (Donja Austrija), grobovi 76a i 207 (A. Lippert, *Präh. Forsch. etc. 7*, 1969, 66, tab. 31,14 i 72,12). — Ornamentalom konceptu biskupijskog jezičca (ovdje tab. III, 5a, 5b) bliži je ukras u dva uzdužna polja samo na jednoj strani nekolicine

avarskih lijevanih jezičaca 8. st.: s banatskog nalazišta Pančevo, cf. Seoba naroda, 26, fig. 7, tab. XXII,3, nadalje s nalazišta Mártély (žup. Csongrád), cf. J. Hampel, *Altertümer d. frühen Mittelalter in Ungarn 1905*, II, 107, III, tab. 81,1a, te s nalazišta Mesónyek (žup. Borsod), cf. N. Fettich, *Studia Arch. III*, 1965, 112, fig. 184,10, zatim s nalazišta Edelstal u Gradišću (nekada Nemesvölgy, žup. Mosony), cf. Isti, *Recueil N. P. Kondakov etc.*, 1926, 86, tab. VI,5b; ovo vrijedi i za ukras ranosrednjovjekovnog možda bizantskog zlatnog okova korica, navodno od bodeža, s nepoznatog nalazišta u Mađarskoj, cf. J. Hampel, o. c., II, 399 sq., III, tab. 287,5. — Podrijetlo biskupijskog jezičca (ovdje tab. III,5a, 5b) bit će po svojoj prilici, s obzirom na njegovu konturu, negdje na karolinškoj periferiji, a radi ornamenta možda bliskoj panonskom Podunavlju, iako je zbog osobitosti ukrasnog koncepta njegovu radioničku pripadnost za sada teško definitivno odrediti.

⁶⁹ J. Hampel o. c., II, 424, III, tab. 32,6. — Cf. R. Noll, *Vom Altertum zum Mittelalter etc.*, 1958, 78, no. 7 (s lit.).

⁷⁰ Z. Vinski, *Peristil I*, 1954, 197, n. 35,36, fig. 5 (2 jezičca i 4 okova garniture, grobni nalaz uz mač karolinškog tipa). — Za tipološku klasifikaciju mača cf. Isti, *Oružje na području starohrvatske države etc.*, I. *Miedzynarodowy kongres arch. slow. (Warszawa 1965)* III, 1970, 151.

nalazišta Biskupija—Crkvina: tzv. grob 1 u zemljanoj raci, solidus Konstantina V Kopronima i Lava IV (752—775), te grob muškarca u sarkofagu u crkvi, patvorina solidusa Bazilija I i sinova (880—886).⁷¹ Tim apsolutno kronološkim pokazateljima, od poodmakle druge polovice 8. do kasnog 9. stoljeća, obilježena je donja i gornja granica upotrebe karolinških jezičaca s nastavkom u obliku bopca ili pupoljka.⁷² Tiganijski jezičac nije doduše karolinški već nesumnjivo bizantski proizvod,⁷³ međutim imamo li u vidu stanovitu tipološku međuzavisnost istovremenih kovinskih ukrasnih izrađevina umjetničkog obrta ranoga srednjeg vijeka na jugoistoku Evrope, naišli smo na kronološki putokaz o približnom vremenu stvaralaštva bizantskog jezičca (tab. III, 3) i s njim združene bizantske kopče (tab. III, 2) iz groba u bazilici Kastro Tigani. Taj dragocjeni nalaz, treba, prema tome, vremenski opredijeliti negdje između druge polovice 8. i poodmaklog 9. stoljeća. Uvodno spominjano datiranje mađarskih arheologa samo u 10. stoljeće smatramo, osobito u ovom slučaju, neprihvatljivim.

U okviru naše tematike ne smijemo mimoći vrlo opsežnu većinom brončanu ostavštinu drugog avarskog kaganata u srednjem Podunavlju s težištem na 8. stoljeću. Radi se zapravo o dijelovima tipičnih lijevanih, uglavnom brončanih, garnitura za pojas, karakterističnih za mušku nošnju Avara od završetka 7. do početka 9. stoljeća, sačuvanih u golemom broju kao grobni prilozi ponajviše na tlu panonskog Podunavlja. Uz česte vegetabilne ukrase krugolike lozice, što ih isključujemo iz našeg raspravljanja, značajni su za okove, jezičce i kopče takvih garnitura određeni zoomorfni motivi,⁷⁴ dok su antropomorfni gdje kad kompleksni prikazi⁷⁵ zastupani u relativno ograničenom opsegu; potonje ostavljamo većinom po strani jer odudaraju od scena na prethodno priopćenim bizantskim kopčama. Za usporedbu nam preostaju u okviru avarskog stvaralaštva omiljeni reljefno rađeni figuralni ukrasi u vidu fantastičnih životinja, i to grifa, zatim lavolike zvijeri, pa i pojedine od mnogih scena animalne borbe.⁷⁶ Ograničavamo se u letimičnom osvrtu samo na škrti izbor nekolicine tipičnih nalaza, koji ne potječu iz bizantskih radi-

⁷¹ Grobna cjelina groba 1: Z. Vinski, o. c., 149 sq., fig. 3. — Grobna cjelina u sarkofagu: Isti, o. c., 153, fig. 8. — Za stariju lit. cf. Isti, o. c., 157 sq.

⁷² J. Werner zastupa mišljenje da su jezičci s nastavkom u vidu bopca ili pupoljka ranokarolinški i nisu često sačuvani u 9. st., za razliku od karolinških jezičaca obrisa slova U bez nastavka, cf. Isti, o. c., 244, n. 11, 12, tab. I, 5.

⁷³ Ne osvrćemo se na složenu historijsku pozadinu karolinških i bizantskih odnosa u kasnijem 8., i u ranijem 9. st., za opću orijentaciju navodi se izbor lit. kako slijedi: H. Brosien, Karl d. Grosse, 1885, 64—79. — J. Calmette, Charlemagne etc., 1945, 156—167. — N. H. Baynes, The Byzantine Empire, 1946, 49—55. — F. Steinbach, Das Frankenreich etc., 1957, 56—71. — D. Talbot Rice,

The Byzantines, 1962, passim. — W. Braunsfels, Die Welt d. Karolinger u. ihre Kunst, 1968, passim. — L. Halphen, Charlemagne et l'empire carolingien, 1968, 93—194. — L. Bréhier, Vie et mort de Byzance, 1969, 80—104. — G. Ostrogorski, Istorija Vizantije etc., 1969, 173—211.

⁷⁴ I. Erdélyi, L' art des Avars, 1966, 27 sqq., 45 sq (lit.). — J. Dekan, o. c., 317 sqq., passim (s opsežnom lit.).

⁷⁵ N. Fettich, Arch. Hung. XXI, 1937, 14—24. — A. Kollautz, Zetemata Byzantina etc. 2, 1970, 54—59. — Poblize ih objašnjava J. Dekan, o. c., 401—436.

⁷⁶ N. Fettich, Recueil N. P. Kondakov, 1926, 81 sqq. — Isti, Skyfika 2, 1929, 8 sqq. — J. Dekan, o. c., 330 sqq., passim (s opširnom lit.).

onica već iz onih s područja pod avarskim vrhovništvom, a bili su većinom u upotrebi Avara tijekom 8. stoljeća. Po mogućnosti nastojimo uvrstiti i odgovarajuće nalaze s teritorija Jugoslavije.

Karakterističan je motiv grifa, navodno iranskog i sibirskog podrijetla,⁷⁷ a manifestira se u sklopu avarskih nalaza ponajviše na četverokutnim okovima, češće rađenim na proboj, te mjestimično na jezičcima. Grifove se oblikovalo redovito u profilu, u stavu čučanja, ponajviše s kljunom ptice grabilice na glavi, donekle lavolikim tijelom, pandžama na nogama, često s krilima i nagore zavrnutim repom. U literaturi im je u posljednje vrijeme posvetio posebnu pažnju J. Dekan, razmotrivši različite varijante tog motiva pretežno u srednjem Podunavlju, pa upućujemo na njegovo izlaganje.⁷⁸ Tipičan prikaz grifa na četverokutnim okovima pojavljuje se u brojčano različitom omjeru u velikim grobljima za drugog avarskog kaganata pretežno u 8. stoljeću širom Panonske nizine, npr. u Transdanubiji češći je u nekropoli Győr⁷⁹ nego u nekropoli Pilismarót-Besaharc⁸⁰ ili u nekropoli Holiare;⁸¹ u Potisju su takvi okovi uočljivi u nekropoli Szentes—Kaján,⁸² dok u velikoj opsežno objavljenoj nekropoli Alattyán⁸³ nedostaju.⁸⁴ Prema dosadašnjoj evidenciji dostupne objavljene arheološke građe, evidentiran je u Jugoslaviji motiv grifa na avarskim izrađevinama s ukupno 15 nalazišta, od kojih su 14 smještene na području jugoslavenskog Podunavlja, i to ponajviše na četverokutnim okovima, a ponegdje i na jezičcima.⁸⁵ Standardni je položaj grifa u stavu čučanja (tab. III, 7—9, IV, 1—3), međutim iznimno je oblikovan kao stojeći grif na zlatnom okovu (tab. III, 6) u sklopu čuvenog raskošnog blaga s nalazišta Vrap, kod

⁷⁷ N. Fettich, o. c., 66, 78. — I. Erdélyi, o. c., 36 sq.

⁷⁸ J. Dekan, o. c., 385—394, fig. 81, 1—9, 82,1—11 etc. — O pokušajima tipološke distinkcije avarskih grifova: A. Kollautz, o. c., 49 sq., tab. XXX. — J. Kovačević, o. c., 65.

⁷⁹ Győr (žup. Győr-Sopron): N. Fettich, J. Nemeskéri, Győr története a népvándorláskorban, 1943, tab. XIX,26—28 (grob 155), XVI,2—6 (grob 194), XVII,6 (grob 305), XXII,3—7 (grob 356), XXVII,3—6 (grob 545), XXVIII,2,3 (grob 848), XXXIII,6—10 (grob 838).

⁸⁰ Pilismarót-Besaharc (žup. Esztergom): N. Fettich, *Studia Arch.* III, 1965, fig. 80,3,4 (grob 148), fig. 108, 2,3, 109,10 (grob 192), fig. 134,2,3 (grob 225).

⁸¹ Holiare (jugozapadna Slovačka): A. Točík, *Arch. Slovaca—Catalogi I*, 1968, tab. LIII,1—10,19 (grob 248), LXXX,1—6 (grob 648).

⁸² Szentes-Kaján (žup. Csongrád): J. Korek, *Dolgozatok etc.* XIX, 1943, tab. V,1—8 (grob 57), VIII,1—6 (grob 75), XXIX, 7—14 (grob 321), XXXV, 1,12—17 (grob 351).

⁸³ Alattyán (žup. Szolnok): I. Kovrig, *Arch Hung.* s. n. XL, 1963, tab. I—XLIV, passim.

⁸⁴ Isto zapažanje vrijedi npr. i za groblje Vrbas u Bačkoj, cf. S. Nagy, *Rad Vojv. muz.* 20, 1971, tab. I—XXXV, passim.

⁸⁵ Naša evidencija temelji se na stanju istraživanja do 1962. g., i to prema podacima u publikaciji Seoba naroda, passim, dok moguće kasnije uočene neobjavljene nalaze s motivom grifa ne registriramo. Brojčano stanje je kako slijedi: Banat 4 nalazišta: Elemir, Ilandža, Pančevo, Vrbića; Bačka 4 nalazišta: Apatin, Feketić, Mali Idoš, Nadrljan; Baranja 1 nalazište: Kotlina; Srijem 5 nalazišta: Novi Banovci, Vojka, Vukovar, Zemun-Invalidski kombinat i Zemun-Goveđi brod; najbrojniji primjerci potječu iz Pančeva (8 kom.), cf. Seoba naroda, 26, iz Malog Idoša (7 kom.), cf. Seoba naroda, 46, te iz Vojke (7 kom.), cf. Seoba naroda, 98; s ostalih nalazišta sačuvani su većinom pojedinačni primjerci okova, odnosno u 2 slučaja jezičaca. — Iznenađujuć je nalaz okova (ovdje u tab. III,7) na jadranskom otoku Šipanu, cf. infra n. 87.

Elbasana u Albaniji, datiranog na prijelaz 7. u 8. stoljeće.⁸⁶ Osobit slučaj predstavlja brončani okov (tab. III, 7) — nesumnjivo po svojem obilježju avarski ukrasni element proizveden tijekom 8. stoljeća negdje u Panonskoj nizini — nađen na jadranskom otoku Šipanu, i to u zidanom grobu,⁸⁷ možda ondje supstituiran u naknadnoj upotrebi umjesto bizantske kopče tamošnjeg starosjedioca, jer u 8. stoljeću nije vjerojatna avarska sahrana čak na južnodalmatinskom arhipelagu. Standardni motivi grifa na okovima^{87a} s brojnih podunavskih nalazišta variraju u nekoliko pojedinosti, npr. u obličju krila (tab. III, 8, 9, IV, 1, 2), ali se na njih ne obaziremo. U našem kontekstu valja ipak upozoriti na mjestimične prikaze hipogrifa, izrazito zastupljene u Potisju, posebice u okolici gradića Szentesa (žup. Csongrád), prema tamošnjim nalazištima Szentes—Felsőcsordajárás,⁸⁸ Szentes—Kaján, grob 351⁸⁹ i Szentes—Nagyhegy, grob 13⁹⁰ (npr. tab. IV, 3); jezičac⁹¹ kvalitetne i stilski homogene garniture iz tog potonjeg avarskog groba podudara se tipološki s brončanim jezičcem 8. stoljeća s bačkog nalazišta Feketić (tab. IV, 4).⁹² Sve spominjane izrađevine s likovima grifova potječu iz radionica pod avarskom dominacijom u Podunavlju, premda se u literaturi ukazuje na iranski korijen tih motiva.⁹³ Problematika njihovog podrijetla nije doduše još dovoljno objašnjena, a iranski utjecaji na podunavske Avare nisu baš uvijek bili neposredni, kako to razabiremo npr. na osnovi usporedbe prikaza hipogrifa ovdje u tu svrhu predočenog sasanidskog brončanog okova (tab. V, 2).⁹⁴ Avarsko oblikovanje grifova razlikuje se stilski od približno istovremenih grifova na bizantskim četverokutnim okovima u većoj mjeri nego što je to slučaj pri usporedbi prikazivanja lavolikih zvijeri na avarskim i na bizantskim tvorevinama, na kojima su u nekoliko slučajeva stilske razlike ipak manje.

Ukrasni motiv više ili manje lavolike zvijeri nije ni približno toliko čest, u odnosu na motiv grifa, unutar stvaralačkog opusa avarskih podunavskih garnitura 8. stoljeća, a oblikovan je na jezičcima češće u izmjeničnom slijedu (tab. IV, 6—8) ili pokatkad pojedinačno na okovima (tab. IV, 5). Uvriježeni su prikazi s natrag okrenutom glavom zvijeri, griva im pretežno nedostaje, pa se u više navrata

⁸⁶ A. Riegl, *Jahrbuch d. Zentralkomm. etc.* N. F. I, 1903, 283 sq., fig. 229. — Isti, E. H. Zimmermann, o. c., 102. — J. Strzygowski, *Altai-Iran u. Völkerwanderung etc.*, 1917, 22 sq., fig. 21, tab. V, 13. — N. Fettich, *Skyfika* 2, 1929, 33. — Isti, *Studia Arch.* III, 1965, 97 sq., fig. 160,5. — J. Kovačević, o. c., 61, fig. 12. — I. Erdélyi, o. c., 36, 53, fig. 16. — J. Dekan, o. c., 388, fig. 83,1.

⁸⁷ Otok Šipan, položaj Gacine na Šipanjskom polju uz brdo Sutulij, zidani grob, S. Puhiera, *Starinar* n. s. V-VI, 1954—1955, 238, n. 26a, fig. 17. — J. Kovačević, o. c., 65, n. 17, smatra avarsku sahranu u tom grobu kao najvjerovatniju.

^{87a} Karakterističan primjer (ovdje tab. III 8) je okov iz Novih Banovaca (Burgenae),

cf. *Seoba naroda*, 87, fig. 25 (sa starijom lit.).

⁸⁸ N. Fettich, *Skyfika* 2, 1929, 24 sqq., 50, tab. IV, 5—7 (broj groba?).

⁸⁹ J. Korek, o. c., tab. XXXV, 12—17.

⁹⁰ D. Csallány, *Acta Arch. Acad. Scient. Hung.* 14, 1962, tab. XVIII, 3,8 — Cf. J. Dekan, o. c., fig. 63, 3—8.

⁹¹ D. Csallány, o. c., tab. XVIII, 1 — Cf. J. Dekan, o. c., fig. 63,1.

⁹² *Seoba naroda*, 41, fig. 4. — Sličan krnji jezičac sadrži grob 311 nekropole Alattyán, cf. I. Kovrig, o. c., tab. XXIII, 14,14a, LXVIII, 12.

⁹³ I. Erdélyi, o. c., 36. — Poblize J. Dekan, o. c., 388 sqq., fig. 86, 89 etc.

⁹⁴ É. Salin, o. c., 159, tab. A,5 (nepoznato nalazište, okov čuva Louvre, Paris).

na uskoj plohi zbog redukcije u izradbi pojedinosti jedva mogu bliže zoološki determinirati. Na lavolike ukrasne oblike osvrnuo se nedavno J. Dekan, a doveo ih je u vezu s istočnorimskim stilskim utjecajem bizantske i koptske sfere,⁹⁵ za razliku od mađarskih arheologa, koji su jednodušno skloni tome da ih pripisuju sasanidskim uzorima.⁹⁶ Signifikantan primjer lavova proprie dictu uočljiv je na brončanom pozlaćenom jezičcu (tab. IV, 6) s grobnog nalazišta Budapest—Rákos, grob 28,⁹⁷ a donekle i na onom iz groba 545 nekropole Győr.⁹⁸ Ti su prikazi donekle usporedivi s onima na bizantskim izrađevinama. Zvijer na lijevanom brončanom okovu kopče (tab. IV, 5), nesumnjivo iz 8. stoljeća, s nalazišta Dunaújváros (Inter-cisa),⁹⁹ ima svoje prethodnike na pojedinim odgovarajućim nalazima tiještenih uglavnom limenih okova 7. stoljeća,¹⁰⁰ tj. prvoga avarskog kaganata, dobrim dijelom ranobizantskih proizvoda, nadalje i na nekolicini tadašnjih ranobizantskih kopča.¹⁰¹ Motivi zvijeri na jezičcima 8. stoljeća, na mahove zoomorfno manje više neodredivi, uočljivi su također među avarskim izrađevinama drugog kaganata nađenim u Jugoslaviji, kao što je veći brončani jezičac s banatskog nalazišta Perlez—Batka (tab. IV, 7)¹⁰² i manji srebrni jezičac iz avarsko-slavenskog groblja Velika Gorica, grob 18 (tab. IV, 8),¹⁰³ blizu Zagreba. Osim izmjeničnog slijeda zvijeri, što ga razabiremo na navedenim primjerima, postoje također avarski jezičci 8. stoljeća s kompozicijama zvijeri u jednom smjeru, odnosno u izričitom nizu.¹⁰⁴ Nejasno su oblikovane fantastične životinje u nizu na jezičcu s bačkog nalazišta Titel,¹⁰⁵ kao i zvijer s okrenutom glavom prikazana pojedinačno na dva kružna okova iz avarskog konjaničkog groba 1 u Sremskoj Mitrovici,¹⁰⁶ pa smo odustali od njihovog reproduciranja, iako se dodiruju s našom temom.

Omiljene scene međusobne borbe životinja, tipične za avarsko stvaralaštvo na mnogim jezičcima i okovima 8. stoljeća,¹⁰⁷ zastupljene su također u više navrata

⁹⁵ J. Dekan, o. c., 362 sqq., 376 sqq.

⁹⁶ I. Bóna, Acta Arch. Acad. Scient. Hung. 23, 1971, 320.

⁹⁷ T. Nagy, Budapest Régiségei XIV, 1945, 498 sqq., fig. 4. — I. Bóna ibidem. — J. Dekan, o. c., 378 sq., fig. 71,1.

⁹⁸ N. Fettich, J. Nemeskéri, o. c., tab. XXVII,1. — J. Dekan, o. c., 379, fig. 71,2.

⁹⁹ Dunaújváros (prije Dunapentele, žup. Fehér), cf. N. Fettich, Arch. Ért. ú. f. XLII, 1928, 120, fig. 42,4.

¹⁰⁰ Szeged-Csengele, grob 1: J. Dekan o. c., 379, n. 116, fig. 72,1-3. — Aradac-Mečka, grob III (brončana matrica za tiještenje): Seoba naroda, 11, tab. XVII,2. — Cf. J. Dekan, o. c., 379, n. 118, fig. 73,2 (s pogrešnom oznakom nalazišta Novi Banovci).

¹⁰¹ Kopče: Zadar-Foša, nepoznato nalazište zbirka Diergardt, Köln i Kis-Kassá; cf. Z. Vinski, Split, 32, n. 323, 325; 35, n. 358, tab.

XXIV,5,6, XXVI,8. — Za kopču Kis-Kassá cf. J. Dekan, o. c., 379, fig. 73,3.

¹⁰² Seoba naroda, 27, tab. XXXII,2. — Cf. J. Dekan, o. c., 376, fig. 68,3.

¹⁰³ V. Hoffiller, Vjesnik Hrv. arh. dr. n. s. X, 1908/9, 128 sq., 132, fig. 17,1. — Z. Vinski, Iz starog i novog Zagreba II, 1960, 51, n. 52, fig. 1,4. — J. Kovačević, Materijali ADJ III, 1966, 59, fig. 10.

¹⁰⁴ Npr. Urbópuszta (žup. Pest), grob A, cf. I. Bóna, Arch. Ért. 84, 1957, tab. XXVIII,5. — Holiare, grob 648, cf. A. Točik, o. c., tab. LXXX,1. — Zwölfaxing, grob 191, cf. A. Lippert, o. c., tab. 66. — Cf. J. Dekan, o. c., 376, n. 110—113. — U Jugoslaviji npr. mali jezičac iz Pančeva, cf. Seoba naroda, 26, fig. 4,5.

¹⁰⁵ Seoba naroda, 62, tab. XXIV,3.

¹⁰⁶ Seoba naroda, 95, tab. XXI,4.

¹⁰⁷ Za tu tematiku cf. supra n. 76. — Cf. Gy. László, Steppenvölker u. Germanen etc., 1970, fig. 119—124.

u avarskim grobljima na teritoriju Vojvodine,¹⁰⁸ ali njih ne uključujemo neposredno u naše razmatranje, kao ni pančevačke rijetke primjerke s antropomorfnim i zoomorfnim prikazima;¹⁰⁹ isto tako poblize ne raspravljamo o složenim scenama borbe ljudi s dijelom lavolikim i drugim zvijerima, predloženim na pojedinim jezičcima iz avarskih groblja Mártély, Halimba, Mosonszentjános¹¹⁰ itd., što se u suvremenoj mađarskoj literaturi ipak pripisuje utjecajima antičkog, tj. kasnohelenističkog i bizantskog podrijetla.¹¹¹ Valja, doduše, upozoriti na scenu s prikazom pognutog čovjeka kojeg je svladao lav (tab. V, 1), jasno vidljivu na poznatom jezičcu sa slovačkog nalazišta Šurany,¹¹² a ista se iskonski cirkuska scena, po uzoru na antičku arenu, ponavlja još četiri puta na pojedinim avarskim jezičcima 8. stoljeća u srednjem Podunavlju;¹¹³ nedavno je J. Dekan ukazao s pravom na njezino (tab. V, 1) bizantsko podrijetlo.¹¹⁴ Među figuralnim scenama na jezičcima nailazi se i na takve nesumnjivo sasanidskih uzora,¹¹⁵ od te skupine jezičaca ograničavamo se u našem kontekstu samo na jednu pojedinost (tab. IV, 9) kvalitetno rađene kompozicije na brončanom jezičcu iz groba 1 nalazišta Kunhegyes—Bánhalom (žup. Szolnok).¹¹⁶ Prikazana je mitološka scena borbe, tj. dva jahača na zvijerima nasuprot napadaju kopljem zmajoliku neman (tzv. senmurv), rađenu vjerojatno po sasadinskom uzoru. Od dva jahača reproducirali smo jednog (tab. IV, 9), i to zbog bolje oblikovane mačkolike zvijeri (lav, pantera, leopard ?) u pokretu s glavom en face; baš taj prikaz zvijeri podsjeća nas na antičko-provincijalne donekle analogne tvorevine sitne plastike i na one ranobizantskog, dijelom

¹⁰⁸ Za našu evidenciju do 1962. g. vrijedi upozorenje cf. supra n. 85, cf. Seoba naroda, passim. Jezičci s motivima borbe životinja kako slijede: Banat 2 nalazišta: Novi Bečej (1 kom.), Pančevo (1 kom.); Bačka 3 nalazišta: Mali Iđoš (2 kom.), Sonta (1 kom.), Titel (1 kom.); Srijem 1 nalazište: Vojka (1 kom.).

¹⁰⁹ Pančevo, 2 jezičca i 3 polovine jezičaca, cf. Seoba naroda, 25 sq. (s lit.), tab. XXIII, 1,3, fig. 2.

¹¹⁰ Mártély (žup. Csongrád), grob: Gy. László, Acta Arch. Acad. Scient. Hung. VIII, 1957, 165—172, fig. 1,2. — A. Radnóti, Arch. Ért. 84, 1957, 79—81. — I. Erdélyi, o. c., 39,54, fig. 25 g. — J. Dekan, o. c., 423—426, fig. 132. — Halimba (žup. Veszprém), grob 60: Gy. Török, A Veszprém megeyei múz. közl. 5, 1966, 71 sqq., fig. 6. — Mosonszentjános (žup. Győr-Sopron), grobovi 206 i 210: N. Fettich, Skyfika 2, 1929, 36, n. 4. — G. Domanovszky, Steppenvölker u. Germanen, 1938, 21, fig. 25. — I. Erdélyi, o. c., 39,55, fig. 35.

¹¹¹ I. L. Kovrig, Die Geschichte d. Völker Ungarns etc., Führer MNMBp, 1963, 110. —

I. Bóna, Acta Arch. Acad. Scient. Hung. 23, 1971, 319—321.

¹¹² Šurany, kod Nitre u Slovačkoj, grob (?): J. Hampel, o. c., II, 96, III, tab. 74,9. — N. Fettich, o. c., 36, tab. IX,1, XVI,3. — Isti, Acta Arch. I, 1930, 242, fig. 9. — Gy. László, Steppenvölker u. Germanen etc., 1970, fig. 114—116.

¹¹³ Boldog (žup. Heves), grob: J. Hampel, o. c., II, 95 sq., III, tab. 74,1. — Nadalje Halimba, grob 60, te Mosonszentjános, grobovi 206 i 210, cf. supra n. 110.

¹¹⁴ J. Dekan, o. c., 419 sq., fig. 126,1.

¹¹⁵ To posebice vrijedi npr. za impresivnu scenu lova na jezičcu s nalazišta Klárafalva (žup. Csongrád), groblje B, grob 1: N. Fettich, Arch. Hung. XXI, 1937, 23 sq., tab. VIII la. — I. Erdélyi, o. c., 39, fig. 8. — Gy. László, o. c., fig. 125, 126. — J. Dekan, o. c., 430 sq., n. 239, 240, fig. 136.

¹¹⁶ A. Cs. Sós, u publikaciji E. Thomas (red.), Arch. Funde in Ungarn, 1956, 340 sq. (opis). — I. L. Kovrig, o. c., 110, fig. 38. — I. Erdélyi, o. c., 39 sq., 54, fig. 29. — A. Kollautz, o. c., 43 sq., tab. XXII, dolje. — Gy. László, o. c., fig. 127. — Opširan osvrt: J. Dekan, o. c., 431—433, fig. 138, 139.

barbariziranog, stvaralaštva 6—7. stoljeća na Balkanskom poluotoku,¹¹⁷ premda ih ne smatramo neposrednim uzorom banhalomskom nalazu iz 8. stoljeća.

Konačno se želimo osvrnuti na značajan nalaz brončanog pozlaćenog jezičca (tab. IV, 10) iz groba 32 avarskog groblja Kecel—Határdüllő (žup. Pest).¹¹⁸ Uz garnituru okova ukrašenih grifovima, ističe se na tom jezičcu izuzetna scena animalne borbe: rogatu životinju razdiru s jedne strane grif, s druge strane vidi se lav spreman na skok, a taj nas ovdje prvenstveno zanima; glava lava oblikovana je en face, i to donekle antropomorfno poput ljudske bradate obrazine (tab. IV, 10). Valja upozoriti na prije spominjane primjerke četverokutnih okova bizantskih kopča s en face prikazanim lavljim glavama (tab. II, 1—6), koje podsjećaju na manje ili više naglašenu ljudsku obrazinu. Sam motiv ljudske bilo bradate bilo golobrade obrazine ima značenje apotropijske simbolike, bio je u često upotrebi na različitim ukrasnim tvorevinama tijekom 7. stoljeća te predstavlja zbog toga staru tradiciju kako na lavu kecelskog jezičca 8. stoljeća,¹¹⁹ tako i na odgovarajućim okovima bizantskih kopča okvirno datiranih od 8. do 11. stoljeća. Među ovim bizantskim kopčama s figuralnim ukrasom lava na okovima vidna je antropomorfna obrazina na primjerku iz Korinta na Pelopenezu (tab. II, 3), a pogotovo je upadljiva na onima s bugarskog nalazišta Pliska (tab. II, 5, 6).¹²⁰ Bugarska literatura navodi podatke da uz prikazane kopče iz Pliske postoje još dvije njima analogne neobjavljene nama nedostupne kopče s drugih nalazišta (Preslav i Beden), te smatra da su sva četiri primjerka proizvodi lokalnih radionica, u kojima se oponašao bizantski prototip.¹²¹

Vratimo li se sada našem ishodištu, tj. okovima bizantskih kopča iz sjeverne Srbije (tab. II, 1) i iz ruševina Salone (tab. I, 1), treba još jednom ukazati na činjenicu da se ova dva na teritoriju Jugoslavije rijetka pojedinačna nalaza mogu datirati, na osnovi dosadašnjeg stanja istraživanja, samo okvirno u vrijeme od 8. do 11. stoljeća. Područje sadašnje sjeverne Srbije bilo je u 8. stoljeću i opet počevši od ranog 11. stoljeća pod bizantskim vrhovništvom, ali u 9. i u 10. stoljeću pod barem nominalnom bugarskom prevlasti. Neobjavljeni okov kopče iz sjeverne Srbije (tab. II, 1) opredjeljujemo kao bizantski provincijalni proizvod, stilski blizak bizantskim primjercima u Sirakuzi (tab. II, 2) i u Korintu (tab. II, 3). Bizantski okov kopče iz ruševina Salone (tab. I, 1) ima očite paralele s onima iz Carigrada (tab. I, 2, 3), a kopča je dospjela na salonitansko tlo najvjerojatnije posredstvom susjednog grada Splita, koji je kao tada mlada gradska jezgra (u Dioklecijanovoj palači) u navedenom vremenskom rasponu pripadao bizantskom

¹¹⁷ Z. Vinski, Split, 19—21, tab. XI,6—14, XII,1—9,11, XIII,1,2. — Među njima je uočljiv i rijedak rimski nalaz jahača na leopardici iz Salone, cf. Isti, o. c., 19, tab. XI,7. — Zanimljiv je i prikaz lava u pokretu ukomponiran u ranobizantski jezičac iz neobjavljenog starosjedilačkog muškog groba 195 nekropole Mejica kod Buzeta u Istri, cf. Isti, o. c., 20, n. 178a, tab. XII,8.

¹¹⁸ A. Cs. Sós, o. c., 338 sq, gore (opis). — Ista, Rég. Füz. s. II, 3, 1958, 8, 29, tab. XX,1.

— G. Domanovszky, o. c., 22, fig. 26. — I. L. Kovrig, o. c., 109, fig. 37. — A. Kollautz, o. c., 46, tab. XXVI, dolje. — Gy. László, o. c., fig. 128—131. — J. Dekan, o. c., 331, fig. 12.

¹¹⁹ Za 7. st. cf. Z. Vinski, Split, 33, n. 334—344, napose n. 338 i tab. XXII,10.

¹²⁰ Cf. supra n. 38 i 39.

¹²¹ St. Stančev, ibidem. — S. Georgieva, Slavia Antiqua X, 1963, 359, n. 107, 108.

tematu, tj. arhontiji Dalmaciji do sredine 9. stoljeća i tematu Dalmaciji do u 11. stoljeće. Nije isključeno da je umjesto Splita mogao posredničku funkciju vršiti obližnji grad Trogir, također u sastavu dalmatinskog temata. Toliko o općoj historijskoj situaciji s obzirom na položaj nalazišta u vremenu i prostoru.

Salonitanski okov kopče (tab. I, 1) dao je povoda nesporazumu u inozemnoj literaturi, koji želimo sumarno objasniti. A. Riegl se, naime, već na početku 20. stoljeća poziva bez reprodukcije na nalaz okova ukrašen grifom navodno iz Salone u Arheološkom muzeju u Splitu,¹²² iako takav u užem smislu, kako smo se uvjerali, ne postoji u zbirkama te muzejske ustanove. Navedeni do sada neobjavljeni salonitanski nalaz s ukrasom krilatog konja (tab. I, 1) mogao je po svoj prilici prouzročiti tu tvrdnju, koju je od A. Riegla preuzeo H. Kühn,¹²³ a poslije i D. Csallány, navodeći postojanje avarskih nalaza u Splitu.¹²⁴ U Arheološkom muzeju u Splitu nema ostataka garnitura ni prvog ni drugog avarskog kaganata, ali se ondje čuva s dalmatinskih nalazišta nekolicina slučajnih nalaza neobjavljenih trokrilnih željeznih strelica, što ih sumarno priopćujemo (tab. V, 3—7, 8),¹²⁵ a one su po svoj prilici avarskog podrijetla.¹²⁶

Zaključno valja istaknuti da pojava mnogobrojne upotrebe prikaza fantastične životinje i zvijeri na garniturama iz avarske podunavske grobne ostavštine 8. stoljeća — usprkos inače djelomično točnim tvrdnjama o nomadsko-azijskom i iranskom podrijetlu tih životinjskih motiva — nije mogla postojati u susjedstvu bizantske sfere bez ikakva odnosa s odgovarajućim bizantskim manifestacijama, što proizlazi i iz našeg izlaganja. Nakon intenzivnih bizantskih utjecaja u kasnom 6. i u 7. stoljeću na prvi avarski kaganat, nisu u 8. stoljeću baš svi dodiri drugoga avarskog kaganata s Bizantom potpuno prestali, iako su oni bili nesumnjivo znatno smanjeni. Generaliter su se bizantske kopče, uočene većinom u ruševinama antičkih naselja i u bazilikama, a relativno rijetko u grobovima, sačuvale u prilično malom broju, prvenstveno zbog uvriježenog djelovanja kristijanizacije, koja se protivila stavljanju priloga u grobove autohtonih romaniziranih i grčkih stanovnika. Prema našem gledištu, smatramo da bizantske kopče, o kojima smo raspravljali, nisu signifikantne isključivo za 10. stoljeće,¹²⁷ nego da su mogle nastati tijekom 8. stoljeća s dugim trajanjem optjecaja na pretežno bizantskom provin-

¹²² A. Riegl, F. Wickhoff-Festschrift, 1903, 10 («... ein bestimmter Greifentypus ... aus Salona im Museum zu Spalato ...»). — Isti, E. H. Zimmermann, o. c., 41 sq., spominju slične okove kao npr. s nalazišta Makri u Maloj Aziji (cf. supra n. 35) i okove s biljnim ukrasom doslovce »in Spalato« (o. c., 42).

¹²³ H. Kühn, o. c., 93.

¹²⁴ D. Csallány, Arch. Denkmäler d. Awarzeit in Mitteleuropa, 1956, 188, no. 834 (navodi lit.: A. Riegl, E. H. Zimmermann, o. c., 43, te H. Kühn, o. c., 77 sqq.; nedostaje A. Riegl, F. Wickhoff-Festschrift, 1903, 10).

¹²⁵ Arheološki muzej, Split: Solin (Salona) 3 primjerka strelica, ovdje tab. V,3—5; Gardun kod Trilja (Castrum Tilverium) 1 primjerak strelice ovdje tab. V,6; nepoznato nalazište u srednjoj Dalmaciji 1 primjerak strelice ovdje tab. V,7. — Arheološki muzej, Zagreb: Muć kod Sinja 1 primjerak strelice ovdje tab. V,8.

¹²⁶ J. Kovačević, o. c., 53—79, nije registrirao te, vjerojatno avarske, strelice prilikom svog osvrta na već objavljene rijetke avarske nalaze s dalmatinskog tla (cf. supra n. 68).

¹²⁷ Cf. supra n. 14, 16 i 18 s pripadnim tekstom.

cijalnom tlu, tj. do u podmaklo 10. ili u 11. stoljeće.¹²⁸ Raspon trajanja indicira nam npr. rani grobni nalaz u bazilici Kastro Tigani na otoku Samosu (donja granica), kao i kasni nalaz uz baziliku Laurion u Grčkoj (gornja granica). Iako se razabiru vidne razlike u pojedinostima oblikovanja, tj. u stilskim kompozicijama i u ornamentici na tvorevinama bizantskog i avarskog stvaralaštva, uočljiva je ipak stanovita uzajamna međuzavisnost, osobito s obzirom na vrlo sličan, tj. gotovo identičan, približno uglavnom istovremeni izbor zoomorfnih motiva. Upravo je takva sukladnost posljedica svjesnog htijenja i nikako ne može biti igra slučajnosti.

POPIS I SADRŽAJ TABLI VERZEICHNIS DER TAFELN

Tabla I

1, Solin (Salona). — 2, 3, Carigrad (Konstantinopel). — 4, nepoznato nalazište (unbekannter Fundort). — 5, Laon. — 6, 7, Makri (Telmessos). — 8, Mindszent, grob (Grab) 2. — 9, Preslav. — 10a, 10b, Hersones (Chersonnes). — Mj. (M.): 1, 3—10b, cca 1 : 1; 2, nešto povećano (etwas vergrößert).

Tabla II

1, sjeverna Srbija (Nordserbien). — 2, Sirakuza (Syrakus). — 3, 10, Korint (Korinth). — 4, Carigrad (Konstantinopel). — 5, 6, Pliska. — 7, Tiszabura, grob (Grab) 1. — 8, Grčka (Griechenland). — 9, Damask (Damaskus). — 11, 13, Kreta. — 12, Taormina. — Mj. (M.): 1—13, cca 1 : 1.

Tabla III

1, Carigrad (Konstantinopel). — 2, 3, Tigani, grob (Grab). — 4, Mogorjelo. — 5a, 5b, Biskupija—Crkvina. — 6, Vrap, blago (Schatzfund). 7, otok (Insel) Šipan—Gacine, grob (Grab). — 8, Novi Banovci (Burgenae). — 9, Pančevo. — Mj. (M.): 1—9, cca 1 : 1.

Tabla IV

1, Mali Idoš—Kulski put, grob (Grab) 74b. — 2, Münchendorf, grob (Grab) 38. — 3, Szentes—Nagyhegy, grob (Grab) 13. — 4, Feketić, grob (Grab). — 5, Dunaújváros (Inter cisa). — 6, Budapest—Rákos, grob (Grab) 28. — 7, Perlez—Batka. — 8, Velika Gorica, grob (Grab) 18. — 9, Kunhegyes—Bánhalom, grob (Grab) 1. — 10, Kecel—Határdúló, grob (Grab) 32. — Mj. (M.): 1—8, 10 cca 1 : 1; 9, cca 6 : 7.

Tabla V

1, Šurany. — 2, Iran, nepoznato nalazište (unbekannter Fundort). — 3, 4, 5, Solin (Salona). — 6, Gardun (Tilurium). — 7, srednja Dalmacija, nepoznato nalazište (Mitteldalmatien, unbekannter Fundort). — 8, Muć. — Mj. (M.): 1—8, cca 1 : 1.

¹²⁸ Cf. supra n. 17 s pripadnim tekstom.

ZUSAMMENFASSUNG

ZU SPÄTEN BYZANTINISCHEN SCHNALLEN
UND DIE FRAGE IHRER BEZIEHUNG ZU AWARISCHEN ZIERGEBILDEN

In den letzten Jahren widmete Vf. seine Aufmerksamkeit den Problemen der archäologischen Hinterlassenschaft der vordardrischen altsässigen Bevölkerung in Jugoslawien, mit besonderer Berücksichtigung der ostadriatischen Küstenzone und ihrer bedeutendsten Fundstätte Salona. Eigens beschäftigte er sich mit einer beachtlichen Zahl von zumeist unbekanntem frühbyzantinischen Schnallen des 6. und 7. Jahrhunderts, die er in Typengruppen gegliedert, in Verbindung mit ausländischen Parallelen, auszuwerten versuchte (Anm. 1—7).

Hier sollen nun zwei unveröffentlichte Einzelfunde aus Jugoslawien vorgelegt werden, die bisher keiner Auswertung unterzogen wurden, da sie einer späteren Zeit, als die Hauptmasse der frühbyzantinischen Schnallen des 6. und 7. Jahrhunderts, angehören. Es sind das folgende Fundstücke: a) Bronzener gegossener Schnallenbeschlag (4×2,6 cm), rechteckiger bzw. trapezoider Form, mit rechteckigem Schlitz, Schnallenring fehlt, Reliefverzierung galoppierendes geflügeltes Pferd; Fundort Solin bei Split Ruinen von Salona, Verbleib Archäologisches Museum, Split (Taf. I, 1 u. Anm. 8). — b) Bronzener gegossener beschädigter Schnallenbeschlag (3,1×2,2 cm), rechteckiger vermutlich trapezoider Form, Schlitz abgebrochen, Schnallenring fehlt, Reliefverzierung löwenähnliches Raubtier; unbekannter Fundort in Nordserbien, vielleicht aus der Umgebung von Beograd, Verbleib Nationalmuseum, Beograd (Taf. II, 1 u. Anm. 9).

Beide angeführten Einzelfunde muss man einer Spätgruppe typologisch normierter byzantinischer bronzener zweiteiliger Gürtelschnallen zuweisen, deren Schnallenbeschläge, rechteckigen, bzw. mehr oder weniger trapezförmigen Umrisses, zumeist in flachem Relief angefertigte figurale Verzierung kennzeichnet. Der bewegliche mit Scharnier befestigte massive Schnallenring ist oval. Durch den dazugehörigen rechteckigen Schlitz am Beschlagansatz hat man die Schnalle in das Gürtelende eingehängt. Eben dieser Umstand gilt als besonderes Merkmal der Spätgruppe, zum Unterschied der verschiedenen normierten frühbyzantinischen Schnallengruppen des 6. und 7. Jahrhunderts, die regelmässig mit Ösen auf der Schnallenrückseite an das Gürtelband befestigt wurden.

Zwei ungarische Forscher, T. Horváth (Anm. 10) und D. Csallány (Anm. 11) lenkten die Aufmerksamkeit der Fachwelt auf späte byzantinische Schnallen, hauptsächlich wegen ihres Vorkommens in z. T. münzdatierten Gräbern der magyarischen Landnahmezeit im Theissgebiet (Taf. II, 7, I, 8 u. Anm. 12—15). Beide insistieren, auch wegen des münzdatierten griechischen Fundes von Laurion (Anm. 16), auf einer zeitlich begrenzten Datierung nur in das 10. Jahrhundert. Als Gegenüberstellung betont Vf. den Standpunkt des deutschen Forschers J. Werner, wonach die Spätgruppe byzantinischer Schnallen weitaus länger in Benutzung war, u. zw. innerhalb der Zeitspanne vom 8. bis in das 11. Jahrhundert (Anm. 17). Die rechteckige Schnallenform an und für sich hat zweifellos bedeutend ältere Vorläufer (Anm. 27—29), eigens die nur nebenbei erwähnte ziergeschichtlich

ausserordentlich eindrucksvolle Gruppe der bekannten zahlreichen burgundischen Schnallen (Anm. 30); es handelt sich diesbezüglich um eine Sonderentwicklung, die nicht unmittelbar mit derjenigen der frühbyzantinischen Schnallenproduktion zusammenhängt, deren Merkmal im 6. und 7. Jahrhundert zumeist abgerundete Beschläge darstellen. Ob die rechteckigen Beschläge an byzantinischen Schnallen schon um oder vor 700 angefertigt wurden entzieht sich unserer Kenntniss und bleibt einstweilen als Forschungslücke ungeklärt. Seit dem 8. Jahrhundert ist allerdings mit ihrem Vorhandensein zu rechnen (Anm. 26).

In der bisherigen Literatur evidentierte man die grösste Zahl byzantinischer Schnallen mit rechteckigen, bzw. trapezförmigen figural verzierten Beschlägen bestimmt nicht zufälligerweise in Konstantinopel (Anm. 19), wo sie höchstwahrscheinlich hergestellt wurden, obwohl entsprechende Werkstätten auch in den byzantinischen Provinzen bestanden haben dürften. Ein weit ausgedehntes Streuungsbereich ist feststellbar: Kleinasien, Syrien, Ägäis, Kreta, Sizilien, Krim, die Balkanhalbinsel und das Theissgebiet (Anm. 20). Die Herkunft solcher Schnallen ist neben Konstantinopel im östlichen Mittelmeer zu suchen (Anm. 21), jedoch im westlichen Mittelmeer ist ihr Vorkommen nicht bestätigt (Anm. 22). Drei Exemplare gelangten zwar bis nach Nordfrankreich, vermutlich auf dem alten Handelsweg über Marseille durch das Rhône-Tal (Anm. 23, 24).

Die figuralen im flachen Relief ausgearbeiteten Motive auf bronzegegossenen Schnallenbeschlägen der Spätgruppe und mitunter auf Riemenzungen sind: geflügelte Pferde (Taf. I, 1—5), pferdeähnliche Greife, bzw. Hippogreife (Taf. I, 6, 7), drachenförmige Greifgebilde (Taf. I, 8—10a), löwenartige Raubtiere (Taf. II, 1—7, 9), Tierkampfsszenen, d. h. Raubtiere besiegen zumeist nicht bestimmbar Tiergebilde (Taf. II, 8, 10, 11, III, 3). Es gibt sonst noch komplexe Szenen von christlich-allegorischen Sinnbildern, z. B. Vögel mit Vase (Taf. II, 12) oder gehörnte Vierfüssler mit Engel (Taf. II, 13); letztere Komposition wiederholt sich in profaner Transformation als Hippodromszene eines Rennwagenlenkers mit seinen Zweigespannrossen (Taf. III, 1, 2). Das Symbolgut der angeführten Tiermotive ist auf teilweise ältere Entsprechungen zurückzuführen, die man bereits auf Schnallen des 7. Jahrhunderts, hauptsächlich auf solchen mit U-förmigen Beschlägen, feststellen konnte (Anm. 31).

Zum Beschlag mit geflügeltem Pferd (Taf. I, 1), aus den Ruinen von Salona, verfügen wir über Parallelen aus Konstantinopel (Taf. I, 2, 3 u. Anm. 32, 33), zu anderen Gegenständen (Taf. I, 4, 5) blieben keine oder unsichere Fundortangaben erhalten (Anm. 34). Einigermassen dazugehörend sind Hippogreife auf kleinasiatischen Exemplaren von Makri (Taf. I, 6, 7 u. Anm. 35). Günstiger ist die Sachlage betreffs den Beschlag aus Nordserbien, zu dessen Löwendarstellung (Taf. II, 1) Entsprechungen vom sizilischen Fundort Syrakus (Taf. II, 2 u. Anm. 36) und von drei balkanischen Fundstätten vorliegen: Pliska (Taf. II, 5, 6 u. Anm. 39), Korinth (Taf. II, 3 u. Anm. 38) und Konstantinopel (Taf. II, 4 u. Anm. 37). Alle angeführten en face dargestellten Löwenköpfe weisen menschenmaskenähnliche Gesichtszüge auf. Mit einzubeziehen ist noch die komplett erhaltene byzantinische Bronzeschnalle aus dem magyrischen oder bulgarischen Grab von Tiszabura (Taf. II, 7 u. Anm. 40). Löwen nur im Profil sind an Funden aus der Umgebung von Damaskus (Taf.

II, 9 u. Anm. 41) und von der Insel Kreta (Anm. 42) feststellbar. Das Gleiche gilt für Löwen in Tierkampfszenen auf Schnallenbeschlagen von sechs byzantinischen Funden aus dem griechisch-ägäischen Raum: Korinth (Taf. II, 10 u. Anm. 43), Kreta (Taf. II, 11 u. Anm. 44), Tigani auf Samos, Riemenzunge (Taf. III, 3 u. Anm. 45), Laurion (Anm. 46), Griechenland (Taf. II, 8 u. Anm. 47) und wiederum Konstantinopel (Anm. 48). Eigens hervorzuheben ist die reichverzierte byzantinische Bronzeschnalle aus einer der Basiliken von Chersonnes auf der Krim (Anm. 50), wegen dem greifenähnlichen geflügelten Drachen auf der Vorderseite des Beschlags (Taf. I, 10a u. Anm. 51) und vier eingeritzten (christlichen) Taubenskizzen auf dessen Rückseite (Taf. I, 10b). Eine Sonderstellung nimmt die bronzene Riemenzunge von der bulgarischen Fundstätte Preslav ein (Taf. I, 9 u. Anm. 52), wegen dem à jour einkomponierten Greif, der an awarische Greifenbeschlage des 8. Jahrhunderts erinnert und vermutlich als eine bulgarische Nachahmung awarischer vielzähliger Erzeugnisse aus der Pannonischen Ebene (Anm. 52a) beurteilt werden könnte.

Der Ursprung komplexer Szenen auf rechteckigen bronzenen Beschlagen (Taf. II, 12, 13, III, 1, 2) ist mehr oder weniger auf etliche Vorbilder an U-förmigen Schnallenbeschlagen der Mittelmeerwelt des 7. Jahrhunderts zurückzuführen, wobei neben Tierkampfszenen (Anm. 49) auch christliche Bedeutungsvorstellungen feststellbar sind (Anm. 53–56), darunter kommen aviforme und anthropomorphe Kompositionen vor, die manchmal mit zoomorphen kombiniert wurden. Auf dem Schnallenbeschlage vom sizilischen Fundort Taormina (Taf. II, 12 u. Anm. 58) sieht man die christliche Szene zweier Tauben mit Vase (Kelch ?), wozu analoge und verwandte Entsprechungen auf koptischen Kalksteinreliefs aus dem vorislamischen Ägypten anzuführen sind (Anm. 59). Ein Exemplar von der Insel Kreta (Taf. II, 13 u. Anm. 60), obwohl anders gearteten christlichen Sinnbildes (Engel zwischen zwei gehörnten Tieren), ist auch nach dem obigen Zierkonzept angefertigt, das man gleichfalls an Exemplaren profanen Inhalts verfolgen kann; es handelt sich um einen Beschlage aus Konstantinopel (Taf. III, 1 u. Anm. 61) und die Schnalle vom ägäischen Fundort Tigani (Taf. III, 2, u. Anm. 62). An beiden Funden ist die vorhin erwähnte Hippodromszene des Wagenlenkers zwischen zwei Pferden sichtbar, die in reduzierter Form von entsprechenden Darstellungen (Viergespann) auf berühmten kostbaren byzantinischen Seidenstoffen entlehnt worden ist (Anm. 63). Die tadellos erhaltene Schnalle von Tigani (Taf. III, 2) ist im Hinblick auf Stil und Herstellungstechnik das beste Exemplar im Vergleich zu den übrigen vorgelegten byzantinischen Fundstücken. Ihre Werkstatt dürfte man berechtigterweise in Konstantinopel vermuten.

Die Fundstätte Tigani, auf der Insel Samos, ist von besonderer Wichtigkeit für das vom Vf. behandelte Thema. Ein Grab in der Basilika in Kastro Tigani enthielt sowohl die meisterhaft angefertigte Schnalle (Taf. III, 2) als auch die ihr ebenbürtige dazugehörige zweiteilige Gürtelgarnitur, d. h. einen kreisaugenverzierten Beschlage angehängt an eine Riemenzunge mit der bereits erwähnten Tierkampfszene (Löwe besigt Ungeheuer) (Taf. III, 3, u. Anm. 45). Im Hinblick auf Vergleichsmöglichkeiten dieser Riemenzunge mit der Form von frühkarolingischen Riemenzungen datiert J. Werner den Grabfund von Tigani etwa in das 8. Jahr-

hundert (Anm. 65), wozu Vf. etliche Angaben hinzufügt. Der U-förmige Umriss mit Bommel- oder Knospenfortsatz der Riemenzunge von Tigani (Taf. III, 3) entspricht den Umrissen karolingischer Riemenzungen des späten 8. und 9. Jahrhunderts von dalmatinischen Fundstellen in der südlichen Herzegowina und in Kroatien. Sehr deutlich sieht man das an der grösseren Riemenzunge (Taf. III, 4) von der bekannten spätantiken Fundstätte Mogorjelo (Anm. 66). Ihr Rosettendekor ist als reduziertes Motiv auf der Riemenzunge von Tigani (Taf. III, 3) ebenfalls zu beobachten. Verwandte karolingische Konturen zeigen unverzierte Riemenzungen des 9. Jahrhunderts von den Fundorten Brestovac und Zagreb—Podsused (Anm. 69,70) in der kroatischen Saveniederung. Allerdings haben grössere Bedeutung entsprechende karolingische, bzw. karolingisch beeinflusste Fundstücke in teilweise erhaltenen geschlossenen Grabfunden aus dem dalmatinischen Kroatien, eigens von der bekannten Fundstätte Biskupija—Crkvina bei Knin; Vf. verweist auf eine dortige unbekannte bronzene Riemenzunge karolingischen Umrisses (Taf. III, 5a, 5b), jedoch awarisch anmutender Verzierung (Anm. 68). Aus altkroatischen Gräbern von Biskupija—Crkvina, sowie von anderen benachbarten Fundorten, gibt es zahlreiche Riemengarnituren von Sporen karolingischen Typs, darunter Riemenzungen eindeutig karolingischer Kontur, die z. T. waffenführenden münzdatierten Gräbern angehören. Die dazugehörenden byzantinischen goldenen Begleitmünzen wurden in der zweiten Hälfte des 8. Jahrhunderts und im späten 9. Jahrhundert geprägt (Anm. 71), womit die Benützungszeit der betreffenden Garnituren karolingischen Typs klar bestimmt werden kann. Diese Tatsache ergibt zugleich eine chronologische Richtschnur für die hier zu Diskussion stehende Riemenzunge von Tigani (Taf. III, 3) — zweifellos ein erstklassiges Erzeugniss byzantinischer Werkstattkunst — deren Umriss jedoch karolingischen Formbildungen (z. B. Taf. III, 4, 5) entspricht und damit wohl zeitgleiche Zusammenhänge andeutet. Bezugnehmend auf obige Angaben datiert Vf. den wertvollen byzantinischen Grabfund aus der Basilika in Kastro Tigani in die Zeitspanne etwa zwischen der zweiten Hälfte des 8. Jahrhunderts und dem späten 9. Jahrhundert. Die einleitend angeführte Zeitstellung der ungarischer Forscher ausschliesslich in das 10. Jahrhundert ist, besonders in diesem Fall abzulehnen.

Es ist weiterhin erforderlich nicht die umfangreiche hauptsächlich awarische Hinterlassenschaft des 8. Jahrhunderts im Mitteldonaubecken zu umgehen. Hier handelt es sich nur um gegossene überwiegend bronzene Bestandteile von Gürtelgarnituren, die bekanntlich zur Männertracht der Awaren des zweiten Khaganats gehören und in riesiger Anzahl als Grabbeigaben grösstenteils im Bereich der Pannonischen Ebene erhalten geblieben sind. Abgesehen von der sonst typischen vegetabilen Kreislappenornamentik, die hier ausgeklammert wird, kennzeichnen Garniturbeschläge mit Riemenzungen und Schnallen bestimmte zoomorphe Motive (Anm. 74), während die relativ selteneren mitunter komplexen anthropomorphen Darstellungen (Anm. 75) Vf. nur nebenher kurz berücksichtigt, da sie sich von denjenigen auf byzantinischen Schnallen zu sehr unterscheiden. Vergleichsweise sollen im flachen Relief angefertigte figurale Ziermotive von phantastischen Tieren herangezogen werden, also Greife, löwenähnliche Raubtiere und einige von den vielen Tierkampfscenen (Anm. 76). Allerdings beschränkt sich Vf. nur auf eine

relativ geringe Auswahl von Funden, die in awarischen Werkstätten zumeist des 8. Jahrhunderts hergestellt wurden, mit Berücksichtigung etlicher eingeschlägigen Funde aus Jugoslawien.

Das charakteristische Greifmotiv, mutmasslich iranischer und sibirischer Herkunft (Anm. 77), manifestiert sich im awarischen Fundgut hauptsächlich auf Viereckbeschlügen und mitunter auf Riemenzungen. Seine Merkmale (Hockerlage, Raubvogelschnabel, raubtierähnlicher oft geflügelter Körper, Krallen, aufgewundener Schwanz usw.) sind aus der Literatur gut bekannt, zuletzt behandelte sie J. Dekan (Anm. 78). Zahlenmässig betrachtet ist das Vorkommen der Viereckbeschlüge mit Greif in grossen awarischen Nekropolen recht verschieden (Anm. 79—84); in Jugoslawien sind solche Beschlüge des 8. Jahrhunderts insgesamt von 15 veröffentlichten Fundorten vertreten (Anm. 85), 14 davon sind donauländisch. Wenn man vom Sonderfall des Goldbeschlags mit stehendem Greif aus dem schon um 700 datierten Schatz von Vrap in Albanien absieht (Taf. III, 6, u. Anm. 86), ist ein hockendes bronzenes Exemplar (Taf. III, 7), donauländischer Erzeugung, von der südadratischen Insel Šipan zu vermerken (Anm. 87), dessen Einzellerscheinung vermutlich als Entlehnung zu deuten ist, denn awarische Bestattung aus dem 8. Jahrhundert in einem gemauerten Grab ist für Süddalmatien kaum anzunehmen. An der bescheidenen Auswahl der angeführten donauländischen Greifenbeispiele (Taf. III, 8, 9, IV, 1, 2) sind in den Einzelheiten etliche Varianten (so z. B. in der Flügelbildung) bemerkbar, die Vf. nicht erörtert. Immerhin beschäftigt sich Vf. mit Darstellungen von Hippogreifen, die z. B. in der Umgebung des Städtchens Szentes in awarischen Gräberfeldern öfters anzutreffen sind (Taf. IV, 3 u. Anm. 89—91); hinzugezogen wird noch die Riemenzunge von Feketić (Taf. IV, 4 u. Anm. 92) in der Batschka. Der beigegefügte sassanidische Hippogreif (Taf. V, 2 u. Anm. 94) gestattet wegen Stilverschiedenheit die Vermutung, dass in dieser Hinsicht der iranische Einfluss (Anm. 93) auf donauländische Awaren kaum unmittelbar gewesen sein dürfte und weitere Erforschung erheischt. Allgemein ist ausserdem festzustellen, dass der Stil der awarischen Greifdarstellungen von dem der byzantinischen doch beträchtliche Unterschiede aufweist, die auf verschiedene obwohl ungefähr gleichzeitige Werkstätten zurückzuführen sind.

Bedeutend seltener als das Greifmotiv ist auf awarischen Gürtelgarnituren des 8. Jahrhunderts im Mitteldonaubecken das mehr oder weniger löwenähnliche Raubtier-Ziermotiv anzutreffen. Typisch ist der zurückgewandte Tierkopf, seine vereinfachte Herstellung auf schmaler Fläche könnte das Fehlen der Mähne erklären, öfters ist es jedoch schwer möglich die Tierdarstellung zoologisch einwandfrei zu bestimmen. Auf Riemenzungen wiederholt sich ein Raubtiergebilde nacheinander gleichmässig in einer Reihe, sowohl als wirkliches Gefolge (Anm. 104), aber auch im wechselnden Rhythmus (Taf. IV, 6—8) konzipiert. Mitunter findet man einzelne Raubtiermotive auf Beschlügen, so z. B. an der awarischen Schnalle des 8. Jahrhunderts von Dunaújváros (Taf. IV, 5 u. Anm. 99), dessen Vorläufer bereits an byzantinisch beeinflussten frühawarischen gepressten Blechbeschlügen des 7. Jahrhunderts (erstes Khaganat) und einigen frühbyzantinischen Schnallen feststellbar sind (Anm. 100, 101). Mit awarischen Raubtiermotiven beschäftigte sich letzthin J. Dekan, die er auf byzantinische und koptische Anregungen zurückführt

(Anm. 95), zum Unterschied der ungarischen Forscher, die sassanidische Vorbilder bevorzugen (Anm. 96). Charakteristische Löwendarstellungen sieht man an der bronzevergoldeten Riemenzunge von Budapest—Rákos, Grab 28 (Taf. IV, 6 u. Anm. 97), sowie an derjenigen aus den Gräberfeld von Győr, Grab 545 (Anm. 98). In Jugoslawien gibt es einige Beispiele von eher vereinfachten raubtierartigen phantastischen Tieren, so z. B. an Riemenzungen des 8. Jahrhunderts: Perlez—Batka im Banat (Taf. IV, 7 u. Anm. 102) und Velika Gorica, Grab 18, bei Zagreb (Taf. IV, 8 u. Anm. 103). Nicht abgebildet werden wegen undeutlicher Tierdarstellung, sowohl die Riemenzunge von Titel in der Batschka (Anm. 105), als auch die beiden Rundbeschläge aus einem awarischen Reitergrab des 8. Jahrhunderts in Sremska Mitrovica (Anm. 106).

Miteinander kämpfende Tiere sind bekanntlich eine recht typische und oft benutzte Ziergestaltung an vielen awarischen Riemenzungen und Beschlägen des 8. Jahrhunderts (Anm. 76, 107), die man gleichfalls in awarischen Grabfunden der Provinz Vojvodina vorfolgen kann (Anm. 108), aber vom Vf. nicht ausgesondert behandelt wird. Weiterhin bleiben komplexe Szenen mit anthropomorphen und zoomorphen Darstellungen (Anm. 109, 110) unberücksichtigt, obwohl man in der ungarischen Literatur einige davon auf späthellenistische und byzantinische Beeinflussungen zurückführt (Anm. 111). Vf. beschränkt sich nur auf die Zirkus-Szene (vom Löwen beziegter Mann, vgl. Taf. V, 1), die an der Riemenzunge von Šurany gut sichtbar ist (Anm. 112); ebensolche aus der antiken Arena übernommene Kampfdarstellungen kommen übrigens im Mitteldonaubecken auf awarischen Riemenzungen mehrmals vor (Anm. 113) und sind, wie J. Dekan erwies (Anm. 114), byzantinischen Ursprungs. Allerdings sollen durch diese Feststellung sassanidische Vorbilder sonst nicht in Abrede gestellt werden, die an manchen awarischen Riemenzungen deutlich erkennbar sind (z. B. Anm. 115). Von der Gruppe der Riemenzungen, worauf sassanidisch beeinflusste figurale Szenen sichtbar sind, begnügt sich Vf. vorerst mit dem Detail (Taf. IV, 9) innerhalb der wirkungsvollen mythologisch deutbaren Komposition der bronzenen Riemenzunge des 8. Jahrhunderts von Kunhegyes—Bánhalom, Grab 1 (Anm. 116). Es handelt sich um einen der beiden auf Raubtieren sitzenden lanzenführenden den Senmurv bekämpfenden Reiter, bzw. um das besser erhaltene katzenartigen Raubtier (Taf. IV, 9), das an einige Exemplare provinzialrömischer und frühbyzantinischer Kleinplastik von balkanischen Fundorten erinnert (Anm. 117), obwohl Zwischenbeziehungen damit nicht erwiesen sind.

Zuletzt beschäftigt sich Vf. mit der wichtigen bronzevergoldeten Riemenzunge (Taf. IV, 10) aus dem awarischen Gräberfeld des 8. Jahrhunderts von Kecel—Határdüllő, Grab 32, bzw. mit der ihr zugehörigen Tierkampfszene (Anm. 118): ein gehörntes Tier zerfleischt einerseits ein Greif, andererseits sieht man einen sprungbereiten Löwen mit en face geformtem menschenmaskenartigen bärtigen Kopf (Taf. IV, 10). Anschauliche Vergleichsmöglichkeiten bieten bereits angeführte byzantinische rechteckige Schnallenbeschläge mit entsprechenden Kopfbildungen der Löwenreliefs (Taf. II, 1—6). Das anthropomorphe Maskenmotiv hat apotropäische Zweckbestimmung und ist als alte Tradition zu deuten (Anm. 119); besonders betonte Maskenantlitze weisen die Löwenexemplare von Pliska auf

(Taf. II, 5, 6 u. Anm. 39). In der bulgarischen Literatur führt man noch zwei Gegenstücke an und vermutet eine lokale Werkstatt für Funde in Bulgarien, die wohl nach byzantinischem Prototyp angefertigt worden sind (Anm. 121).

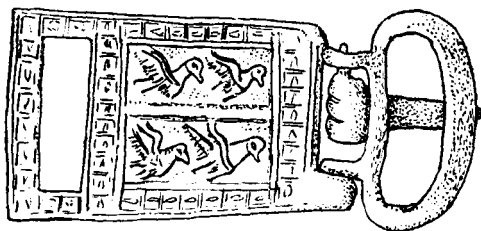
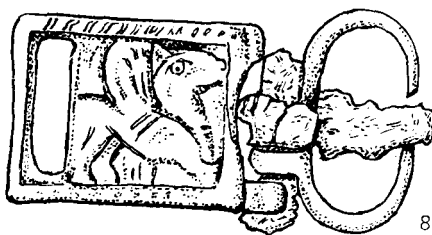
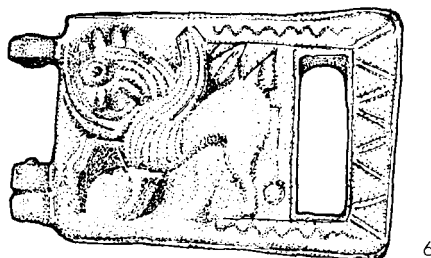
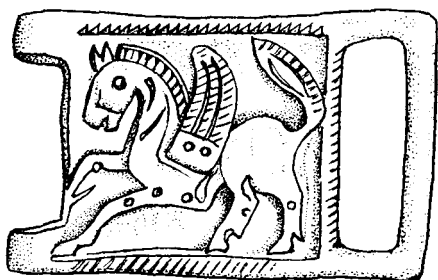
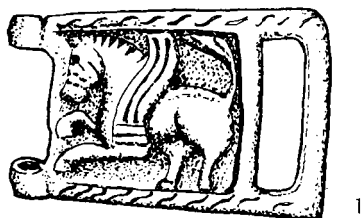
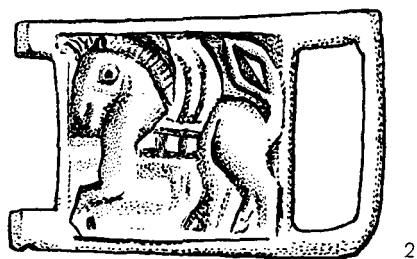
An den Ausgangspunkt seines Aufsatzes zurückkehrend, betont Vf. dass die beiden Einzelfunde byzantinischer rechteckiger Schnallenbeschläge aus Jugoslawien (Taf. I, 1, II, 1), gemäss dem bisherigen Forschungsstand, in die Zeitspanne vom 8. bis etwa in das 11. Jahrhundert zu datieren sind. Das heutige Nordserbien war im 8. Jahrhundert und wiederum seit Anfang des 11. Jahrhunderts unter byzantinischer Herrschaft, aber im 9. und 10. Jahrhundert zumeist von Bulgaren besetzt. Den Fund aus Nordserbien (Taf. II, 1) deutet Vf. als byzantinisch provinzielles Erzeugniss, das den byzantinischen Gegenstücken von Syrakus (Taf. II, 2) und Korinth (Taf. II, 3) nahe steht. Zum Fund von Solin, bzw. Salona (Taf. I, 1) gibt es Parallelen aus Konstantinopel (Taf. I, 2, 3), in salonitanische Ruinen geriet er höchstwahrscheinlich durch Vermittlung entweder der benachbarten damals jungen Stadtsiedlung Split (Diokletianpalast als Stadtkern), oder der nahe gelegenen Stadt Trogir, weil beide bis in das 11. Jahrhundert dem byzantinischen Themat Dalmatien angehört haben.

Der nun veröffentlichte salonitanische Fund (Taf. I, 1) verursachte schon am Anfang des 20. Jahrhunderts Missverständnisse in der ausländischen Literatur, die berichtigt werden sollen. Seinerzeit verwies A. Riegl auf einen von ihm zwar nicht abgebildeten mit Greif verzierten Fund von Salona im Archäologischen Museum zu Split (Anm. 122), obwohl ein Greif im engerem Sinn auf keinem Beschlag ebendort feststellbar ist, also verleitete ihn dazu das geflügelte Pferd (Taf. I, 1). Die Rieglsche Behauptung wurde vorerst von H. Kühn (Anm. 123) und danach von D. Csallány übernommen, der awarische Fundstücke im Museum zu Split anführt (Anm. 124). Tatsächlich gibt es in den Beständen des Archäologischen Museums zu Split keinerlei Reste awarischer Garnituren. Vf. ermittelte von dalmatinischen Fundorten nur sechs unveröffentlichte dreikantige eiserne Pfeilspitzen, annehmbarerweise awarischer Herkunft, deren kurze Bekanntgabe hier erfolgt: Taf. V, 3—7, 8 u. Anm. 125. Zu sonstigen seltenen Garnitur-Funden awarischen Ursprungs (z. B. die Garnitur von Smrdelji und andere Spuren des 8. Jahrhunderts) im dalmatinischen Binnenland vgl. Anm. 68 und 126.

Abschliessend sei festgestellt, dass die vielfach bezeugte Darstellung phantastischer Tiere und Raubtiere auf Garnituren der awarischen donauländischen Hinterlassenschaft des 8. Jahrhunderts — trotz den z. T. gerechtfertigten Behauptungen vom nomadisch-asiatischen und iranischen Ursprung solcher zoomorphen Motive — in der Nachbarschaft der byzantinischen Sphäre eigentlich kaum existieren konnte ohne jedweden Kontakt mit entsprechenden byzantinischen Manifestationen gehabt zu haben. Zum Unterschied zu den starken byzantinischen Einflüssen auf Frühawaren im späten 6. und 7. Jahrhundert, verminderten sich diese beträchtlich auf Spätawaren in 8. Jahrhundert, jedoch vollkommen aufgehört haben sie wohl nicht. Byzantinische Schnallen hat man öfters in Ruinen antiker Siedlungen und in Basiliken vorgefunden, aus Gräbern blieben sie selten erhalten, wahrscheinlich wegen der Einwirkung des in der einheimischen romanisierten und griechischen Bevölkerung fest verwurzelten Christentums, das keine Grabbeigaben duldete. Die

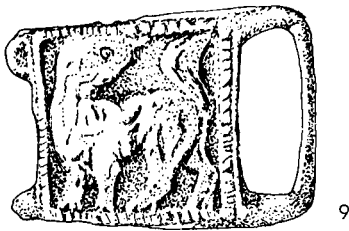
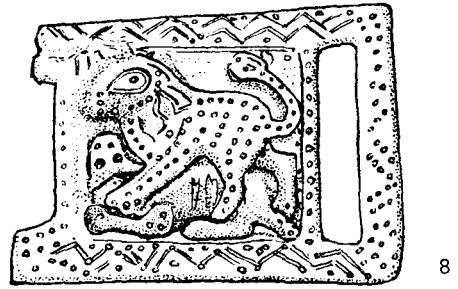
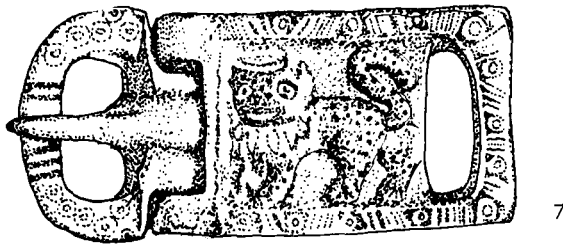
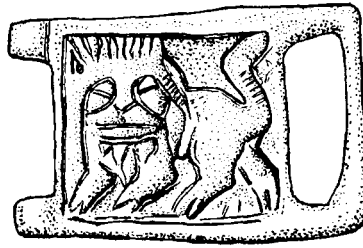
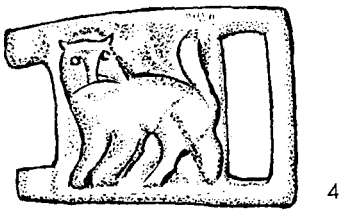
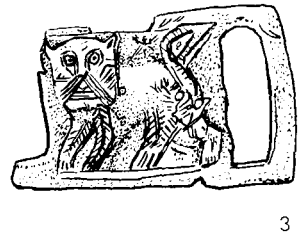
Spätgruppe byzantinischer Schnallen war nicht nur auf das 10. Jahrhundert beschränkt (Anm. 127), sie hatte eine weitaus längere Benutzungsdauer, d. h. vom 8. bis etwa in das 10.—11. Jahrhundert (Anm. 128). Den zeitlichen Umlauf indiziert z. B. der frühe Grabfund in der Basilika Kastro Tigani auf Samos, sowie der späte Fund bei der Basilika Laurion im attischen Griechenland. Obwohl sichtbare Unterschiede in den Einzelheiten der Gestaltung, bzw. in der Stilkomposition und Ornamentik an Ziergebilden byzantinischer und awarischer Werkstattstätigkeit bestehen, ist dennoch ein korrelatives Wechselverhältniss zwischen beiden Schaffungszentren zu beobachten, eigens im Hinblick auf die ungefähr gleichzeitige sehr ähnliche, bzw. fast identische Auswahl der zoomorphen Motive. Analoge Kongruenzen sind Folgeerscheinungen bewussten Wollens und können keinesfalls Zufällen unterworfen sein.

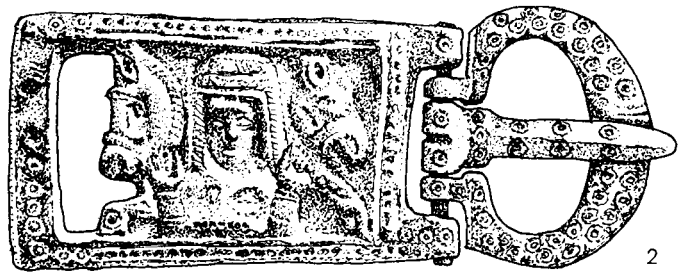
10 a

10 b

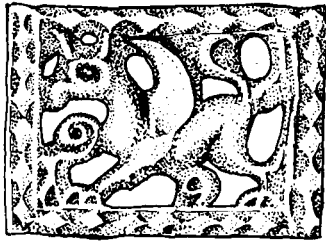

1

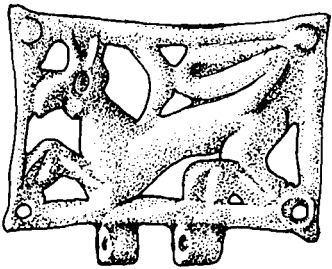
2

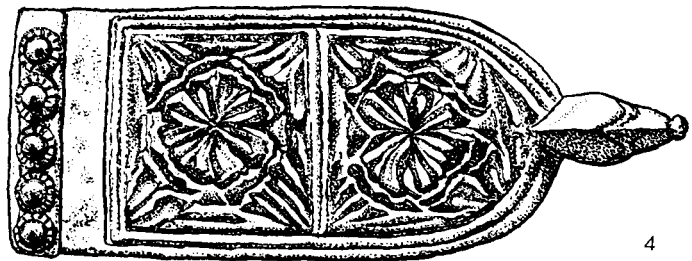
6

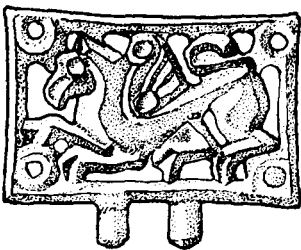
3

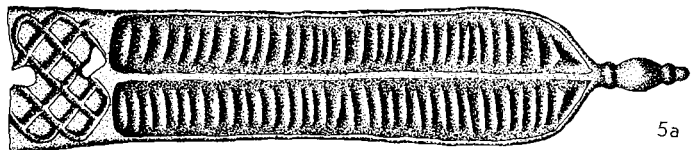
7

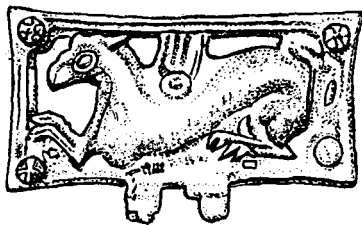
4

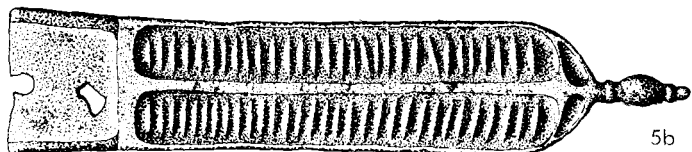
8

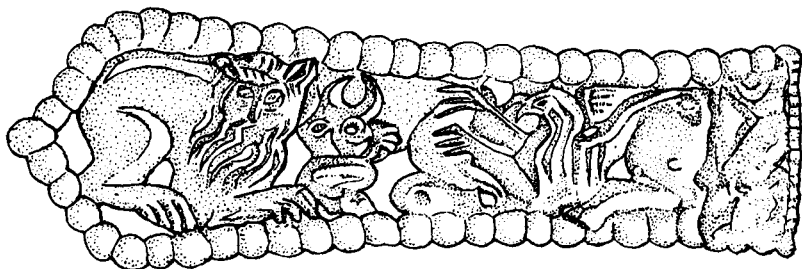
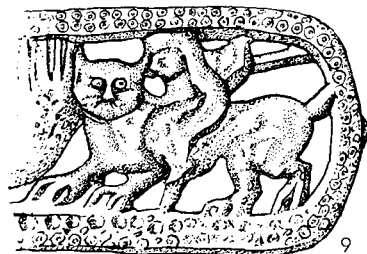
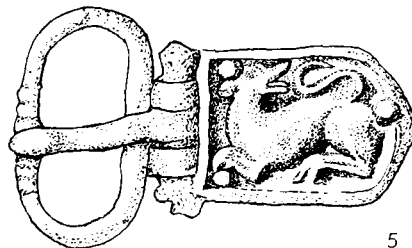
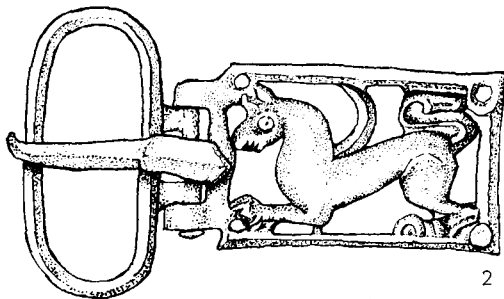
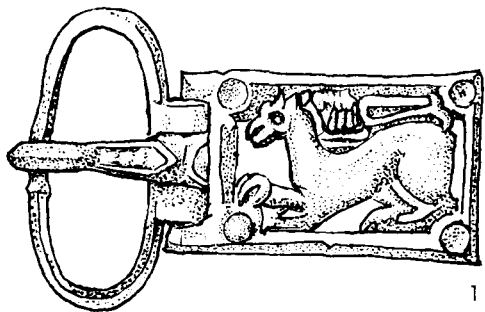
5a

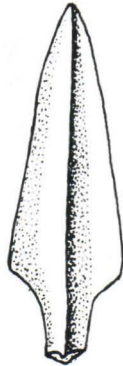
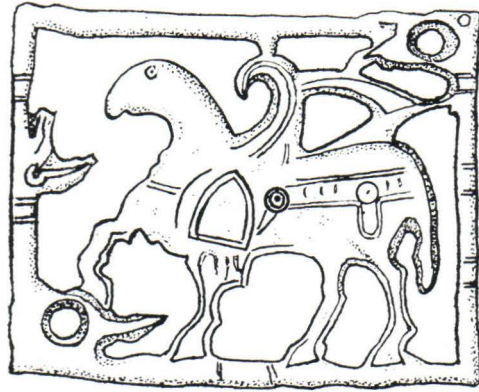
9

5b

VALERIJA DAMEVSKI

CRVENOFIGURALNE VAZE IZ APULSKIH RADIONICA
U ARHEOLOŠKOM MUZEJU U ZAGREBU

III DIO*

VRČEVI

Među vaze manjih dimenzija ubrajaju se i vrčevi (br. 58—64), koji su također vrlo česti u bogatu asortimanu oblika grčkih i južnoitalskih oslikanih veza.

Pod zajedničkim nazivom oblikovani produkti dobivali su različite dimenzije i oblike, pa se prema tome formiralo i nekoliko tipova.¹

Grupu vrčeva ove zbirke predstavljaju tri tipa:

- Tip a — Trbušasto tijelo prema dnu suženo prelazi u nisku nožicu sa širokim, bogato profiliranim postoljem. Ramena su jače naglašena, a uski dugi vrat završava trolisnim otvorom. Trakasta narebrana drška, visoko izvučena, izlazi iz otvora i okomito se spušta na ramena (br. 58).
- Tip b — Za razliku od prethodnog tipa, koji je izdužen i elegantan, ovaj djeluje zdepasto zbog širokog trbušastog tijela i dna samo s uskim prstenom. Široki kratki vrat prelazi u trolisni otvor, a mala trakasta drška izlazi iz njega i završava na ramenu (br. 61, 64).
- Tip c — Malo kruškoliko tijelo bez vrata prelazi u široki vodoravni rub, a na dnu ima samo uzak prsten. Drška sastavljena iz dviju obliha i spojenih traka, koje se vezane u dvostruki čvor, lučno je savijena i završava na ramenu. (br. 62, 63).

Biljni i geometrijski dekorativni elementi ovdje su primijenjeni različito. Dok u tipa b nailazimo na posve jednostavan dekor samo s prednje strane —

* Prvi i drugi dio vaza iz ove zbirke — krateri, amfore, pelike i hidrije — objavljeni su u Vjesniku AMZ 3. s. V 1971 i VI—VII 1972/73, a u ovom, završnom, dijelu obuhvaćeni su svi oblici manjih dimenzija.

¹ Pojedini su tipovi uz zajedničko ime — oenochoe — dobili i poseban naziv, kao npr. prochous — vrč elegantnog izduženog tijela s visokom drškom (tip a — br. 58), ili chous — kod kojeg je trbušasto tijelo znatno prošireno, kao i dno (tip b — br. 61).

uglavnom okvir sastavljen od motiva jajnice, pasjeg skoka, cik-cak linija i niza točkica — u druga dva tipa cijela je površina ispunjena, osim već spomenutih motiva, rozetama i bogato razvedenim spletom palmeta, polupalmeta, vitica i voluta (br. 58, 62). Na svim primjercima javljaju se i ljudski likovi. Predstavljeni su pojedinačno (žena u hitonu s priložima u rukama te gol muškarac ogrnut plaštem ili s plaštem preko ruke) i u kompoziciji od dva ili tri lika. Sve slobodne površine s nutarnje i vanjske strane prevučene su crnim firnisom, a rub otvora u tipu a ukrašen je reljefnim motivom jajnice i ljudskim maskama na krajevima drške (br. 58).

EPIHISIS

Uz ovaj naziv vezan je također jedan tip vrča (br. 97), ali specifičan po obliku i vrlo različit od svih prethodnih tipova. Njegovo je tijelo spljošteno, a vitak vrat završava dugim, profiliranim izljevkom. Trakasta elegantna drška visoko je izvučena i spušta se okomito na tijelo, a s vanjske strane, na otvoru, ukrašena je dvjema malim ljudskim maskama. U ovom tipu mogu biti razlike u dimenzijama, ali mu oblik ostaje uvijek isti.

Primjena dekorativnih elemenata vrlo je bogata. Stijenku tijela ukrašava najčešće samo vodoravno položena grana bršljana ili lovora, ali je gornja površina sva ispunjena geometrijskim i biljnim kompozicijama, sastavljenim od lepezastih palmeta ukomponiranih među razvedene vitice, volute i listove. Redovito se javlja i ljudska figura, uglavnom žena u hitonu ili ženskoliki dekorirani Eros, a prikazani su uvijek s prednje strane vaze.

SKIFOSI

Duboki pehari jednostavnih linija (br. 71—90) dopunjuju u znatnom broju ovu zbirku. Osim različitih dimenzija, svi primjerci nose karakteristično obilježje — dvije oble ili trakaste drške, vodoravno položene, i uzak prsten na dnu.

Njihova je dekoracija uvjetovana samom jednostavnošću linije, pa se stoga i motivi ponavljaju u gotovo neznatnim varijantama. Primijenjen je najčešće motiv pasjeg skoka ili jajnice, koji se proteže u uskom pojasu ispod ruba pehara ili pri samom dnu, a kompozicija velike lepezaste palmete, unutar voluta i listova, ispunja prostor ispod drški. U središnjem polju na obje strane tijela predstavljen je uvijek samo jedan ljudski lik. Žene odjevene u hiton s ukrasom u kosi i nakitom na tijelu drže u rukama neki od već spomenutih atributa, dok su muškarci uglavnom goli, a u pojedinim slučajevima nose plašt preko ruke. Velika ženska glava u profilu, omiljeni ukrasni motiv gotovo na svim oblicima vaza potkraj IV st. pr. n. e., javlja se u znatnom broju i na skifosima (br. 82, 85, 86), a prikaz sove između dvije lovorove grane, kao na našem primjerku (br. 83), preuzet je s antičkih skifosa iz V st. pr. n. e. i primjenjuje se na uzorcima lukanskih i apulskih radionica u IV st. pr. n. e.

Primjerci pehara (br. 65—70) mogu se svrstati također u ovu skupinu, jer se samo u oblikovanju tijela, koje je plitko i šire, razlikuju od prethodnih, dok su im svi ostali elementi gotovo istovjetni.²

KANTAROSI

Pehari na nozi male su vaze elegantnih linija. Njihovo je tijelo cilindrično i u gornjem dijelu završava široko razgrnutim rubom, nakošena oboda, a pri dnu prelazi u visoku tanku nožicu sa širokim profiliranim postoljem. Dvije trakaste drške izlaze visoko iz otvora i u velikom se luku spuštaju do dna. S unutarnje strane otvora ukrašene su ljudskim maskama, a s vanjske imaju malen izdanak poput listića.

Oba primjerka, prikazana u ovom katalogu (br. 98, 99), bogato su dekorirana. Osim istih motiva na obodu i pri dnu, prevladava ljudska figura na obje strane tijela: Eros s velikim ukrašenim krilima i raskošnim nakitom, mladi satir s atributima u rukama i žena u pokretu. Velik broj dodatnih elemenata ispunja sve slobodne prostore, vanjske površine. Ovdje dolazi osobito do izražaja primjena polihromije, jer su pojedini detalji izvedeni pastoznim namazom bijele, žute i narandžaste boje, čime je postignut jači plasticitet samog ukrasa.

LEKITOSI

Nekoliko primjeraka lekitosa (br. 91—96) manjih dimenzija iz naše zbirke predstavlja ovaj tip vaze koji je inače vrlo omiljen i često u upotrebi u razdoblju keramičke proizvodnje vaza grčkog i južnoitalskog crnog i crvenofiguralnog stila. Ni jedan primjerak nije klasičnog tipa³ ni po oblikovanju, ni po dekoraciji. Svi su posve malih dimenzija. I prema obliku mogu se svrstati u dvije varijante.

Za prvu je varijantu (br. 94) karakteristično gotovo cilindrično tijelo s jedva naglašenim ramenima i dosta širokim vratom, koji prelazi u razgrnuti otvor, a ravno dno ima samo prstenastu stajaću plohu. Mala obla drška koljenasto je savijena ispod otvora i spušta se na rame.

U drugoj varijanti tijelo je više ovalna ili trbušasta oblika s kraćim i uskim vratom te visokim ljevkastim otvorom, a na ravnom dnu ima također samo stajaći prsten. Drška je posve mala, obla i lučno savijena.⁴

Ukras na svim primjercima vrlo je jednostavan i izveden dosta površno. Likovni prikazi su ženska glava u profilu (br. 94) bez velika dekora i nakita te lik žene u hitonu s atributima, statičan ili u pokretu (br. 91).

² Prema A. D. Trendallu ovaj tip je nazvan plitičasti skifos (cupskyphos), a zapravo je vrlo blizak obliku kiliksa (kylix), samo bez povišene nožice.

³ Lekitos (lekythos) klasičkog tipa ima izduženo elegantno tijelo s jače naglašenim ramenima, a uzak vrat prelazi u visoki ljev-kasti otvor. Primjerci ovog tipa pretežno su većih dimenzija (Kultura materialna sta-

rozytnej Grecji, Warszawa, 1956, str. 219 ryc. 230 br. 38; P. Ducati, Storia della ceramica Greca, Firenze, 1922 Vol. II, str. 383, Fig. 279).

⁴ Ovaj oblik neki autori nazivaju i lekit-aribalos (CVA Torino, 1960, Fasc. XXXII/I IV D.T. 17,1—3) ili zdepasti lekit (A. D. Trendall, LCS, Oxford, 1967 T. 147,2; 177,4—5,6 i dr.).

STAMNOSI

Prikazani su primjerci vaze malih dimenzija (br. 114—117), a oblikom asocijaju na kratere arkadnog tipa. Građene su vrlo skladno i imaju gotovo sve karakteristike svojih prototipova — široko trbušasto tijelo s jače naglašenim ramenima, koje je suženo pri dnu i prelazi u nisku, profiliranu nožicu. Cilindričan vrat je kratak, a rub uzak i vodoravan. Dva kratka uspravna stupića, povezana vodoravnom istakom i priljubljena uz vrat, markiraju malene drške.

Cijela im je površina bogato dekorirana gotovo istovjetnim ukrasima. Na vratu i ramenima izmjenjuju se radijalni motiv, cik-cak linije i motiv pasjeg skoka, a prostor ispod drški ispunja velika lepezasta palmeta uokvirena volutama, listićima i polupalmetama. Središnje polje na obje strane pokriva velika ženska glava u profilu (br. 114), kojoj je bujna crna kosa vezana u punđu ili skupljena u mrežu. Obično je bogato ukrašena dijademom, naušnicama i ogrlicom oko vrata, što je osobito naglašeno na nekim primjercima radi obilne primjene bijele i žute boje.

TANJURI

Među prikazanim tanjurima (br. 100—113) uočavaju se raznolikosti, kako u oblikovanju tipa, tako i u dekorativnim elementima. Prvu skupinu sačinjavaju plitki tanjuri bez drške (br. 100—102, 104, 108—113) s uskim i trakastim rubom te niskom nožicom. Pretežno su manjih dimenzija.

Drugoj skupini pripadaju primjerci velikih dimenzija koji su znatno dublji. Njihov je rub širok, vodoravan i jače profiliran. Glavne su im karakteristike dvije trakaste, narebrane drške, lučno savijene na samom rubu tanjura i ukrašene po sredini i sa svake strane drške s jednim dugmetom. Na dnu imaju šuplju nisku nožicu ili samo trakasti stajaći prsten.

Ukrasni motivi na plitkim tanjurima također su jednostavniji i uglavnom se ponavljaju. Dekorirana je samo nutarnja strana, a vanjska je premazana crnim firnisom ili ima crvenu užu ili širu traku ispod ruba i oko nožice. Glavni je ukras velika ženska glava u profilu prikazana u središnjem medaljonu, koji je uokviren s nekoliko vrsta motiva — lovorova grana, motiv pasjeg skoka, uže i šire crveno-crne trake. U modeliranju glave postoji također nekoliko varijanti. Pretežno su rađene dosta precizno i izvedene oštrim i jasnim konturama s naglašenim detaljima te bogato dekorirane vrpcama i nakitom, koji je u pojedinim slučajevima osobito potenciran zbog debelih namaza bijele i žute boje (br. 100, 102). Međutim, ima nekoliko primjeraka na kojima je glava, kao i cijeli dekor, izvedena vrlo površno i nekvalitetno, a ukrasni su elementi potpuno izostavljeni.

Duboki tanjuri s drškom vrlo su često oslikani s vanjske i unutarnje strane, kao što su npr. naši uzorci br. 106 i 107. Umjesto uobičajenog prikaza glave ovdje se javlja u središnjem medaljonu lik ženskolikog Erosa s velikim krilima i obiljem nakita po cijelom tijelu te s raznolikim biljnim i geometrijskim motivima na obje strane. Osobito je raskošno ukrašena vanjska strana na tanjuru velikih dimenzija (br. 107), gdje se uz ljudske likove široko protežu velike lepezaste palmete isprepletene viticama i volutama, između kojih su ukomponirani razni,

već dobro poznati, dodatni atributi. Intenzivnom primjenom debelih namaza bijele, žute i narančaste boje postignut je jači plasticitet cijelog dekora s vanjske i nutarnje strane, osobito na ovom uzorku.

BOCE

Ovaj tip vaze predstavljaju samo dva primjerka (br. 118, 119) u našoj zbirci, ali ga inače često susrećemo među proizvodima apulskih radionica. To su vaze trbušasta tijela, uska i visoka vrata koji prelazi u široko grlo s profiliranim ovratnikom, a na dnu završavaju niskom, pretežno profiliranom, nožicom.

Ukrasni motivi koji prekrivaju cijelu gornju površinu vaze ni po čemu se ne razlikuju od dekora primijenjenog na svim primjercima vaza iz apulskih radionica iz posljednje dekade IV st. pr. n. e. Male razlike uočavaju se samo u kombinaciji istih geometrijskih i biljnih motiva (velika lepezasta palmeta s viticama i volutama), kao i u prikazu velike ženske glave u profilu s prednje strane.

LEBES

Tip vaze koji također pripada uobičajenom repertoaru južnoitalskih proizvodnih središta. U skupini primjeraka iz apulskih radionica u našem se muzeju nalazi samo jedan uzorak (br. 120). Malih je dimenzija, trbušasta tijela s jače naglašenim ramenima i suženim otvorom, prstenasto podebljanim, te uskim dnom i niskom nožicom na profiliranu postolju. Dvije oble okomite drške lučno su savijene na ramenima. Ovaj tip vaze nosi uvijek i poklopac, vrlo često ukrašen većim ili manjim nastavcima i dodacima,⁵ ali na našem primjerku on nedostaje.

Cijela dekoracija gornje površine nadovezuje se i po motivima i po njihovoj primjeni na citirane boce, kao i na neke primjerke skifosa objavljene u ovom katalogu (br. 85, 86).

POKLOPCI

Poklopci za lekane (br. 121—151) zastupljeni su u većem broju, a prema obliku pripadaju gotovo svi istom tipu.⁶ Ploha im je konusna, jače ili blaže nakošena, a uzak rub okomit i trakast. Središnja hvataljka uglavnom je široka, rjeđe malih dimenzija, a uvijek profilirana.

U dekoriranju gornje plohe mogu se uočiti razlike, iako su primijenjeni isti ukrasni elementi. Prema kompozicijama svrstani su u četiri varijante.

U prvoj varijanti, uz prikaz dviju glava u profilu, pretežno ženskih,⁷ s uobičajenim ukrasom u kosi i nakitom, velika lepezasta palmeta smještena je u uokvireno trokutno polje, a male volute ili polupalmete nalaze se izvan njega (br. 121—132).

⁵ Poklopci za lebes vrlo su različiti, od posve jednostavnih samo s kružnom ili vretenastom hvataljkom do takvih koji su kombinirani od nekoliko oblika vaza, a nalazi mo ih osobito na velikim primjercima iz kampanskih radionica (A. D. Trendall, LCS, Oxford, 1967 T. 108,5—6; 119,1—2,3—6; 220, 1—2).

⁶ Izuzetak čini br. 147, kod kojeg je ploha posve ravna kao i gornja površina hvataljke, te br. 150 koji je kalotastog oblika, a mala je hvataljka polukružna i jače profilirana.

⁷ Na jednom primjerku ove varijante prikazana je glava bradata muškarca s bujnom crnom kosom.

Za drugu varijantu karakteristično je da je velika palmeta slobodna, bez okvira, a uz nju su dodatne volute i polupalmete te prikaz dviju ženskih glava u profilu (br. 133—139).

U trećoj varijanti kombinirana je samo lepezasta palmeta sa širokim listovima uz likovni prikaz bez bilo kakvih dodatnih dekorativnih elemenata (br. 147).

U četvrtoj varijanti dolazi samo kompozicija od četiriju lepezastih palmeta, bez okvira i svih ostalih elemenata (br. 151).

Zajednički ukras na svim primjercima jest zrakasti motiv u središnjem polju hvataljke⁸ te kratki i široki okomiti potezi crnog firnisa ili motiv pasjeg skoka na rubu poklopca. Slobodni prostori gornje površine ispunjeni su crnim firnisom, dok je nutarnja strana bez ikakva ukrasa, tako da se dobro uočuje boja gline.

Ovom grupom građe kompletira se i zaokružuje zbirka crvenofiguralnih vaza iz apulskih radionica u našem muzeju. Gotovo na svim prikazanim primjercima, iako različitim po obliku i tipovima, javljaju se isti figuralni motivi i dekorativni elementi samo varirani u kompozicijama. Osim nekoliko skifosa (br. 71—73), koji svojom jednostavnošću ukrasa i kvalitetom izradbe pripadaju proizvodnji oko sredine IV st. pr. n. e., svi ostali primjerci mogu se svrstati u onu grupu koja je najbrojnija među našim materijalom i nosi obilježje produkcije treće dekade i završetka IV st. pr. n. e.

*

Iz triju dijelova kataloga vidi se da je zbirka vaza iz apulskih radionica vrlo bogata oblicima, iako ne po sadržaju motiva, te da se može vremenski uklopiti u tri faze IV st. pr. n. e., od kojih manji dio pripada prvim desetljećima i sredini, a pretežni dio koncu IV st. pr. n. e.

U toku studijskog rada na toj problematici pokazalo se da apulska zbirka prelazi razinu samo serijske proizvodnje, kako se prvotno mislilo, jer se moglo izdvojiti nekoliko majstorskih radionica, grupa i podgrupa. Zahvaljujući konzultacijama i stručnoj pomoći prof. A. D. Trendalla,⁹ najvećeg živog poznavaoца apulskog slikarstva na vazama, koji je našu zbirku detaljno pregledao, moje su se spoznaje o vrijednosti ove građe znatno proširile i produbile. Međutim, kako je riječ samo o kataloškom prikazu apulskog fundusa vaza, ne mogu iznijeti sve naučne rezultate, pa ćemo to učiniti u daljnjoj studijskoj obradbi za CVA.

⁸ Samo na nekoliko primjeraka središnji je krug hvataljke ispunjen malom dvostrukom palmetom (br. 141).

⁹ Ovom se prilikom zahvaljujem prof. A.

D. Trendallu na nesebičnoj pomoći pri obradbi III dijela kataloga, koju mi je pružio za vrijeme svog trodnevnog boravka u našem muzeju na početku 1974. godine.

SUMMARY

RED-FIGURED VASES FROM THE APULIAN WORKSHOPS
IN THE ARCHAEOLOGICAL MUSEUM IN ZAGREB

In this part of the catalogue the last group of red-figured. Apulian vases in the Archaeological Museum in Zagreb is discussed.

The exemplars of minor dimensions are mainly analysed — jugs, apihiseis, skyphoi, kantharoi, lekythoi, stamnoi, dishes, bottles, lebeis and lids. Dealing with each group, the authoress refers of the main features of every exemplar, the use of decorative elements and the composition of figural scenes. According to their shape, the jugs are divided into three types: Type a — which has an elegant prolonged body with accentuated shoulders and a low foot on a moulded base, while the grooved band-handle curves from the rim and descends vertically upon the body (prochous — Cat. Nr. 58); Type b — where the rounded body is as wide as the bottom (chous — Cat. Nr. 61); Type c — with a very small pear-shaped body, a wide horizontal rim and a handle which has a double knot (Cat. Nrs. 62, 63). The decorative motifs are applied in different ways. While the Type b has only one human figure, and a simple geometrical pattern on the front side, the other two types show their entire surfaces covered with floral ornament — fan-like palmettes, volutes, tendrils and leaves. The authoress further points out that in the entire collection there is only one example of epihysis (Cat. Nr. 97), whereas the skyphoi are represented by a larger number (Cat. Nrs. 71—90). The decoration depends upon the very simplicity of their lines, which causes the motifs to be repeated. The most frequent ones are the wave and egg-pattern along the very rim, the fan-like palmette beneath the handles and the human figure on each side of the body. A large female head in profile is very often seen, a motif which is almost never absent on any shape of vases produced towards the end of the 4th Cent. B. C. Vessels on foot are represented by two richly decorated kantharoi (Cat. Nrs. 98, 99), with human figures on both sides of the body, while the plasticity of the decoration is accentuated by the application of pastous layers of white, yellow and orange colours. This type of vases is represented by several lekythoi of minor dimensions and simple decoration (Cat. Nrs. 91—96), and they were sought for and largely in use during the period of the production of pottery of the Greek and South-Italic black and red-figured style. Small, very well-proportioned stamnoi (Cat. Nrs. 114—117), remind us of the craters with arcades. They show a wide rounded body with accentuated shoulders, a short cylindrical neck, while two vertical small columns linked by a horizontal rung indicate handles. All specimens are richly decorated with almost identical motifs — fanlike palmettes, volutes, leaves, semi-palmettes and a large female head in profile.

Many differences can be observed among the dishes (Cat. Nrs. 100, 113), both in the shapes of the type and on the decorative elements. Dishes of smaller size, narrow rims and simple decoration belong to the first group, while the second one is formed by larger specimens, which are deeper and have two grooved band-handles forming an arch at the very rim of the plate. In the middle of each handle

there is a tall button. The rich decoration is composed of geometrical and floral elements, as well as human figures, and covers mainly both, the outer and inner surface. Here too, the intense application of pastous layers of white, yellow and orange colours is to be seen.

The group of lids is also well represented (Cat. Nrs. 121—151). They have mainly a conical form with a broad disc-shaped knob and a band rim. Their size varies, and the decoration on their upper surface is formed of the same elements in various combinations.

The authoress points out that with this group of vases, the collection of the red-figured vases from Apulian workshops is completed and defined, and that the same figural motifs and decorative elements, varying in their composition, appear on nearly all of the specimens, which on the other hand differ in shape and type. Except for a few skyphoi (Cat. Nrs. 71—73), which according to the simplicity of decoration and quality of workmanship belong to the production of the 4th cent. B. C., all the other exemplars can be listed into a group which is the best represented in this collection, and which bears the characteristics of the third decade and the late 4th cent. B. C.

Finally the authoress discusses the entire material displayed in the three parts of the catalogue. She points out that in course of her study of these problems she has come to the conclusion that the Apulian vases of the Archaeological Museum in Zagreb do not belong merely to the serial production, as it had formerly been thought, because several workshops, groups and sub-groups could be established. Owing to the advice and help of Professor A. D. Trendall, the greatest living expert on the Apulian painting on vases, who has studied this collection in detail, her awareness of the value of this material has become more firm and her experience more profound. However it was not possible to present all the new scientific results in this catalogue, which therefore will be attempted in course of further studies for the CVA.

KATALOG

(V. *Vjesnik AMZ*, ser. 3, sv. VI—VII, str. 243—251)

VRČEVI

58. Inv. 38

TABLA XXVII, 1, 2

Vrč. Tijelo trbušasto s jače naglašenim ramenima, vrat visok, uzak, trolisni otvor, visoka trakasta drška s rebrom po sredini, nožica niska na široku profiliranom postolju. Cijela je površina bogato ukrašena: otvor i drška plastičnim motivom jajnice, rozetama te većim i manjim maskama. Na vratu su okomite zrakaste linije, na ramenima niz rozeta, a pri dnu je širi pojas s motivom pasjeg skoka. Prostor ispod drške i sa strana ispunjen je bogato razvedenim spletom lepezastih palmeta, polupalmeta, listića i vitica. Sprijeda je figuralna scena.

U sredini između dviju žena sjedi na plaštu gol mladić s vijencem u kosi i velikom fiale u ispruženoj desnici. Lijevom se oslanja o sjedište. Okrenut je ulijevo prema ženi koja stoji ispred njega. Ona je odjevena u dug, podvezan i bogato nabran hiton bez rukava. Kosa joj je vezana u punđu i ukrašena. U kovrči spuštenoj preko uha ima naušnicu, oko vrata ogrlicu, a na rukama narukvice. U uzdignutoj desnici drži veliki alabastron, a iz lijeve spuštene ruke visi grozd. Okrenuta je udesno prema mladiću. Posve desno iza njega sjedi na stijeni druga žena isto odjevena i ukrašena nakitom. U desnoj ruci drži zrcalo, a u lijevoj vijenac. Međuprostor je ispunjen rozetama, lovorovim grančicama, cvjetićima, dvama malim prozorima i nizom točkica.

Firnis crn, jačeg sjaja. Glina smeđasto-crvena, a detalji su izvedeni bijelom, žutom i narančastom bojom. Modelacija likova dobra.

Visina 0,310 m, širina dna 0,120 m.

Apulski stil, treća četvrtina IV st. pr. n. e.

59. Inv. 1061

Vrč. Tijelo trbušasto, trolisni otvor, okomita trakasta drška, na dnu stajaći prsten. Cijela vanjska površina i nutarnji dio otvora prevučeni sa firnisom. Na prednjoj strani u okviru koji je sastavljen od niza točkica u gornjem dijelu i uske crvene trake sa svake strane prikazana je velika ženska glava u profilu. Kosa joj je skupljena u mrežu, o kovrče se spuštaju preko uha. Sa svake strane glave je jedna voluta.

Firnis smeđasto-crnn, slaba sjaja, tanko i nejednako nanesen, mjestimice otpada. Glina blijedo-žuta, a dekorativni elementi i glava svijetlocrvene boje. Vrlo slab rad.

Visina 0,103 m, širina dna 0,045 m

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

60. Inv. 1032

TABLA XXVIII, 1

Vrč. Tijelo kruškoliko, trolisni otvor, okomita trakasta drška, na dnu stajaći prsten. Cijela vanjska površina i nutarnji dio otvora prevučeni su firnisom. Na

prednjoj strani u okviru koji u gornjem dijelu ima motiv jajnice, a pri dnu pasji skok prikazan je gol mladić u pokretu. Tijelo mu je okrenuto ulijevo, a glava zabačena udesno. Preko lijeve ispružene ruke prebačen mu je plašt, a u desnoj ima vijenac. Međuprostor je ispunjen rozetom, polupalmetama i volutama te lovorovom granom. Na dnu je niz bijelih točkica.

Firnis zelenkasto-crni, srednjeg sjaja, nejednako nanesen. Glina svijetlocrvena, a neki detalji su bijele i žute boje. Modelacija lika i crtež dobri.

Visina 0,170 m, širina dna 0,075 m.

Apulski stil, treća četvrtina IV st. pr. n. e.

61. Inv. 880

TABLA XXVIII, 2

Vrč. Tijelo trbušasto, veliki trolisni otvor, okomita trakasta drška s rebrom po sredini, široko ravno dno. Cijela vanjska površina i nutarnji dio otvora prevučeni su firnisom. Na prednjoj strani u okviru koji u gornjem dijelu ima motiv jajnice a pri dnu pasji skok prikazana je scena.

Desno na stijeni sjedi gol mladić s tirsom u desnoj ruci, okrenut ulijevo prema ženi, koja mu stoji nasuprot. Odjevena je u dug podvezan hiton bez rukava, koji se u bogatim naborima spušta niz tijelo. Kosa joj je vezana u punđu. Oko vrata ima ogrlicu, a na svakoj ruci po dvije narukvice. U ispruženoj ljevici drži veliku fiale. Okrenuta je prema muškarcu. Između njih je smješten žrtvenik i jedna rozeta.

Firnis crni, dobre kvalitete i jačeg sjaja. Glina žutkasto-crvena, a neki detalji su bijele i žute boje.

Visina 0,175 m, širina dna 0,105 m.

Apulski stil, treća četvrtina IV st. pr. n. e.

62. Inv. 1064

TABLA XXIX, 1, 2

Vrčić. Tijelo kruškoliko, rub širok vodoravan, drška obla i savijena u dvostruki čvor, na dnu uzak stajajući prsten. Cijela je površina bogato ukrašena: rub s gornje strane motivom pasjeg skoka, a s donje širim okomitim potezima crnog firnisa. Na gornjem dijelu tijela teče unaokolo uzak pojas s jajnicom, a pri dnu je opet motiv pasjeg skoka. Prostor ispod drške i sa strana ispunjen je velikim lepezastim palmetama, listićima i volutama.

Na prednjoj strani je scena: Desno na stijeni gol Eros s velikim ukrašenim krilima i visokom ženskom frizuricom. Oko vrata ima ogrlicu, a na rukama narukvice. U desnoj ispruženoj ruci drži zrcalo, a lijevom se oslanja o stijenu. Okrenut je ulijevo prema ženi, koja također sjedi na stijeni ispred njega. Ona je odjevena u podvezan i bogato nabran hiton bez rukava. Kosa joj je vezana u punđu. Na njezinoj lijevoj ispruženoj ruci stoji ptica raširenih krila, a u desnoj drži velik alabastron. Gornji dio tijela i glavu okrenula je udesno prema Erosu. Međuprostor je ispunjen rozetom i lovorovom granom.

Firnis crni, jačeg sjaja i dobre kvalitete. Glina svijetlocrvena. Modelacija likova dobra, crtež siguran.

Visina 0,092 m, širina dna 0,045 m, širina oboda 0,074 m.

Apulski stil, treća četvrtina IV st. pr. n. e.

63. Inv. 1063

Vrčić. Tijelo kruškoliko, rub širok vodoravan, drška obla i savijena u dvostruki čvor, na dnu uzak stajajući prsten. Cijela je površina ukrašena: rub s gornje strane motivom pasjeg skoka, a s donje širim okomitim potezima crnog firnisa, na dnu užim i širim crnim trakama. Prostor ispod drške i sa strane ispunjen je lepezastim

palmetama, listovima i volutama. Na prednjoj strani prikazana je velika ženska glava u profilu. Kosa joj je skupljena u mrežu, a kovrče se spuštaju preko uha. Firnis crn, jačeg sjaja. Glina ružičasta.

Visina 0,085 m, širina dna 0,040 m, širina oboda 0,067 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

64. Inv. 882

TABLA XXIX, 3

Vrč. Tijelo trbušasto, veliki trolisni otvor, okomita trakasta drška, široko ravno dno s prstenastim obodom. Cijela vanjska površina i nutarnji dio otvora prevučeni su firnisom. Na prednjoj strani u okviru koji je sastavljen od cik-cak linija u gornjem dijelu, niza točkica sa strana i crvene uske trake pri dnu, prikazana je žena u dugom podvezanom i bogato nabranom hitonu. Kosa joj je vezana u punđu i ukrašena dijademom. U kovrči, spuštenoj preko uha, ima naušnicu, oko vrata ogrlicu, a na rukama narukvice. U lijevoj uzdignutoj ruci drži zrcalo, a iz spuštene desnice visi joj grozd. Okrenuta je udesno prema žrtveniku koji je smješten ispred nje.

Firnis crn, dobre kvalitete i jačeg sjaja. Glina smeđastocrvena, a neki su detalji izvedeni pastoznim namazom bijele i žute boje.

Visina 0,0,150 m, širina dna 0,093 m.

Apulski stil, treća četvrtina IV st. pr. n. e.

SKIFOSI

65. Inv. 191

TABLA XXX, 1, 2

Skifos-plitičast. Rub ravan, dvije valjkaste drške vodoravno položene. Nožica niska. Površina je ukrašena: unutrašnjost i drške prevučeni su firnisom, a pri dnu i na nožici ima uske i široke crvene i crne trake. Prostor ispod drški ispunjen je velikom lepezastom palmetom, listovima i volutama.

Strana A — U središnjem polju prikazana je velika ženska glava u profilu. Kosa joj je skupljena u mrežu, a jedna se kovrča spušta preko uha.

Strana B — Veliki labud okrenut ulijevo stoji uzdignutih krila.

Firnis zelenkasto-crni, tanko i nejednako nanesen. Glina blijedoružičasta, a pojedini dekorativni elementi prevučeni su svijetlocrvenom bojom.

Visina 0,067 m, širina dna 0,060 m, širina oboda 0,127 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

66. Inv. 190

Skifos-plitičast. Rub ravan, dvije valjkaste drške vodoravno položene. Nožica niska, profilirana. Cijela površina je ukrašena: unutrašnjost i drške prevučeni su crnim firnisom, ispod ruba s vanjske strane je uzak pojas s motivom pasjeg skoka, a pri dnu uske i široke crne i crvene trake. Prostor ispod drški ispunjen je velikom lepezastom palmetom, listovima i volutama.

Strana A, B — U središnjem polju prikazana je velika ženska glava u profilu. Kosa joj je skupljena u mrežu i ukrašena. U kovrči spuštenoj preko uha ima naušnicu, oko vrata ogrlicu.

Firnis crn, slabijeg sjaja, tanko i nejednako nanesen. Glina svijetlocrvena. Glave i dekorativni elementi prevučeni su crvenom bojom.

Visina 0,068 m, širina dna 0,062 m, širina oboda 0,117 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

67. Inv. 192

TABLA XXXI, 1

Skifos-plitičast. Rub ravan. Dvije valjkaste drške vodoravno položene. Nožica niska, profilirana. Cijela je površina ukrašena: unutrašnjost i drške prevučeni su crnim firnisom, ispod ruba s vanjske strane je uzan pojas s motivom pasjeg skoka, a pri dnu i na nožici uske i široke crne i crvene trake. Prostor ispod drški ispunjen je velikom lepezastom palmetom, listićima i volutama.

Strana A, B — U središnjem polju prikazana je velika ženska glava u profilu. Kosa joj je skupljena u mrežu i bogato ukrašena. U kovrči spuštеноj preko uha ima naušnicu, a oko vrata ogrlicu. U međuprostoru iza glave je jedna rozeta.

Firnis crn, srednjeg sjaja. Glina ružičasta. Glava i i dekorativni elementi prevučeni su svijetlocrvenom bojom, a neki detalji izvedeni pastoznim namazom bijele i žute boje.

Visina 0,062 m, širina dna 0,059 m, širina oboda 0,110 m.
Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

68. Inv. 193

Skifos-plitičast. Rub ravan. Dvije valjkaste drške vodoravno položene. Nožica niska profilirana. Površina je ukrašena: unutrašnjost i drške prevučeni su crnim firnisom, a pri dnu i na nožici ima uske i široke crne i crvene trake. Prostor ispod drški ispunjen je lepezastom palmetom, listovima i volutama.

Strana A, B — U središnjem polju prikazana je velika ženska glava u profilu. Kosa joj je vezana u punđu, a kovrče se spuštaju preko uha.

Firnis crn, bez sjaja. Glina blijedo-žuta. Glave i ukrasni elementi prevučeni su svijetlocrvenom bojom.

Visina 0,065 m, širina dna 0,064 m, širina oboda 0,112 m.
Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

69. Inv. 194

Skifos-plitičast. Rub ravan. Dvije vodoravne valjkaste drške na gore savinute. Nožica niska profilirana. Površina je ukrašena: unutrašnjost i drške prevučeni su crnim firnisom, ispod ruba s vanjske strane je pojas s motivom pasjeg skoka, a pri dnu uske i šire crne i crvene trake. Prostor ispod drški ispunjen je lepezastom palmetom, listovima i volutama.

Strana A, B — U središnjem polju prikazana je velika ženska glava u profilu. Kosa joj je vezana u punđu i ukrašena dijademom. U kovrči spuštеноj preko uha ima naušnicu, a oko vrata ogrlicu.

Firnis zelenkasto-crni, tanko i nejednako nanesen.

Glina svijetlocrvena, a detalji izvedeni pastoznim namazom bijele i žute boje.

Visina 0,062 m, širina dna 0,048 m, širina oboda 0,094 m.
Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

70. Inv. 195

TABLA XXXI, 2

Skifos-plitičast. Rub ravan. Dvije vodoravne valjkaste drške na gore savinute. Nožica niska profilirana. Cijela je površina ukrašena: unutrašnjost i drške prevučeni su crnim firnisom, ispod ruba s vanjske strane je pojas s motivom pasjeg skoka, a pri dnu i na nožici uske i široke crne i crvene trake. Prostor ispod drški ispunjen je velikom lepezastom palmetom, listićima i volutama.

Strana A, B — U središnjem polju prikazana je velika ženska glava u profilu. Kosa joj je vezana u punđu i ukrašena, preko uha spuštaju se kovrče.

Firni crn, srednjeg sjaja, mjestimice tanko i nejednako nanesen. Glina ružičasta, glava i dekorativni elementi prevučeni su svijetlocrvenom bojom.
Visina 0,058 m, širina dna 0,047 m, širina oboda 0,088 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

Anal. F. G. Lo Porto, CVA, Torino 1960., fasc. XXXII/I, t. 19, 7 (4454)

71. Inv. 41

TABLA XXXII, 1, 2

Skifos. Rub ravan. Dvije valjkaste drške vodoravno položene. Prstenasta stajaća ploha. Cijela je površina ukrašena: drške i unutrašnjost prevučeni su crnim firnisom, a pri dnu s vanjske strane je uska crvena traka. Prostor ispod drški ispunjen je velikom lepezastom palmetom, listovima i vitičastim volutama.

Strana A — Na sredini stoji žena u poluprofilu s glavom zabačenom udesno. Odjevena je u hiton i peplos, koji je prebačen preko lijevog ramena i u bogatim se naborima spušta niz tijelo. Kosa joj je vezana u punđu. Oko vrata ima ogrlicu, na uhu naušnicu, a na desnoj ispruženoj ruci dvije narukvice. U međuprostoru su prozorčić i stilizirana rozeta.

Strana B — Gol mladić okrenut udesno stoji na sredini. U desnoj spuštenoj ruci drži strigilis, a ispod ispružene lijeve ruke smješten je nabran i složen plašt.

Firnis crn, jačeg sjaja i dobre kvalitete. Glina blijedo-ružičasta, a dekorativni elementi i likovi su smeđasto-crvene boje.

Visina 0,110 m, širina dna 0,075 m, širina oboda 0,130 m.

Apulski stil, sredina IV st. pr. n. e.

72. Inv. 42.

TABLA XXXIII 1, 2

Skifos. Rub ravan. Dvije valjkaste drške vodoravno položene. Prstenasta stajaća ploha. Cijela je površina ukrašena: drške i unutrašnjost prevučeni su crnim firnisom, a s vanjske strane pri dnu teku unaokolo dvije crvene uske trake. Prostor ispod drški ispunjen je velikom lepezastom palmetom listovima i volutama.

Strana A — Na sredini stoji Eros s velikim krilima, okrenut udesno. Kosa mu je vezana u punđu i ukrašena vijencem. U lijevoj ispruženoj ruci drži fiale.

Strana B — Na visokoj škrinji sjedi žena, okrenuta udesno. Gornji dio tijela je gol, a preko donjeg je prebačen plašt koji se u bogatim naborima spušta niz tijelo. Kosa joj je vezana u punđu i ukrašena dijademom. Na rukama ima narukvice. U lijevoj ispruženoj ruci drži veliku ukrašenu fiale, a u desnoj sistrum.

Firnis crn, tanko i nejednako nanesen. Glina blijedo-ružičasta, dekorativni elementi i likovi smeđasto-crveni, a neki su detalji izvedeni bijelom, žutom i svijetlocrvenom bojom.

Visina 0,105 m, širina dna 0,080 m, širina oboda 0,130 m.

Apulski stil, sredina IV st. pr. n. e.

73. Inv. 43

TABLA XXXIV, 1, 2

Skifos. Rub ravan. Dvije trakaste drške vodoravno položene. Prstenasta stajaća ploha. Cijela je površina ukrašena: drške i unutrašnjost prevučeni su crnim firnisom, a prostor ispod drški ispunjen je lepezastom palmetom, listovima i volutama.

Strana A — Na sredini stoji žena, okrenuta udesno. Odjevena je u dug podvezan hiton bez rukava, koji se u bogatim naborima spušta niz tijelo. Kosa joj je vezana u punđu. Oko vrata ima ogrlicu. U desnoj uzdignutoj ruci drži veliku fiale.

Strana B — Na sredini stoji žena u poluprofilu, glavom okrenuta udesno. Odjevena je u dug podvezan i bogato nabran hiton. Kosa joj je vezana u punđu. Oko vrata ima ogrlicu. Ruke raširene, a u lijevoj drži veliku fiale.

Firnis crn, jačeg sjaja i dobre kvalitete. Glina blijedo-ružičasta, a dekorativni elementi i likovi izvedeni su svijetlocrvenom bojom.

Visina 0,106 m, širina dna 0,075 m, širina oboda 0,135 m.

Apulski stil, sredina IV st. pr. n. e.

74. Inv. 44

TABLA XXXV, 1, 2

Skifos. Rub ravan. Dvije valjkaste drške vodoravno položene. Prstenasta stajaća ploha. Cijela je površina ukrašena: drške i unutrašnjost prevučeni su crnim firnisom, s vanjske je strane ispod ruba motiv pasjeg skoka, a pri dnu šira crvena traka. Prostor ispod drški ispunjen je lepezastom palmetom, listovima i razvedenim vitičastim volutama.

Strana A — Žena odjevena u dug podvezan i bogato nabran hiton bez rukava sjedi na škrinji, okrenuta udesno. Kosa joj je vezana u punđu i ukrašena dijademom. Oko vrata ima ogrlicu, a na rukama narukvicu. Desnom se rukom oslanja o škrinju, a u lijevoj ispruženoj drži veliku ukrašenu fiale. U međuprostoru je srcolik list.

Strana B — Nag mladić u poluprofilu, glavom okrenut udesno stoji na sredini. Jedan vijenac mu ukrašava kosu, a drugi drži u spuštеноj desnoj ruci. Preko lijeve, kojom se oslanja o štap, prebačen je plašt. U međuprostoru su mala cista i srcolik list.

Firnis crn, srednjeg sjaja, tanko i nejednako nanesen. Glina blijedo-ružičasta, dekorativni elementi i likovi smeđasto-crveni, a neki detalji su izvedeni pastoznim namazom bijele i žute boje.

Visina 0,095 m, širina dna 0,055 m, širina oboda 0,107 m.

Apulski stil, treća četvrtina IV st. pr. n. e.

75. Inv. 45

TABLA XXXVI, 1, 2

Skifos. Rub ravan. Dvije trakaste drške vodoravno položene. Prstenasta stajaća ploha. Cijela je površina bogato ukrašena: drške i unutrašnjost prevučeni su crnim firnisom, s vanjske strane ispod ruba je motiv jajnice, a pri dnu dvije uske crvene trake. Prostor ispod drški ispunjen je lepezastom palmetom, listovima i bogato razvedenim vitičastim volutama.

Strana A — Žena u pokretu i poluprofilu s glavom okrenutom ulijevo. Odjevena je u dug podvezan hiton bez rukava, koji se u bogatim naborima spušta niz tijelo. Kosa joj je vezana u punđu. U lijevoj ispruženoj ruci drži fiale.

Strana B — Gol mladić u poluprofilu s glavom okrenutom udesno stoji na sredini. U lijevoj ispruženoj ruci drži fiale, a desna mu je spuštena niz tijelo.

Firnis crn, jačeg sjaja i dobre kvalitete. Glina žučkasto-smeđa, a dekorativni elementi i likovi izvedeni su smeđasto-crvenom bojom.

Visina 0,095 m, širina dna 0,060 m, širina oboda 0,110 m.

Apulski stil, treća četvrtina IV st. pr. n. e.

76. Inv. 46

TABLA XXXVII, 1, 2

Skifos. Rub ravan. Dvije trakaste drške vodoravno položene. Prstenasta stajaća ploha. Cijela je površina ukrašena: drške i unutrašnjost prevučeni su crnim firnisom, s vanjske strane ispod ruba je motiv pasjeg skoka i uzak pojas s okomitim potezima, a pri dnu uska crvena traka. Prostor ispod drški ispunjen je lepezastom palmetom, listovima i bogato razvedenim vitičastim volutama.

Strana A — Na sredini stoji žena u dugom podvezanom hitonu bez rukava, glave okrenute ulijevo. Kosa joj je vezana u punđu. Oko vrata ima ogrlicu, na uhu naušnicu. Ruke su joj raširene, a u desnoj drži zrcalo.

Strana B — Gol muškarac s glavom okrenutom ulijevo, raširenih ruku, stoji na sredini. U desnoj ruci drži stilizirani vijenac.

Firnis crn, jačeg sjaja i dobre kvalitete. Glina žutkasto-crvena, a dekorativni elementi i likovi izvedeni su smeđasto-crvenom bojom.

Visina 0,110 m, širina dna 0,055 m, širina oboda 0,105 m.

Apulski stil, treća četvrtina IV st. pr. n. e.

Anal. A. D. Trendall, APS, 1961, t. XXXVII, 184

77. Inv. 47

Skifos. Rub ravan. Dvije trakaste drške vodoravno položene. Prstenasta stajaća ploha. Cijela je površina ukrašena: drške i unutrašnjost prevučeni su crnim firnisom, a s vanjske strane pri dnu je uska crvena traka. Prostor ispod drški ispunjen je lepezastom palmetom, listovima i volutama.

Strana A — Na sredini stoji žena u poluprofilu, glave zabačene udesno, pokraj niskog žrtvenika. Odjevena je u hiton i peplos, koji je prebačen preko lijevog ramena i u bogatim se naborima spušta niz tijelo. Kosa joj je vezana u punđu, a u desnoj ispruženoj ruci drži vijenac. U međuprostoru je prozorčić.

Strana B — Gol mladić raširenih ruku i glave okrenute udesno stoji na sredini pokraj niskog žrtvenika. Desnom se rukom oslanja o štap. Iznad lijeve ruke u međuprostoru je stiliziran vijenac.

Firnis crn, bez sjaja, tanko i nejednako nanesen. Glina blijedo-ružičasta.

Visina 0,064 m, širina dna 0,040 m, širina oboda 0,080 m.

Apulski stil, treća četvrtina IV st. pr. n. e.

78. Inv. 318

TABLA XXXVIII, 1, 2

Skifos. Rub ravan. Dvije trakaste drške vodoravno položene. Prstenasta stajaća ploha. Cijela je površina ukrašena: drške i unutrašnjost prevučeni su crnim firnisom, s vanjske strane ispod ruba je motiv jajnice, a pri dnu uska crvena traka. Prostor ispod drški ispunjen je velikom lepezastom palmetom, listovima i vitičastim volutama.

Strana A — Na sredini stoji žena okrenuta udesno. Odjevena je u podvezan i bogato nabran hiton bez rukava. Kosa joj je vezana u punđu i ukrašena dijademom. Oko vrata ima ogrlicu, na rukama narukvice. U lijevoj ispruženoj ruci drži veliku fiale, a iz desne se spušta tanka grančica.

Strana B — Na sredini stoji gol mladić okrenut udesno. U kosi ima vijenac, a u rukama iste elemente kao žena na strani A.

Firnis crn, jačeg sjaja, nejednako nanesen. Glina blijedo-ružičasta, dekorativni elementi i likovi smeđasto-crveni, a neki su detalji izvedeni pastoznim namazom bijele i žute boje.

Visina 0,100 m, širina dna 0,055 m, širina oboda 0,110 m.

Apulski stil, treća četvrtina IV st. pr. n. e.

79. Inv. 319

TABLA XXXIX, 1, 2

Skifos. Rub ravan. Dvije trakaste drške vodoravno položene. Prstenasta stajaća ploha. Cijela je površina ukrašena: drške i unutrašnjost prevučeni su crnim firnisom, s vanjske strane ispod ruba je uski pojas s motivom jajnice, a pri dnu su uske vodoravne crvene i crne trake. Prostor ispod drški ispunjen je spletom palmeta, listova i bogato razvedenih vitičastih voluta.

Strana A — Na sredini uz nizak žrtvenik stoji žena odjevena u podvezan i bogato nabran hiton, glave okrenute udesno. Kosa joj je vezana u punđu, a ruke raširene. U desnoj drži lovorovu grančicu, a u lijevoj veliku fiale.

Strana B — Gol mladić glave okrenute udesno stoji na sredini uz žrtvenik. Desnu ruku drži ispruženu iznad žrtvenika, a lijevom, preko koje je prebačen plašt, oslanja se o štap.

Firnis smeđasto-crni, tanko i nejednako nanesen. Glina blijedo-ružičasta, a svi dekorativni elementi i likovi izvedeni su smeđasto-crvenom bojom.

Visina 0,090 m, širina dna 0,050 m, širina oboda 0,103 m.

Apulski stil, treća četvrtina IV st. pr. n. e.

80. Inv. 48

Skifos. Rub ravan. Dvije valjkaste drške vodoravno položene. Prstenasta stajaća ploha. Cijela je površina ukrašena: drške i unutrašnjost prevučeni su crnim firnisom, ispod ruba s vanjske strane je pojas s motivom pasjeg skoka, a pri dnu i na stajaćoj plohi uže i šire crne trake. Prostor ispod drški ispunjen je velikom lepezastom palmetom, listićima i volutama.

Strana A, B — U središnjem polju prikazana je velika ženska glava u profilu. Kosa je vezana u punđu i ukrašena. U kovrči spuštеноj preko uha ima naušnicu, oko vrata ogrlicu.

Firnis crn, jačeg sjaja. Glina smeđasto-crvena, a neki su detalji izvedeni bijelom i žutom bojom.

Visina 0,110 m, širina dna 0,050 m, širina oboda 0,100 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

81. Inv. 49

Skifos. Rub ravan. Dvije valjkaste drške vodoravno položene. Prstenasta stajaća ploha. Cijela je površina ukrašena: drške i unutrašnjost prevučeni su crnim firnisom, ispod ruba s vanjske strane je pojas s motivom pasjeg skoka, a pri dnu i na stajaćoj plohi uže i šire crvene i crne trake. Prostor ispod drški ispunjen je velikom lepezastom palmetom, listovima i volutama.

Strana A, B — U središnjem polju prikazana je velika ženska glava u profilu. Kosa je skupljena u mrežu, a jedna kovrča se spušta preko uha. Oko vrata ima ogrlicu.

Firnis crn, jačeg sjaja. Glina svijetlocrvena, detalji izvedeni tankim namazom bijele boje.

Visina 0,110 m, širina dna 0,045 m, širina oboda 0,095 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

82. Inv. 738

TABLA XL, 2

Skifos. Rub ravan. Dvije valjkaste drške vodoravno položene. Profilirana stajaća ploha. Cijela je površina ukrašena: drške i unutrašnjost prevučeni su crnim firnisom, ispod ruba s vanjske strane je pojas s motivom pasjeg skoka, a pri dnu uže i šire crvene i crne trake. Prostor ispod drški ispunjen je velikom lepezastom palmetom, listovima, krugovima i volutama.

Strana A, B — U središnjem polju prikazana je velika ženska glava u profilu. Kosa je skupljena u mrežu, a nekoliko kovrča prekriva uho.

Firnis crn, tanko i nejednako nanesen, srednjeg sjaja. Glina crveno-žutkasta, a figure i dekorativni elementi izvedeni su svijetlo-crvenom bojom.

Visina 0,106 m, širina dna 0,052 m, širina oboda 0,117 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

83. Inv. 55

TABLA XLIII, 3

Skifos. Rub ravan. Dvije valjkaste drške vodoravno položene. Dno prstenasto. Površina je ukrašena: drške i unutrašnjost prevučeni su crnim firnisom, a pri dnu s vanjske strane su šire i uže crveno-crne trake.

Strana A, B — Na sredini je prikazana sova sa spuštenim krilima, a lijevo i desno od nje smještena je po jedna lovorova grana.

Firnis crn, jačeg sjaja i dobre kvalitete. Glina smeđasto-crvena.

Visina 0,072 m, širina dna 0,056 m, širina oboda 0,090 m.

Apulski stil, IV st. pr. n. e.

Anal. Exhibition of Beazley's Gifts-Ashmolean muzeum, London, 1967 str. 131, T. LXVII, 500.

84. Inv. 320

TABLA XL1, 1, 2

Skifos. Rub ravan. Dvije valjkaste drške vodoravno položene. Prstenasta stajaća ploha. Cijela je površina ukrašena: drške i unutrašnjost prevučeni su crnim firnisom, ispod ruba s vanjske strane i pri dnu je pojas s motivom pasjeg skoka, a na stajaćoj su plohi uže i šire crvene i crne trake. Prostor ispod drški ispunjen je velikom lepezastom palmetom, listovima i volutama.

Strana A — Na sredini stoji gol muškarac u poluprofilu okrenut ulijevo. U kosi ima širok vijenac vezan vrpcom. Lijevom rukom, preko koje je prebačen plašt, drži tirs, a u ispruženoj desnici ima veliku ukrašenu fiale.

Strana B — U središnjem polju prikazana je velika ženska glava u profilu. Kosa je skupljena u mrežu i ukrašena dijademom. U kovrči spuštenoj preko uha ima naušnicu, oko vrata ogrlicu.

Firnis crn, srednjeg sjaja, tanko i nejednako nanesen. Glina svijetlocrvena, a detalji su izvedeni pastoznim namazom bijele i žute boje.

Visina 0,105 m, širina dna 0,045 m, širina oboda 0,094 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

Anal. F. G. Lo porto, CVA Torino, 1960 fasc. XXXII/I t. 22, 3—4 (4459)

85. Inv. 53

TABLA XLII, 1

Skifos. Rub ravan. Dvije valjkaste drške vodoravno položene. Prstenasta stajaća ploha. Cijela je površina ukrašena: drške i unutrašnjost prevučeni su crnim firnisom, ispod ruba s vanjske strane je pojas s motivom pasjeg skoka, a pri dnu i na stajaćoj plohi uže i šire crvene i crne trake. Prostor ispod drški ispunjen je velikom lepezastom palmetom i volutama.

Strana A, B — U središnjem polju prikazana je velika ženska glava u profilu. Kosa je skupljena u mrežu i ukrašena dijademom. U kovrči spuštenoj preko uha ima naušnicu, oko vrata ogrlicu.

Firnis zelenkasto-crni, nejednako nanesen. Glina svijetlocrvena, a neki su detalji izvedeni pastoznim namazom bijele i žute boje.

Visina 0,096 m, širina dna 0,040 m, širina oboda 0,078 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

Anal. F. G. Lo porto, CVA, Torino, 1960. fasc. XXXII/I, t. 23—24

86. Inv. 50

TABLA XLII, 2

Skifos. Rub ravan. Dvije valjkaste drške vodoravno položene. Prstenasta stajaća ploha. Cijela je površina ukrašena: drške i unutrašnjost prevučeni su crnim firnisom, ispod ruba s vanjske strane je pojas s motivom pasjeg skoka, a pri dnu i na stajaćoj plohi su uže i šire crvene i crne trake. Prostor ispod drški ispunjen je velikom lepezastom palmetom, listićima i volutama.

Strana A, B — U središnjem polju prikazana je velika ženska glava u profilu. Kosa je skupljena u mrežu i ukrašena dijademom, a kovrče se spuštaju preko uha. Oko vrata ima ogrlicu.

Firnis crn, tanko i nejednako nanesen. Glina svijetlocrvena, a neki su detalji izvedeni pastoznim namazom bijele i žute boje.

Visina 0,100 m, širina dna 0,045 m, širina oboda 0,100 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

87. Inv. 51

Skifos. Rub ravan. Dvije valjkaste drške vodoravno položene. Ravna stajaća ploha. Površina je ukrašena: drške i unutrašnjost prevučeni su crnim firnisom, ispod ruba s vanjske strane je pojas s motivom jajnice, a pri dnu i na stajaćoj plohi su uže i šire crvene i crne trake. Prostor ispod drški ispunjen je velikom lepezastom palmetom, listićima i volutama.

Strana A, B — U središnjem polju prikazana je velika ženska glava u profilu. Kosa je skupljena u mrežu, a kovrče se spuštaju preko uha.

Firnis crn, slaba sjaja, tanko i nejednako nanesen. Glina ružičasta.

Visina 0,110 m, širina dna 0,060 m, širina oboda 0,120 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

88. Inv. 52

TABLA XL, 1

Skifos. Rub ravan. Dvije valjkaste drške vodoravno položene. Prstenasta stajaća ploha. Cijela je površina ukrašena: drške i unutrašnjost prevučeni su crnim firnisom, ispod ruba s vanjske strane je pojas s motivom pasjeg skoka, a pri dnu i na stajaćoj plohi su uže i šire crvene i crne trake. Prostor ispod drški ispunjen je velikom lepezastom palmetom, listićima i volutama.

Strana A, B — U središnjem polju prikazana je velika ženska glava u profilu. Kosa je skupljena u mrežu, a kovrče se spuštaju preko uha. Oko vrata ima ogrlicu. Firnis crn, tanko nanesen. Glina svijetlocrvena, ogrlica izvedena tankim namazom svijetložute boje.

Visina 0,120 m, širina dna 0,050 m, širina oboda 0,100 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

89. Inv. 54

Skifos. Rub ravan. Dvije valjkaste drške vodoravno položene. Prstenasta stajaća ploha. Cijela je površina ukrašena: drške i unutrašnjost prevučeni su crnim firnisom, ispod ruba s vanjske strane je pojas s motivom pasjeg skoka, a pri dnu i na stajaćoj plohi su uže i šire crvene i crne trake. Prostor ispod drški ispunjen je velikom lepezastom palmetom, listićima i volutama.

Strana A, B — U središnjem polju prikazana je velika ženska glava u profilu. Kosa je skupljena u mrežu i ukrašena dijademom. U kovrči spuštenoj preko uha ima naušnicu, oko vrata ogrlicu.

Firnis zelenkasto-crni, tanko i nejednako nanesen.

Glina blijedo-crvena, a neki su detalji izvedeni bijelom bojom.

Visina 0,092 m, širina dna 0,040 m, širina oboda 0,078 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

90. Inv. 321

Skifos. Rub ravan. Dvije valjkaste drške vodoravno položene. Prstenasta stajaća ploha. Cijela je površina ukrašena: drške i unutrašnjost prevučeni su crnim firnisom, ispod ruba s vanjske strane je pojas s motivom pasjeg skoka, a pri dnu i na stajaćoj plohi su uže i šire crvene i crne trake. Prostor ispod drški ispunjen je velikom lepezastom palmetom, listićima i volutama.

Strana A, B — U središnjem polju prikazana je velika ženska glava u profilu. Kosa je skupljena u mrežu. U kovrči spuštenoj preko uha ima naušnicu, oko vrata ogrlicu.

Firnis crn, jačeg sjaja. Glina blijedo-ružičasta, a neki su detalji izvedeni bijelom i žutom bojom.

Visina 0,104 m, širina dna 0,045 m, širina oboda 0,095 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

LEKITOSI

91. Inv. 1087

TABLA XLIII, 2

Lekit. Tijelo ovalno, vrat uzak i kratak, otvor ljevkast, rub vodoravan. Drška obla, polukružno savijena. Prstenasta stajaća ploha. Cijela je površina ukrašena: vrat okomitim potezima crnog firnisa, a prostor ispod drške ispunjen je velikom lepezastom palmetom, listićima i bogato razvedenim vitičastim volutama.

Na prednjoj strani prikazana je žena u dugom podvezanom hitonu bez rukava. Kosa joj je vezana u punđu i ukrašena. U kovrči spuštenoj preko uha ima naušnicu, oko vrata ogrlicu, a na rukama narukvice. U ispruženoj lijevoj ruci drži veliku ukrašenu fiale, a iz desne joj visi stilizirani grozd. Okrenuta je udesno prema visokom žrtveniku, koji je smješten ispred nje.

Firnis crn, jačeg sjaja. Glina blijedocrvena. Dekorativni elementi i lik svijetlocrveni, a neki detalji izvedeni su pastoznim namazom bijele i žute boje.

Visina 0,165 m, širina dna 0,065 m, širina oboda 0,040 m.

Apulski stil, druga polovica IV st. pr. n. e.

92. Inv. 1040

Lekit. Tijelo trbušasto, vrat uzak i kratak, otvor ljevkast, rub vodoravan. Drška malena, obla, polukružno savijena. Stajaća ploha prstenasta i profilirana. Cijela je površina ukrašena: vrat okomitim potezima crnog firnisa, a prostor ispod drške ispunjen je velikom lepezastom palmetom, listićima i volutama.

Na prednjoj strani prikazano je žensko poprsje. Kosa je skupljena u punđu, a radi oštećenosti gornje površine nikakvi se ukrasni elementi ne naziru.

Firnis crn, slaba sjaja, nejednako nanesen. Glina žutkasto-crvena, a mjestimice se naziru tragovi ružičaste boje na gornjoj površini.

Visina 0,120 m, širina dna 0,048 m, širina oboda 0,036 m.

Apulski stil, druga polovica IV st. pr. n. e.

93. Inv. 783

Lekit. Tijelo trbušasto, vrat uzak i kratak, otvor ljevkast, rub vodoravan. Drška malena obla, polukružno savijena. Prstenasta stajaća ploha. Cijela je površina ukrašena: vrat okomitim potezima crnog firnisa, a prostor ispod drške ispunjen je lepezastom palmetom, listićima i bogato razvedenim vitičastim volutama.

Na prednjoj strani prikazana je žena u pokretu i poluprofilu, s glavom za bačenom ulijevo. Odjevena je u podvezan hiton bez rukava koji se lepršavo spušta niz tijelo. Ima raširene ruke.

Firnis crn, slaba sjaja, tanko i nejednako nanesen. Glina blijedoružičasta, a dekorativni elementi i lik izvedeni su svjetlocrvenom bojom.

Visina 0,115 m, širina dna 0,055 m, širina oboda 0,033 m.

Apulski stil, druga polovica IV st. pr. n. e.

94. Inv. 780

TABLA XLIII, 1

Lekit. Tijelo cilindrično, vrat uzak, otvor ljevkast, rub trakast, vodoravan. Drška valjkasta, koljenasto savijena. Prstenasta stajaća ploha. Površina je ukrašena: vrat okomitim potezima crnog firnisa, a na prednjoj strani prikazana je velika ženska glava u profilu. Kosa joj je vezana u punđu. Sa svake strane glave su po dvije volute i polupalmeta.

Firnis crn, srednjeg sjaja, tanko nanesen. Glina svijetlocrvena, a dekorativni su elementi izvedeni crvenkasto-smeđom bojom.

Visina 0,093 m, širina dna 0,040 m, širina oboda 0,033 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

95. Inv. 784

Lekit. Trbušasto tijelo, kratak vrat, otvor i drška nedostaju. Prstenasta stajaća ploha. Cijela je površina ukrašena: vrat okomitim potezima crnog firnisa, prostor ispod drške ispunjen je velikom lepezastom palmetom, listovima i volutama. Na prednjoj strani prikazana je žena u poluprofilu i pokretu. Odjevena je u podvezan hiton bez rukava koji se u naborima lepršavo spušta niz tijelo. Kosa je skupljena u mrežu, a ruke raširene. U desnoj drži fiale.

Firnis crn, jačeg sjaja, mjestimice oštećen. Glina smeđasto-crvena, a dekorativni elementi i lik izvedeni su svijetlo-crvenom bojom.

Visina 0,122 m, širina dna 0,046 m, širina oboda 0,035 m.

Apulski stil, treća četvrtina IV st. pr. n. e.

96. Inv. 776

Lekit. Tijelo vretenasto, vrat kratak, široki pločasti rub. Nožica niska, tanju-rasto proširena i profilirana. Cijela je površina ukrašena: vrat okomitim potezima crnog firnisa, na ramenu je motiv pasjeg skoka.

Na prednjoj strani prikazana je žena koja sjedi na stijeni. Odjevena je u dug podvezan hiton bez rukava. Kosa joj je vezana u punđu, a jedna se kovrča spušta preko uha. Tijelom je okrenuta udesno, a glava joj je zabačena ulijevo. Lijevu ruku je podigla, a u desnoj drži timpan. Na suprotnoj strani je velika lepezasta palmeta, polupalmete, listovi i volute.

Firnis crn, slaba sjaja. Glina svijetlocrvena, a dekorativni elementi i lik žene ružičaste boje.

Visina 0,140 m, širina dna 0,044 m, širina oboda 0,048 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

EPIHISIS

97. Inv. 1044

TABLA XLV, 1

Epihisis. Vrat tanak, dug profiliran izljevak. Drška visoka, trakasta i koljenasto savijena završava na otvoru dvjema malim maskama. Cijela je površina ukrašena: vrat radijalnim motivom, na rubu gornje plohe je pojas s motivom pasjeg skoka, a na tijelu teče unaokolo velika lovorova grana. Oko drške i sa strana na gornjoj plohi razvedene su vitičaste volute, mala palmeta i listovi.

Na prednjoj je strani prikazana žena u pokretu okrenuta ulijevo. Dug podvezan hiton bez rukava lepršavo se spušta u naborima niz tijelo. Kosa joj je vezana u punđu. Oko vrata ima ogrlicu, a na svakoj ruci po dvije narukvice. Ruke drži raširene, u lijevoj ima veliku cistu.

Firnis zelenkasto-crnn, tanko i nejednako nanesen, a mjestimice i otpada. Glina svjetlocrvena, dekorativni elementi i lik smeđasto-crveni, a neki su detalji izvedeni pastoznim namazom bijele i žute boje.

Visina 0,137 m, širina dna 0,110 m.

Apulski stil, sredina IV st. pr. n. e.

KANTAROSI

98. Inv. 384

TABLA XLVI, 1, 2

Kantaros. Rub široko razgrnut, obod nakošen i profiliran. Dvije visoke trakaste drške s unutarnje strane ruba završavaju maskom, a s vanjske strane, prema dnu, imaju izdanak poput listića. Visoka profilirana nožica prelazi u široko profilirano postolje. Cijeli je kantaros prevučen crnim firnisom, a površina s vanjske strane bogato je ukrašena: rub jajnicom, pri dnu je motiv pasjeg skoka. .

Strana A — Gol ženskoliki Eros s velikim ukrašenim krilima sjedi na stijeni okrenut udesno. Ima visoku frizuru ukrašenu dijademom, oko vrata, na tijelu i na nogama niz bisera, na rukama narukvice. Desnom se rukom pridržava za stijenu a u ispruženoj ljevici drži veliku fiale. Oko njega su ukrasni grmići, a ispred stup s jonskim kapitelom.

Strana B — Gol satir sjedi na plaštu okrenut udesno. Iz kose mu proviruju mali roščići. Desnom se rukom oslanja o sjedište i pridržava štap, a u uzdignutoj ruci ima pticu raširenih krila. Iza leđa mu je visok jonski stup, a ispred njega veliki labud. Međuprostor je ispunjen kratkim nizovima sitnih točkica u nekoliko razina. Firnis crn, dobre kvalitete i jačeg sjaja. Glina svijetlocrvena, a detalji su izvedeni pastoznim namazom bijele, žute i narančaste boje.

Visina 0,165 m, širina dna 0,054 m, širina oboda 0,094 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e. — (cca 320)

99. Inv. 385

TABLA XLVII, 1, 2

Kantaros. Rub široko razgrnut, obod nakošen i profiliran. Dvije visoke trakaste drške s nutarnje strane ruba završavaju maskom, a s vanjske strane, prema dnu, imaju izdanak poput listića. Visoka profilirana nožica prelazi u široko profilirano postolje. Cijeli je kantaros prevučen crnim firnisom, a površina s vanjske strane bogato je ukrašena: rub jajnicom, pri dnu je motiv pasjeg skoka.

Strana A — Žena u pokretu udesno s glavom okrenutom ulijevo. Odjevena je u hiton bez rukava koji je podvezan i lepršavo se spušta niz tijelo. Kosa joj je vezana u punđu i ukrašena dijademom. Oko vrata ima ogrlicu, na rukama narukvice. U lijevoj spuštenoj ruci drži mali timpan, a u desnoj grozd. Međuprostor je ispunjen lovorovim granama.

Strana B — Gol satir sjedi na stijeni, okrenut udesno glave zabačene ulijevo. U kosi ima vijenac. Lijevom ispruženom rukom pridržava veliku ukrašenu cistu, a iz spuštene desnice visi mu grozd. Kitnjast rep spušta mu se od sredine leđa. Sa svake strane je jedan visok stup s jonskim kapitelom, a međuprostor je ispunjen previjenom vrpcom, malim prozorom i cvijećem.

Firnis crn, vrlo dobre kvalitete i jaka sjaja. Glina svijetlocrvena, a detalji su izvedeni pastoznim namazom bijele, žute i narančaste boje.

Visina 0,158 m, širina dna 0,059 m, širina oboda 0,096 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

TANJURI

100. Inv. 376 TABLA XLVIII, 1
 Tanjur. Rub trakast. Nožica niska profilirana. S vanjske strane prevučen je crnim firnisom, a uz rub i na nožici ima crvene trake. S nutarnje strane bogato je ukrašen: na rubu debljim okomitim potezima crnog firnisa, ispod ruba teče unaokolo bijela lovorova grana. U središnjem medaljonu, koji je obrubljen užim i širim trakama te motivom pasjeg skoka, prikazana je velika ženska glava u profilu. Kosa je skupljena u bogato dekoriranu mrežu, koja je na vrhu vezana vrpcom, a ima i velik dijamem. U kovrči spuštenoj preko uha ima naušnicu, oko vrata ogrlicu. Međuprostor je ispunjen polupalmetama i volutama.
 Firnis crn, nejednako nanesen, ali jačeg sjaja. Glina svijetlocrvena. Glava i dekorativni elementi izvedeni su smeđasto-crvenom, a neki detalji bijelom i žutom bojom.
 Visina 0,052 m, širina dna 0,095 m, širina oboda 0,285 m.
 Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.
101. Inv. 389 TABLA XLVIII, 2
 Tanjur. Rub uzak vodoravan. Nožica niska profilirana. S vanjske strane prevučen je crnim firnisom, a s nutarnje strane ukrašen: na rubu okomitim potezima crnog firnisa, ispod ruba užim i širim crvenim i crnim trakama. U središnjem medaljonu, koji je obrubljen motivom pasjeg skoka, prikazana je velika ženska glava u profilu. Kosa je skupljena u mrežu i ukrašena dijamemom. U kovrči spuštenoj preko uha ima naušnicu, oko vrata ogrlicu. Međuprostor je ispunjen polupalmetom i malim volutama.
 Firnis crn, srednjeg sjaja. Glina svijetlocrvena, a detalji su izvedeni pastoznim namazom bijele i žute boje.
 Visina 0,042 m, širina dna 0,055 m, širina oboda 0,163 m.
 Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.
102. Inv. 388 TABLA XLIX, 1
 Tanjur. Rub uzak trakast. Nožica niska. S vanjske strane prevučen je crnim firnisom, a s nutarnje strane ukrašen: rub zrakastim motivom, ispod ruba nizom žutih kaplji, a središnji medaljon uokviren je samo uskom crvenom trakom. U medaljonu je prikazana velika ženska glava u profilu. Kosa je vezana u punđu i bogato ukrašena. U kovrči spuštenoj preko uha ima naušnicu, oko vrata ogrlicu. Međuprostor je ispunjen polupalmetama, previjenom vrpcom i volutama.
 Firnis crn, srednjeg sjaja. Glina smeđasto-crvena, a neki su detalji izvedeni pastoznim namazom bijele i žute boje.
 Visina 0,028 m, širina dna 0,050 m, širina oboda 0,165 m.
 Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.
103. Inv. 438 TABLA XLIX, 2
 Tanjur. Rub vodoravan, obod trakast i profiliran. Dvije trakaste drške lučno savijene imaju na sredini i sa svake strane drške po jedno nisko dugme. Trakasti stajajući prsten.
 S nutarnje strane je ukrašen: ispod ruba bijelom lovorovom granom, a oko središnjeg medaljona dvije su uske crvene trake. U medaljonu je prikazana velika ženska glava u profilu. Kosa je skupljena u mrežu i ukrašena dijamemom, a kovrče se spuštaju preko uha. Međuprostor je ispunjen polupalmetama i volutama.

Firnis crn, srednjeg sjaja, nejednako nanesen. Glina žuto-crvena, glava i dekorativni elementi izvedeni su smeđasto-crvenom, a neki detalji pastoznim namazom bijele boje.

Visina 0,085 m, širina dna 0,074 m, širina oboda 0,255 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

104. Inv. 383

TABLA L, 1

Tanjur. Rub uzak trakast. Nožica niska profilirana. S vanjske strane prevučen je crnim firnisom, a s nutarnje blago ukrašen: rub okomitim potezima crnog firnisa, ispod ruba teče unaokolo lovorova grana, a središnji medaljon obrubljen je motivom pasjeg skoka. U medaljonu je prikazana žena koja sjedi na škrinji. Odjevena je u dug podvezan hiton bez rukava. Kosa joj je vezana u punđu. Na rukama ima narukvice, oko vrata ogrlicu. U ispruženoj desnici drži veliku fiale. Okrenuta je ulijevo. Međuprostor je ispunjen rozetama, polupalmetama i volutama, a ispod škrinje je uzak pojas s motivom jajnice.

Firnis crn, srednjeg sjaja. Glina smeđasto-crvena.

Visina 0,040 m, širina dna 0,066 m, širina oboda 0,220 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

105. Inv. 386

TABLA L, 2

Tanjur. Rub vodoravan, obod trakast profiliran. Dvije oble drške, lučno savijene, imaju visoko dugme na sredini i po jedno isto sa svake strane drške. Nožica niska. S vanjske strane prevučen je crnim firnisom, ispod kojeg probija intenzivna crvena boja, uz rub i na nožici svijetlocrvena traka. S nutarnje strane bogato je ukrašen: ispod ruba teče unaokolo velika bijela lovorova grana, a oko središnjeg medaljona motiv pasjeg skoka. U medaljonu je prikazana velika ženska glava u profilu. Kosa je skupljena u mrežu, vezana vrpcom i bogato ukrašena. U kovrčama, spuštenim preko uha, ima naušnicu, oko vrata ogrlicu. Međuprostor je ispunjen polupalmetama i volutama.

Firnis crn, tanko nanesen. Glina blijedo-žuta. Dekorativni elementi izvedeni su smeđasto-crvenom, bijelom i žutom bojom.

Visina 0,050 m, širina dna 0,090 m, širina oboda 0,320 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

106. Inv. 375

TABLA LI, 1, 2

Tanjur. Rub vodoravan, obod trakast profiliran. Dvije trakaste i narebrane drške lučno savijene imaju visoko dugme na sredini te po jedno isto sa svake strane drške. Nožica niska, tanjurasto se proširuje i ima profiliran rub. Tanjur je bogato ukrašen po cijeloj površini: s vanjske strane na obodu okomitim potezima crnog firnisa, pri dnu motivom pasjeg skoka, a u širokom pojasu velikim lepezastim palmetama, listovima i volutama. Između njih su dvije ženske glave u profilu. Kosa im je skupljena u mrežu i ukrašena, a u kovrči spuštenoj preko uha imaju naušnicu, oko vrata oglicu.

S nutarnje strane teče unaokolo ispod ruba velika bijela lovorova grana. U središnjem medaljonu, obrubljenom motivom pasjeg skoka, prikazan je ženskoliki Eros s velikim ukrašenim krilima. Sjedi na stijeni okrenut ulijevo. Kosa mu je vezana u punđu. Oko vrata i na tijelu ima nizove bisera, na rukama narukvice. U desnoj ispruženoj ruci drži veliku ukrašenu fiale, a iz lijeve mu visi situla. U međuprostoru je valovito savijena vrpca, a ispod stijene pojas s motivom jajnice.

Firnis smeđasto-crni, vrlo tanko i nejednako nanesen. Glina smeđasto-crvena.

Visina 0,120 m, širina dna 0,095 m, širina oboda 0,295 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

107. Inv. 387

TABLA LII, 1; LIII, 1

Tanjur. Rub vodoravan, obod trakast profiliran. Dvije trakaste i narebrane drške, lučno savijene, imaju na sredini visoko dugme te po jedno isto sa svake strane drške. Nožica niska, tanjurasto se proširuje i ima profiliran rub. Tanjur je bogato ukrašen po cijeloj površini: s vanjske strane na obodu i pri dnu motivom pasjeg skoka, a u širokom pojasu bogato razvedenim lepezastim palmetama, polupalmetama, listovima i volutama. Između njih su dva ljudska lika. Žena odjevena u hiton bez rukava, podvezan i bogato naboran, sjedi na niskom stupu s jonskim kapitelom, okrenuta ulijevo. Kosa joj je vrpcom vezana u punđu i bogato ukrašena. U kovrči spuštеноj preko uha ima naušnicu, oko vrata ogrlicu, a na svakoj ruci po dvije narukvice. U lijevoj ispruženoj ruci drži velik vijenac, a u desnoj fiale. Međuprostor je ispunjen rozetama, cvjetićima, lovorovom granom i dugom valovito savijenom vrpcom. Drugi je lik gol muškarac u pokretu, okrenut udesno. Kosa mu je ukrašena širokom vrpcom. U lijevoj ispruženoj ruci, preko koje je prebačen plašt, drži veliku cistu, a u desnoj bogato rascvjetan tirs. Međuprostor je ispunjen rozetom, cvjetićima, lovorovom granom i savijenom vrpcom.

S nutarnje strane teče unaokolo ispod ruba velika bijela lovorova grana. U središnjem medaljonu prikazan je ženskoliki Eros s velikim ukrašenim krilima. Okrenut je ulijevo i pognut. U visokoj ženskoj frizuri ima dijadem i naušnicu. Oko vrata, na tijelu i nogama nizove bisera, a na rukama narukvice. U lijevoj ruci drži vijenac s valovito previjenom vrpcom, a u desnoj veliku fiale. Međuprostor je sav ispunjen rozetama, cvjetićima vrpcama, lovorovom grančicom, nizom točkica, širim pojasom s motivom pasjeg skoka i pticom u letu.

Firnis crn, dobre kvalitete i jačeg sjaja. Glina svijetlocrvena. Figure i dekorativni elementi izvedeni su smeđasto-crvenom, a pojedini detalji pastoznim namazom bijele, žute i narančaste boje. Modelacija likova dobra, a dekor rađen precizno.

Visina 0,075 m, širina dna 0,126 m, širina oboda 0,365 m.

Apulski stil, treća četvrtina IV st. pr. n. e.

108. Inv. 377

Tanjur. Rub širi trakast. Nožica niska profilirana. S vanjske strane prevučen je crnim firnisom, a uz rub i na nožici ima crvenu traku. S nutarnje strane bogato je ukrašen: na rubu debljim okomitim potezima crnog firnisa, ispod ruba teče unaokolo bijela lovorova grana. Središnji medaljon obrubljen je uskim crvenim i crnim trakama te motivom pasjeg skoka. U medaljonu je prikazana velika ženska glava u profilu. Kosa je skupljena u bogato dekoriranu mrežu, koja je na vrhu vezana vrpcom, a ima i velik dijadem te naušnicu u kovrči kose spuštene preko uha. Oko vrata ima ogrlicu. Međuprostor je ispunjen polupalmetama, listićima i volutama.

Firnis crn, srednjeg sjaja, dobre kvalitete. Glina svijetlocrvena. Glava i dekorativni elementi izvedeni su smeđasto-crvenom, a neki detalji pastoznim namazom bijele i žute boje.

Visina 0,050 m, širina dna 0,093 m, širina oboda 0,285 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

109. Inv. 378

Tanjur. Rub uzak trakast. Na dnu stajajući prsten. S vanjske strane prevučen je crnim firnisom, a s nutarnje ukrašen: na rubu okomitim potezima crnog firnisa, ispod ruba motivom pasjeg skoka. Središnji medaljon ispunjen je velikom ženskom glavom u profilu. Kosa je skupljena u mrežu, a kovrče se spuštaju preko uha. Međuprostor je ispunjen volutama.

Firnis crn, bez sjaja, vrlo tanko i nejednako nanesen. Glina svijetlocrvena. Dekorativni elementi izvedeni su svijetlom i smeđasto-crvenom bojom. Izradba vrlo površna.

Visina 0,035 m, širina dna 0,055 m, širina oboda 0,162 m.
Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

110. Inv. 379

Tanjur. Rub uzak trakast. Nožica niska. S vanjske strane prevučen je crnim firnisom, s nutarnje ukrašen: na rubu okomitim potezima crnog firnisa, a oko središnjeg medaljona uskim crvenim linijama i motivom pasjeg skoka. U medaljonu je prikazana velika ženska glava u profilu. Kosa je skupljena u mrežu i bogato ukrašena. U kovrči spuštenoj preko uha ima naušnicu, oko vrata ogrlicu. Međuprostor je ispunjen polupalmetama i volutama.

Firnis je crn, jačeg sjaja i dobre kvalitete. Glina smeđasto-crvena, a neki su detalji izvedeni pastoznim namazom bijele i žute boje.

Visina 0,038 m, širina dna 0,053 m, širina oboda 0,165 m.
Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

111. Inv. 380

Tanjur. Rub uzak trakast. Nožica niska. S vanjske strane prevučen je crnim firnisom, a uz rub i na nožici ima crvenu traku. S nutarnje je strane ukrašen: na rubu okomitim potezima crnog firnisa, ispod ruba s dva niza bijelih crtica i točkica te motivom pasjeg skoka. U središnjem medaljonu prikazana je velika ženska glava u profilu. Kosa je skupljena u mrežu i ukrašena. Oko vrata ima ogrlicu.

Firnis crn, slaba sjaja, nejednako nanesen. Glina žutkasto-crvena. Dekorativni elementi izvedeni su svijetlocrvenom, bijelom i žutom bojom. Izradba površna.

Visina 0,031 m, širina dna 0,055 m, širina oboda 0,152 m.
Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

112. Inv. 381

Tanjur. Rub uzak trakast. Nožica niska prstenasta. S vanjske strane prevučen je crnim firnisom, a s nutarnje ukrašen: na rubu okomitim potezima crnog firnisa, ispod ruba crvenim i crnim linijama. Sredina je ispunjena velikom ženskom glavom u profilu. Kosa je vezana u punđu, a preko uha se spuštaju kovrče. U međuprostoru su stilizirani vjenčić, rozeta i fiale.

Firnis crn, slaba sjaja i nejednako nanesen. Cijela dekoracija izvedena je vrlo površno.

Visina 0,032 m, širina dna 0,055 m, širina oboda 0,165 m.
Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

113. Inv. 382

Tanjur. Rub uzak trakast. Nožica niska. S vanjske strane prevučen je crnim firnisom, a uz rub i na nožici ima crvenu traku. Nutarnja je strana ukrašena: na rubu okomitim potezima crnog firnisa, ispod ruba motivom pasjeg skoka. U središnjem je medaljonu velika ženska glava u profilu. Kosa je vezana u punđu i ukrašena, a preko uha se spuštaju kovrče. Oko vrata ima ogrlicu.

Firnis crn, bez sjaja, vrlo tanko i nejednako nanesen. Glina smeđasto-crvena. Dekorativni elementi izvedeni su svijetlocrvenom i bijelom bojom. Izradba površna.

Visina 0,033 m, širina dna 0,053 m, širina oboda 0,162 m.
Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

STAMNOSI

114. Inv. 1065 TABLA XLIV, 1, 2
 Stamos. Tijelo trbušasto s jače naglašenim ramenima i kratkim vratom, rub uzak vodoravan. Arkadne drške priljubljene su uz vrat. Nožica prstenasta i profilirana. Cijela je površina ukrašena: na vratu cik-cak linijom, na ramenima zrakastim motivom, a pri dnu je uža i šira crvena i crna traka. Prostor ispod drški ispunjen je velikom lepezastom palmetom, listićima i volutama.
 Strana A, B — U središnjem polju prikazana je velika ženska glava u profilu. Kosa je skupljena u mrežu i ukrašena. U kovrči spuštеноj preko uha ima naušnicu, oko vrata ogrlicu.
 Firnis crn, jačег sjaja. Glina svijetlocrvena, a detalji su izvedeni pastoznim namažom žute i bijele boje.
 Visina 0,072 m, širina dna 0,045 m, širina oboda 0,061.
 Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.
115. Inv. 1066
 Stamos. Tijelo trbušasto s jače naglašenim ramenima i kratkim vratom, rub uzak vodoravan. Arkadne drške priljubljene su uz vrat. Nožica niska prstenasta. Cijela je površina ukrašena: na vratu okomitim potezima crnog firnisa, na ramenima motivom pasjeg skoka, a pri dnu užim i širim crvenim i crnim trakama. Prostor ispod drški ispunjen je velikom lepezastom palmetom, listićima i volutama.
 Strana A, B — U središnjem polju prikazana je velika ženska glava u profilu. Kosa je vezana u punđu, a kovrče se spuštaju preko uha. Oko vrata ima ogrlicu.
 Firnis smeđasto-crн, tanko i nejednako nanesen. Glina svijetlo-crvena. Likovi su izvedeni debelim potezom kista.
 Visina 0,078 m, širina dna 0,033 m, širina oboda 0,060 m.
 Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.
116. Inv. 1067
 Stamos. Tijelo trbušasto s jače naglašenim ramenima i kratkim vratom, rub uzak vodoravan. Arkadne drške priljubljene su uz vrat. Nožica niska prstenasta. Cijela je površina ukrašena: na vratu motivom pasjeg skoka, na ramenima radijalnim ukrasom, a pri dnu užom i širom crvenom i crnom trakom. Prostor ispod drški ispunjen je velikom lepezastom palmetom, listićima i volutama.
 Strana A, B — U središnjem polju prikazana je velika ženska glava u profilu. Kosa je skupljena u mrežu i ukrašena dijademom. U kovrči spuštеноj preko uha ima naušnicu, oko vrata ogrlicu.
 Firnis zelenkasto-crн, nejednako nanesen. Glina žutkasto-crvena. Likovi i dekor izvedeni su svjetlocrvenom, a neki detalji bijelom i žutom bojom.
 Visina 0,075 m, širina dna 0,040 m, širina oboda 0,055 m.
 Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.
117. Inv. 1068
 Stamos. Tijelo trbušasto s jače naglašenim ramenima i kratkim vratom, rub uzak vodoravan. Arkadne drške priljubljene su uz vrat. Nožica niska prstenasta i profilirana. Cijela je površina ukrašena: na vratu motivom pasjeg skoka na ramenima zrakastim ukrasom, a pri dnu užim i širim crvenim trakama. Prostor ispod drški ispunjen je lepezastom palmetom, listićima i volutama.
 Strana A, B — U središnjem polju prikazana je velika ženska glava u profilu. Kosa je vezana u punđu.
 Firnis smeđasto-crн. Glina ružičasta. Dosta je oštećena.
 Visina 0,094 m, širina dna 0,043 m, širina oboda 0,055 m.
 Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

BOCE

118. Inv. 1060
- TABLA LIV, 1, 2

Boca. Tijelo trbušasto, vrat uzak, grlo široko s profiliranim ovratnikom. Nožica niska na profiliranom postolju. Cijela je površina ukrašena: na vratu okomitim zrakastim linijama, na gornjem dijelu trbuha i pri dnu užim i širim crvenim i crnim trakama. Sprijeda je prikazana velika ženska glava u profilu. Kosa je vezana u punđu i bogato ukrašena. U kovrči spuštenoj preko uha ima naušnicu, oko vrata ogrlicu. Na suprotnoj je strani velika lepezasta palmeta, listići i volute.

Firnis smeđasto-crn, tanko nanesen. Glina smeđasto-crvena, a detalji su izvedeni pastoznim namazom bijele i žute boje.

Visina 0,125 m, širina dna 0,042 m, širina oboda 0,040 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

119. Inv. 775
- TABLA LV, 1, 2

Boca. Tijelo kruškoliko, vrat uzak, grlo široko s profiliranim ovratnikom. Nožica niska, široka i profilirana. Cijela je površina ukrašena: na vratu okomitim zrakastim linijama, na gornjem dijelu trbuha, pri dnu i na nožici užim i širim crvenim i crnim trakama. Sprijeda je prikazana velika ženska glava u profilu. Kosa je skupljena u mrežu i vezana vrpcom te bogato ukrašena. U kovrči spuštenoj preko uha ima naušnicu, oko vrata ogrlicu. Na suprotnoj je strani velika lepezasta palmeta, listići i volute, a u međuprostoru cvjetići, lovorove grančice i rozeta.

Firnis crn, jačeg sjaja. Glina smeđasto-crvena, a neki su detalji izvedeni pastoznim namazom bijele i žute boje.

Visina 0,142 m, širina dna 0,055 m, širina oboda 0,037 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

LEBES

120. Inv. 1086
- TABLA LIV, 3

Lebes. Tijelo trbušasto, naglašena ramena, prstenast otvor. Dvije oble okomite drške polukružno savijene. Nožica niska, postolje profilirano. Cijela je površina ukrašena: na ramenima radijalnim motivom, a pri dnu užim i širim crvenim i crnim trakama. Prostor ispod drški ispunjen je velikom lepezastom palmetom, listićima i volutama.

Strana A, B — U središnjem polju prikazana je velika ženska glava u profilu. Kosa je skupljena u mrežu i ukrašena dijademom. U kovrči spuštenoj preko uha ima naušnicu, oko vrata ogrlicu.

Firnis smeđasto-crn, nejednako nanesen. Glina smeđasto-crvena, a detalji su izvedeni pastoznim namazom bijele i žute boje.

Visina 0,125 m, širina dna 0,040 m, širina oboda 0,038 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

POKLOPCI

121. Inv. 1069
- TABLA LVI, 1

Poklopac. Konusni s trakastim rubom. Hvataljka široka profilirana. Cijeli je poklopac ukrašen: središnji krug hvataljke radijalnim motivom, a rub poklopca okomitim potezima crnog firnisa. Vanjska površina dvjema uokvirenim lepezastim palmetama, volutama i listićima te dvjema ženskim glavama u profilu. Kosa

je skupljena u mrežu i bogato ukrašena. U kovrči spuštenoj preko uha imaju naušnicu, oko vrata ogrlicu.

Firnis crn, jačeg sjaja. Glina svjetlocrvena, dekorativni elementi izvedeni su smeđasto-crvenom, a neki detalji žutom i bijelom bojom.

Visina 0,040 m, promjer: 0,091 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

122. Inv. 923

Poklopac. Sličan primjerku pod br. 121.

Visina 0,063 m, promjer: 0,132 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

123. Inv. 916

Poklopac. Sličan primjerku pod br. 121.

Visina 0,046 m, promjer: 0,086 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

124. Inv. 910

Poklopac. Sličan primjerku pod br. 121.

Visina 0,044 m, promjer: 0,088 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

125. Inv. 909

Poklopac. Sličan primjerku pod br. 121.

Visina 0,047 m, promjer: 0,093 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

126. Inv. 906

Poklopac. Sličan primjerku pod br. 121.

Visina 0,045 m, promjer: 0,092 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

127. Inv. 750

Poklopac. Sličan primjerku pod br. 121.

Visina 0,046 m, promjer: 0,090 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

128. Inv. 747

Poklopac. Sličan primjerku pod br. 121.

Visina 0,051 m, promjer: 0,090 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

129. Inv. 746

Poklopac. Sličan primjerku pod br. 121.

Visina 0,044 m, promjer: 0,089 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

130. Inv. 749

TABLA LVI, 2

Poklopac. Konusni s trakastim rubom. Hvataljka široka profilirana. Cijeli je poklopac ukrašen: središnji krug hvataljke radijalnim potezima crnog firnisa, a rub poklopca motivom pasjeg skoka. Vanjska površina dvjema uokvirenim lepezas-

tim palmetama, malim polupalmetama te dvjema ženskim glavama u profilu. Kosa je skupljena u mrežu i vrlo bogato dekorirana. U kovrči spuštenoj preko uha imaju naušnicu, oko vrata ogrlicu.

Firnis crn, tanko i nejednako nanesen. Glina blijedo-žuta, a glave i dekorativni elementi smeđasto-crveni, pojedini detalji izvedeni su osobito jakim pastoznim namazom bijele i žute boje.

Visina 0,058 m, promjer: 0,093 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

131. Inv. 921

Poklopac. Sličan primjerku pod br. 130.

Visina 0,049 m, promjer 0,100 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

132. Inv. 907

TABLA LVII, 3

Poklopac. Konusni s trakastim rubom. Hvataljka široka profilirana. Cijeli je poklopac ukrašen: središnji krug hvataljke radijalnim motivom, rub poklopca okomitim potezima crnog firnisa. Vanjska površina dvjema uokvirenim lepezastim palmetama, polupalmetama, listićima i volutama te jednom ženskom i jednom muškom glavom u profilu. Kosa žene vezana je u punđu i ukrašena, a kovrče se spuštaju preko uha. Oko vrata ima ogrlicu. Muškarac ima bujnu crnu kosu i bradu.

Firnis crn, jačeg sjaja i dobre kvalitete. Glina svijetlocrvena, a neki su detalji izvedeni bijelom bojom.

Visina 0,047 m, promjer: 0,088 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

133. Inv. 1089

TABLA LVII, 3

Poklopac. Konusni s trakastim rubom. Hvataljka široka profilirana. Cijeli je poklopac ukrašen: središnji krug hvataljke zrakastim potezima crnog firnisa, a rub poklopca motivom pasjeg skoka. Vanjska površina dvjema velikim lepezastim palmetama, listićima, rozetama i volutama te dvjema ženskim glavama u profilu. Kosa je vezana u punđu i ukrašena. U kovrči spuštenoj preko uha imaju naušnicu, oko vrata ogrlicu.

Firnis crn, jačeg sjaja i dobre kvalitete. Glina blijedocrvena. Dekorativni elementi izvedeni su smeđasto-crvenom, a neki detalji bijelom i žutom bojom.

Visina 0,062 m, promjer: 0,126 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

134. Inv. 919

Poklopac. Sličan primjerku pod br. 133.

Visina 0,043 m, promjer: 0,087 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

135. Inv. 918

Poklopac. Sličan primjerku pod br. 133.

Visina 0,055 m, promjer: 0,090 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

136. Inv. 915

TABLA LVII, 1

Poklopac. Sličan primjerku pod br. 133.

Visina 0,048 m, promjer: 0,090 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

137. Inv. 912

Poklopac. Sličan primjerku pod br. 133.
Visina 0,038 m, promjer: 0,091.
Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

138. Inv. 911

Poklopac. Sličan primjerku pod br. 133.
Visina 0,040 m, promjer: 0,102 m.
Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

139. Inv. 904

Poklopac. Sličan primjerku pod br. 133.
Visina 0,041 m, promjer: 0,097 m.
Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

140. Inv. 908

TABLA LVII, 2

Poklopac. Konusni s trakastim rubom. Hvataljka široka profilirana. Cijeli je poklopac ukrašen: središnji krug hvataljke zrakastim potezima crnog firnisa, a rub poklopca motivom pasjeg skoka. Vanjska površina dvjema velikim lepezastim palmetama, listićima i volutama te jednom ženskom i jednom muškom glavom u profilu. Kosa žene vezana je u punđu i bogato ukrašena. U kovrčama, spuštenim preko uha, ima naušnicu, oko vrata ogrlicu. Kosa muškarca ukrašena je širom vrpcom.

Firnis crn, jačeg sjaja i dobre kvalitete. Glina svijetlocrvena, a neki su detalji izvedeni pastoznim namazom bijele i žute boje.

Visina 0,056 m, promjer: 0,100 m.
Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

141. Inv. 748

TABLA LVIII, 1

Poklopac. Konusni s trakastim rubom. Hvataljka široka profilirana. Cijeli je poklopac ukrašen: središnji krug hvataljke dvostrukom palmetom, a rub poklopca motivom pasjeg skoka. Vanjska površina dvjema velikim lepezastim palmetama, listićima i volutama, te dvjema ženskim glavama u profilu. Kosa je skupljena u mrežu, a u kovrči spušteno preko uha imaju naušnicu.

Firnis crn, slabijeg sjaja, nejednako nanesen. Glina smeđasto-crvena, a neki su detalji izvedeni bijelom bojom.

Visina 0,041 m, promjer: 0,102 m.
Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

142. Inv. 924

Poklopac. Sličan primjerku pod br. 141.
Visina 0,032 m, promjer: 0,101.
Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

143. Inv. 913

Poklopac. Konusni s trakastim rubom. Hvataljka šira profilirana. Cijeli je poklopac ukrašen: središnji krug hvataljke zrakastim potezima crnog firnisa, rub poklopca motivom pasjeg skoka. Vanjska površina dvjema velikim lepezastim palmetama, listićima i polupalmetama te dvjema ženskim glavama u profilu. Kosa je vezana u punđu, a kovrče se spuštaju preko uha.

Firnis crn, bez sjaja, nejednako nanesen. Glina svijetlocrvena, dekorativni elementi izvedeni su smeđasto-crvenom bojom. Sve je rađeno vrlo površno.

Visina 0,038 m, promjer: 0,083 m.
Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

144. Inv. 917
Poklopac. Sličan primjerku pod br. 143.
Visina 0,048 m, promjer: 0,087 m.
Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.
145. Inv. 920
Poklopac. Sličan primjerku pod br. 143.
Visina 0,046 m, promjer: 0,092 m.
Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.
146. Inv. 922
Poklopac. Sličan primjerku pod br. 143.
Visina 0,038 m, promjer: 0,077 m.
Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.
147. Inv. 903 TABLA LVIII, 2
Poklopac. Ravan s trakastim rubom. Hvataljka mala profilirana. Cijeli je poklopac ukrašen: rub okomitim potezima crnog firnisa, a vanjska površina dvjema velikim lepezastim palmetama, ženskom glavom u profilu i labudom. Kosa žene vezana je u punđu, a u kovrčama, spuštenim preko uha, ima naušnicu. Labud stoji savinuta vrata i uzdignutih krila, okrenut ulijevo.
Firnisi crni, jačeg sjaja i dobre kvalitete. Glina žutkasto-crvena, a dekorativni su elementi svijetlocrvene boje.
Visina 0,033 m, promjer: 0,099 m.
Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.
148. Inv. 914
Poklopac. Konusni s trakastim rubom. Hvataljka šira profilirana. Cijeli je poklopac ukrašen: središnji krug hvataljke radijalnim potezima crnog firnisa, rub motivom pasjeg skoka. Vanjska površina dvjema lepezastim palmetama, listićima i volutama te dvjema ženskim glavama u profilu. Kosa je skupljena u mrežu i ukrašena dijademom, a kovrče se spuštaju preko uha.
Firnisi crni, srednjeg sjaja, tanko i nejednako nanesen. Glina svijetlocrvena, a detalji su izvedeni pastoznim namazom bijele i žute boje.
Visina 0,050 m, promjer: 0,088 m.
Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.
149. Inv. 905
Poklopac. Konusni s trakastim rubom. Hvataljka šira profilirana. Cijeli je poklopac ukrašen: središnji krug hvataljke radijalnim potezima crnog firnisa, rub poklopca motivom pasjeg skoka. Vanjska površina dvjema lepezastim palmetama, rozetama i volutama te dvjema ženskim glavama u profilu. Kosa je skupljena u mrežu, a kovrče se spuštaju preko uha.
Firnisi crni, srednjeg sjaja. Glina žutkasto-crvena.
Visina 0,052 m, promjer: 0,094 m.
Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.
150. Inv. 927
Poklopac. Kalotasti s profiliranim rubom. Hvataljka manja, polukružna i bogato profilirana. Cijeli je poklopac ukrašen: hvataljka užim i širim trakama crnog firnisa, a gornja površina poklopca velikom lepezastom palmetom, listovima i volu-

tama te ženskom glavom u profilu. Kosa je skupljena u mrežu i ukrašena dijamantom. Oko vrata ima ogrlicu.

Firnis crn, tanko i nejednako nanesen. Glina žutkasto-crvena, a detalji su izvedeni pastoznim namazom bijele i žute boje.

Visina 0,060 m, promjer: 0,084 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

151. Inv. 902

TABLA LVIII, 3

Poklopac. Konusni s trakastim rubom. Hvataljka široka profilirana. Cijeli je poklopac ukrašen: središnji krug hvataljke debelim, zrakastim potezima crnog firnisa, a rub poklopca motivom pasjeg skoka. Vanjsku površinu ukrašuju četiri velike lepezaste palmete.

Firnis crn, slaba sjaja, vrlo tanko i nejednako nanesen. Glina smeđasto-crvena.

Visina 0,041 m, promjer: 0,085 m.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

TABLE — PLATES

Vjesnik AMZ 3. s. sv. V, VI—VII, VIII

Sv. (vol.) V

TABLA I

1—2 Krater volutnog tipa (A, B) kat. 1 inv. 612

TABLA II

1—2 Krater volutnog tipa (A, B) kat. 2 inv. 1031

TABLA III

1 Krater arkadnog tipa (A) kat. 5 inv. 1030
2 Krater arkadnog tipa (A) kat. 3 inv. 710
3 Krater arkadnog tipa (A) kat. 6 inv. 711
4 Krater arkadnog tipa (A) kat. 4 inv. 715

TABLA IV

1 Krater arkadnog tipa (A, B) kat. 7 inv. 712

TABLA V

1 Krater arkadnog tipa (B) kat. 5 inv. 1030
2 Krater arkadnog tipa (B) kat. 3 inv. 710
3 Krater arkadnog tipa (B) kat. 9 inv. 714
4 Krater arkadnog tipa (B) kat. 8 inv. 713

TABLA VI

1 Detalj vrata kratera vol. tipa kat. 2
inv. 1031
2 Detalj vrata kratera arkad. tipa kat. 3
inv. 710

PLATE I

1—2 Volute-krater (A, B)*

PLATE II

1—2 Volute-krater (A, B)

PLATE III

1 Column-krater (A)
2 Column-krater (A)
3 Column-krater (A)
4 Column-krater (A)

PLATE IV

1 Column-krater (A, B)

PLATE V

1 Column-krater (B)
2 Column-krater (B)
3 Column-krater (B)
4 Column-krater (B)

PLATE VI

1 Volute-krater, detail
of the neck
2 Column-krater, detail
of the neck

* The numbers of the catalogue and of the inventory are continually add to the Serbo-Croat text.

TABLA VII

1 Krater zvonolikog tipa (A)	kat. 12 inv. 4
2 Krater zvonolikog tipa (A)	kat. 15 inv. 7
3 Krater zvonolikog tipa (A)	kat. 28 inv. 5
4 Krater zvonolikog tipa (A)	kat. 29 inv. 8

TABLA VIII

1 Krater zvonolikog tipa (A)	kat. 11 inv. 12
2 Krater zvonolikog tipa (A)	kat. 32 inv. 15
3 Krater zvonolikog tipa (A)	kat. 10 inv. 23

TABLA IX

1 Krater zvonolikog tipa (A)	kat. 27 inv. 13
2 Krater zvonolikog tipa (A)	kat. 20 inv. 19
3 Krater zvonolikog tipa (A)	kat. 34 inv. 20
4 Krater zvonolikog tipa (A)	kat. 35 inv. 21
5 Krater zvonolikog tipa (A)	kat. 18 inv. 3

TABLA X

1 Krater zvonolikog tipa (A)	kat. 26 inv. 10
2 Krater zvonolikog tipa (A)	kat. 19 inv. 9
3 Krater zvonolikog tipa (A)	kat. 33 inv. 16
4 Krater zvonolikog tipa (A)	kat. 25 inv. 2

TABLA XI

1 Krater zvonolikog tipa (A)	kat. 21 inv. 22
2 Krater zvonolikog tipa (A)	kat. 30 inv. 11
3 Krater zvonolikog tipa (A)	kat. 13 inv. 307

TABLA XII

1 Krater zvonolikog tipa (A)	kat. 23 inv. 1
2 Krater zvonolikog tipa (A)	kat. 14 inv. 18
3 Krater zvonolikog tipa (A)	kat. 17 inv. 306
4 Krater zvonolikog tipa (A)	kat. 24 inv. 6
5 Krater zvonolikog tipa (A)	kat. 31 inv. 14

TABLA XIII

1 Krater zvonolikog tipa (B)	kat. 10 inv. 23
2 Krater zvonolikog tipa (B)	kat. 28 inv. 5
3 Krater zvonolikog tipa (B)	kat. 29 inv. 8
4 Krater zvonolikog tipa (B)	kat. 18 inv. 3

TABLA XIV

1 Krater zvonolikog tipa (B)	kat. 30 inv. 11
2 Krater zvonolikog tipa (B)	kat. 21 inv. 22
3 Krater zvonolikog tipa (B)	kat. 11 inv. 12
4 Krater zvonolikog tipa (B)	kat. 15 inv. 7

TABLA XV

1 Krater zvonolikog tipa (B)	kat. 19 inv. 9
2 Krater zvonolikog tipa (B)	kat. 26 inv. 10
3 Krater zvonolikog tipa (B)	kat. 35 inv. 21
4 Krater zvonolikog tipa (B)	kat. 17 inv. 306

TABLA XVI

1 Detalj s palmetama na krateru volutnog tipa	kat. 2 inv. 1031
2 Detalj s palmetama na krateru zvonolikog tipa	kat. 13 inv. 307

PLATE VII

1 Bell-krater (A)
2 Bell-krater (A)
3 Bell-krater (A)
4 Bell-krater (A)

PLATE VIII

1 Bell-krater (A)
2 Bell-krater (A)
3 Bell-krater (A)

PLATE IX

1 Bell-krater (A)
2 Bell-krater (A)
3 Bell-krater (A)
4 Bell-krater (A)
5 Bell-krater (A)

PLATE X

1 Bell-krater (A)
2 Bell-krater (A)
3 Bell-krater (A)
4 Bell-krater (A)

PLATE XI

1 Bell-krater (A)
2 Bell-krater (A)
3 Bell-krater (A)

PLATE XII

1 Bell-krater (A)
2 Bell-krater (A)
3 Bell-krater (A)
4 Bell-krater (A)
5 Bell-krater (A)

PLATE XIII

1 Bell-krater (B)
2 Bell-krater (B)
3 Bell-krater (B)
4 Bell-krater (B)

PLATE XIV

1 Bell-krater (B)
2 Bell-krater (B)
3 Bell-krater (B)
4 Bell-krater (B)

PLATE XV

1 Bell-krater (B)
2 Bell-krater (B)
3 Bell-krater (B)
4 Bell-krater (B)

PLATE XVI

1 Volute-krater, detail with the palmets
2 Bell-krater, detail with the palmets

Sv. (vol.) VI—VII

TABLA XVII

- 1—2 Amfora (A, B) kat. 36 inv. 1082
3 Amfora (A) kat. 37 inv. 1083

TABLA XVIII

- 1—2 Amfora (A, B) kat. 38 inv. 1084
3—4 Amfora (A, B) kat. 39 inv. 1085

TABLA XIX

- 1—2 Pelike (A, B) kat. 48 inv. 1080

TABLA XX

- 1—2 Pelike (A, B) kat. 49 inv. 1072
3—4 Pelike (A, B) kat. 50 inv. 1074

TABLA XXI

- 1—2 Pelike (A, B) kat. 51 inv. 1077
3—4 Pelike (A, B) kat. 52 inv. 1071

TABLA XXII

- 1—2 Pelike (A, B) kat. 53 inv. 1078
3 Pelike (A) kat. 54 inv. 1076
4 Pelike (A) kat. 55 inv. 1079

TABLA XXIII

- 1—2 Pelike (A, B) kat. 56 inv. 1070
3—4 Pelike (A, B) kat. 57 inv. 1075

TABLA XXIV

- 1 Pelike (A) kat. 43 inv. 31
2 Pelike (A) kat. 45 inv. 727
3 Pelike (A) kat. 47 inv. 1073

TABLA XXV

- 1—2 Hidrija (A, B) kat. 46 inv. 1081
3—4 Hidrija (A, B) kat. 41 inv. 26

TABLA XXVI

- 1 Hidrija (A) kat. 42 inv. 27
2 Hidrija (A) kat. 40 inv. 24
3 Hidrija (A) kat. 44 inv. 308

Sv. (vol.) VIII

TABLA XXVII

- 1—2 Vrč kat. 58 inv. 38

TABLA XXVIII

- 1 Vrč kat. 60 inv. 1032
2 Vrč kat. 61 inv. 880

TABLA XXIX

- 1—2 Vrč kat. 62 inv. 1064
3 Vrč kat. 64 inv. 882

PLATE XVII

- 1—2 Amphora (A, B)
3 Amphora (A)

PLATE XVIII

- 1—2 Amphora (A, B)
3—4 Amphora (A, B)

PLATE XIX

- 1—2 Pelike (A, B)

PLATE XX

- 1—2 Pelike (A, B)
3—4 Pelike (A, B)

PLATE XXI

- 1—2 Pelike (A, B)
3—4 Pelike (A, B)

PLATE XXII

- 1—2 Pelike (A, B)
3 Pelike (A)
4 Pelike (A)

PLATE XXIII

- 1—2 Pelike (A, B)
3—4 Pelike (A, B)

PLATE XXIV

- 1 Pelike (A)
2 Pelike (A)
3 Pelike (A)

PLATE XXV

- 1—2 Hydria (A, B)
3—4 Hydria (A, B)

PLATE XXVI

- 1 Hydria (A)
2 Hydria (A)
3 Hydria (A)

PLATE XXVII

- 1—2 Prochous

PLATE XXVIII

- 1 Oenochoe
2 Oenochoe

PLATE XXIX

- 1—2 Oenochoe
3 Oenochoe

TABLA XXX		
1—2 Plitičasti skifos (A, B)	kat. 65 inv.	191
TABLA XXXI		
1 Plitičasti skifos (A)	kat. 67 inv.	192
2 Plitičasti skifos (A)	kat. 70 inv.	195
TABLA XXXII		
1—2 Skifos (A, B)	kat. 71 inv.	41
TABLA XXXIII		
1—2 Skifos (A, B)	kat. 72 inv.	42
TABLA XXXIV		
1—2 Skifos (A, B)	kat. 73 inv.	43
TABLA XXXV		
1—2 Skifos (A, B)	kat. 74 inv.	44
TABLA XXXVI		
1—2 Skifos (A, B)	kat. 75 inv.	45
TABLA XXXVII		
1—2 Skifos (A, B)	kat. 76 inv.	46
TABLA XXXVIII		
1—2 Skifos (A, B)	kat. 78 inv.	318
TABLA XXXIX		
1—2 Skifos (A, B)	kat. 79 inv.	319
TABLA XL		
1 Skifos (A)	kat. 88 inv.	52
2 Skifos (A)	kat. 82 inv.	738
TABLA XLI		
1—2 Skifos (A, B)	kat. 84 inv.	320
TABLA XLII		
1 Skifos (A)	kat. 85 inv.	53
2 Skifos (A)	kat. 86 inv.	50
TABLA XLIII		
1 Lekit	kat. 94 inv.	780
2 Lekit	kat. 91 inv.	1087
3 Skifos (A)	kat. 83 inv.	55
TABLA XLIV		
1—2 Stamnos (A, B)	kat. 114 inv.	1065
TABLA XLV		
1 Epiphisis	kat. 97 inv.	1044
TABLA XLVI		
1—2 Kantaros (A, B)	kat. 98 inv.	384
TABLA XLVII		
1—2 Kantaros (A, B)	kat. 99 inv.	385

PLATE XXX	
1—2 Cup-skyphos (A, B)	
PLATE XXXI	
1 Cup-skyphos (A)	
2 Cup-skyphos (A)	
PLATE XXXII	
1—2 Skyphos (A, B)	
PLATE XXXIII	
1—2 Skyphos (A, B)	
PLATE XXXIV	
1—2 Skyphos (A, B)	
PLATE XXXV	
1—2 Skyphos (A, B)	
PLATE XXXVI	
1—2 Skyphos (A, B)	
PLATE XXXVII	
1—2 Skyphos (A, B)	
PLATE XXXVIII	
1—2 Skyphos (A, B)	
PLATE XXXIX	
1—2 Skyphos (A, B)	
PLATE XL	
1 Skyphos (A)	
2 Skyphos (A)	
PLATE XLI	
1—2 Skyphos (A, B)	
PLATE XLII	
1 Skyphos (A)	
2 Skyphos (A)	
PLATE XLIII	
1 Lekythos	
2 Lekythos	
3 Skyphos (A)	
PLATE XLIV	
1—2 Stamnos (A, B)	
PLATE XLV	
1 Epichysis	
PLATE XLVI	
1—2 Kantharos (A, B)	
PLATE XLVII	
1—2 Kantharos (A, B)	

TABLA XLVIII

1 Tanjur	kat. 100 inv.	376
2 Tanjur	kat. 101 inv.	389

TABLA XLIX

1 Tanjur	kat. 102 inv.	388
2 Tanjur	kat. 103 inv.	438

TABLA L

1 Tanjur	kat. 104 inv.	383
2 Tanjur	kat. 105 inv.	386

TABLA LI

1 Tanjur — nutarnja strana	kat. 106 inv.	375
2 Tanjur — vanjska strana	kat. 106 inv.	375

TABLA LII

1 Tanjur — nutarnja strana	kat. 107 inv.	387
----------------------------	---------------	-----

TABLA LIII

1 Tanjur — vanjska strana	kat. 107 inv.	387
---------------------------	---------------	-----

TABLA LIV

1 Boca — prednja strana	kat. 118 inv.	1060
2 Boca — bočna strana	kat. 118 inv.	1060
3 Lebes	kat. 120 inv.	1086

TABLA LV

1 Boca	kat. 119 inv.	775
--------	---------------	-----

TABLA LVI

1 Poklopac	kat. 121 inv.	1069
2 Poklopac	kat. 130 inv.	749
3 Poklopac	kat. 132 inv.	907

TABLA LVII

1 Poklopac	kat. 136 inv.	915
2 Poklopac	kat. 140 inv.	908
3 Poklopac	kat. 133 inv.	1089

TABLA LVIII

1 Poklopac	kat. 141 inv.	748
2 Poklopac	kat. 147 inv.	903
3 Poklopac	kat. 151 inv.	902

PLATE XLVIII

1 Plate
2 Plate

PLATE XLIX

1 Plate
2 Plate

PLATE L

1 Plate
2 Plate

PLATE LI

1 Plate — int. side
2 Plate — ext. side

PLATE LII

1 Plate — int. side

PLATE LIII

1 Plate — ext. side

PLATE LIV

1 Bottle — front-side
2 Bottle — lat. side
3 Lebes

PLATE LV

1 Bottle

PLATE LVI

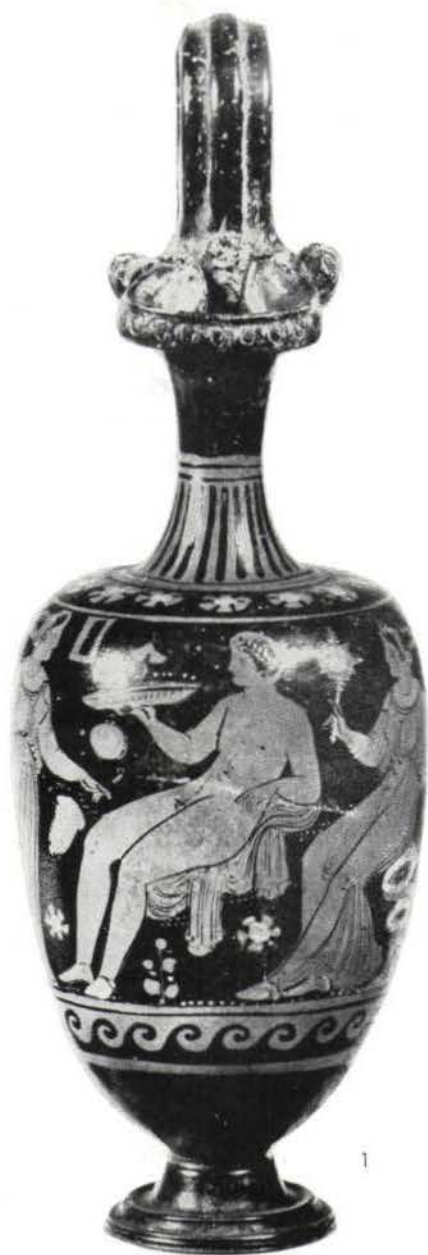
1 Lid
2 Lid
3 Lid

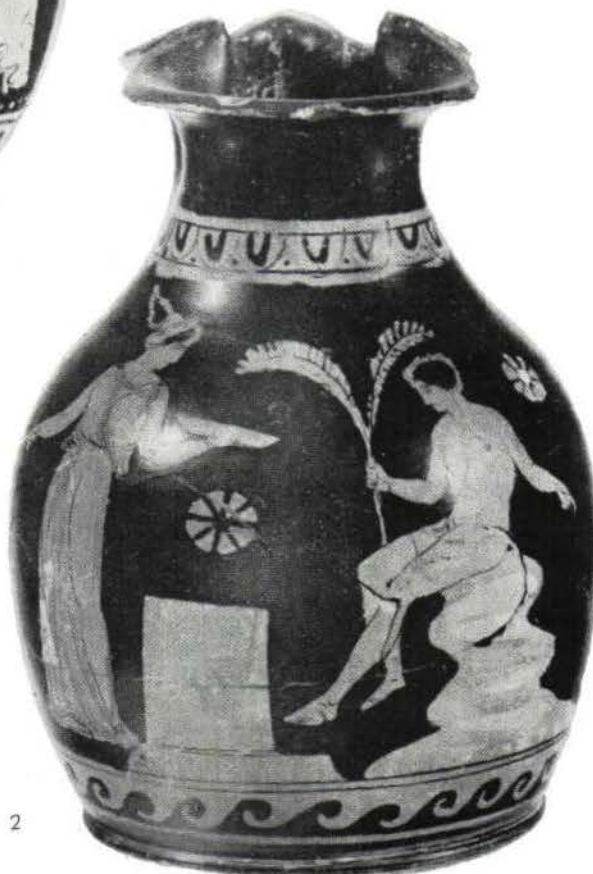
PLATE LVII

1 Lid
2 Lid
3 Lid

PLATE LVIII

1 Lid
2 Lid
3 Lid

1

2

3

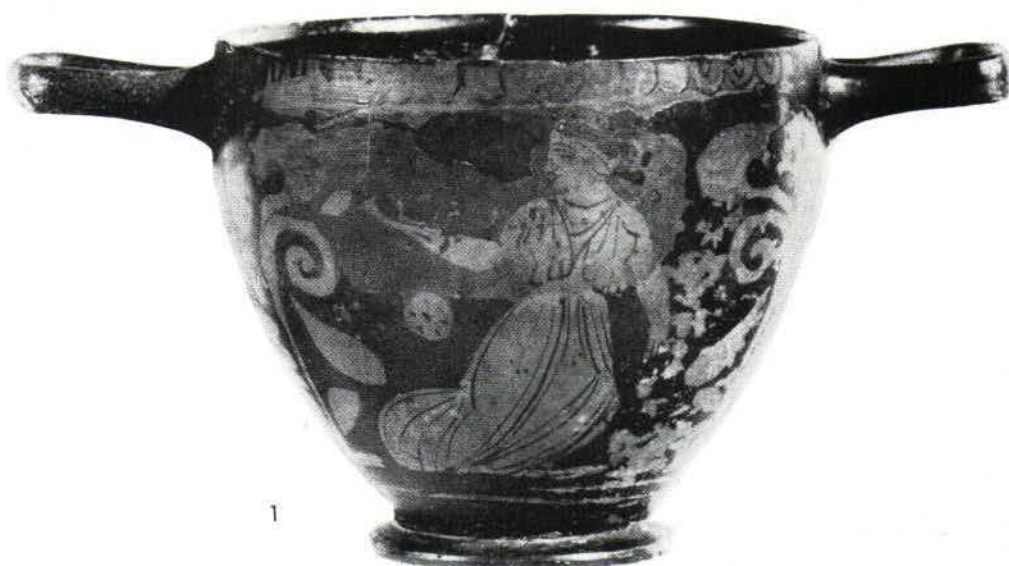

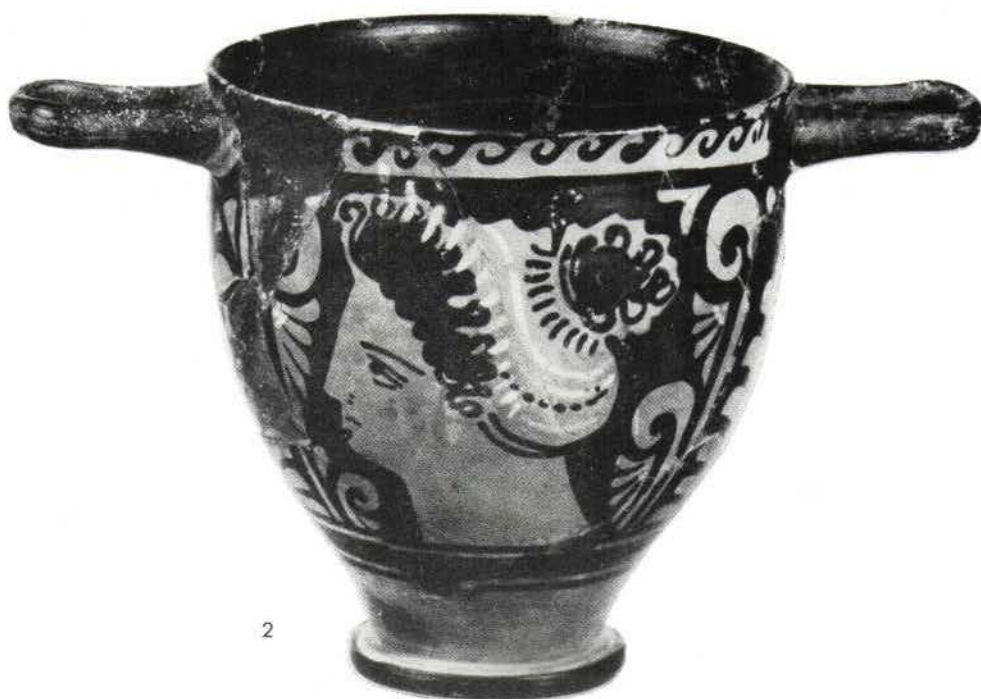

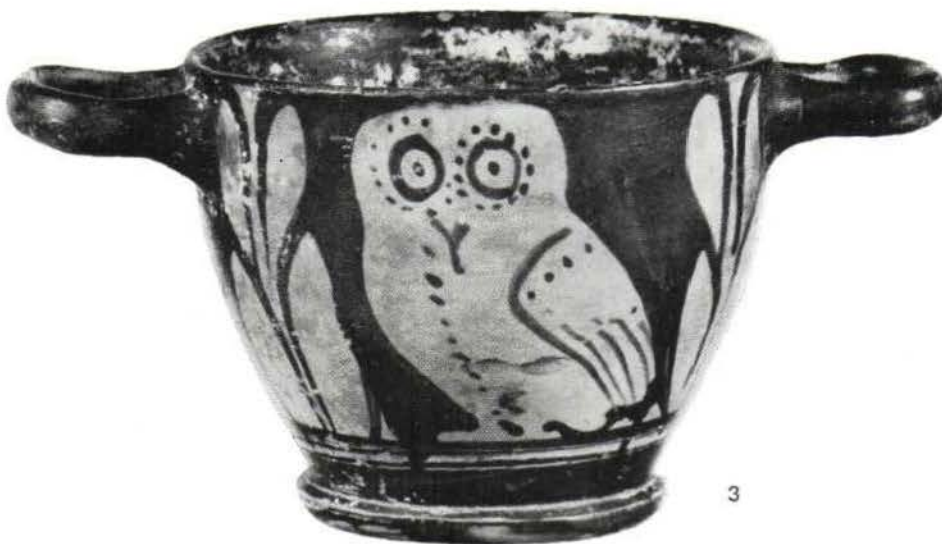

1

2

3

1

2

1

2

1

2

1

2

1

2

3

1

2

3

IVAN MIRNIK — MUHAMED ŽDRALOVIĆ

O SKUPNOM NALAZU ZLATNOG I SREBRNOG NOVCA 15. I 16. STOLJEĆA KOD OPATINCA

Godine 1973. došlo je do jednog od vrlo znatnih i značajnih nalaza novijeg novca na području sjeverne Hrvatske. Okolnosti samoga nalaza i njegova daljnja sudbina na žalost nisu bili sretni. Prema prvim obavjestima koje su stigle u Arheološki muzej u Zagrebu nije se dobio dojam da se radi o nekom većem nalazu. Tijekom travnja 1973. muzej su posjetili Josip Lukar iz Posavskih Brega i Ivan Galić iz Ivanić-Grada i ponudili na otkup deset primjeraka zlatnog novca koji su navodno našli prilikom oranja dana 12. siječnja 1973. na polju Agrokombinata s lijeve strane autoputa Zagreb—Beograd, nedaleko od ergele Trebovac. Plug je tada iz dubine od oko 0,30 m izbacio novac, a nisu uočeni nikakvi tragovi keramičke posude ili nekog recipijenta. Od deset primjeraka pet je bilo mletačkih a pet turskih.

U skladu s postojećim Zakonom o zaštiti spomenika kulture (Narodne novine br. 7/1967), nalaznicima je ponuđena nagrada s visinom koje se složio samo Josip Lukar, te je na taj način u numizmatičku zbirku Arheološkog muzeja u Zagrebu ušlo pet primjeraka novca: četiri turska i jedan mletački zlatnik (Glavna inventarska knjiga, br. 408, str. 137; Inventarska knjiga novijeg novca, br. 38 054—38 058). Daljnja sudbina ostalih pet primjeraka nije poznata.

Prema drugim podacima, tijekom mjeseca kolovoza iste godine na spomenutom zemljištu Agrokombinata kod sela Opatinac došlo je do još većeg nalaza. Iz zemlje je izbačeno više stotina primjeraka zlatnog i srebrnog turskog, ugarskog, mletačkog i drugog novca. Prema jednoj verziji, koja potječe od kupaca čak iz inozemstva, radi se o više od tisuću primjeraka novca, o čitavoj jednoj ratnoj blagajni. Nalaznici su — ne poštujući spomenuti zakon o zaštiti spomenika kulture koji izričito kaže da se svi spomenici koji su poslije srpnja 1945. izvađeni ili nađeni u zemlji ili vodi, nađeni prilikom iskopavanja ili istraživanja smatraju društvenim vlasništvom, te se u tom slučaju takvi spomenici ne mogu prisvojiti, kupovati, niti prodavati — sav novac razdijelili među sobom. Posljedica je bila ta da je ilegalno tržište preplavljeno starinskim zlatnicima, a dobar dio prešao je i granice naše zemlje. Tijekom mjeseca rujna novac iz tog nalaza nuđen je Arheološkom muzeju u Zagrebu na otkup u dva navrata: jednom prilikom jedan ugarski zlatnik, tri

mletačka, jedanaest turskih, te pet sitnih srebrnih akči, a drugom prilikom više od sto komada zlatnika. Ljudi koji su ovaj novac nudili nisu bili zadovoljni visinom nagrade koja se u takvim slučajevima smije dati pa se više nisu pojavljivali.

O ovom ozbiljnom slučaju obaviješten je Republički zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu, u neposrednu nadležnost kojega potpadaju poslovi arheologije, a preko njega Republički sekretarijat za unutrašnje poslove, Inspektorat za operativne poslove javne sigurnosti u Zagrebu, koji je poduzeo akciju u cilju utvrđivanja krivaca i spašavanja preostalog dijela skupnog nalaza. Općinskom javnom tužilaštvu u Kutini prijavljeno je osam osoba s područja Ivanić Grada koje su spomenuti novac utajile, a Arheološkom muzeju u Zagrebu dostavljeno je 13 oduzetih zlatnika uz molbu da se dade stručno mišljenje. Uz to je obećano da će nakon eventualnog krivičnog postupka novac biti predan muzeju, što je i učinjeno.

Iz iznesenog se može zaključiti da je nalaz kao cjelina za numizmatičku znanosti zauvijek izgubljen. Zbog tog razloga pokušano je na ovom mjestu sakupiti što više podataka u cilju registriranja ovog važnog skupnog nalaza. Kod tog zadatka u velikoj mjeri pomogao je predsjednik Hrvatskog numizmatičkog društva u Zagrebu, prim. dr Ivan Meixner, kojemu i na ovom mjestu najtoplije zahvaljujemo.

Kako se prema sakupljenim podacima može zaključiti, novac izbačen plugom iz dubine od oko 0,30 m nije se nalazio u keramičkoj ili metalnoj posudi, nego po svoj prilici u recipijentu od organske tvari tragove kojeg radnici nisu bili u stanju opaziti. Veći dio otkrivenog novca nalazio se u vrlo dobrom stanju očuvanosti i nije pokazivao tragove dužeg opticaja, osim najstarijih primjeraka. Turski novci s druge strane pokazuju dosta neprecizno kovanje. Uz zlatni novac, ostava je sadržavala i izvjestan broj srebrnih akči te oko pet talira:

M l e c i

Giovanni Mocenigo (1478—1485), dukati;
Leonardo Loredan (1501—1521), dukati;
Antonio Grimani (1521—1523), dukati;
Andrea Gritti (1523—1538), dukati;
Pietro Lando (1539—1545), dukati;
Francesco Donà (1545—1553), dukati;
Marc' Antonio Trevisan (1553—1554), dukati odn. cekini;
Francesco Venier (1554—1556), cekini i polucekini;

S a k s o n i j a

Moritz von Sachsen (1547—1553), taliri;

S a l z b u r g

Johan Jacob Khuen von Belassi (1560—1586), talir iz god. 1560;

T u r s k a

Sulejman I Veličanstveni (1520—1566), zlatni filuri i srebrne akče;

U g a r s k a

Ivan Zapolja (1526—1540), zlatne forinte;

Ferdinand I (1527—1564), zlatna forinta iz god. 1543;

Ivan II Sigismund (1540—1571), zlatne forinte.

Poznato nam je više skupnih nalaza novca s područja naše zemlje koji po prilici pokrivaju isto vremensko razdoblje kao i nalaz kod Opatinca. Tako je npr. god. 1948. u Paraćinu nađen skup zlatnog i srebrnog novca¹ u kojem su bili zastupani mletački dukati duždeva Francesca Foscarija (1423—1457), Pasquala Malipiera (1457—1462), Nicole Trona (1471—1473), Agostina Barbariga (1486—1501), Leonarda Loredana (1501—1521), Andrea Gritti (1523—1538), kao i turski zlatnici Selima I (1512—1520) i Sulejmana I (1520—1566), te akče istih sultana. Ova ostava sakrivena je u vrijeme vladavine Sulejmana I, kao i ona kod sela Opatinac. Od paraćinskog skupnog nalaza Narodni muzej u Beogradu posjeduje 17 zlatnika i 1442 akče.

Jedan od analognih skupnih nalaza je i onaj neobjavljeni skupni nalaz iz Svinjarevaca nedaleko od Orolika kod Vinkovaca. Od toga nalaza Arheološki muzej u Zagrebu posjeduje 30 komada turskih zlatnika Sulejmana I (kovnice: Bagdad 1 komad; Misir 15 komada, godine 926, 930, i 940, po Hidžri; Damask 1 komad iz god. 926; Carigrad 6 komada iz god. 926; Sidre Kaisi 2 komada iz god. 926.; Kočane 1 komad iz god. 926; Serez 2 komada iz god. 926. i Alžir 2 komada iz iste godine) kao i akče Bajazida II (iz kovnice u Kratovu), Selima I (iz kovnica u Carigradu i Novaru), te Sulejmana I (kovane u Beogradu, Srebrenici, Serezu, Novom Brdu, Novaru, Sidre Kaisi, Kratovu i Edirne).

Iz nešto kasnijeg vremena potječe novac nađen god. 1893. kod sela Crnac nedaleko od Petrinje.² Tu je uz zlatnik Selima II (1566—1574) bilo još 39 komada srebrnog novca (čitav nalaz od 80 zlatnih i 200 srebrnih primjeraka nije došao u Arheološki muzej u Zagrebu) poljskih kraljeva Aleksandra (1501—1506) i Sigismunda I (1506—1548), te ugarskih vladara Ferdinanda I (1527—1564), Maksimilijana II (1564—1576) i Rudolfa II (1576—1608). Kako je najmlađi primjerak novca iz ovog skupnog nalaza pripagao Rudolfu II iz god. 1594, Josip Brunšmid stavlja vrijeme zakapanja blaga u vezu s nesigurnim prilikama nakon bitke kod Siska god. 1593.

¹ R. Marić, Iz numizmatičke zbirke Narodnog muzeja, Zbornik radova Narodnog muzeja (Beograd), 1958/59, 2, 199—201.

² J. Brunšmid, III. Našašće novaca XVI. vijeka kod sela Crnca, VHAD, NS, 1/1895, 115—116.

Godine 1896. u Knegincu kod Varaždina iskopano je oko 700 primjeraka srebrnog novca u posudici.³ Od toga je u zagrebačku zbirku ušlo 536 manjih i 5 većih komada. Zastupljeni su bili novci Donje i Gornje Austrije, Salzburga, Štajerske, Koruške, Kranjske, Češke, Ugarske, Bavarske, Passaua, Leuchtenberga i Saksonije. Najstariji novac pripadao je kralju Matiji Korvinu (1458—1490), a najmlađi Maksimilijanu II (1564—1576) iz god. 1575. Te iste godine bosanski paša Ferhad-beg Sokolović potukao je vojsku Herberta Auersperga kod Budačkog te zauzeo Bužim i Zrin, pa je ovaj novac zakopan u strahu od daljnjeg prodiranja Turaka u ostale krajeve Hrvatske.

Spomenimo još nalaz talira 16. stoljeća do kojega je došlo god. 1934. na području nekada pod Turcima, u Osijeku u Zagrebačkoj ulici.⁴ Među 130 komada zastupljene su Austrija, Basel, Wilhelm Batenburg, Berg, Brandenburg, Braunschweig, Colmar, Deventer, Campen, Zwolle, Istočna Frizija, Halberstadt, Hamburg, Herfort, Jülich-Cleve-Berg, Kaufbeuren, Kempten, Leuchtemberg, Lübeck, Lüttich, Mansfeld, Massa Lombarda, Nimwegen, Oettingen, Preussen, Regensburg, Salzburg, Sachsen, Schaffhausen, Schwarzburg, Solothurn, Stolberg, Thoren, Ulm, Uri—Schwyz—Unterwalden i Zürich. Nalaz je podijeljen između Muzeja Slavonije u Osijeku i Arheološkog muzeja u Zagrebu (92 komada). Najmlađi primjerak novca iz tog nalaza pripada salcburškom nadbiskupu Johannu Jacobu Khuen von Belassi iz god. 1567.

Terminus post quem koji bi nam vremenski i historijski pomogao smjestiti nalaz kod Opatinca jest god. 1560. iz koje datira najmlađi nama poznati primjerak novca (salcburški talir iz god. 1560). Kako se sav skupni nalaz nije mogao dobiti na uvid, ta godina ne mora biti stroga granica. God. 1560. Džafer-beg, sin Malkoč-bega kreće s oko 200 konjanika prema Ivaniću a kod Čazme ga potuče i ubije Vid Halek.⁵ Područje oko Ivanića, jedne od važnijih utvrda protiv Turaka kojoj se uvijek pridavala velika pažnja, naročito god. 1567. kada je jače utvrđena i stalno popravljana, bilo je u drugoj polovici 16. stoljeća svjedok stalnih sukoba i čarki između hrvatske vojske i Turaka. Nakon mira sklopljenog 1562. u Frankfurtu između Ferdinanda I i Sulejmana I, borbe počinju iznova 1565. kad bosanski paša Mustafa Sokolović kreće uz Lonju i Glogovnicu prema Križevcima te se sukobljava s banom Petrom Erdödyjem kod Obreške između Kloštra Ivanića i Marče.⁶ Ishod ovog sukoba bio je nepovoljan za Turke, premda su imali oko 12 000 vojnika.

God. 1566. slijedili su krvavi događaji vojnog pohoda Sulejmana I i pada Sigeta, što sultan više nije doživio. Slijedeći događaj s kojim bi se skupni nalaz novca kod Opatinca mogao povezati bio je poraz i zarobljavanje zagrebačkog kanonika Franje Filipovića,⁷ prozvanog Delipop, nedaleko od Ivanića god. 1572. Potukli su ga Ferhad-beg i Sinan-beg Boljanić. Kao kuriozitet vremena i prilika treba is-

³ J. Brunšmid, VII. Skup sitnih novaca XVI vijeka u Knegincu (općina Biškupec, kotar i županija Varaždin), VHAD, NS, 2/1896—97, 93—105.

⁴ J. Klemenc, Nalazi novaca u Jugoslaviji 1910—1936, Numismatika, 1934/36, 24, 131—132.

⁵ V. Klaić, Povijest Hrvata, II/1. Zagreb, 1911, 231.

⁶ o. c. p. 255.

⁷ o. c. p. 280; R. Samardžić, Mehmed Sokolović, Beograd, 1971, 362—363.

taknuti da je Filipović kasnije prešao na islam i borio se na strani Turaka u našim krajevima. God. 1572. nastavilo se vojevanje oko Ivanića koji je i spaljen.⁸

Kako je već napomenuto, Arheološkom muzeju u Zagrebu dostavljeno je 13 primjeraka zlatnog novca oduzetog Ivanu Drku, Tomi Jukančecu i Mirku Pranjiću. Zajedno s pet komada koji su se već nalazili u zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu, to čini 18 komada. Prvo dajemo opis mletačkih i ugarskog primjerka, dok će turski zlatnici biti opisani nešto kasnije, jer čine najveći dio skupnog nalaza, pa im se treba posvetiti nešto više pažnje. Turski novac, zajedno s arapskim, dosta se zanemaruje u našoj zemlji uglavnom zbog toga što postoji vrlo mali broj orijentalista koji se bave numizmatikom.

Mleci

1. Pietro Lando (1539—1545)

Avers:

PET · LANDO; D/V/X; · S · MVENET, zdesna nalijevo. Iznad vodoravne crte sv. Marko stoji slijeva, predaje barjak duždu koji kleči zdesna. U egzergu petokraka zvijezda. Biserna kružnica.

Revers:

· SIT · T · XPE · DATQ · TV · REGISI · STE · DVCAT U polju Krist in gloria en face u bisernoj mandorli, s aureolom s križem, desnicom blagosilje, u ljevici drži Evanđelje. 6 petokrakih zvijezda lijevo i desno. Biserna kružnica.

Dukat, zlato, veličina 20,5 mm, težina 3,45 g. AMZ Inv. br. 38.098

Lit: N. Papadopoli Aldobrandini, *Le monete di Venezia*, II. Venezia, 1907, 182,5; *Corpus Nummorum Italicorum*, VII. Roma, 1915, 310, 164.

2. Franceso Venier (1554—1556)

Avers:

FRAN · VENE; D/V/X; S · M · VENET, kao gore.

Revers:

SIT · T · XPE · DAT · Q · TV · REGIS · ISTE · DVCAT, kao gore.

Cekin, zlato, veličina 21,0 mm, težina 3,46 g. AMZ Inv. br. 38.099

Lit: Papadopoli, II, 247, 2; CNI, VII, 350, 53.

3. Francesco Venier (1554—1556)

Avers:

FRAN · VENE; D/V/X; S · M · VENET, kao gore.

⁸ V. Klaić, o. c. p. 280.

Revers:

SIT · T · XPE · DAT · Q · TV REGIS · ISTE · DV · CAT kao gore.
 Cekin, zlato, veličina 21,0 mm, težina 3,45 g; AMZ Inv. br. 38 054

Ugarska

4. Ivan Zapolja (1526—1538)

Avers:

· IOHANNES · D · · G · R · VNGARIE · između dvije biserne kružnice, unutar-
 nja prekinuta. Dolje grb Zapolje. U polju Bogorodica (Patrona Hungariae)
 sjedi en face, nad polumjesecom; s krunom i malim Isusom.

Revers:

S · LADISLAVS · · REX · 1527 · između dvije biserne kružnice, unutar-
 nja prekinuta. U polju sv. Ladislav stoji en face, u oklopu, okrunjen, u ljevici drži
 kuglu s križem, u desnici helebardu. K T lijevo i desno u polju.

Forinta, zlato, veličina 22,0 mm, težina 3,47 g, rub oštećen. AMZ br. 38.097

Lit: L. Réthy, Corpus Nummorum Hungariae, II. Budapest, 1907, 40 322.

U sklopu skupnog nalaza starog novca u selu Opatinec pronađeni su i turski zlatnici koji potječu iz vremena sultana Sulejmana Veličanstvenoga (vladao od 926. do 974. po Hidžri, odnosno od 1520—1566. godine). Ukupno je podneseno na uvid 14 turskih zlatnika koji potječu iz kovnica:

a) *Siruz* (سیروزہ سیرز) dva zlatnika, otpočelo kovanje turskog novca u vrijeme vladavine sultana Mehmeda I. (816—824. po Hidžri, odnosno 1413—1421. god.).

b) *Istanbul* (Konstantiniya — قسطنطنیه) dva zlatnika, otpočelo kovanje turskog novca u vrijeme vladavine sultana Mehmeda Fatiha (855—886. po Hidžri, 1451—1481. godine.).

c) *Misr* (مصر) tri zlatnika, otpočelo kovanje turskog novca u vrijeme sultana Selima I (918—926. po Hidžri, 1512—1520. godine).

d) *Sidre Kaisi* (سدره قیسی) tri zlatnika

e) *Kočane* (قوچانیه) jedan zlatnik.

f) *Alžir* (Gazair — جزائر) dva zlatnika

g) Jedan zlatnik na kojem je izbrisano mjesto kovanja. Kovnice pod d, e i f počele su s kovanjem turskog novca u vrijeme vladavine Sulejmana Veličanstvenoga.

Prije dolaska na vlast sultana Sulejmana, na današnjem području Jugoslavije turski se novac kovao u Novaru⁹ u vrijeme Murata II, Skoplju u vrijeme sultana Mehmeda Fatiha i Kretovu u vrijeme sultana Bajazida II.

Za vrijeme vladavine sultana Sulejmana Veličanstvenoga kovan je novac u 23 poznate kovnice,¹⁰ od kojih je sedam na našem teritoriju, a to su, pored tri gore navedene, još: Beograd, Čajniče, Kočani i Srebrenica.

Na svim turskim zlatnicima podnesenim na uvid iz spomenutog nalaza stoji 926. hidžretska, tj. 1520. godina, ali to ne mora značiti godinu kovanja, nego označava godinu stupanja na prijestol Sulejmana Veličanstvenoga.

Zlatni novac iz ovog perioda zvao se filuri (**فيلورى**).

Sada ćemo dati opis 14 zlatnika iz dijela skupnog nalaza u selu Opatinac koji su podneseni na uvid Arheološkom muzeju:

1. (5) Avers:

سلطان سليمان Sulṭān¹¹ Sulaymān
ابن سليم خان ibn Saḷīm ḥān¹²
عز نصره 'azza naṣrahu¹³
ضرب في سيروز Ḍuriba fī Sīrūz
سنه ٩٢٦ Sanah 926

Sultan Sulejman
sin Selima hana
pobjeda mu bila velika
Kovan je u Siruzu
godine 926.

Revers:

ض [رب] النصر Ḍā[rib] an-naḍar
صاحب العز والنصر Ṣāḥib al-'izz wa'n-naṣr
في البر والبحر fī'l-barr wa'l-baḥr¹⁴

Kovač čistog zlata
Gospodar moći i pobjede
na kopnu i moru

Promjer 19,5 mm, težina 3,47 g. AMZ Inv. br. 38.101

Ismail Gālib, »Taqwīm-i Maskūkāt-i Osmaniya«, Qustantiniya 1307 H.
(Gālib) str. 88. slično br. 214.

⁹ Prema Ismailu Galibu: »Taqwīm-i maskūkāt-i Osmaniya« Istanbul 1307. H. godine, strana y, Novar je isto što i Novo Brdo. U stvari Novo Brdo je dva puta osvajano od strane Turaka. Prvi put ga je osvojio sultan Murat II 843. H (1440. godine) i bilo je pod osmanskom upravom pet godina kada je palo pod upravu Srba. Drugi put ga je osvojio Mehmed Fatih 859. H (1455. god.). Do sultana Sulejmana na novcu je stajalo ime Novar, a njegovim dolaskom po prvi put se na turskim novčanicama javlja pod imenom Novo Brdo.

¹⁰ Na novcu Sulejmana Veličanstvenoga postoje još 4 kovnice nazivi kojih se ne mogu pročitati.

¹¹ Prvi put je na turskim novcima upotrijebljen naziv sultan u vrijeme Čelebi Mehmeda I.

¹² Naziv han na turskim kovanicama za ime oca sultanā upotrebljava se od vremena Čelebi Mehmeda I do vremena sultana Ahmeda III.

¹³ Fraza 'azza naṣrahu u upotrebi je od 822. H (1418) do 1293. H (1876) godine.

¹⁴ Fraza »Ḍārib an-nadar« na turskom je novcu u upotrebi od 855. H (1451) do 1171 H (1758) godine.

2. (6) Tekst isti kao pod brojem 1.

Promjer 19,5 mm, težina 3,45 g. Identičan kalup s br. 1 (5). AMZ Inv. br. 38.102

Galib, str. 88. slično br. 214.

3. (7) Avers:

سلطان سليمان Sulṭān Sulaymān
ابن سليم حان ibn Salīm ḥān
عز نصره 'azza naṣrahu
ضرب في قسطنطينيه Ḍuriba fī Qusṭantīniya
سنه ٩٢٦ Sanah 926

Sultan Sulejman
sin Selima hana
pobjeda mu bila velika.
Kovan je u Istanbulu
godine 926.

Revers:

ضرب النضر Ḍārib an-naḍar
صاحب العز والنصر Sāḥib al-'izz wa'n-naṣr
في البر والبحر fi'l-barr wa'l-baḥr

Kovač čistog zlata
Gospodar moći i pobjede
na kopnu i moru

Promjer 20,0 mm, težina 3,47 g. AMZ, Inv. br. 38 056.

Galib, str. 84. br. 194.

4. (8) Tekst isti kao pod brojem 3.

Promjer 19,5 mm, težina 3,50 g. AMZ, Inv. br. 38 058.

Galib, str. 84. br. 194.

5. (9) Avers:

سلطان سليمان Sulṭān Sulaymān
ابن سلطان سليم شاه ibn sulṭān Salīm šāh¹⁵
عز نصره 'azza naṣrahu
ضرب في مصر Ḍuriba fi Miṣr
سنه ٩٢٦ Sanah 926

Sultan Sulejman
sin sultana Selima šaha
pobjeda mu bila velika
Kovan je u Misiru (Kairo)
godine 926.

Revers:

ضرب النضر Ḍārib an-naḍar
صاحب العز والنصر Sāḥib al-'izz wa'n-naṣr
في البر والبحر fi'l-barr wa'l-baḥr

Kovač čistog zlata
Gospodar moći i pobjede
na kopnu i moru

Promjer 19,5 mm, težina 3,42 g. AMZ Inv. br. 38.103

Galib, str. 106. slično br. 285.

¹⁵ Uz ime sultana dodavan je pridjev han od 816. H (1413) do 1115. H (1703) godine

a šah od 918 H (1512.) do 1003. H (1599) godine.

6. (10) Tekst isti kao kod broja 5, bez godine kovanja.

Promjer 18,3 mm, težina 3,51 g. AMZ Inv. br. 38.104
Galib, str. 106. slično br. 285.

7. (11) Avers:

سلطان سليمان	Sulṭān Sulaymān	Sultan Sulejman
ابن سليم خان	ibn Salīm ḥān	sin Selima hana
عز نصره	'azza naṣrahu	pobjeda mu bila velika
ضرب في مصر	Ḍuriba fī Miṣr	Kovan je u Misiru (Kairo)
سنة ٩٢٦	Sanah 926	godine 926.

Revers:

ضرب النضر	Ḍārib an-naḍar	Kovač čistog zlata
صاحب العز والنصر	Ṣāḥib al-'izz wa'n-naṣr	Gospodar moći i pobjede
في البر والبحر	fī'l-barr wa'l-baḥr	na kopnu i moru

Promjer 19,0 mm, težina 3,41 g, AMZ, inv. br. 38 057.
Galib, str. 106. slično br. 285

8. (12) Avers:

سلطان سليمان	Sulṭān Sulaymān	Sultan Sulejman
ابن سليم خان	ibn sulṭān Salīm ḥān	sin sultana Selima hana
عز نصره	'azza naṣrahu	pobjeda mu bila velika
ضرب في سدره قيس	Ḍuriba fī Sidre i Qaysi	Kovan je u Sidre Kaisi
سنة ٩٢٦	Sanah 926	godine 926.

Revers:

ضرب النضر	Ḍārib an-nadar	Kovač čistog zlata
صاحب العز والنصر	Ṣāḥib al-'izz wa'n-naṣr	Gospodar moći i pobjede
في البر والبحر	fī'l-barr wa'l-baḥr	na kopnu i moru

Promjer 19 mm, težina 3,45 g. AMZ Inv. br. 38.100
Galib, str. 89. slično br. 220

9. (13) Tekst isti kao kod broja 8.

Promjer 19,5 mm, težina 3,50 g. AMZ Inv. br. 38.105
Galib, str. 89. slično br. 220.

10. (14) Tekst isti kao pod brojevima 8. i 9.

Promjer 19,5 mm, težina 3,48 g. AMZ Inv. br. 38.106
Galib, str. 89. slično br. 220.

11. (15) Avers:

سلطان سليمان ابن سليم خان عز نصره ضرب في قرجانيه سنه ٩٢٦	Sulṭān Sulaymān ibn Salīm ḥān 'azza naṣraḥu Ḍuriba fi Qūḡaniya Sanah 926	Sultan Sulejman sin Selima hana pobjeda mu bila velika Kovan je u Kočane Godine 926.
--	--	--

Revers:

ضارب النصر صاحب العز والنصر في البر والبحر	Ḍārib an-naḍar Ṣāḥib al-'izz wa'n-naṣr fi'l-barr wa'l-baḥr	Kovač čistog zlata Gospodar moći i pobjede na kopnu i moru
--	--	--

Promjer 20 mm, težina 3,46 g. AMZ Inv. br. 38.109
Galib, str. 91. br. 230.

12. (16) Avers:

سلطان سليمان ابن سليم خان عز نصره ضرب في جزائر سنه ٩٢٦	Sulṭān Sulaymān ibn Salīm ḥān 'azza naṣraḥu Ḍuriba fi Ġazāir Sanah 926	Sultan Sulejman sin Selima hana pobjeda mu bila velika Kovan je u Alžiru Godine 926.
--	--	--

Revers:

ضارب النصر صاحب العز والنصر في البر والبحر	Ḍārib an-naḍar Ṣāḥib al-'izz wa'n-naṣr fi'l-barr wa'l-baḥr	Kovač čistog zlata Gospodar moći i pobjede na kopnu i moru
--	--	--

Promjer 19 mm, težina 3,48 g. AMZ Inv. br. 38.107
Galib, str. 107. br. 291.

13. (17) Avers:

سلطان سليمان ابن سليم خان عز نصره ضرب في جزائر سنه ٩٢٦	Sulṭān Sulaymān ibn Salīm ḥān 'azza naṣraḥu Ḍuriba fi Ġazāir Sanah 926	Sultan Sulejman sin Selima hana pobjeda mu bila velika Kovan je u Alžiru godine 926.
--	--	--

Revers:

صاحب العز والنصر في البر والبحر	Ṣāḥib al-'izz wa'n-naṣr fi'l-barr wa'l-baḥr	Gospodar moći i pobjede na kopnu i moru
------------------------------------	--	--

Promjer 19,5 mm, težina 3,44. AMZ Inv. br. 38.108
Galib, str. 107. slično br. 291.

14. (18) Avers:

سلطان سليمان شاه	Sulṭān Sulaymān šāh	Sultan Sulejman šah
ابن سلطان سليم شاه	ibn sulṭān Salīm šāh	sin sultana Selima šaha
عز نصره	'azza naṣrahu	pobjeda mu bila velika
..... ضرب في	Ḍuriba fī	Kovan je u . . . .

Mjesto i godina izbrisani.

Revers:

ضارب النضر	[Ḍār]ib an-naḍar	Kovač čistog zlata
صاحب العزو النصر	[Ṣāh]ib al-'izz wa'n-naṣr	Gospodar moći i pobjede
في البحر والبحر	fi'l-barr wa'l-baḥr	na kopnu i moru

Promjer 20,0 mm, težina 3,53 g., AMZ, Inv. br. 38 055.

TABLA I

1. Mleci, Pietro Lando (1539—1545), dukat.
2. Mleci, Francesco Venier (1554—1556), cekin.
3. Mleci, Francesco Venier (1554—1556), cekin.
4. Ugarska, Ivan I Zapolja (1526—1540), zlatna forinta iz god. 1527.
5. Turska, Sulejman I Veličanstveni (1520—1566), zlatni filur, kovnica u Siruzu, god. 926 (1520).
6. Turska, Sulejman I Veličanstveni (1520—1566), zlatni filur, kovnica u Siruzu, god. 926 (1520).
7. Turska, Sulejman I Veličanstveni (1520—1566), zlatni filur, kovnica u Istanbulu, god. 926 (1520).
8. Turska, Sulejman I Veličanstveni (1520—1566), zlatni filur, kovnica u Istanbulu, god. 926 (1520).
9. Turska, Sulejman I Veličanstveni (1520—1566), zlatni filur, kovnica u Misiru, god. 926 (1520).
10. Turska, Sulejman I Veličanstveni (1520—1566), zlatni filur, kovnica u Misiru, bez godine.
11. Turska, Sulejman I Veličanstveni (1520—1566), zlatni filur, kovnica u Misiru, god. 926 (1520).
12. Turska, Sulejman I Veličanstveni (1520—1566), zlatni filur, kovnica u Sidre Kaisi, god. 926 (1520).
13. Turska, Sulejman I Veličanstveni (1520—1566), zlatni filur, kovnica u Sidre Kaisi, god. 926 (1520).
14. Turska, Sulejman I Veličanstveni (1520—1566), zlatni filur, kovnica u Sidre Kasii, god. 926 (1520).
15. Turska, Sulejman I Veličanstveni (1520—1566), zlatni filur, kovnica u Kočane, god. 926 (1520).
16. Turska, Sulejman I Veličanstveni (1520—1566), zlatni filur, kovnica u Alžiru, god. 926 (1520).
17. Turska, Sulejman I Veličanstveni (1520—1566), zlatni filur, kovnica u Alžiru, god. 926 (1520).
18. Turska, Sulejman I Veličanstveni (1520—1566), zlatni filur, kovnica i godina nečitki.

SUMMARY

ON THE HOARD OF GOLD AND SILVER COINS FROM THE 15TH AND 16TH CENTURIES FOUND AT OPATINEC

One of the most important and largest hoards of more recent coins in the last two decades in Yugoslavia was discovered in 1973 near the village of Opatinec, not far from Ivanić Grad in Northern Croatia, in a field lying next to the Zagreb—Belgrade Highway. The hoard consisted of several hundreds of gold and silver Venetian, Hungarian, Turkish, etc. coins, dating from the 15th and 16th centuries. Unluckily the entire hoard was dispersed and only five exemplars came into possession of the Archaeological Museum in Zagreb. Later on 13 more gold coins were confiscated by the authorities. Having studied all the above mentioned coins and having collected all the available data concerning the hoard we were able to reconstruct the major part of its contents:

Hungary

John Zapolya (1526—1540), gold forints;
 Ferdinand I of Austria (1527—1564), gold forints; one from AD 1543;
 John II Sigismund (1540—1571), gold forints;

Salzburg

John Jacob Khuen von Belassi (1560—1586), thaler from AD 1560;

Saxony

Maurice of Saxony (1547—1553), thalers;

Turkey

Suleyman I the Magnificent (1520—1566), sequins and akces;

Venice

Giovanni Mocenigo (1478—1485), ducats;
 Leonardo Loredan (1501—1521), ducats;
 Antonio Grimani (1521—1523), ducats;
 Andrea Gritti (1523—1538), ducats;
 Pietro Lando (1539—1545), ducats;
 Francesco Donà (1545—1553), ducats;
 Marc' Antonio Trevisan (1553—1554), ducats or zecchins;
 Francesco Venier (1554—1556), zecchins and half zecchins.

All the coins were very well preserved and showed little traces of circulation, except of the oldest exemplars. The Turkish coins, on the other hand betray a rather careless manner in which they were struck. The latter, which formed the

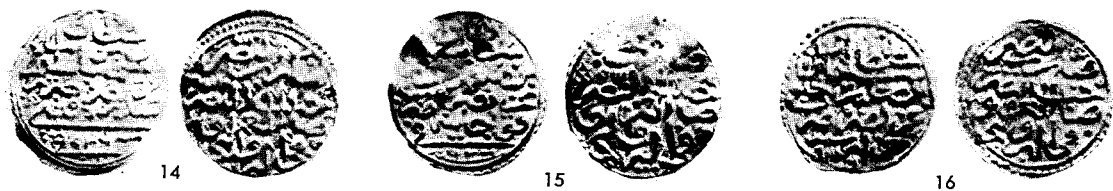
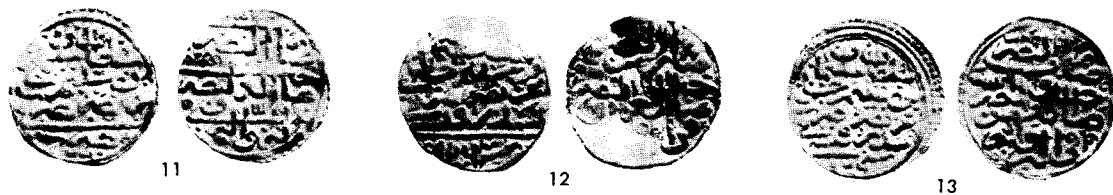
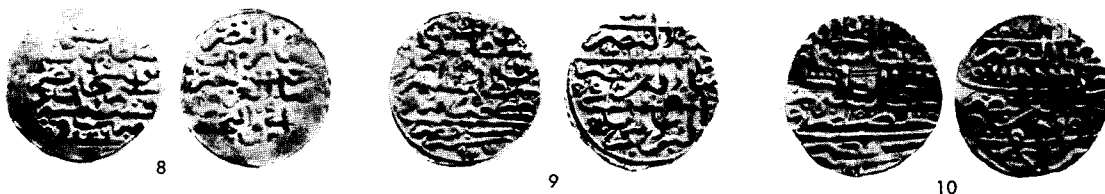
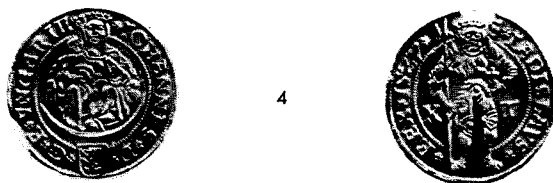
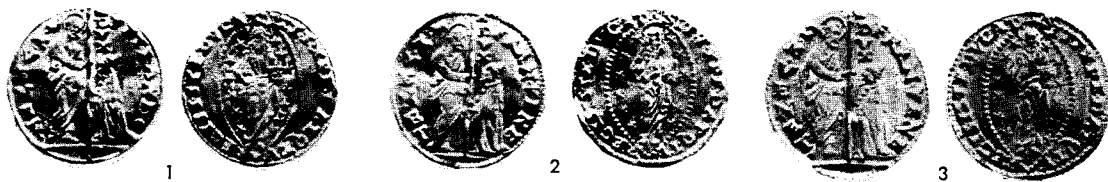
bulk of the hoard, bear the name of Sultan Suleyman I and the year 926 of the Hegira (AD 1520), which does not give the year in which they were minted, but the year the sultan succeeded to the throne. The most interesting fact is that of the examined coins nearly all came from different mints of the Ottoman Empire (23 mints are known from the same reign): Siruz, Istanbul, Misr (Egypt), Sidre Kaisi, Kočane and Algiers.

In the paper besides the description of the 18 exemplars, four hoards hidden during the approximately same time from Croatia and Serbia are being quoted. Finally, an attempt was made in order to bring the hoard in connection with historical events in these parts of Croatia. As the *terminus post quem* the year 1560 was taken, although not absolutely because not the entire hoard could be studied. In the same year the area around Ivanić Grad, who was witness of many a clash between the Turkish invaders and the Croatian troupes during the 16th century, was visited by Jafer-Beg, the son of Malkoč-Beg who tried to reach the fortress itself, but was defeated and killed by Vid Halek near Čazma. A further battle is being related from the year 1565, between the Bosnian Pasha Mustafa Sokolović and the Croatian Banus Petar Erdödy. The battle took place at Obreška between Kloštar Ivanić and Marča — the Turks were beaten in spite of their 12.000 troupes. Later on, in 1572 the Zagreb Canon Franjo Filipović got defeated and captured near Ivanić by Ferhad-Beg and Sinan-Beg Boljanić. Also in 1572 the fortress itself was burned down.

PLATE I

1. Venice, Pietro Lando (1539—1545), ducat.
2. Venice, Francesco Venier (1554—1556), zecchino.
3. Venice, Francesco Venier (1554—1556), zecchino.
4. Hungary, John I Zapolya (1526—1540), gold forint, AD 1527.
5. Ottoman Empire, Suleyman I (1520—1566), sequin, Siruz mint, 926 of the Hegira (1520).
6. Ottoman Empire, Suleyman I (1520—1566), sequin, Siruz mint, 926 of the Hegira (1520).
7. Ottoman Empire, Suleyman I (1520—1566), sequin, Istanbul mint, 926 of the Hegira (1520).
8. Ottoman Empire, Suleyman I (1520—1566), sequin, Istanbul mint, 926 of the Hegira (1520).
9. Ottoman Empire, Suleyman I (1520—1566), sequin, Misr mint, 926 of the Hegira (1520).
10. Ottoman Empire, Suleyman I (1520—1566), sequin, Misr mint, without year.
11. Ottoman Empire, Suleyman I (1520—1566), sequin, Misr mint, 926 of the Hegira (1520).
12. Ottoman Empire, Suleyman I (1520—1566), sequin, Sidre Kaisi mint, 926 of the Hegira (1520).
13. Ottoman Empire, Suleyman I (1520—1566), sequin, Sidre Kaisi mint, 926 of the Hegira (1520).

14. Ottoman Empire, Suleyman I (1520—1566), sequin, Sidre Kaisi mint, 926 of the Hegira (1520).
15. Ottoman Empire, Suleyman I (1520—1566), sequin, Kočane mint, 926 of the Hegira (1520).
16. Ottoman Empire, Suleyman I (1520—1566), sequin, Algiers mint, 926 of the Hegira (1520).
17. Ottoman Empire, Suleyman I (1520—1566), sequin, Algiers mint, 926 of the Hegira (1520).
18. Ottoman Empire, Suleyman I (1520—1566), sequin, mint and year obliterated.

Terenska istraživanja i nalazi

ISTRAŽIVANJA TUMULUSA U GORIČANU KOD ČAKOVCA

Na području sela Goričan-Donji Krajevec-Hodošan nedaleko Čakovca u donjem Međimurju, arheološkim rekonosciranjima još 1964. godine ubicirana je skupina tumula koja se sastojala od cca 25 većih i manjih grobnih humaka. Prigodom ponovnog reambuliranja tog terena 1972. godine ustanovljeno je da je jedan dio tih grobnih spomenika uništen što izgradnjom kuća, što aplaniranjem zemljišta radi njegove obrade traktorima. Istočno od sela Goričan, na položajima Gmajna i Buci, sjeverno i južno od potoka Veliki Berek, preostalo je danas još 8 tumula. Oni su geodetski snimljeni i ubicirani na situacionom planu. Na osnovi indicija što ih je pružio materijal iz uništenih humki moglo se zaključiti da one pripadaju vremenu starijeg željeznog doba. S obzirom na to da u Međimurju nisu još nikad dosad vršena sistematska arheološka istraživanja — za razliku od ostalog susjednog areala sjeverozapadne Hrvatske — ukazala se potreba da se taj teren ispita, pogotovo uzme li se u obzir činjenica da su terenski radovi vršeni zadnjih godina u sjevernoj Hrvatskoj bili usmjereni baš ka proučavanju kulturnih i etničkih promjena nastalih nakon tračko-kimerijskog prodora početkom starijeg željeznog doba. S tog razloga, a imajući u vidu stanje ugroženosti navedenih spomenika, Arheološki muzej u Zagrebu je, u okviru projekta dotiranog od strane Republičkog savjeta za naučni rad SR Hrvatske, izvršio 1974. godine istraživanje jednog iz skupine tumula u blizini sela Goričan sjeverozapadno od reguliranog potoka Veliki Berek na ru-

dini zvanoj Gmajna koju sada koristi Poljoprivredno dobro Čakovec, pogon Hodošan. Radovi su trajali od 4. do 21. kolovoza, a na njima je učestvovao i Muzej Međimurja u Čakovcu.

Tumulus je nepravilno kružnog oblika, većih je dimenzija: 28 m duž osi sjever-jug, 31 m duž osi istok-zapad, visine cca 1,50 m. Iskonski je bio nešto manjeg promjera i viši, jer je izoravanjem snižen i proširen. Njegova nadmorska visina na samom vrhu je 142,25 m, a okolnog terena 140,50 m. Istražen je u cijelosti, a dao je slijedeće rezultate:

U nekadašnjem središtu tumulusa, koje je u odnosu na sadašnju najvišu točku humka pomaknuto neznatno prema jugoistoku, otkriven je grob sa skeletom u zgrčenom polusjedećem položaju s desnom rukom ispod brade i s lijevom položenom preko struka. Iznad njegove lubanje, tik do tjemena, ležala je posuda od gline. Orijentacija skeleta je sjeveroistok (glava) — jugozapad (noge). Kota dubine na kojoj su otkriveni nalazi je: posude 0,65 m, lubanje skeleta 0,73 m, nogu skeleta 1,04 m, računajući u relativnim mjerama od centra humka na kojemu je fiksirana nadmorska visina 142,25 m. Skelet je bio okružen s četiri drvena balvana, kota njihove dubine je 1,10 m, i to tako, da su najprije bili položeni oni poprečni iznad glave i nogu, a preko njih duži bočni. Sam skelet, osim posude, nije imao drugih priloga. — Uz južnu periferiju tumulusa (na njegovoj padini) otkriveno je nekoliko opljačkanih dislociranih žarnih grobova, relativne dubine, računajući od središta humka, 0,70 m (gornji nivo grobova) do 1,80 m (donji nivo grobova), s mnoštvom razbijenih posuda, cca 20 primjeraka, koje su prigodom pljačkanja bile razbacane, pa je teško sa sigurnošću ustanoviti koliko je žarnih grobova tumulus sadržavao. Na osnovi broja velikih žara moglo bi se pretpostaviti da su u tumulusu bila zakopana 2—3 žarna groba. Uočljivi su bi-

li i brojni tragovi brončanog materijala koji je prilikom pljačke odnesen. Sačuvala se samo jedna željezna strelica i nešto amorfnih ulomaka bronce.

Grob sa skeletom u zgrčenom položaju u središtu tumulusa predstavlja naknadni, tj. sekundarni, pokop. Zdjela tik do njegove lubanje smeđo-sive boje rađena je na lončarskom kolu i pripada vremenu srednjeg latena. Ulomak jedne od drvenih greda kojima je grob bio oivičen analiziran je metodom C 14, te je, uzevši u obzir i dendrokronološke korekcije, datirana između 250. i 200. godine prije n. e., što odgovara datiranju same posude. (Analizu je izvršila prof. Dr Adica Šliepčević u C 14 laboratoriju Instituta Ruđer Bošković u Zagrebu.) Zanimljiva je konstatacija J. Filipa da je pojava pokopa u zgrčenom položaju latenskog vremena u srednjoj Evropi, naročito u Karpatskoj kotlini i susjednoj Austriji i Moravskoj, odraz skitskih, odnosno tračkih, utjecaja i da nije specifična za Kelte, što je svakako pažnje vrijedan podatak za istraživanja srednjeg i kasnog latena u sjeverozapadnoj Hrvatskoj.

Sva keramika iz žarnih grobova otkrivenih na južnoj periferiji tumulusa, i to crvene velike posude ukrašene motivima meandra i trokuta izvedenih crnom bojom, te žare i posude crne boje s ukrašenim masivnim vertikalnim plastičnim rebarima, plastičnih koncentričnih krugova s ispupčenom sredinom i s horizontalnim kanelurama na vratu, pripada skupini Martijanec-Klein Glein usko povezanoj sa srodnim skupinama istočnoalpskog halštatskog kruga, a s paralelama također i na panonskom prostoru u jugozapadnoj Transdanubiji. Oblici keramike iz tumulusa u Goričanu, naročito trbušaste žare s visokim koničnim vratom i izvijenim obodom, počivaju na tradiciji kulture polja sa žarama (brojne analogije u fundusu nekropola kulturnih skupina Ruše u Štajerskoj i Dalj u slavonsko-srijemskom Podunavlju), baš kao i obred kremacije. Skupina Martijanec-Klein Glein lokalizirana je na područje Gornje Štajerske (u Austriji s poznatim nalazima iz tumula u Klein Gleinu, Wiesu i Wildonu), Donje Štajerske (u Sloveniji s analogijom tumula u Libni kod Videma, Spo-

dnom Podnožju kod Ptuja i iz naselja Poštela kod Maribora), Međimurja i srednje Podravine (s poznatim tumulusom u Martijanču i još neobjavljenim nalazima iz naselja Sv. Petar, oboje kod Ludbrega). Raspon trajanja ove skupine obuhvata vrijeme od 7. do 4. stoljeća prije n. e. Žarni grobovi iz tumulusa u Goričanu mogu se datirati, slično kao i oni iz tumulusa u Martijancu, od druge polovice 7. do u 6. stoljeće prije n. e. Tumulus u Goričanu pripada tipu grobnih humaka s individualnim ili uže porodičnim grobovima, slično kao i tumuli u Štajerskoj, za razliku od šire porodičnih ili plemenskih tumula u Donjoj Kranjskoj.

Istraživanje skupine tumula na području sela Goričan-Donji Kraljevec-Hodosan nastaviti će se u 1975. godini.

K. Vinski-Gasparini

SKUPNI NALAZ ANTONINIJANA IZ OTROVANCA

Arheološki muzej u Zagrebu i posebno njegov numizmatički odjel bili su u ožujku 1972. godine pismeno obaviješteni (od Miše Zvonareka učenika Osmogodišnje škole u Otrovancu kod Pitomče — blizu Bjelovara) o slučajnom nalazu rimskog novca, čiji je jedan primjerak »antoninijan«
Trebonijana Gala) kao potvrda bio priložen u pismu. Stručnjaci Muzeja, među kojima i potpisana, posjetili su odmah mjesto nalaza da utvrde njegove pojedinosti i da, po mogućnosti pribave pronađene novce za muzejsku numizmatičku zbirku. Trebalo je prethodno sabrati što veći broj primjeraka, za koje se pretpostavljalo da su dospjeli kod raznih pojedinaca, u prvom redu samih mještana.

Članovi, stručne komisije ponajprije su se obratili spomenutom učeniku, koji je i poslao obavijest o ovom nalazu, a koji je naknadno pružio sve podatke kojima je raspolagao. Novac je, po njegovu pričanju, pronađen prilikom kopanja kanala za vodovod, koji je išao čitavim se-

lom, i to kod seoske kuće br. 159. Tu je mještani Đ. Škvarić na dubini od cca 0,80 m našao na glineni lonac (prema opisu visok petnaestak centimetara) s novcem. Lonac se nakon vađenja raspao pa ga je nalaznik bacio. Obilaskom samog mjesta nalaza stručnjaci Muzeja uspjeli su naći nekoliko ulomaka lonca, a također i jedan grumen slijepljena novca. Novac iz razbijenog lonca bio je podijeljen među samim mještanima, i to uglavnom među djecom. Muzejski su stručnjaci prilikom obilaska terena uspjeli doći do ukupno 350 komada novca (»antoninijana«), što od samog nalaznika Đ. Škvarića (247 komada), što od spomenutog učenika M. Zvonareka, njegova susjeda, i od još neke druge djece (103 komada) u koji broj treba ubrojiti i već spomenuti u pismu poslani primjerak novca kao i naknadno pronađenih par komada novca s keramikom. Iz razgovora s direktorom Osmogodišnje škole, komisija je saznala da je i mjesni gostioničar raznim osobama podijelio preko stotinjak komada novca — te primjerke nije bilo moguće više evidentirati — pa se pretpostavlja da je nalaz sadržavao možda i preko 500 primjeraka »antoninijana«, što potvrđuje i činjenica da su primjerci toga novca kasnije kolali i među privatnim sabiračima u Zagrebu.

Novci su bili relativno dobro sačuvani, ali su, kao što je i obično za tu vrstu novca (»antoninijani«) bili od lošije kvalitete srebra, pa su svi bili prevučeni patinom.

O brojčanoj zastupljenosti primjereka novca pojedinih vladara kao i o drugim pojedinostima (metrološki podaci i slično) našena novca, koji je, u granicama mogućega, bio nabavljen za muzejsku numizmatičku zbirku (vidi o tome u ovom Vjesniku: Nove akvizicije), zasad se ne može nešto više kazati, jer nalaz još nije laboratorijski kompletno obrađen (vremenski okvir nalaza: Karakale — Galijen, 198—268.)

Područje Pitomače poznato je i otprije i po pojedinačnim i po skupnim nalazima novca. Tako je 1966. godine tu, također slučajno, pri kopanju u dvorištu jedne privatne kuće, našeno oko 2.000 komada »antoninijana« nalaz vremenski

obuhvaća period od Trebonijana Gala (251—253) do Aurelijana (270—275). I taj je nalaz najvećim dijelom, bio nabavljen za numizmatičku zbirku ovoga muzeja. Vremenski raspon i zastupljenost vladara u ovom najnovijem nalazu iz Otrovanca čini ga veoma bliskim jednom drugom davno otkrivenom nalazu iz Satnice (područje Đakova), koji je objelodanio J. Brunšmid u Vjesniku hrv. arheol. društva, n. s. sv. IX, 1906/7, str. 210 i d. (»Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji — XXVI, Našašće rimskih antoninijana trećeg stoljeća u Satnici, kotar Đakovo«). Arheološki muzej u Zagrebu je u posjedu oko 600 komada novca iz tog nalaza (vremenski raspon od Karakale do Galijena).

Z. Dukat

Muzejske zbirke i nove akvizicije

U POVODU NOVOG POSTAVA PREHISTORIJSKE I EGIPATSKE ZBIRKE ARHEOLOŠKOG MUZEJA U ZAGREBU

Arheološki muzej u Zagrebu svečano je otvorio 24. travnja 1974. godine (na III katu svoje zgrade na Zrinskom trgu 19) preuređenu ekspoziciju prethistorijske i egipatske zbirke u vidu stalnih izložaba

U pogledu prezentiranja materijala za potrebe kulturno-prosvjetnog i pedagoškog djelovanja, mogućnosti Muzeja već su od njegova osnutka sredinom prošlog stoljeća bile vrlo skromne. Razlog tome bile su skućene prostorije i ograničena novčana sredstva, pa su izložbe više nalikovale na skladišta nego na pregledne ekspozicije. Takvo je stanje bilo u svim smještajima Arheološkog odjela Narodnog muzeja od početka, pa i u zgradi Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, gdje se odjel nalazio od 1881. go-

dine. Preseljenjem 1945. godine u sadašnju zgradu na Zrinskom trgu Muzej je dobio status samostalne ustanove i nazvan je Arheološki muzej u Zagrebu. Izložbene mogućnosti postale su tada znatno povoljnije. Od tada do danas Muzej je šest puta mijenjao svoju ekspoziciju prethistorijske i egipatske zbirke, i to u smislu tematskog kompletiranja materijala i u pogledu zadovoljavanja suvremenim zahtjevima izlaganja. Međutim kako ni sadašnja zgrada nije građena za potrebe muzeja, tek nedavnim građevinskim preuređenjima III kata, gdje se nalaze spomenute zbirke stvoreni su uvjeti da se one primjernije prezentiraju. Novčana sredstva za ove radove, kao i za novu opremu ekspozicije, osigurala je Interesna zajednica za kulturu Skupštine grada Zagreba u okviru srednjoročnog plana obnove i uređenja muzejsko-galerijskih ustanova grada Zagreba.

Projekte za građevinske adaptacije, za opremu, tj. za vitrine i način eksponiranja fundusa, izradio je arh. Stjepan Planić. Zahvaljujući njegovim suvremenim i estetski vrlo izdiferenciranim rješenjima, koja su skladno prilagođena potrebama što ih je diktirala sama arheološka građa, novi se idejni postav (razradili su ga stručnjaci Muzeja) mogao u najoptimalnijem smislu realizirati. Samu prezentaciju materijala u vitrinama, tj. način njegovog izlaganja, etiketiranja, legendiranja i izradbe popratne foto-dokumentacije proveo je prof. Josip Ladović i svojim ostvarenjima također pridonio uspješnosti radova.

*

* *

Prethistorijska zbirka Muzeja svakako je najcjelovitija i najveća prethistorijska zbirka u Hrvatskoj i jedna od najvećih u Jugoslaviji. Njezini počeci sežu u prvu polovicu 19. stoljeća, u vrijeme ilirskog preporoda, kada se, u nastojanju oko osnivanja Narodnog muzeja, pobudilo zanimanje za sakupljanje i čuvanje starina. Godine 1886. izdvaja se u sklopu Narodnog muzeja Arheološki odjel sa svojom, tada već oblikovanom, prethistorijskom zbirkom. Pod upravom Šime Ljubića zbirka je imala takvo zna-

čenje i opseg da je on mogao 1889. godine izdati prvi katalog prethistorijskih starina (Š. Ljubić, Popis Arheološkičkoga odjela Narodnog zemaljskog muzeja u Zagrebu, Zagreb 1889), zahvaljujući ne samo sakupljačkoj djelatnosti nego i terenskim istraživanjima koja je Arheološki odjel Narodnog muzeja počeo provoditi 80-tih godina prošlog stoljeća. Zanimljivo je napomenuti da se u pravilima Muzeja od 1866. godine navodi i njegova znanstveno-istraživačka funkcija. Međutim svoj opseg i značaj što ih prethistorijska zbirka Arheološkog muzeja u Zagrebu ima danas u zemlji i u svijetu, zahvaljuje ona prvenstveno Josipu Brunšmidu, ravnatelju Arheološkog, a od 1918. godine Arheološko-historijskog odjela Narodnog muzeja i osnivaču Katedre za arheologiju zagrebačkog Sveučilišta, koji je u tridesetogodišnjoj djelatnosti ne samo prikupio golem prethistorijski fundus nego mu je udario i čvrste znanstvene temelje. Između dva svjetska rata, nastojanjem tadašnjeg ravnatelja i sveuč. profesora Viktora Hoffillera, a osobito nakon 1945. godine, Muzej je, u skladu s razvojem suvremene arheološke znanosti, usredotočio svoju djelatnost na sistematska terenska istraživanja, koja su, s obzirom na potrebe stvaranja sinteza za područje Hrvatske, bila neophodan postulat vremena. Ova istraživanja u okviru prethistorijske arheologije, potaknuta većim materijalnim mogućnostima bila su osobito živa u posljednjem desetljeću, a proizašla su iz nastojanja muzejskih stručnjaka da se aktivira djelovanje muzeja u znanstveno-istraživačkom i u kulturno-prosvjetnom smjeru. Ona su dala ne samo obilan izvorni prethistorijski materijal i tako obogatila zbirku nego su pružila i potrebne znanstvene podatke za cjelovitije sagledavanje razvoja prethistorijskih kultura na području djelovanja samog muzeja i susjednih teritorija. Rezultati tih istraživanja i bogati fundus zbirke bili su osnova ne samo mnogim znanstvenim radovima objavljenim u muzejskom glasilu »Vjesnik« HAD (danas AMZ) i drugim arheološkim izdanjima nego su posljednjih desetljeća pružili građu za opsežne sintetske studije i monografije, magistarske radove i doktorske

teze nizu jugoslavenskih i inozemnih stručnjaka prehistoričara. I baš ta najnovija dostignuća na polju prehistorijske arheologije u kontinentalnoj Hrvatskoj čine okosnicu novog postava zbirke, po čemu se on suštinski razlikuje od dosadašnjih ekspozicija.

Novi postav prehistorijske zbirke, koji se temelji na rezultatima najnovijih terenskih i studijskih istraživanja na polju prehistorijske arheologije, prikazuje dokumente života i kultura u kontinentalnoj Hrvatskoj i vojvodanskom području Srijema (na kojemu je Muzej nekad djelovao) od prvih tragova naseljavanja, razne etničke, društvene i ekonomske promjene koje su se u tim krajevima zbivale u prehistorijsko i protohistorijsko doba, do njihova uklapanja u okvir Rimskog carstva, tj. od 5. milenija prije n. e. do početka n. e. Uz to su, u odljevima, sumarno prvi put u ovom muzeju prikazane kulture paleolitika i najstarija pojava čovjeka na području Hrvatske.

Zbirka je postavljena kronološki; nastojalo se dati prednost značajnijim nalazištima te znanstveno i estetski vrijednim izlozcima. Isto tako je javnosti prvi put predložen izbor (u faksimilima) prehistorijskih dragocjenosti od zlata koje Muzej posjeduje.

Najstariji neolitik u međuriječju Drave, Dunava i Save zastupljen je u novoj ekspoziciji nalazima starčevačke kulture, dok su nešto mlađe razvojne faze bogatije dokumentirane građom s poznatih naselja *vinčanske kulture*: Jakovo-Kormadin a u istočnom Srijemu s brojnim glinenim statuetama (idolima), gradinskog naselja Bapska te nalazima *sopotske kulture* iz naselja u Bogdanovcima, Bapskoj, Osijeku i dr. Razdoblju bakrenog doba (eneolitika) uz izložene starije nalaze *badenske kulture* u Srijemu i istočnoj Slavoniji te *lasinjske kulture* u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, izrazito obilježje daje bogati fundus *vučedolske kulture* rasprostranjene u Slavoniji i Srijemu s velikim, u znatnosti poznatim sistematski istraženim, naseljima u Vučedolu kod Vukovara i Sarvašu kod Osijeka. Vrijedan izložak je idol od zlata sa srijemskog nalazišta Progar,

najstariji zlatni nalaz u Jugoslaviji. Rano brončano doba zastupljeno je u ekspoziciji samo sporadičnim nalazima keramike *vinčkovačke kulture* te slučajnim nalazima brončanog nakita i oružja iz grobova u Vukovaru, Garici (na otoku Krku) i dr. U srednjem brončanom dobu prevladavaju izlošci otkriveni u grobovima *surčinsko-belegiške kulture* u Srijemu i istočnoj Slavoniji pretežno iz Surčina i Dalja te poznati nalazi ostava bronce i zlata iz Lovasa, Vukovara i okolice Zagreba. Ekonomski procvat kasnog brončanog doba ogleda se u brojnim nekropolama tzv. *kulture polja sa žarama*, od kojih su u ekspoziciji naglašene ove: Sirova Katalena (kod Bjelovara), Zagreb-Vrapče, Zagreb-Horvati, Velika Gorica, Treščerovac i dr. Izuzetno bogatstvo brončanih ostava (Tenja, Pričac, Brodski Varoš, Sviloš, Bingula-Divoš, Kloštar Ivanić, Ivanec, Miljana, Beravci, Sarengrad i dr.) svjedoče ne samo o proizvodnom metalurškom središtu u Posavini i njegovoj živoj trgovini sa srednjom Evropom nego i o osvajачkim prodorima s tog područja u smjeru Sredozemlja i egejskog kulturnog kruga. Izloženi nalazi nedavnih istraživanja u spiljama Like naročito iz spilje Bezdanjače kod Vrhovina, unijeli su više svjetla u problematiku geneze Japoda i otkrili dosad nepoznati protojapodski horizont brončanog doba. Dva jaka kulturna središta starijeg željeznog doba u sjevernoj Hrvatskoj i to jedno u slavonsko-srijemskom Podunavlju a drugo u međuriječju Save i Drave, prikazana su nalazima iz velikih žarnih nekropola *daljske kulture* u Dalju i Vukovaru i novijim istraživanjima grobnih humaka (tumulusa) u Požeškoj kotlini i u Podravini. Južno od Kupe na balkanskom tlu planinske Hrvatske dokumentirana je materijalna *kultura ilirskog plemena Japoda*, koja se može pratiti na osnovi velikih nekropola i gradinskih utvrđenih naselja tijekom prvog milenija prije n. e. pa sve do rimskog osvajanja za cara Augusta. Tu se u bogatstvu i raznolikosti izložaka ističe jedinstvena sitna plastika od jantara i votivne pločice s prikazima kulturnog sadržaja. Posljednji val etničkih previranja u prehistoriji, od 3. stoljeća prije n. e. do rim-

skog osvajanja, osvjetljen je ostavštinom *Kelta*, koji obilježava majstorska tehnika obradbe željeza, o čemu svjedoče brojni izloženi mačevi, bojni noževi, dijelovi štita i dr. (osobito iz grobova u Sotinu) te prva pojava emajla, kao i ostavštinom autohtonog stanovništva u kojoj se ljepotom oblika izdvajaju izrađevine iz srebra (fibule i pojasna spona iz Jarka, privjesak iz Siska i dr.).

U nastojanju da se posjetiocima približi i objasni izloženi prehistorijski fundus ekspoziciju prate legende koje sažeto tumače društvena, ekonomska i kulturna zbivanja na području kontinentalne Hrvatske tijekom prehistorijskih epoha, zatim karte rasprostiranja pojedinih kultura s označenim nalazištima izložaka te fotografije, koje su morale biti podređene prostornim mogućnostima. Sadržaj vitrina objašnjen je etiketažom, koja je, u sažetom opsegu, i na francuskom jeziku.

Egipatska zbirka jedina je sustavna i reprezentativna zbirka spomenika davne egipatske prošlosti i kulture u Jugoslaviji koja posjeduje obilan i znanstveno vrlo vrijedan arheološki fundus (v. J. Monnet Saleh, *Les Antiquités Égyptiennes de Zagreb*, Paris, 1970). Zbirka se pretežno temelji na negdašnjoj privatnoj kolekciji generala v. Kollera (koje je bila samo manji dio). Svoju današnju lokaciju duguje biskupu J. J. Strossmayeru, čijim je naporom i nastojanjima — uz obilnu darežljivost tadašnjih građana grada Zagreba — nabavljena i ustupljena ondašnjem Narodnom zemaljskom muzeju u Zagrebu, prethodniku današnjeg Arheološkog muzeja. Zbirka je posebno bogata sepulcralima tj. pisanim i slikanim kamenim stelama (Abydos, Theba), drvenim oslikanim sarkofazima, kanopama, papirusima, statuetama (Osiris i dr.), shauabti-figuricama i raznim amuletima.

Izloženi materijal muzejske zbirke pripada pretežno srednjem, novom pa i kasnom razdoblju egipatskog carstva, ali bogatstvom i dokumentarnošću osvjetljava mnoge detalje života, povijesti, kulture i umjetnosti ove zanimljive zemlje.

S vjerom u zagrobno obnavljanje života, Egipćani su pogrebnim običajima i obredima od najstarijih vremena do kasne antike pridavali osobito značenje i stvorili složen pogrebni ritual. Pokojnik se mumificirao-balzamirao, a zatim omatao dugačkim povojima i stavljao u antropomorfnu sanduk — sarkofag, koji je mogao biti iz drveta, kamena ili kovine. Određenim sferama religijskoga života odgovarali su slojevi umetaka sanduka s poklopcima ili brojem (3,5 itd.) ili kombinacijom materijala iz kojega su sanduci bili izrađeni. Pojedini organi ili dijelovi tijela pokojnika bili su posebno izdvojeni i čuvali su se u pogrebnim posudama — kanopama.

Prema mogućnostima i bogatstvu, grobnica se gradi kao komora s humkom ili bez njega, mastaba, piramida ili hram. Pogrebne su komore ispunjene religioznim i magijskim zapisima, slikarijama, kipovima i svim životnim potrepštinama da bi se osigurao ulazak životne snage u svaku uspomenu i simbol života te da pokojnik nastavi bolji život nego što je možda imao na ovom svijetu. Stoga su egipatske grobnice prave riznice poznavanja života starih Egipćana, materijalni, umjetnički i magijski elementi probrani su tako da pružaju stiliziranu viziju željenog života.

Likovno stvaralaštvo Egipta neobično je raznoliko i bogato, a služi pretežno prikazivanju čovjeka i pokojnika ili obrednim potrebama religije i magije. Po svojim oblicima i sadržajem, egipatska umjetnost polazi od stvarnosti, ali je svjesno monumentalizira i stilizira. Time se postiže iluzija nove stvarnosti. Kombinacija elemenata prirode i fantastičnih tvorevina pretvara svijet viđenog i likovnog u nadnaravno. Arhitektura i kiparstvo sa slikarstvom usko su međusobno povezani, pa sva umjetnička djela karakterizira stanovit prostorni ritam koji često sugerira veličanstvenost. Solidna tehnika, poštivanje uzora i motiva koji su proizašli iz pučkih predodžbi i tradicija učinili su da ta umjetnost s dugim kontinui-

tetom i nasljeđem sačuva uvjerljivost neposrednosti i sugestivnosti.

Kvaliteta i osebujna stilizacija umjetničkih i obrtničkih predmeta iz Egipta bila je popularna i u doba Rimskog carstva, te su i za opremu palače cara Dioklecijana (kraj 3. i poč. 4. st. n. e.) bili upotrijebljeni egipatski stupovi iz crvenog granita i monumentalno-ukrasne sfinge, također iz tvrdih vrsta kamena. Osim u Splitu i Solinu, egipatski predmeti iz doba Rimskog carstva nađeni su i u drugim krajevima Hrvatske i Jugoslavije, iako u manjem broju.

Kada se u cijelosti sagleda problematika egipatske povijesti i civilizacije, nije teško uočiti da njezin kontinuitet i složenost u dugom tijeku stoljeća zrcali osobitost kojom se ne samo ističe među ostalima nego ih uspješno tumači i osvjetljuje. Radi toga u novom postavu egipatske zbirke Muzeja nije pažnja posvećena samo praćenju kronoloških i tipoloških podataka nego je ostvarena želja da svim raspoloživim sredstvima i dokumentima progovori život Egipta, onako kako se oblikovao u specifičnoj sredini, vođen posebnim navikama i običajima koji u sebi sadržavaju općeljudskost bez obzira na vrijeme i krug promatranja. Geografski i povijesni ambijent Egipta u obliku egzaktnih topografskih podataka, fotografija i originalnih predmeta najrazličitije namjene i vremena postanka potvrđuje da je tzv. zagrobna briga davnih Egipćana bila stalno praćena povezanom akcijom realnosti i mašte u središtu koje je bio čovjek sa svim svojim prolaznim značajkama i brigama. Nova je izložba komponirana tako da se međusobno prožima sveukupno i pojedinačno, što možemo pratiti u relacijama vremenskih razdoblja, kao i cjeline u kojima sadržaji staroegipatskih životnih istina ukazuju na njihovu vječnu ljudsku trajnost.

Muzej je konačnim postavljanjem spomenute izložbe, u okvirima postojećih mogućnosti, ovu za naše prilike jedinstvenu zbirku učinio pristupačnom i najširoj javnosti, kojoj je ona u prvom redu i namijenjena.

*K. Vinski-Gasparini
M. Gorenc*

STAROEGIPATSKI DRVENI SARKOFAG S MUMIJOM

Naša zemlja poput brojnih drugih zemalja iz čitavog svijeta odazvala se svojedobno apelu vlade UAR-a (danas A. R. Egipta), upućenom posredstvom Uneska, za sudjelovanjem u spašavanju spomenika stare Nubije, koji su se našli ugroženim gradnjom velike brane na gornjem Nilu, na samoj egipatsko-sudanskoj granici. Ta je brana, danas već izgrađena, dio grandioznog pothvata koji toj zemlji, kao i njoj susjednom Sudanu, osigurava ekonomski preobražaj i razvoj. Savezno izvršno vijeće formiralo je u tu svrhu 1960. godine »Nacionalni komitet za provođenje akcije za očuvanje spomenika stare Nubije« na čelu s ambasadorom Radivojem Uvalićem, tadašnjim direktorom Instituta društvenih nauka u Beogradu.

Nacionalni komitet, na temelju mišljenja i prijedloga posebne misije SFR Jugoslavije koja je još iste godine obišla određena područja UAR-a i Sudana, odlučio je da se kao oblici konkretne suradnje i pomoći u spašavanju nubijskih spomenika predvide ove aktivnosti:

- upućivanje grupe arhitekata na rad u Centar za dokumentaciju i proučavanje povijesti, umjetnosti i civilizacije starog Egipta u Kairu
- slanje stručne ekipe koja će raditi na spašavanju zidnog slikarstva na starijim spomenicima Egipta ili Sudana
- eventualno sudjelovanje u radovima u vezi sa zaštitom hramova u Abu Simbelu (prvenstveno geološka istraživanja)
- mogućnost sudjelovanja jugoslavenskih stručnjaka u radovima na premještanju jednog hrama u Sudanu i Egiptu
- mogućnost pružanja pomoći u materijalu i opremi.

Jugoslavenske ekipe sastavljene pretežno od članova bivšeg Saveznog (kasnije Jugoslavenskog) instituta za zaštitu spomenika kulture, koji je uglavnom rukovodio organizacijom i izvođenjem preuzetih obaveza u domeni zaštite nubijskih spomenika (na geodetskim istraživanjima radilo je zagrebačko poduzeće »Geo-

istraživanje« koje danas djeluje pod imenom »Geotehnika« a koje je, uz ostalo, radilo na poznatim arheološkim lokalitetima Abu Simbel i Philae) dale su u tom velikom jedinstvenom pothvatu međunarodne solidarnosti dragocjen prilog koji je zavrijedio pažnju i priznanje kako međunarodne javnosti tako i vlada i naroda zemalja kojima je spašena dragocjena povijesna i umjetnička baština.

Iako naš Nacionalni komitet sudjelovanje naše zemlje u zatraženoj pomoći nije želio uvjetovati bilo kakvom naknadom u vidu ustupanja dijela novootkrivenih ili drugih egipatskih spomenika kako je to bilo ponuđeno u spomenutom apelu, vlada AR Egipta je, po završetku radova, u znak posebne pažnje i zahvalnosti prijateljskoj Jugoslaviji za njen odaziv i uspješno sudjelovanje u radovima na Nilu, poklonila našoj zemlji i njezinim narodima ovaj izuzetno vrijedan spomenik kao trajan simbol jugoslavensko-egipatskog prijateljstva. S tim u vezi potpisan je u Kairu početkom svibnja 1974. godine Sporazum o predaji, odnosno preuzimanju sarkofaga (Sporazum su u ime svojih vlada potpisali dr Gamal Moukhtar, predsjednik Organizacije za starine Ministarstva kulture A. R. Egipta, i ambasador SFR Jugoslavije u Kairu Augustin Papić). Sporazumom je osobito istaknuto značenje ovog spomenika, koji predstavlja »jedan od elemenata nacionalne baštine Arapske Republike Egipta.« Njime je također utanačeno da se spomenik povjerava na čuvanje Arheološkom muzeju u Zagrebu. Ovaj je muzej već ranije, na osnovi zaključaka Pododbora za kulturu i prosvjetnu suradnju s inozemstvom, a na prijedlog Komisije za kulturne veze s inozemstvom Izvršnog vijeća SR Hrvatske, bio određen kao muzejska ustanova koja će u svojoj bogatoj zbirci egipatskih spomenika čuvati i izložiti ovaj dragocjeni poklon prijateljske zemlje.

Sarkofag je nakon toga upućen u našu zemlju i na svoje odredište, Arheološki muzej u Zagrebu, kojemu je ta čast bila ukazana prethodnim međurepubličkim

dogovorom kao ustanovi koja jedina u zemlji posjeduje i reprezentativnu zbirku egipatskih starina.

Sredstva koja je bilo potrebno osigurati za preuzimanje, opremu i transport spomenika od Kaira do Zagreba, kao i za njegovo vrlo skupo osiguranje, dao je Republički fond za unapređivanje kulturnih djelatnosti SR Hrvatske, koji je sa Interesnom zajednicom kulture grada Zagreba omogućio i priređivanje posebne prigodne izložbe kojom je Muzej prvi put prikazao javnosti ovaj dragocjen poklon-spomenik.

Sarkofag potječe iz jednog tebankog groba (KHEROU-EF), a iz vremena 21. egipatske dinastije (1.085—950. godine prije naše ere). Pripada poznatoj skupini drvenih antropomorfnih i djelomično polikromnih sarkofaga s unutarnjim figuralnim i u punoj polikromiji izrađenim ovog mumije koju čuva. Dimenzije sarkofaga iznose $1,78 \times 0,50$ m. Inventarni broj sarkofaga je 412/74 (inv. broj pod kojim je bio zaveden u kairskom muzeju je 1516). Spomenik je, u istom aranžmanu u kojemu je bio prikazan i na spomenutoj izložbi — likovni postav prof. J. Ladovića — izložen u stalnom postavu muzejske egipatske zbirke.

*
* *

Sarkofag s kraja 2. i početka 1. tisućljeća prije naše ere ne predstavlja samo spomenik početka kasnog doba Egipta nego kao arheološki muzejski komplet posjeduje karakteristike i detalje kojima se posebno ističe. Vanjski oblik i kontura drvenog i polikromiranog sarkofaga s antropomorfnim čunolikim koritom i poklopcem, na kojemu je plastično izrađena glava i oglavlje sa širokim ovratnikom i odgovarajućim natpisom, na prvi pogled kao da odgovara tradicionalnom tipu ove vrste spomenika. Međutim suprotno od tada uobičajene prakse »ozirisanja«, tj. opremanja sarkofaga i mumije prema predodžbi boga Ozirisa karakterističnom kulturnom bradom i držanjem ruku s obrednim instrumenti-

ma na grudima, u našem slučaju ističe se na poklopcu samo mladolika glava na kojoj se naziru više crte individualnosti nego obredne poze, ukočenosti i formalnih obrednih znakova.

Ova se karakteristična i individualna i portretna crta još više ističe na glavi ovoja mumije u ležištu sakofaga, kojega je dno i bokovi također oslikano simboličkom figurom obnavljanja života.

Na ovoju mumije ispod širokog ovratnika koji se širi preko ramena i prsa trup je bogato oslikan simboličkim scenama i motivima. U gornjem redu pozadine pokojnica u pratnji bogova, koji su prikazani s karakterističnim životinjskim glavama, prilazi sudu besmrtnosti i beskrajnosti koji je simboliziran jarkim vertikalnim plohamo modre i crvene boje a koje obrubljuju zlaćani disk sunca. Ispred ove scene prikazan je veliki sokol — simbol boga Hora — raširenih krila i nogu s velikim pandžama, kojima drži ankh, tzv. egipatski križ, simbol besmrtnosti. Sokolov veliki rep pretvara se u reprezentativnu tijaru (krunu) s bogatim zaslonom žute i modre boje. S obje strane flankiran je krilatim božicama.

Ispod ovog prikaza boginja još se jednom javlja par Horusovih sokolova, a pri dnu, na gležnjevima i stiliziranim stopalima, pas — šakal, simbol boga smrti odnosno pratioca u zagrobni život, Anubisa.

Između spomenutih figurativnih kompozicija raspoređeni su još mnogi simboli sunca i života te vrpčasti citati molitava iz svetih knjiga, ispisani hijeroglifskim pismom.

Dok se glava s poprsjem na poklopcu sarkofaga i ovoja mumije, a također i tadanje svakodnevne pogrebne prakse, bogata simbolička kompozicija na trupu i nogama karakteristična je upravo za razdoblje 21. dinastije.

U cjelokupnoj strukturi i stilizaciji sarkofaga i ovoja mumije, a također i u načinu likovne interpretacije svih tema i motiva — uz solidnost umjetničkog posla i detalja izrade osjeća se pučki mentalitet kao biljeg socijalne pripadnosti pokojnika.

D. R. M. — M. G.

DRUGE MUZEJSKE AKVIZICIJE

Numizmatička zbirka Arheološkog muzeja u Zagrebu povećavala se za 350 komada i brojeva rimskih carskih novaca (»antoninijana«) iz 3. stoljeća. Među novonabavljenim primjercima, koji još nisu kompletno obrađeni, te bi moglo doći do drukčijih kronoloških okvira, zastupani su slijedeći carevi i članovi njihovih familija: Karakala (198—217), Elagabal (218—222), Gordijan III (238—244), Filip I (244—249), Otacilija Severa, žena Filipa I, Trajan Decije (248—251), Herenija Etruscila, žena Trajana Decija, Trebonijan Gal (251—253), Emilijan (Mezija, 253), Valerijan I (253—259), Marinijana, Valerijanova žena, Galijen (253—268), Salonina, Galijenova žena i Valerijan II, Galijenov sin. Okolnosti nalaza te ostale pojedinosti nalaze se u prethodnom izvještaju.

Godine 1971. zbirke Arheološkog muzeja u dva su se navrata popunile vrijednim poklonima. Veći dio naših muzejskih ustanova utemeljen je a i kasnije obogaćivan, poklonima pojedinaca, no taj lijepi običaj s vremenom se izgubio. Zato ovi pokloni Muzeju dobivaju još više na vrijednosti, ne uzimajući, čak u obzir njihovu umjetničku i materijalnu vrijednost.

Nakon smrti svog supruga, Dr. F. I. H. iz Novog Vinodolskog njegova je supruga izdvojila iz pokojnikove ostavštine dio arheološkog i numizmatičkog mate-

sl. 1

rijala, koji je on za života skupljao te ga poklonila Muzeju kao zasebnu cjelinu.

Egipatska zbirka obogaćena je tim poklonom s par predmeta: granitna

ženska glava (10,05—11,05 cm; sl. 1) skulptura, vrlo fini rad: glava mačke, bronca (10,04—10 cm; sl. 2); 2 skarabeja s hiero-

sl. 2

glifima (kost) i tri privjeska (egipatski križ). Neki od tih predmeta izloženi su u stalnoj izložbi egipatske zbirke.

Numizmatička zbirka dobila je tim poklonom 117 komada raznog grčkog (srebro, bronca) te 211 komada rimskog (republikanskog i carskog) i bizantskog novca. Od toga je jedan dio također izabran za stalnu izložbu.

Posebno je obogaćen numizmatički dio muzejske biblioteke s deset rijetkih stručnih arheoloških knjiga.

Z. D.

Izložbe

Materijalna kultura pradavnih stanovnika naše zemlje i Tragom drevne civilizacije doline Nila bile su u Arheološkom muzeju u Zagrebu 24. travnja 1974. godi-

ne javnosti prikazane kao dvije prigodne izložbe — u čast VII kongresa SKH — koje su nakon nešto više od mjesec dana, izazivajući živo zanimanje stručne i najšire javnosti, prerasle u stalni postav spomenutih muzejskih zbirki (Vidi o tome поблиže u ovom istom »Vjesniku« članak pod naslovom »U povodu postava prehistorijske i egipatske zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu«).

U višegodišnjoj suradnji s Osmogodišnjom školom »August Šenoa« iz Zagreba (Selska cesta) Muzej je i 1974. godine priredio izložbu učeničkih radova prema arheološkim uzorcima. Izložba je bila organizirana u prostorijama muzeja u razdoblju od 22. studenoga do 22. prosinca te godine. Suradnja između spomenutih ustanova traje već devet godina a izložbena djelatnost, kao rezultat te suradnje, je i ta izložba šesta po redu.

Dio izloženih radova predstavljao je kraći presjek svih dosadašnjih izložaba. Na prvoj izložbi bili su izloženi crteži i linorezi, na drugoj tapiserija, treća je sadržavala keramiku i crteže, četvrta linoreze i reljefne ornamente u limu, a peta ponovno tapiseriju. Glavninu ove, šeste izložbe činili su radovi iz školskog programa za 1974. godinu pa je uglavnom bila zastupljena crnobijela tapiserija na juti s vunom (u tehnici čupavca, goblena i bodova križić). Izložci s ove izložbe kao i sve što je dosad bilo izrađivano i izlagano izvedeno je po uzorcima s originalnih izložaka iz Arheološkog muzeja u Zagrebu (Egipat, prehistorija, antika, srednji vijek).

KRONIKA

(Muzejske zbirke i nove akvizicije, str. 135 i d.)

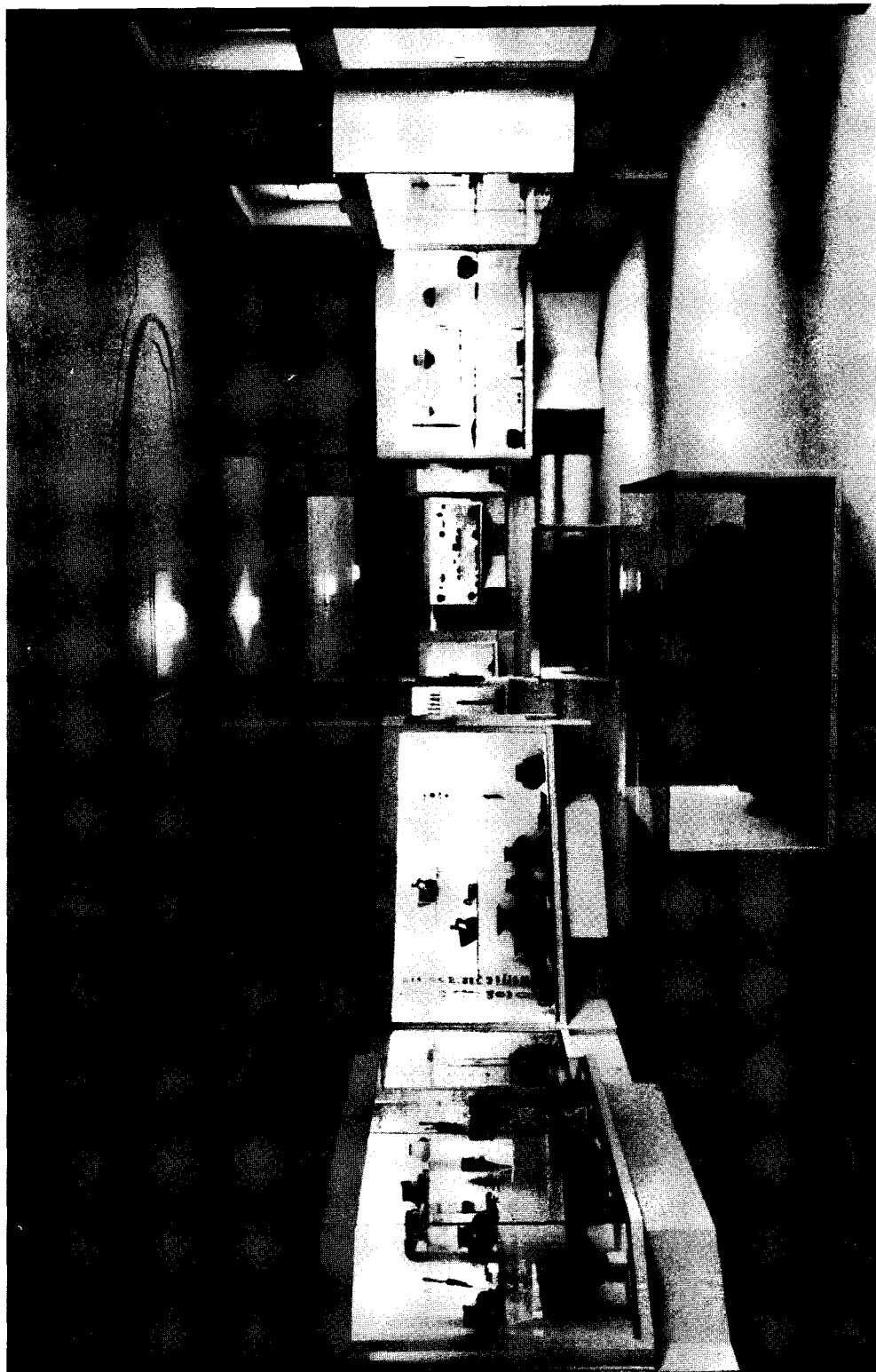
Popis tabli

- Tab. I : Prehistorijska zbirka – pogled kroz glavnu izložbenu dvoranu
Tab. II, 1, 2 : Prehistorijska zbirka — dva detalja izložbe
Tab. III : Egipatska zbirka — pogled na dio izložbe
Tab. IV : Egipatska zbirka – pogled na dio izložbe
Tab. V : Drveni sarkofag (s mumijom) iz doba 21. dinastije — poklon vlade i naroda Arapske Republike Egipat

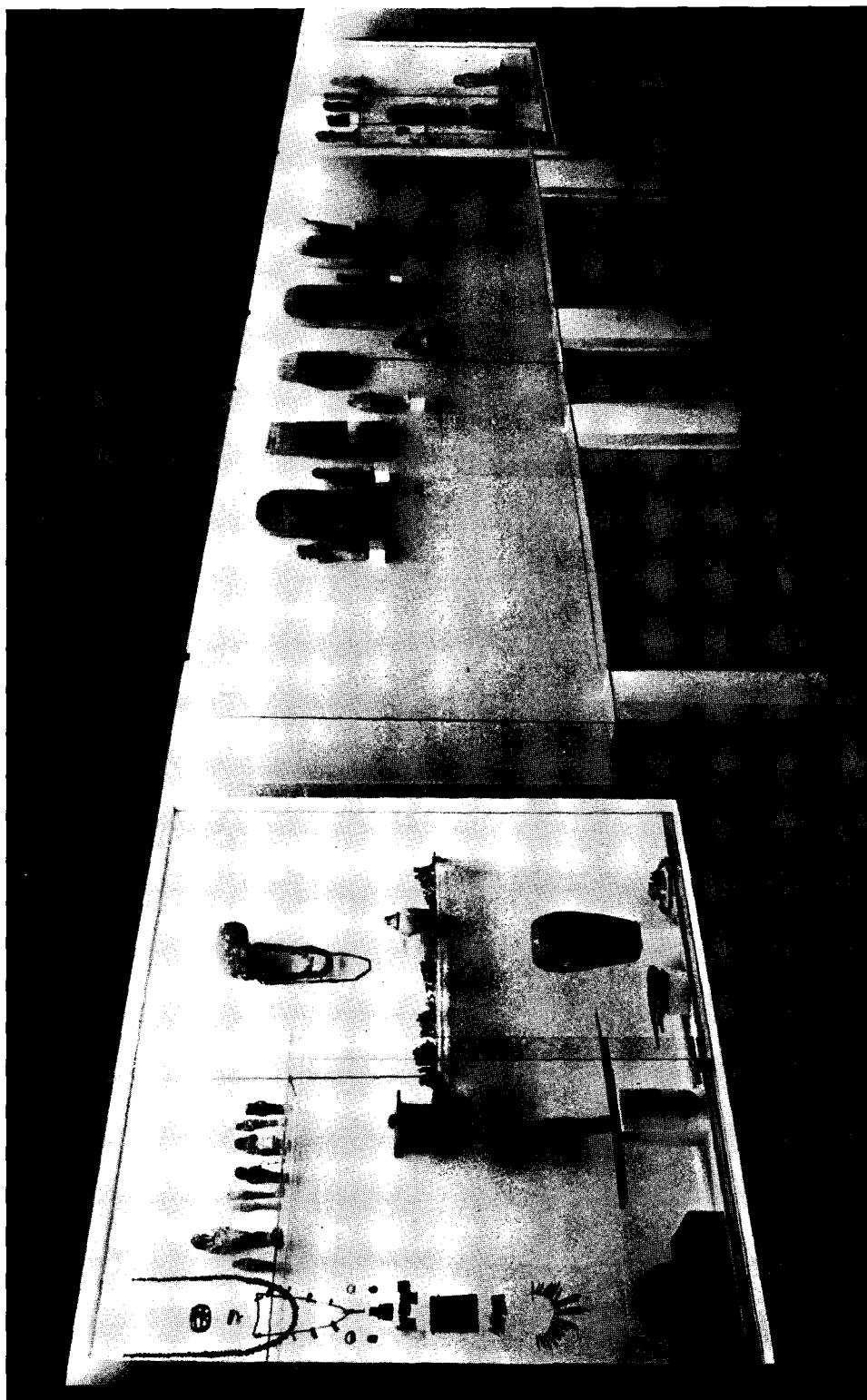
Planches

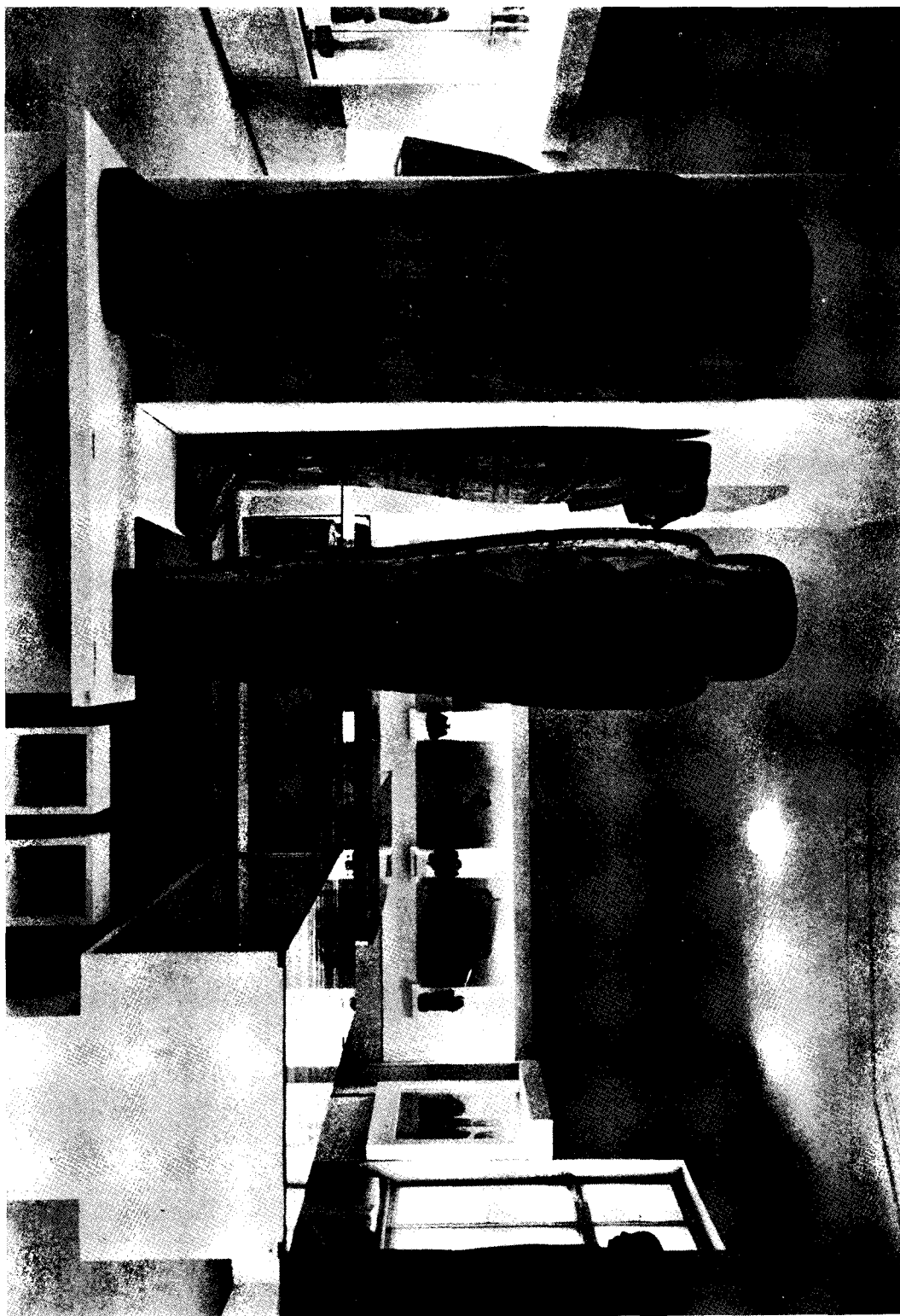
- Pl. I : Musée Archéologique, Zagreb — Vue d'ensemble de la nouvelle exposition préhistorique
Pl. II, I et 2 : Musée Archéologique, Zagreb — Détails de l'exposition préhistorique
Pl. III : Musée Archéologique, Zagreb – Une partie de la nouvelle exposition égyptienne
Pl. IV : Musée Archéologique, Zagreb — Une partie de la nouvelle exposition égyptienne
Pl. V : Musée Archéologique, Zagreb – Sarcophage en bois décoré, contenant une momie; époque de la XXIe dynastie. Don du Gouvernement et du peuple de la République Arabe d'Egypte

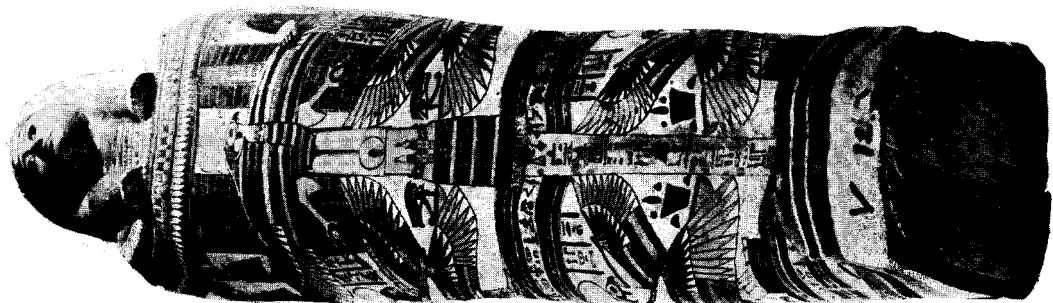
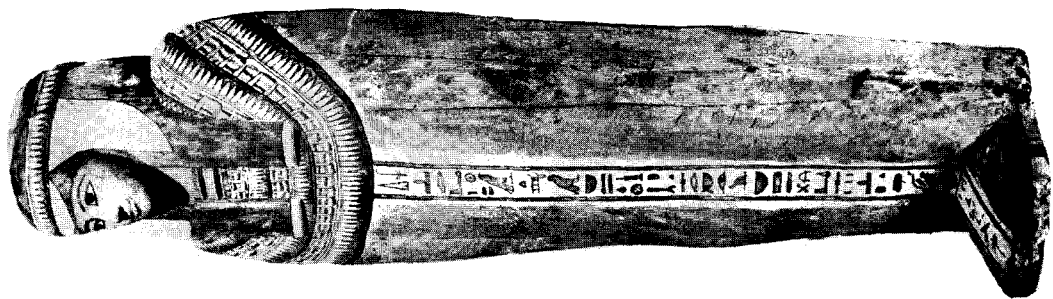
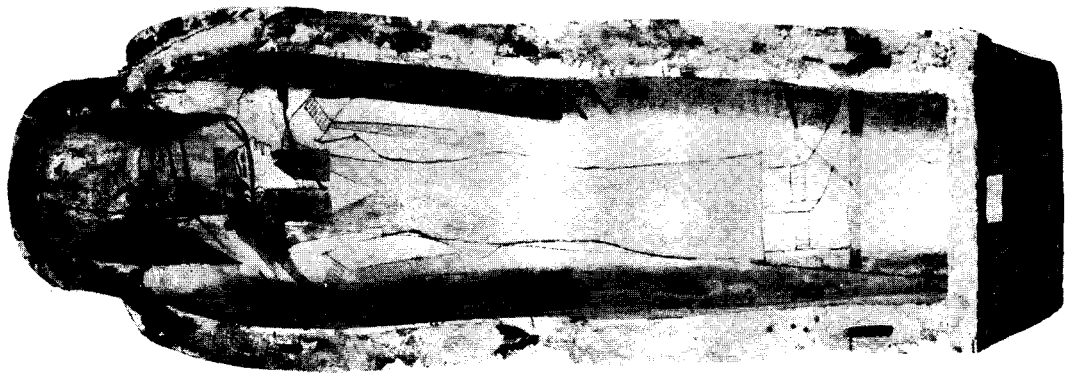

Ludmila PLESNIČAR-GEC, *Severno emonsko grobišče* (The Northern Necropolis of Emona; dvojezično). Katalogi in monografije — Izdaja Narodni muzej v Ljubljani — 8, Ljubljana 1972.

Katalog Ludmile Plesničar-Gec »Sjeverno emonsko grobišče« (The northern necropolis of Emona), koji je izašao u izdanju Narodnog muzeja u Ljubljani 1972. u seriji »Katalogi in monografije«, predstavlja najopsežniju publikaciju jedne antičke nekropole u našoj zemlji koja je ujedno i riznica antičkog arheološkog materijala.

Zahvaljujući višegodišnjim zaštitnim iskopavanjima i sisetmatskim istraživanjima, koje je provodio Mestni muzej u Ljubljani (1961—1968) pod rukovodstvom L. Plesničar-Gec, a uz suradnju drugih stručnjaka, otkriveno je 978 grobova sjeverne nekropole, koji svojim bogatim sadržajem pružaju upravo neiscrpu građu za proučavanje života ne samo Emone nego i drugih gradova Panonije te antičke civilizacije i kulture uopće.

Sjeverna nekropola pružala se izvan gradskih zidova, uz cestu prema Ptuju, a počinjala je kod samih sjevernih gradskih vratiju. Danas njezinim potezom prolazi Titova ulica. Kako je areal na kojem se istraživalo vrlo velik, podijeljen je na nekoliko sektora (A, B, C, Č). Na situacijskom planu pregledno je prikazan položaj nekropole te raspored i gustoća grobova.

U uvodnom dijelu kataloga autorica je prikazala historijat arheoloških istraživanja od 1961. do 1968. godine i glavne karakteristike svakog pojedinog sektora. Iznijela je podatke o starijim sondiranjima i iskopavanjima (1907, 1931. i 1932). Taj će materijal biti posebno obrađen (S.

Petru, Narodni muzej), kako bi se povezivanjem starih i novih nalaza dobila cjelovitija slika značaja nekropole i same Emone, tog važnog grada jugozapadne Panonije.

L. Plesničar-Gec upozorava da je uslijed kratkog roka i mehaničkog rada prilikom skidanja gornjih slojeva s ruševinama dobivena samo horizontalna stratigrafija, a tek na nekoliko mjesta i vertikalna. Osim toga ispitan je sistem gradnje antičke ceste, uz koju se pružala nekropola, pa je utvrđeno da je njezina razina za cca 1 m niža od razine današnje Titove ulice.

U drugom dijelu uvoda kataloga autorica je prikazala načine pokapanja i vrste, odnosno oblike, grobova. U emonskoj nekropoli javlja se incineracija i inhumacija, s tim da pretežu grobovi s paljevinom (877 grobova ili 89,7%, dok je znatno manje grobova sa skeletom (101 grob ili 10,3%). U prvoj skupini grobova javlja se 5 tipova uz brojne varijante, dok šesti tip predstavljaju grobovi neopredijeljenog oblika. To su ovi tipovi:

1. jednostavni ukopani grob (11 varijanata),
2. grob s konstrukcijom od tegula (16 varijanata),
3. pokop u amfori (16 varijanata),
4. zidani grob (14 varijanata),
5. škrinja za pepeo (pepelnica) (4 varijante).

Grobovi s inhumacijom podijeljeni su na 4 skupine: 1. ovalna jama uokvirena valucima (70 grobova), 2. pokop u drvenom sanduku (25 grobova), 3. dvostruki grob s tragovima drvenog sanduka ili bez njih (3 groba), 4. pokop u sarkofagu (3 groba),

Svi ovi tipovi i varijante pregledno su prikazani na tablama CXXII — XXVII.

Osim toga L. Plesničar-Gec analizirala je porijeklo pojedinih tipova ukopa i za-

ključila da je veći dio italskog, a samo manji autohtonog podrijetla. Zanimljiva su njezina zapažanja o tome da je postojala parcelacija unutar nekropole, koja je tekla usporedno s naseljavanjem Emona.

Na kraju autorica okvirno datira sjevernu emonsku nekropolu u vremenski raspon od prvih desetljeća 1. st. n. e. do kraja 4. st. i upozorava na bogatstvo arheoloških priloga — keramika, staklo, metalni predmeti, novac — uz pomoć kojih se može preciznije datirati gotovo svaki pojedini grob.

Publikacija »Severno emonsko grobišće« vrijedan je prilog arheološkoj nauci kako po svojem sadržaju, analizi i detaljnom opisu grobnih cjelina tako i po neobično preciznim crtežima i uspješnim rekonstrukcijama fragmentirane građe (crtala Tanja Krasovsky). Ona otvara mnogobrojne mogućnosti za studijski i znanstveni rad bilo na pojedinim grupama arheološkog materijala (sigilate, barbotine, obične kućne keramike, stakla, svjetiljka, novca i dr.), bilo na problemima ekonomike, trgovine, društvene strukture stanovništva, etničke pripadnosti, obreda pokapanja ili pak historijskih zbivanja u tom dijelu antičkog svijeta.

No najznačajniji je doprinos ovoga kataloga u tome što mnogobrojne i kompletno prikazane grobne cjeline omogućuju stručnjacima kronološko određivanje pojedinih grobova i grupa materijala i što pružaju golemu komparativnu građu za sve one nalaze za koje nema pouzdane stratigrafije ili pak podatke o okolnostima nalaza. Zahvaljujući bogatoj građi sjeverne emonske nekropole, mnoge će se naučne postavke moći čvršće potkrijepiti, pretpostavke korigirati, a kronološke granice pojedinih pojava ili materijala pomicati untraga ili unaprijed.

Tako se npr. grobovi s incineracijom neće više ograničavati na prva dva stoljeća, jer se javljaju u toku 3. st., a sporadično i u 4. st., dok se, naprotiv, nećemo čuditi ako grob s inhumacijom, makar i nijetko, sretnemo i u 1. st.

Priliv padanske sigilate u Južnu Panoniju moći će se pomaknuti nešto kasnije od dosadašnje granice, tj. do doba Antonina, a obična će se kućna keramika datirati s većom sigurnošću, jer se javlja u vrlo mnogo grobova uz kronološki pouzdaniju sigilatu. Trajanje nekog tipa svjetiljke ili majstorske radionice također će se moći determinirati vremenski pouzdanije. Za pojavu fibula koljenastog tipa (Kniefibel) gornja će se granica morati pomaknuti u prvu polovicu I st. itd.

Osim toga sjeverna emonska nekropola ponovno je pokazala s kolikim se oprezom mora arheolog odnositi prema novcu kao grobnom prilogu. Tek diferencijalno dijagnostički prema drugom popratnom materijalu može ga se pouzdanije iskoristiti za vremensko određivanje groba u kojem je nađen.

Na kraju, potrebno je istaknuti i golemi trud što su ga uložile Ludmila Plesničar-Gec i Tanja Krasovsky (crtač) te sami izdavači koji su omogućili objelodanjivanje ove monumentalne publikacije koja predstavlja značajan doprinos suvremenoj arheološkoj znanosti.

B. Vikić

Sonja PETRU, *Emonske nekropole* (odkrite med leti 1635—1960). Katalogi in monografije; njemački sažetak (Emona II) — Izdaja Narodni muzej v Ljubljani — 7 (suizdavač: Savez arheoloških društava Jugoslavije: Dissertationes et monographiae, XIV), Ljubljana 1972.

Katalog Sonje Petru »Emonske nekropole« (odkrite med leti 1635—1960) u ediciji Narodnog muzeja u Ljubljani — Katalogi in monografije — Emona II Ljubljana 1972) i Dissertationes et monographiae SADI sv. XIV, iako je izašao nešto kasnije od kataloga L. Plesničar-Gec (Severno emonsko grobišće), čini s njim ne samo jedinstvenu cjelinu nego mu po građi koju obrađuje zapravo prethodi.

Ovaj je katalog plod vrlo dugotrajna, strpljiva i mukotrpa rada, jer je auto-

rica morala sakupiti i sistematizirati ne samo mnogobrojni arheološki materijal nego i podatke i dokumentaciju o istraživanjima nekropola na području antičke Ljubljane za razdoblje duže od tri stoljeća. Obuhvatila je neobično širok vremenski raspon — od 1635. godine, kad je slučajno otkriven prvi grob prilikom gradnje bolnice na tzv. Ajdovčini, pa sve do 1960. godine, odnosno prije početka novijih sistematskih istraživanja sjeverne emonske nekropole.

U prva dva stoljeća otkriveno je u Emoni oko 100 grobova, najčešće zaslugom amatera, a tek potkraj 19. st. započeta su prva sustavna iskopavanja (A. Müllner 1898), koja je uspješno nastavio Schmid između 1904—1907, našavši više od tisuću grobova. Od toga vremena do 1960. broj je nalaza rastao, tako da je do spomenute godine dosegao 1577 (grobova). Za ova istraživanja zaslužni su Nowotny, Mal, Ložar, Šašel, Leben, S. i P. Petru i dr. Ako se ovom broju dodaju još grobovi otkriveni nakon 1961. godine, emonska je nekropola dala više od dvije i pol tisuće grobova te predstavlja najveće nalazište antičkih nekropola u našoj zemlji, a vjerojatno i u cijelom Rimskom Carstvu.

Da bi mogla izvršiti rekonstrukciju svih grobnih cjelina i rasutih podataka po literaturi i arhivima, S. Petru je morala uložiti dugogodišnje napore, studioznost i sistematičnost. Sve je to rezultiralo ovim neobično vrijednim i korisnim djelom.

U uvodnom dijelu kataloga autorica je prikazala historijat svih nalaza grobova prema godištima, citirajući imena stručnjaka koji su bili zaslužni za sama otkrića ili za podatke o njima. Do 1960. godine najstavnije je iskopavana sjeverna nekropola u današnjoj Titovoj ulici na potezu između Trga kongresa do stadiona (Müllner, Schmid, Nowotny i dr.). Tu je nađeno mnogo grobova, i to pretežno s paljevinom (donosi statističke podatke). Nakon toga autorica analizira vrste, odnosno načine, pokapanja, a njihov brojčani odnos izražava postocima. Najrašireniji su jednostavni grobovi s paljevi-

nom, zatim grobne škrinjice od tegula, a na trećem su mjestu grobovi pokriveni dolijima. Rijetke su kamene škrinjje-pepelnice, a još rjeđi zidani grobovi, koji su vrlo skromna izgleda. Samo je jedan olovni sarkofag. Grobovi jako variraju po svom sadržaju; najbogatiji imaju 15 i više priloga, dok neki samo jedan predmet. Zapaža se da prevladava keramika i predmeti od stakla, dok je metalnih relativno malo, izuzev fibula koje su zastupljene u većem broju. Novac se također javlja i služi samo kao terminus ante quem non. Najranija su dva asa iz Augustova doba (15. i 11. god. pr. n. e), a najmlađi je novac Atilin.

Prema karakteru arheološkog materijala autorica je pokušala odrediti grobove prema spolu pokojnika (ženski, muški), što joj je uglavnom uspijevalo, iako je bilo i takvih grobova koji su sadržavali i pokojni predmet tipičan za suprotan spol. Npr. u muškom grobu ogleдалo i igla ili u ženskom grobu nož (statističke podatke iznijela je na str. 17).

Posebnu je pažnju autorica posvetila topografiji emonskih nekropola otkrivenih do 1960. godine, što je ilustrirala i preglednom kartom nalazišta. Položaji nekropola vrlo su važni za određivanje areala antičke Ljubljane, kao i za studij prometnica koje su povezivale Emonu s ostalim urbanim središtima jugozapadne Panonije i šireg područja provincije.

Kataloški je dio pregledan i opremljen kvalitetnim crtežima i rekonstrukcijama. Rađen je po istom principu kao i spomenuti katalog L. Plesničar-Gec, s kojim čini organsku cjelinu.

Bogatstvom i raznovrsnošću građe ovaj katalog pruža neiscrpne podatke za studij kulture, ekonomske, pojedinih grana obrta i proizvodnje, trgovine, socijalnih prilika i dr., odnosno pulsa i dinamike života u Emoni osobito u prva dva stoljeća Carstva. Osim toga daje dragocjen komparativni materijal za proučavanje i vremensko određivanje ostale građe s područja Emone i drugih naselja južnapanonskog teritorija.

B. Vikić

Josip KLEMENC — Vera KOLŠEK — Peter PETRU, *Antične grobnice v Šempetru* (Antike Grabmonumente in Šempeter). Katalogi in monografije — Izdaja Narodni muzej v Ljubljani — 9, Ljubljana 1972.

Još uvijek, gotovo dvadeset godina nakon završetka iskopavanja na dijelu šempeterske nekropole, na kojem su na relativno malom prostoru nađeni urušeni i vodenom stihijom zgusnuti ostaci monumentalnih grobnica-edikula i drugih grobnih spomenika iz doba Rimskog Carstva, i ovaj Katalog evidentiranoga materijala kao i svaka publikacija o Šempetru — uzbuđuje. To uzbuđenje ne izazivlje samo strahopoštovanje prekrasnog i reprezentativnog arhitektonskog i ukrasno-plastičnog materijala pojedinih nađenih fragmenata i cijelih grobnica nego još uvijek živa svijest i osjećaj da taj otkriveni bogati svijet oblika i njihove kombinacije sakrivaju neuočene i neotkrivene kvalitete što izmiču istraživačima i svim komentatorima.

U predloženom radu autori su simbolički pokušali zaustaviti protjecanje vremena, pa pokojni profesor J. Klemenc nije prisutan samo u naslovima nego govori i iz bezbroja redaka teksta kao i situacija, što se osobito osjeća u prikazu metodike istraživanja, dilema nalazâ i njihove interpretacije te u prezentaciji. Na taj su način živi autori i suradnici prof. Klemenca diskretno, ali i konkretno, izrazili priznanje učitelju i ustrajnom naučnom radniku koji je sve svoje snage i znanje posvetio zajedničkim naporima potpunog vrednovanja određenog dijela velikog groblja u Šempetru iz rimskog doba. Ovaj veliki i uspješni rad terenskog istraživanja i studijske kombinatorike, u reprezentativnom štampanom obliku, pokazuje zrele i vrijedne rezultate spomenutog zajedničkog i timskog nastojanja svih sudionika s prof. J. Klemencom na čelu.

Sadržaj je podijeljen na sedam poglavlja, odnosno tema, koje su zajednički ili pojedinačno napisali i komponirali Vera Kolšek i Peter Petru. U uvodu ukratko i obrazloženo ističu koliki je stvarni i potencijalni udio prof. Klemenca u

njihovom publiciranom radu. Djelo nije zamišljeno kao zaključno, nego kao pretpostavka da će takav biti slijedeći katalog o Šempetru.

Arheološku topografiju Šempetra i njegove okolice sažeto je i pregledno prikazala Vera Kolšek. Priložila je i dobru situacijsku kartu. — Bez obzira na citirana otkrića nastavka šempeterske nekropole uz rimsku cestu prema Celju, kao i na sadržajnije vrednovanje nalaza i istraživanja od 1952. do 1956. godine, trebalo je, po našem mišljenju, ipak posebno istaknuti da reprezentativne grobnice i svi do sada otkriveni grobovi i spomenici u Šempetru predstavljaju jedinstveno groblje duljeg trajanja.

Poglavlje u kojem P. Petru opisuje tok iskopavanja, teškoće fiksiranja i povezivanja mnogih otkrivenih fragmenata i spomenika te njihovu funkcionalnu i tematsku interpretaciju protkano je dragocjenim pojedinostima s terena. — Od detaljne i mnogostrane dokumentacije tekst prate izabrani i karakteristični primjeri pogleda, tlocrta i fotografija. O izradbi plastičnih gipsanih reduciranih maketa fragmenata te o njihovoj korisnoj primjeni za rekonstrukciju cijelih spomenika i edikula govori Petru samo u nekoliko redaka. Radi pravilnog metodološkog principa primjene ovog složenog pomoćnog postupka treba svakako pohvaliti istraživače Šempetra. U sveukupnom razlaganju spomenutog poglavlja mnoga su pitanja i problemi morali biti samo natuknuti, a njihovo istraživanje i rezultati mogu se s pravom očekivati u sljedećoj najavljenoj daljnjoj publikaciji. Ipak, sažimljujući sve rezultate istraživanja i nalaze prikazane u ovom poglavlju, možemo s Petruom zaključiti da je na istraženom području šempeterskog groblja otkriveno nekoliko vrsta grobova i grobnih spomenika koji se razlikuju oblikom, veličinom i stilom, a od kojih su edikule s ugrađenim škrinjama za pepeo i baldahinskom nadgradnjom najatraktivnije i tehnološkim postupkom izradbe najpodnesnije za rekonstrukciju i prezentaciju u slobodnom prostoru.

Dokumentaciju rekonstrukcije četiriju grobnih spomenika detaljno je obradila

u narednom poglavlju V. Kolšek. Tečnim jezikom i stilom otkrivaju se pred nama tehnički i tehnološki problemi i podaci, na temelju kojih su istraživači nastojali da od goleme količine fragmenata otkriju i pravilno povežu sukladne i tako dobiju dijelove i elemente od kojih su bili sastavljeni spomenici. Neobično se korisnom pokazuje metoda praćenja i usklađivanja određenih klesarskih pomoćnih rupa, žljebova, zubaca ili čepova, kao i drugih oznaka kojima su antički majstori omogućavali bržu manipulaciju ili određivali smještaj i položaj često i velikih kamenih dijelova i blokova unutar pojedinih spomenika. Šteta je što inače obilna tehničko-grafička i fotografska dokumentacija neposredno ne prati razlaganje. Bez potrebnog kazala prema spomenicima ili slijedu tabli čitalac nije kadar bez poteškoća kontrolirati tekst niti neposredno pratiti odnose dijelova i cjeline spomenika kako rastu pred nama, uz pomoć spomenute primijenjene metodologije.

Osim korišćenja tehničkih i tehnoloških detalja, V. Kolšek, podrobno upozorava na karakteristike i kvalitetu izradbe svakog tretiranog objekta s obzirom na njegovo funkcioniranje kao dijela figuralne ili arhitektonsko-plastične kompozicije. Danas, kada izgleda posve razumljivo da su svi sačuvani fragmenti pravilno ugrađeni i na svojim mjestima, s najvećim poštovanjem valja ocijeniti napore i pozitivne rezultate svih prethodnih analitičkih zapažanja i njihove konzekvencije.

Kako smo svojedobno, na temelju uvida na terenu i dojma koji na nas ostavlja sadašnja rekonstrukcija Vindonijeve spomenika, izrazili mišljenje da su pri rekonstrukciji zapravo spojena dva različita spomenika, i to Vindonijev u obliku nadgrobnog žrtvenika i drugi sa škrinjom za pepeo s reljefom Herakla i Alkeste, sva sada predložena dokumentacija nije još uvijek mogla argumentirano promijeniti naš raniji doživljaj. Ova primjedba nikako ne umanjuje opće napore istraživača i principijelnu vrijednost njihove dokumentacije, ali nameće zahtjev

za još produbljenijom analizom i svrshodnijom dokumentacijom.

Posebnu je pažnju P. Petru posvetio poglavlju o spomeničko-zaštitnoj problematici, prezentaciji i obnovi šempesterskih grobnica. Polazeći od prakse antike do suvremenih načela konzervacije i revitalizacije te značenja i kompletnosti nađenih spomenika, on zaključuje da se na slobodnom dijelu istražene nekropole obnova nametnula kao jedina mogućnost pravilnog vrednovanja grobnica. Uz povezanost s mjestom nalaza sveukupna je problematika pokazala da će originalni fragmenti, diskretno upotpunjeni novim dijelovima i usklađeni u cjelini, biti i fizički najbolje sačuvani.

Pod trajnom kontrolom stručnjaka različitih specijalnosti i u neposrednoj vezi sa životom i publikom, ovaj spomenički kompleks ulazi kao aktivan činilac tradicije u krug evropske kulture i umjetnosti.

Tekst kataloga za 604 objekta s grafičkom i fotografskom dokumentacijom zaprema najveći dio cjelokupne monografije. Njegova je važnost neobično velika, ali mu nedostaje ujednačenost, pa stvara dojam terenskog inventara kojega podaci nisu još sasvim sadržajno-predmetno ni tematski definirani. Uz obavezne podatke o mjestu i dubini nalaza te o veličini, od slučaja do slučaja opisi se smijenjuju onako kako, po našem mišljenju, ne odgovaraju karakteru i reprezentativnosti cijele publikacije.

U tekstovima kataloga nema promašaja. Ne smeta nas lapidaran stil pojedinih bilježaka ili opsežnost drugih, ali smo zbunjeni bibliografskim citatima, koji ne zamjenjuju potrebne predmetne opise i valorizaciju. Ovoj oscilaciji tekstova odgovara i neujednačenost tehničke vrijednosti crteža i fotografija. Ova bogata dokumentacija djeluje na čitaoca količinom i određenom uniformnošću. Kada se njome počne služiti lako će zamijetiti da su mnogi crteži previše shematizirani ili idealizirani. Fotografije formatom i kvalitetom često nisu kadre odraziti i fiksirati složenu i cjelovitu strukturu originalnih fragmenata i objekata. U crteži-

ma, dijelovima jednog spomenika ili arhitektonsko-plastičnom sklopu česti su nerazmjeri i neujednačenosti veličina, što dovodi u pitanje i njihovu dokumentarnu funkciju.

Ako sve navedene nedostatke valja ispričati ekonomiziranjem i štedljivom upo-

trebom tiskarskih sredstava i usluga, onda je jasno da takva štednja ne služi namjeni cijele publikacije i nepotrebno snižuje prvorazrednu razinu njezinog sadržaja i opreme.

M. Gorenc